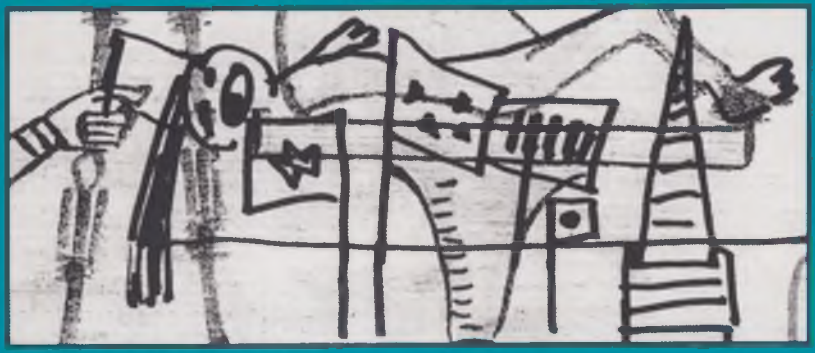
Milletler ve Milliyetçilik

E. J. Hobsbawm

PROGRAM, MİT, GERÇEKLİK



İngilizce'den Çeviren: Osman Akınhay

AYRINTI

4. BASIM

E. J. Hobsbawm

1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik

"Program, Mit, Gerçeklik"



ERIC J. HOBSBAWM

9 Haziran 1917'de Mısır'ın İskenderiye kentinde doğan Hobsbawm Viyana, Berlin, Londra ve Cambridge Üniversitelerinde öğrenim görür. Hitler'in iktidara yükseldiği yıllara rastlayan Berlin'deki öğrencilik döneminde sosyalizme yakınlık duyar. 1949-1955 yılları arasında Cambridge'deki King's College'da öğretim üyeliği yapar. Avrupa'ya, Akdeniz ülkelerine ve Latin Amerika'ya birçok yolculuk gerçekleştirir. Hobsbawm, sık sık gittiği ABD'de, Stanford Üniversitesi İktisat Bölümü ile Massachusetts Institute of Technology'de konuk profesör olarak ders verir. Uzun süre Londra Üniversitesi'ne bağlı Birkbeck College'da iktisadi ve toplumsal tarih profesörü olarak çalışan Hobsbawm, halen New York'taki New School for Social Research'te ders vermektedir. Hobsbawm tarih çalışmalarına üyesi olduğu İngiliz Komünist Partisi'nin "Tarihçiler Grubu"nda başlamıştır; 1956'dan sonra da çalışmalarını bu grubun yerini alan History Workshop adlı grupta ve ilk sayısı 1952 Şubat'ında yayımlanan *Past and Present* (Geçmiş ve Bugün) adlı bilimsel tarih dergisinde sürdürmüştür. *Past and Present* dergisi, Marksist olan ve olmayan bilim adamlarını ortak bir temel üzerinde buluşturmayı amaçlamıştır.

Hobsbawm ve *Past and Present* dergisi etrafında toplanan tarihçiler, hem tarihin doğa bilimlerine ya da toplumsal bilimlere indirgenmesine, hem de tarihsel akıldışıcılığa ve tarihin genellemelere yatkın olmadığı görüşüne karşı çıkmışlardır. Hobsbawm'ın *Labouring Men* (Çalışan İnsanlar) ve *Industry and Empire* (Sanayi ve İmparatorluk) başlıklı kitapları, böyle bir tarihsel bakış açısının başarılı örnekleridir. Hobsbawm, genel olarak toplumsal mücadeleler tarihinde "kaybedenler"e karşı duyarlı davranan *Primitive Rebels* (İlkel Ayaklanmacılar) adlı yapıtında da gelişme halindeki sanayi merkezlerine yakınlıklarına karşın çağdaş kapitalizmin değerlerine yabancı kalan İspanya, İtalya ve Latin Amerika'daki toplumsal hareketleri incelemiştir.

Hobsbawm, "yeni" emek tarihi yaklaşımının toplumsal hareketleri ve dönüşümleri, iktisadi, toplumsal, siyasal, kültürel ve yasal yönleriyle bir bütün olarak ele alması gerektiğini vurgulamaktadır. *Devrim Çağı* adlı kitabının özellikle "Fransız Devrimi" başlığını taşıyan üçüncü bölümü, bu türden başarılı bir bireşimin ürünüdür. Yazar, burada devrim Fransa'sına daha geniş çaplı bir milletlerarası demokratik-siyasal olaylar zincirinin bir parçası olarak yaklaşmaktadır. Hobsbawm'a göre bu çağda Avrupa, 1789 Fransız Devrimi ile İngiltere'den kaynaklanan Sanayi Devrimi'nin oluşturduğu ve yaşamın her alanını dönüşüme uğratan bir "ikili devrim"e sahne olmuştur. Bu yapıt, Batı Avrupa'da sanayi kapitalizminin kök saldığı, Avrupa'nın ise dünyanın geri kalan bölümü üzerinde yüzyıl sürecek egemenliğini kurduğu altmış yılın (1789-1848) özgün bir anlatımıdır. Avrupa tarihinin 1848 ile 1875 arasındaki evresini konu edinen *Sermaye Çağı*, 1875 ile 1914 arasını incelediği *İmparatorluk Çağı* adlı kitapları, *Devrim Çağı* ile birlikte üçlü bir dizi oluşturur.

BAŞLICA YAPITLARI: *Primitive Rebels*, (1959); *The Age of Revolution: Europe 1789-1848* (1962) [*Devrim Çağı: Avrupa 1789-1848*, Çev. Bahadır S. Şener, Dost Kitabevi Yayınları, 1998]; *Labouring Man: Studies in the History of Labour*, (1964); *Industry and Empire: An Economic History of Britain since 1750* (1968) [*Sanayi ve İmparatorluk: 1750'den Sonra İngiltere İktisat Tarihi*, Çev. Yalçın Gülenman-Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi Yayınları, 1998]; *Bandits* (1969) [*Haydutlar*, Çev. Fatma Taşkent, Logos Yayınevi, 1990]; *Captain Swing* (G.Rudé'la birlikte, 1969); *Revolutionaries: Contemporary Essays*, (1973); *The Age of Capital: 1848-1875* (1975) [*Sermaye Çağı: 1848-1875*, Çev. Bahadır S. Şener, Dost Kitabevi Yayınları, 1998]; *The İtalian Road to Socialism* (1977); *The Age of Empire: 1875-1914* (1987) [*İmparatorluk Çağı: 1875-1914*, Çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi Yayınları, 1999] ve *The Age of Extremes: 1914-1991* (1994) [*Aşırılıklar Çağı: 1914-1991*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, 1997].

Ayrıntı: 74
İnceleme Dizisi: 213

1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik
"Program, Mit, Gerçeklik"
E. J. Hobsbawm

Kitabın Özgün Adı
Nations and nationalism since 1780
"Programme, myth, reality"

İngilizce'den Çeviren
Osman Akınhay

Yayına Hazırlayan
Barış Yıldırım

Düzelti
Ayten Koçal

Cambridge University Press New and Revised Edition 1992
basımından çevrilmiştir.

© E. J. Hobsbawm & Akcalı Ajans

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak İllüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Kapak Düzeni
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan

Baskı ve Cilt
Mart Matbaacılık Sanatları (0 212) 321 23 00 (Pbx)
Merkez Mah. Burcu Sok. 6/1 /Kâğıthane-İstanbul

Birinci Basım *1993*
Dördüncü Basım *2010*

Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-975-539-033-8
Sertifika No.: 16061

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No: 3 Eminönü - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 - 01 - 05 Fax: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

İçindekiler

— TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ 7
— ÖNSÖZ 12
— GİRİŞ 14
I. YEPYENİ BİR ŞEY OLARAK DEVLET: DEVRİMDEN LİBERALİZME 29
II. POPÜLER ÖN-MİLLİYETÇİLİK 64
III. HÜKÜMETLERİN PERSPEKTİFİ 102

IV. MİLLİYETÇİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ, 1870-1918.....125
V. MİLLİYETÇİLİĞİN ZİRVESİ, 1918-1950.....158
VI. YİRMİNCİ YÜZYILIN SONUNDA MİLLİYETÇİLİK.....194

— Haritalar.....

Türkçe Basıma Önsöz

Elinizdeki kitap 1989'da bitirilip 1990'da yayımlanmıştı ve asıl olarak 1985'te verilen bir dizi konferansa dayanmaktadır. Dolayısıyla, Doğu Avrupa'daki Sovyet iktidarının ve SSCB'nin çöküşüyle baş göstermiş olan "milli mesele"nin patlayıcı gelişmeleri üzerine bir yorum olarak tasarlanmadığı –tasarlanamayacağı– açıktır. Kitabın amacı daha genel kapsamlıydı; yani, umarım güncel ilintisi de olan fikirler ve düşünceleri barındırmakla birlikte, uzun dönemli bir tarihsel perspektifteki milliyetçilikle ilgilidir.

Aynı nedenlerle bu kitap özgül devletlerin özgül milli ve etnik problemlerini ayrıntılı olarak ele almak amacını da gütmüyordu. Okurlar gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse cumhuriyet Türki-

yesi hakkında bazı değinmelerle karşılaşacaklardır, ama bunlar geçerken düşülen notlardan pek öteye gitmezler.

Bununla birlikte, 1980'den beri meydana gelen gelişmeler o kadar geniş kapsamlı ki, bunların önemi hakkında muhakkak bir şeyler söylenmelidir. Şimdilerde korkunç bir politik ve etnik istikrarsızlık ve belirsizliğe sürüklenmiş olan bölgenin merkezinde yer aldığından Türkiye'nin durumu hakkında da bir iki söz söylenmelidir.

Sovyet iktidarının ve SSCB'nin çöküşünün "milliyetçi" ya da etnik boyutları hakkında dikkat çekilecek ilk nokta, yaygın inancın tersine, herhalde Yugoslavya dışında bu çöküşe milliyetçiliğin neden olmadığıdır. Sovyet iktidarı Moskova'da sapasağlam durdukça, yerel Rus karşıtı milliyetçiliğin çok derin kökler salmış olduğu uydu devletler, örneğin Polonya bile, Moskova'ya başkaldıracak konumda değillerdi ve bunu ciddi şekilde denememişlerdi. Eski Sovyet egemenlik alanında milliyetçi hükümetlerin ve hareketlerin ortaya çıkması, Moskova'nın geri çekilmesinin nedeni değil, sonucuydu. O ana kadar Batı Almanya'da olsun Doğu Almanya'da olsun, Almanların yeniden birleşmesi ciddi biçimde akla bile gelmiyordu. Yine, Moskova'da merkezi iktidarın çözülmesine kadar, çok etnik gruplu devletlerin hepsinde olduğu gibi SSCB'de de, var olan milli ve etnik gerginlikler Sovyetler Birliği'nin birliğini riske atmıyor ve attığına da inanılmıyordu. Baltık devletleri dışında cumhuriyetlerden herhangi birinin 1980'lerin sonlarına gelinmeden önce ayrılmayı mı istedikleri, yoksa ayrılığın pratik olabileceği bir durumu mu öngördükleri oldukça kuşkuludur. SSCB'nin sırtını yere getiren milli baskı değil, 1991'de merkezi iktidarın çöküşüdür.

Dikkat çekilecek ikinci nokta, eski Sovyet bölgesindeki patlayıcı nitelikli milli ve etnik sorunların kaynağının özünde, Versailles, Saint-Germain, Trianon, Sèvres ve Brest-Litovsk anlaşmalarının, yani Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ve Ortadoğu'daki yerleşimin yarım kalan işlerinin yattığıdır. Avrupa'yı etnik-milli doğrultuda yeniden düzenlemeye yönelik bu saçma girişimin bazı sınırlılıkları metin içerisinde tartışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok etnik gruplu üç arkaik imparatorluktan ikisi

(Habsburg ve Osmanlı) dağılmıştı. Üçüncüsü olan Çarlık Rusyası ise Ekim Devrimi'yle üç çeyrek yüzyıllık ek bir süre kazandı, ama şimdilerde benzer bir çözülme sürecine girmiş bulunmaktadır. Ancak, daha somut olursak, bugünkü patlayıcı nitelikli milli-etnik sorunlar, 1918 sonrası döneme aittir, çünkü bu sorunlar 1914'ten önce büyük önem taşımıyorlardı ve bazı örneklerde zaten taşıyamazlardı. Çeklerle Slovakların, Sırplar, Hırvatlar ve Slovenlerin tek bir devlette birleşmesine kadar, hiç kimse onların potansiyel çatışma unsuru olduklarından kaygılanmıyordu. Transilvanya konusunda Rumenlerle Macarların, Moldavya konusunda Rumenlerle Rusların çatışması, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Büyük Romanya'nın kuruluşuna kadar kimsenin uykusunu kaçıran bir konu değildi. Baltık milliyetçiliği, çarı kaygılandıran milli sorunların en önemsiziydi. 1917 Kurucu Meclis (daha sonra Bolşevikler tarafından dağıtılmıştı) seçimlerine göre değerlendirirsek halk da fazla destek vermiyordu. Brest-Litovsk Anlaşması'nın peşinden Türklerin ve Almanların müdahalelerine kadar Transkafkasya ayrılıkçılığının sözü bile geçmiyordu. Buna karşılık, bölgede varlığı uzun süredir kabul gören ve politik bakımdan ciddi sayılan Ukrayna ve Makedonya'daki gibi "milli" problemler, o devletlerin birliğinin başka nedenlerle çöktüğü 1991'e kadar, SSCB'nin olsun Yugoslavya'nın olsun istikrarsızlığa sürüklenmesinde hiçbir rol oynamamıştı. Eski milliyetçiliklerin görünüşte canlandığı durumlarda bile eski ve yeni milliyetçilikler arasında fiili tarihsel sürekliliğe çok az rastlanır. Milliyetçilik örneğinde sık sık gözlendiği üzere, geçmiş icat edilir ya da yeniden icat edilir. Bir Çek uzmanın belirttiği gibi: Nasıl on dokuzuncu yüzyıl Çek milliyetçileri Hussçu* olduklarını iddia ediyorlarsa, komünist dönem sonrası Çek milliyetçileri de on dokuzuncu yüzyıl militanları olduklarını iddia etmektedirler.

Söylenecek üçüncü şey bellidir. Muazzam büyüklükteki Avrasya bölgesinin Balkanlaşması (belki de duruma uygun düşen terim "Lübnanlaşma"dır), yeni devletlerin hepsinin etnik, dilsel ve kültürel homojenlik iddiasında bulunduğu sürece, ne istikrarlı ne de ka-

* John Huss (1373-1415), dinsel inançlara aykın düşüncelerinden ötürü ölüme mahkûm edilip diri diri yakılan Bohemyalı din reformcusu. (ç.n.)

lıcı bir politik düzen yaratılmasına izin verir. Her durumda, fazla büyük olmayan, hatta minimal* boyutlu önemli sayıda devletin kuruluşu sonucunda, kendilerini savunmaktan aciz olan devletlere yönelik saldırganlığa karşı güvenceler sunan bir milletlerarası düzenin varlığı öngörülüyor. Ancak, 1991'de Sırbistan ile Hırvatistan arasında çıkan çatışmanın kanıtladığı gibi, bölgenin büyük kısmında böylesi bir milletlerarası düzen artık yürürlükte değildir. 1918'den sonraki Avrupa haritasını etnik-dilsel milliyetçilik temelinde yeniden çizme denemesi, bu girişimin ancak çeşitli halkların topluca sürülmesi ve/veya katliam ve jenosid pahasına başarıya ulaşabileceğini kanıtlamıştı. Günümüzde bir kere daha görülmektedir bu. Şimdi yeni bir istikrarsızlık, insanlık dışılık ve savaş çağıyla yüz yüzeyiz. Ayrılıkçı etnik-dilsel milliyetçilik etkili bir milletlerarası düzen yaratamadığından, sonunda bunun yerini başka bir istikrar ilkesi alacaktır. Bu değişimin gerçekleşmesi uzun sürebilir. Bu arada biz de, eski Habsburg İmparatorluğu sakinlerinin geçmişe baktıklarında imparatorluğun yok oluşunu kederle hatırlamaları gibi, Doğu Avrupa ile eski SSCB'de yaşayan insanların çöküşten önceki günleri kederle hatırladıklarını saptayabiliriz.

Türkiye, kendi iç etnik sorunlarıyla, kendi devletinin sınırları dışına taşan hem eski hem de yeni bir Türk diasporasıyla bu istikrarsızlık alanının göbeğinde bulunuyor. Ne yazık ki bazı Türklerin, Rus Devrimi ile şimdi ortadan kalkmış bulunan SSCB'nin istikrarlı dönemi arasındaki yıllarda su yüzüne çıkan panturancı emelleri canlandırarak bu istikrarsızlığı körüklemeleri tehlikesi de vardır. Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetlerinin çeşitli halklarıyla etnik ya da dilsel yakınlık iddialarına dayalı politik emeller, bu kitapta serinkanlı biçimde analiz etmeye çalıştığım milliyetçi ideolojinin mistifikasyonlarının bir parçasıdır. Tarihçiler olacakları pek fazla etkileyemezler. Gene de, büyük küçük milli şovenizmin tehlikeleri konusunda uyarıda bulunabilirler. Ayrılıkçı küçük millet şovenizmine karşı koyulmalıdır. Ancak Büyük Rus milliyetçiliği, Sırp ge-

* Bağımsız Estonya, Letonya ve Slovenya'nın nüfusları 3 milyondan, Litvanya, Hırvatistan, Moldavya, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Ermenistan'ın nüfusları ise 5 milyondan azdır.

nişlemeciliği ve Türk yayılmacılığı dahil olmak üzere aynı türde diğer fenomenlerin canlanmasına da karşı koyulmalıdır.

1991

Son bölüm, kitabın ilk basımının metninin tamamlanışından sonraki gelişmeleri değerlendirmek amacıyla genişletilmiş ve büyük ölçüde yeniden kaleme alınmıştır.

Londra, Mart 1992

Önsöz

Bu kitap, Mayıs 1985'te Belfast'daki Queen's University'de verme onuruna eriştiğim Wiles konferanslarıma dayanmaktadır. Konferansın yeri zaten konusunu akla getiriyordu. Düzenleyicilerin katılımcılardan istedikleri dört konferans metninin oldukça yoğun olan içeriğini burada okura kolaylık sağlamak düşüncesiyle kitabın bütününe yaydım. Sonuçta, eşit olmayan uzunlukta beş bölüm, bir giriş bölümü ile bazı sonuç düşüncelerimi topladığım son bölümden oluşan bir kitap çıktı ortaya. Müsveddemi de, kısmen bazı yeni materyalleri değerlendirmek amacıyla, ama esas olarak çağrılı olan uzmanlarla yapılan tartışmalar (katılma şansına kavuşanlar açısından Wiles Konferansları'nın asıl cazip yönlerinden birisi budur) ışığında yeniden gözden geçirdim. Bu konferansları düzenle-

yen ve tartışmalara katılan herkese, bilhassa Perry Anderson, John Breuilly, Judith Brown, Ronan Fanning, Miroslav Hroch, Victor Kiernan, Joe Lee, Shula Marks, Terence Ranger ve Göran Therborn'a, eleştirileri ve teşvik edici öğütleri, özellikle Avrupa dışı milliyetçilik konusuna daha fazla kafa yormamı sağladıkları için minnettarım. Bununla beraber, burada, konunun ağırlıkla Avrupa merkezli olduğu ya da en azından "gelişmiş" bölgelerde merkezlendiği on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyıl başlarındaki dönemde yoğunlaştım. Milletler ve milliyetçilik hakkında görüş alışverişine girip soru soracak zamanı bulduğum için bana başka koşullarda edinemeyeceğim fikir, bilgi ya da kitap referansları aktaran başka pek çok kişi de vardır. Haksızlık yapma riskini göze alarak bunlar arasında, Kumari Jayawardene ile Helsinki'de bulunan World Institute for Development Economics Research'teki diğer Güney Asyalı araştırmacıları ve bu çalışmalardan bir kısmını öğrenip tartışmış olan New York, New School for Social Research'teki meslektaşlarımla öğrencilerimi ayırıyorum. Elinizdeki kitapla ilgili araştırmalarım büyük ölçüde Leverhulme Vakfı Emeritus Bursu sayesinde gerçekleşmiştir ve burada Leverhulme Vakfı'nm sağladığı cömert yardımları büyük bir takdirle karşıladığımı ifade etmek isterim.

"Milli mesele" pek iyi anılmayan bir tartışma konusudur. Ben konunun tartışmalı olan yönünü azaltmaya çalışmadım. Gene de bu konferans metinlerinin, basılı halleriyle, kavramayı denedikleri tarihsel olgular üzerindeki çalışmaları geliştireceğini umuyorum.

Londra, 1989

Giriş

Nükleer bir savaştan sonraki günlerden birinde, galaksiler arası bir tarihçinin, kendi galaksisindeki alıcıların kaydettikleri uzaktaki küçük felaketin nedenini araştırmak üzere artık ölü durumdaki bir gezegene ayak bastığını düşünün. Bu tarihçi (dünya ötesi fizyolojik üreme üzerinde spekülasyon yürütmekten kaçındığımdan erkek ya da kadın demiyorum), gelişkin nükleer silah teknolojisinin eşyalardan ziyade insanları yok edecek biçimde tasarlanması nedeniyle korunmuş bulunan gezegen kütüphaneleriyle arşivlerine başvursun. Gözlemcimiz, bir süre inceleme yaptıktan sonra, yeryüzü gezegenindeki insanın tarihinin son iki yüzyılının, "millet" terimini ve bu terimden türetilen sözcükleri anlamadan kavranamayacağı sonucunu çıkaracaktır. "Millet" terimi insanların ilişkilerinin önemli bir

boyutunu anlatır görünmektedir. Ama, tam olarak neyi? Sır burada yatar. Tarihçimiz, on dokuzuncu yüzyıl tarihini "milletlerin inşası"nın tarihi olarak sunan, ama aynı zamanda, her zamanki sağduyusuyla "Bize sormadığınız zaman bunun ne olduğunu bilir, ne var ki hemen açıklayamaz ya da tanımlayamayız"[1] diyebilen Walter Bagehot'ı okumuş olsun. Bu gözlem Bagehot açısından ve bizim açımızdan geçerli sayılabilir, ancak, "millet" fikrine inandırıcılık kazandırır görünen insanoğlunun deneyimini yaşamayan galaksiler arası tarihçiler açısından geçerli değildir.

Son on beş-yirmi yılda çıkan yayınlar sayesinde böyle bir tarihçinin eline, kendisine yardımcı olacak analizleri içeren kısa bir okuma listesi tutuşturmak ve söz konusu listeyi bugüne kadar bu alandaki en kapsamlı referansların yer aldığı A. D. Smith'in "Nationalism: A Trend Report and Bibliography" adlı çalışmasıyla tamamlamak mümkün olacaktır sanırım.[2] Bu çalışmalarda erken dönemlerde yazılmış olanlar pek tavsiye edilmeyecek ve okuma listemiz, ileride açıklığa kavuşacağını umduğumuz nedenlerden ötürü ve ayrıca o devirde milliyetçi ve ırkçı retoriğin dışında çok az şey yazıldığından, on dokuzuncu yüzyıl liberalizminin klasik döneminde kaleme alınmış çok az çalışmayı içerecektir. Kaldı ki, John Stuart Mill'in *Considerations on Representative Government*'ının konuyla ilgili pasajlarında ve Ernest Renan'ın ünlü "Millet Nedir?" konferansında[3] görüldüğü üzere, o dönemin en iyi yapıtları aslında çok özet çalışmalardı.

Okuma listemiz, tarihsel açıdan gerekli bazı yapıtların yanı sıra, konuyu hiçbir önyargıya kapılmadan analiz etmeyi hedefleyen ilk önemli çabalardan seçilecek okumaları ve İkinci Enternasyonal Marksistlerinin "milli mesele" dedikleri önemli, değeri bilinmemiş

1. Walter Bagehot, *Physics and Politics* (Londra, 1887), s. 20-21.
2. A. D. Smith, "Nationalism, A Trend Report and Bibliography", *Current Sociology* XXI/3, Lahey ve Paris, 1973. Ayrıca bkz. aynı yazarın *Theories of Nationalism* (Londra, 2. basım, 1983) ve *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford, 1986) adlı kitaplarındaki kaynakçalar. Profesör Anthony Smith şu sırada İngiliz dilindeki okurlar için bu alanın başlıca kılavuzudur. (Smith'in bu alandaki son çalışması Türkçede yayımlanmıştır: *Millî Kimlik*, Çev. B. Sina Şener, İletişim Yay., 1994 - ç.n.)
3. Ernest Renan, *Qu'est ce que c'est une nation?* (Conférence faite en Sorbonne le 11 mars 1882) (Paris, 1882); John Stuart Mili, *Considerations on Represen-*

tartışmaları da kapsayacaktır. Milletlerarası sosyalist hareketin (ki bir sürü zeki kişiyi bağrında topluyordu) en iyi beyinlerinin (yalnızca birkaçını sayarsak; Kautsky, Luxemburg, Otto Bauer ve Lenin) niçin bu sorunda yoğunlaştıklarını ileride göreceğiz.[4] Bu listeye Kautsky'nin bazı çalışmaları büyük ihtimalle, Otto Bauer'in *Die Nationalitätenfrage*'si ise kesinlikle girecektir; gelgelelim, sınırlı ama –özgün olmasa bile– görmezlikten gelinemeyecek entelektüel hasletlerinden ziyade yazılışından sonraki politik etkilerinden dolayı, Stalin'in *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*'nun da listeye dahil edilmesi gerekmektedir.[5]

Bana kalırsa, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milliyetçiliği konu alan akademik incelemelerin "ikiz kuruculları" diye adlandırılan kişilerin (Carleton B. Hayes ve Hans Kohn)[6] çağından bu listeye girmeyi hak eden çalışma sayısı fazla değildir. Bu konunun, Avrupa haritasının ilk (ve anlaşıldığı üzere, tek bir) defa milliyet ilkesine göre yeniden çizildiği, Avrupa milliyetçiliğinin sözcük dağarcığının, en azından Hans Kohn'un üzerinde bir hayli durduğu yeni sömürge kurtuluş hareketlerince ya da Üçüncü Dünyacılığı savunanlarca benimsenmeye başladığı bir dönemde dikkatleri kendinde toplamasından daha doğal bir şey yoktu.[7] Söz konusu dönemdeki

4. Zamanın başlıca Marksist yazarlarının yazılarından bir seçki dahil olmak üzere yararlı bir giriş olarak, Georges Haupt, Michel Lowy ve Claduie Weill, *Les Marxistes et la question nationale 1848-1914* (Paris, 1974). Otto Bauer'in *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*'si (Viyana, 1907; 1924'te çıkan ikinci basımında önemli bir yeni giriş bölümü bulunmaktadır) nedense İngilizceye çevrilmemiştir. Yakın zamandaki bir deneme için, Horace B. Davis, *Toward a Marxist Theory of Nationalism* (New York, 1978).

5. 1913 tarihini taşıyan bu metin, etkisi komünistlerle sınırlı kalmayan, özellikle bağımlı dünyayı kapsayacak biçimde milletlerarası düzeye yayılan bir ciltte, *Marxism and the National and Colonial Question* (Londra, 1936), Joseph Stalin'in diğer yazılarıyla birlikte yayımlanmıştı. [Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu, Çev. M. Erdost, Sol Yay., 1990]

6. Carleton B. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism* (New York, 1931) ve Hans Kohn, *The Idea of Nationalism. A Study in its Origin and Background* (New York, 1944); bu çalışmalar değerli tarihsel materyaller barındırmaktadır. "Kurucular" deyişinin kökeni filolojik ve kavramsal tarih alanının paha biçilmez bir incelemesidir, A. Kemiläinen, *Nationalism. Problems Concerning the Word, the Concept and Classification* (Jyväskylä, 1964).

7. Bkz. Hans Kohn, *History of Nationalism in the East* (Londra, 1929); *Nationalism and Imperialism in the Hither East* (New York, 1932).

yazıların, bu alanın öğrencilerini bir hayli vakit alan hazırlık okumalarından kurtarabilecek biçimde, daha eski yayınlardan derlenen yığınla malzemeyi içerdiğinden de kuşku duyulamaz. Bu çalışmaların büyük bölümünün eskimesinin temel nedeni, esasen yeni bir döneme geçilmiş olduğunu (burada, Marksistlerin bu gelişmeyi tahmin etmiş olduğunu ekleyelim) milliyetçilerin dışında herkesin kabul etmesiydi. Milletlerin, Bagehot'ın düşündüğü gibi, "tarih kadar eski"[8] olmadığını artık (bilhassa Hayes ile Kohn'un çağındaki çabalarla) bilmekteyiz. Sözcüğün modern anlamı taş çatlasa on sekizinci yüzyıldan eskiye dayanmaz. Milliyetçilik üzerine akademik yayınlarda çoğalma görülmüş, ama sonraki on yıllarda fazla bir ilerleme kaydedilmemiştir. Birtakım insanlar önemli bir katkı diye, milletlerin oluşumunda iletişimin rolünü vurgulayan Karl Deutsch'un çalışmasına işaret edeceklerdir, ne var ki bence bu yazarın vazgeçilmez bir önemi yoktur.[9]

Milletler ve milliyetçilik konulu literatürün yaklaşık yirmi yıl önce neden çok verimli bir aşamaya girdiği sorusunun net bir cevabı yoktur, zaten herkes bu fikri kabul etmiş değil. Henüz evrensel ölçüde genelgeçer bir görüş değil bu. Ben, fazla ayrıntıya girmesem bile, son bölümde bu soruna eğileceğim. Ne olursa olsun bu satırların yazarının kanısına göre, 1968-88 döneminde milletlerin ve milli hareketlerin ne olduğu, tarihsel gelişmede nasıl bir rol oynadıkları sorununa gerçekten ışık tutan çalışmaların sayısı, iki kat daha uzun bir zaman dilimini kucaklayan önceki dönemdeki çalışmalardan fazladır. Metin boyunca bu çalışmalardan hangilerini ilginç bulduğum açığa çıkacak, ancak bu noktada birkaç önemli başlığa değinmek yararlı olabilir; yalnız konuyla ilgili kendi yazılarımın birisi dışındakileri anmaktan bilerek kaçınacağım.[10] Aşağıdaki özet

8. Bagehot, *Physics and Politics*, s. 83.
9. Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication. An Enquiry into the Foundations of Nationality* (Cambridge, 1953).
10. Bunlar, *The Age of Revolution, 1789-1848 (1962), The Age of Capital, 1848-1875* (1975) ve *The Age of Empire, 1875-1914* (1987)'deki konuyla ilgili bölümlere ek olarak kaleme alınmış şu yazılardır: "The attitude of popular classes towards national movements for independence", Commission Internationale d'Histoire des Mouvements Sociaux et Structures Sociales, *Mouvements nationaux d'indépendence et classes populaires aux XIXe et XX siècles en Occident*

liste bu alanı tanımayı sağlayabilir. Milli kurtuluş hareketlerinin bileşiminin çözümlenmesinde yeni bir çığır açan Hroch'un çalışması dışında yazarları alfabetik sırayla aktarıyorum:

—Hroch, Miroslav. *Social Preconditions of National Revival in Europe* (Cambridge, 1985). Bu kitap, yazarın Prag'da 1968'de ve 1971'de yayımladığı iki çalışmanın bulgularını birleştirmektedir.

—Anderson, Benedict. *Imagined Communities* (Londra, 1983) [Türkçesi, *Hayali Cemaatler*, Çev. İ. Savaşır, Metis Yay., 1992].

—Armstrong, J. *Nations before Nationalism* (Chapel Hill, 1982).

—Breuilly, J. *Nationalism and the State* (Manchester, 1982).

—John W. Cole ve Eric R. Wolf. *The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley* (New York ve Londra, 1984).

—(Der.) J. Fishman, *Language Problems of Developing Countries* (New York, 1968).

—Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford, 1983) [Türkçesi, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. B. E. Behar-G. Özdoğan, İnsan Yay., 1992]

—(Der.) Hobsbawm, E. J. ve Ranger, Terence. *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983).

—Smith, A. D. *Theories of Nationalism* (2. basım, Londra, 1983).

—Szücs, Jenö. *Nation und Geschichte: Studien* (Budapeşte, 1981).

—(Der.) Tilly, C. *The Formation of National States in Western*

---

et en Orient, 2 cilt (Paris, 1971, cilt 1, s. 34-44); "Some reflections on nationalism", der. T. J. Nossiter, A. H. Hanson, Stein Rokkan, *Imagination and Precision in the Social Sciences: Essays in Memory of Peter Netti* (Londra, 1972, s. 385-406); "Reflections on 'The Break-Up of Britain' " (*New Left Review*, No: 5, 1977); "What is the worker's country?" (*Worlds of Labour*'dan Bölüm 4, Londra 1984): "Working-class internationalism", der. F. van Holthoon ve Marcel van der Linden, *Internationalism in the Labour Movement* (Leiden-New York- Kopenhag-Köln 1988, s. 2-16).

Europe (Princeton, 1975).

Bunlara, bir "millet"le öznel bir özdeşleşme duygusuyla yazılan, ama konuyu da ender rastlanabilecek ölçüde tarihsel bağlama oturtup çok iyi yoğuran parlak bir deneyi eklemekten kendimi alıkoyamayacağım: Gwyn A. Williams'm *The Welsh in their History* (Londra ve Canberra, 1982) içindeki "When was Wales?" başlıklı denemesi.

Sayılan yayınların çoğu "/Bir/ millet nedir?" sorusuna ayrılmıştır. Çünkü insan gruplarını bu şekilde sınıflandırmanın temel özelliği; bir millete ait olanların, milletin bazı açılardan kendi üyelerinin toplumsal varoluşu, hatta bireysel kimliğinde asli ve temel bir yer tuttuğunu iddia etmelerine rağmen, pek çok insan topluluğundan hangisinin bu şekilde nitelenmesi gerektiğine karar vermenin tatmin edici bir kriterinin bulunamamasıdır. Bu, tek başına alındığında, şaşırtıcı değildir; çünkü "millet"i insanın tarihinde çok yeni bir öğe olarak düşünür, özgül –ve kaçınılmaz olarak yerel ya da bölgesel– tarihsel konjonktürlerin ürünü sayarsak, "millet"in dünyanın geneline dağılmış olan insanlardan ziyade, başlangıçta da görüldüğü gibi, birkaç yerleşim yerinde ortaya çıkmasını bekleriz. Gelgelelim problem, gözlemcimize bir kuşu nasıl tanıyacağını ya da bir fareyi bir kertenkeleden nasıl ayıracağını anlatabilmemiz gibi, bir milleti diğer birimlerden *a priori* nasıl ayıracağını anlatmanın bir yolunun var olmamasıdır. Millet izleme kuş izlemeye benzeseydi işimiz kolay olurdu.

Millet olmak için nesnel kriterler saptama ya da belirli gruplar "milletleşirken", belirli grupların neden "milletleşmediğini" açıklama girişimleri; genellikle ya dil ve etnik köken gibi tek bir kritere ya da dil, ortak topraklar, ortak tarih, kültürel özellikler gibi bir kriterler kümesine dayanmıştır. Stalin'in tanımı herhalde bunlardan en iyi bilinenidir, ama kesinlikle tek "millet" tanımı değildir.[11] Böylesi tanımlara uyan geniş birimlerin yalnızca bazılarının her zaman "millet" olarak nitelenebileceğinden, yani istisnalarla daima karşı-

11. "Millet, tarihsel olarak evrilmiş istikrarlı bir dil, toprak, ekonomik yaşam ile kendini kültür ortaklığıyla dışavuran psikolojik yapıdan oluşan bir topluluktur", Joseph Stalin, *Marxism and the National and Colonial Question*, s. 8. İlk olarak 1912'de yazılmıştı.

laşılması gibi açık bir nedenden dolayı, bütün nesnel tanımlar bir noktada tıkanmışlardır. Tanıma uyan örnekler açıkça "milletler"i ya da milli özleme sahip birimleri temsil etmedikleri (veya henüz temsil etmedikleri) gibi, millet olmanın özelliklerini taşıdığından hiçbir kuşku duyulmayan "milletler" de tek bir kritere veya kriterler kümesine denk düşmez. Gerçekten, tarihsel açıdan yeni olan, gelişen, değişen ve bugün dahi evrensel olmayan birimleri kalıcı ve evrensel bir çerçeveye sokmaya çalıştığımızı göz önüne getirirsek, başka ne beklenebilir ki?

Üstelik, ileride göreceğimiz üzere, bu amaçla kullanılan kriterler –dil, etnik köken, vb.– bulanık, değişken ve birden çok anlamlı olup; yolcunun varmak istediği nokta açısından yol işaretleriyle kıyaslandığında bulutların şekilleri kadar yararsızdır. Dolayısıyla bu kriterler, tanımlama amacı için değil, propagandif ve programatik amaçlar için son derece yararlıdır. Böyle "nesnel" bir tanımın milliyetçi kullanımına Asya politikasında görülen bir örnek açıklık getirebilir:

> Seylan'da Tamilce konuşan insanlar; millet olmanın her temel ölçütüyle, yani, birincisi adada en azından Sinhalilerin (*sic*) apayrı bir tarihsel geçmişleri olmasıyla, ikincisi Tamil dilini bütün güncel ihtiyaçları karşılayacak yeterliliğe ulaştıran üstün klasik miras ve modern gelişme sonucu Sinhali dilinden bütünüyle ayrı bir dilsel birim oluşturmalarıyla, üçüncüsü ise belli bölgelerde ikamet etmeleriyle değerlendirildiğinde, Sri Lankalılardan apayrı bir millet oluştururlar.[12]

Bu pasajın amacı açıktır: Tamil milliyetçiliğine dayanarak "Sri Lanka adasının üçte birini aşkın" diye tanımlanan bir bölgeye özerklik ya da bağımsızlık istemek. Anlaşılan bundan başka hiçbir sonuç çıkarılamaz. Ne var ki bu durum, bu yerleşim bölgesinin, farklı kökenlere sahip Tamilce konuşanların (yerliler ile yakınlarda gelmiş Hintli göçmen işçiler) yaşadığı, coğrafi bakımdan iki ayrı alandan oluştuğu; ayrıca, Tamillerin sürekli yerleşim bölgelerinde, belirli yerlerde, diğerlerini saymasak bile, Sinhalilerin üçte birinin

12. Ilankai Tamil Arasu Kadchi, "The case for a federal constitution for Ceylon", Colombo 1951, akt. Robert N. Kearney, "Ethnic conflict and the Tamil separatist movement in Sri Lanka" (*Asian Survey*, 9, 25 Eylül 1985, s. 904).

ve kendilerini Tamil milletinden saymayıp Müslümanlarla ("Mağribiler") özdeşleştirmeyi tercih eden Tamilce konuşanların ise yüzde 41'inin ikamet ettiği gerçeğini gözlerden saklamaktadır. Aslında, göçmen merkezi olan bölgeyi bir kenara bıraksak bile, Tamillerin büyük bölümünün sürekli olarak ikamet ettiği bölgenin (ki bu bölge, Tamillerin yoğun olduğu yerler –yüzde 71-95'inin toplandığı Batticaloa, Mullaitivu ve Jaffa– ile kendilerini Tamil sayanların yüzde 20 ya da 33'lük bir oranı temsil ettiği yerlerden –Amparal, Trincomalee– oluşmaktadır), salt haritaya bakarak karar verme dışında tek bir mekân olarak tanımlanmasını doğrulayacak hiçbir gösterge yoktur. Gerçekte 1987'de Sri Lanka iç savaşının sona ermesiyle noktalanan görüşmelerde iç savaşı bitirme kararının alınması düpedüz Tamil milliyetçilerine verilmiş bir politik ödündü. Daha önce gördüğümüz gibi "dilsel birim" ifadesi; yerli Tamiller, göçmen Hintliler ve Mağribilerin –şimdiye kadar– dilbilimsel anlam dışında homojen bir topluluk oluşturmadıkları, herhalde dilbilimsel anlamda bile homojen bir topluluk oluşturmadıkları yönündeki su götürmez gerçeğin üstünü örtüyor. "Ayrı tarihsel geçmiş"e gelince, bu deyiş, kesinlikle anakronik, gevşek ya da neredeyse anlamsız ölçüde belirsiz bir deyiştir. Kuşkusuz, buna propagandist nitelikteki manifestoların, sanki sosyal bilimlere katkıymış gibi titizlikle irdelenmesi gerekmediği yolunda bir itirazda bulunulabilir; oysa önemli olan, böylesi sözde nesnel ölçütlere dayanarak herhangi bir topluluğu "millet" sınıfına sokan hemen her yaklaşımın, o topluluğun bir "millet" olması başka temellere oturtulamadıkça, benzer itirazlarla yüz yüze gelecek olmasıdır.

Peki, başka temeller hangileridir? Nesnel bir tanımın alternatifi öznel bir tanımdır ve bu öznel tanım, hem kolektif (Renan'ın "bir millet, her gün yenilenen bir plebisittir" sözü doğrultusunda), hem de bireysel (Avusturyalı Marksistler gibi, "milliyet"in, nerede ve kimlerle yaşarlarsa yaşasınlar kişilere –o kimliği sahiplenmeyi seçtikleri takdirde– atfedilebilmesi)[13] bir kapsamda olabilir. Hem ko-

13. Karl Renner, özellikle, bireyin millet üyeliği ile onun dinsel bir mezhebe üye olmasını, yani "rüştünü ispat etmiş bireyin ve reşit olmayanlar adına onlann yasal temsilcilerinin *de jure*" [Lat. Yasal olarak-ç.n.] özgürce seçtikleri" bir statüyü karşılaştırıyordu. Synopticus, *Staat und Nation* (Viyana, 1899), s. 7ff.

lektif hem bireysel kapsamdaki bu öznel tanımlarla, açıkça, değişik yollarla olmakla birlikte "millet" tanımını Fransa'da ve Habsburg İmparatorluğu'nda görüldüğü gibi farklı diller konuşan ya da başka "nesnel" kriterlere sahip insanların bir arada yaşadıkları bölgelere uygulayarak, *a priori* nesnelciliğin kısıtlamalarından kurtulmaya çalışılır. Ancak öznel tanımların ikisi de, bir milleti kendi fertlerinin ona ait olma bilinciyle tanımlamanın bir totolojiden öteye gitmediği ve yalnızca bir milletin ne olduğu hakkında *a posteriori* yol göstermekle sınırlı kaldığı itirazına açıktır. Bundan başka, özensiz kişileri, bir millet olmak, yaratmak veya yeniden yaratmak için millet olma iradesinin yeteceği şeklindeki volontarizm kutbuna sürükleyebilir: Wight Adası sakinlerinin yeterli sayıdaki bir bölümü Wight milleti olmayı istiyorlarsa, olurlar.

Bu yaklaşım, özellikle 1960'lardan itibaren bilinç yükseltme yoluyla milletin inşa edilmesi doğrultusunda bazı girişimler doğurmuş olsa da, milletlerin aynı zamanda ortak nesnel öğeleri bulunduğunu çok iyi bilen Otto Bauer ile Renan kadar bilgili gözlemcilere karşı haklı bir eleştiri sayılamaz. Öbür yandan, bilincin ya da tercihin millet olmanın temel kriteri olduğunda ısrar etmek, farkına varmadan, insanların kendilerini grup üyeleri olarak tanımlamaları ve yeniden tanımlamalarının karmaşık ve çok çeşitli yollarını tek bir seçeneğe (bir "millet"e ya da "milliyet"e ait olma seçimine) tabi kılmaktır. Politik ya da idari açıdan böyle bir seçim, günümüzde nüfus sayımlarında dille ilgili sorular soran ya da pasaport dağıtan devletlerde yaşamaktan dolayı yapılır mutlaka. Oysa, bugün bile Slough'ta yaşayan birisi, kendisini, koşullara bağlı olarak –diyelim– bir Britanyalı, (farklı renkteki diğer yurttaşlar karşısında) bir Hintli, (diğer Hintliler karşısında) bir Guceratlı,* (Hinduların ya da Müslümanların karşısında) bir Jain,** belirli bir kast üyesi, akrabalık bağları taşıyan birisi, evde Guceratça'dan ziyade Hinduca konuşan birisi ya da başka kimliklerde düşünebilir pekâlâ. Aslında "mil-

* Gucerat, Hindistan'da Bombay eyaletinin ikiye ayrılmasıyla kuzeybatıda kurulan eyaletin adıdır. (ç.n.)

** MÖ VI. yüzyılda kurulan ve öğretileri Budizminkine çok benzeyen bir Hindu mezhebi üyesi. (ç.n.)

liyet"i bile ister politik, ister kültürel, isterse başka temelde tek bir boyuta indirmek (tabii devletler *force majeure** ile bunu dayatmadıkça) mümkün değildir. Bir grup insan ne din, dil, kültür, gelenek, tarihsel arka plan ve kan bağı ortakhkları olduğu ne de Yahudi devletine karşı ortak tavır sergiledikleri halde, kendilerine Yahudi kimliğini biçebilirler. Ama bu tavır salt öznel temeldeki bir "millet" tanımı değildir.

Demek ki ne nesnel ne de öznel tanımlar tatmin edicidir; her ikisi de yanıltıcıdır. Her halükârda, bu alandaki bir araştırmacının ilk benimseyeceği en iyi tutum bilinemezcilik olduğundan, elinizdeki kitapta bir milleti oluşturan şeylere ilişkin *a priori* hiçbir tanım öngörülmemektedir. Burada yalnızca, başvurulabilecek bir başlangıç varsayımı olarak, kendilerini bir "millet"in üyeleri gören yeterli büyüklükteki insan topluluklarının bu halleriyle "millet" sayılmasıyla yetinilecektir. Bununla beraber, bir insan topluluğunun kendisini "millet" olarak görüp görmemesi, basitçe ona "millet" statüsü atfeden politik örgütlerin sözcüleri ya da yazarlarına danışılarak tespit edilemez. Bir "milli fikir" adına bir grup sözcünün sahneye çıkması göz ardı edilebilir bir durum değildir, ancak "millet" sözcüğü günümüzde o denli yaygın ve gevşek bir biçimde kullanılıyor ki bugün milliyetçiliğin sözcük dağarı gerçekten çok az şey ifade ediyor.

Ne var ki "milli mesele"yi değerlendirirken, "temsil ettiği gerçeklikten ziyade 'millet' kavramıyla (yani 'milliyetçilik'le) başlamak çok daha yararlıdır." Çünkü "milliyetçiliğin kavramsallaştırdığı bir 'millet' geleceğe dönük olarak tanınabilirken, gerçek 'millet' ancak *a posteriori* tanınabilir."[14] Elinizdeki kitabın yaklaşımı böyledir. Bu yaklaşımla, kavramın özellikle on dokuzuncu yüzyıl sonuna doğru geçirdiği değişiklik ve dönüşümlere özel bir ağırlık verilmektedir. Kuşkusuz kavramlar ayağı yere basmayan felsefi bir tür söylemin parçası değildir; kavramların toplumsal, tarihsel ve yerel kökleri vardır ve dolayısıyla bu gerçeklikler temelinde açıklanmalıdır.

* (Fr.) Üstün, karşı konulmaz güç. (ç.n.)

14. E. J. Hobsbawm, "Some reflections on nationalism", s. 387.

Bunlar dışında yazarın konumu şöyle özetlenebilir:

(1) Ben "milliyetçilik" terimini, Gellner'ın tanımladığı gibi, yani "esasen politik birim ile milli birimin uyumlu olması gerektiğini savunan bir ilke"[15] anlamında kullanıyorum. Bu ilkenin ayrıca Ruritanyalıların Ruritanya* milletini kucaklayıp temsil eden yapıya karşı politik görevlerinin diğer kamusal yükümlülüklerden, aşırı örneklerde (savaşlar gibi) ise her türlü yükümlülükten önce geldiğini savunduğunu ekleyeceğim. Buna bağlı olarak modern milliyetçilik; sayfalar ilerledikçe karşımıza çıkacak olan, başka tür ve insandan daha az şey isteyen milli ya da grupsal kimliklerden ayrılır.

(2) Çoğu ciddi araştırmacı gibi ben de "millet"i ne asli ne de değişmez bir toplumsal birim olarak görüyorum. "Millet" yalnızca özgül ve tarihsel bakımdan yakın bir döneme aittir. "Millet" ancak belli bir modern teritoryal** devletle, "ulus devlet"le ilişkilendirildiği kadarıyla bir toplumsal birimdir; bununla ilişkilendirmedikçe milleti ve milliyeti tartışmanın hiçbir yararı yoktur. Dahası, Gellner gibi ben de, milletlerin oluşumu alanına giren yapaylık, icat ve sosyal mühendislik unsurlarını vurgulayacağım. "Milletlerin, insanları sınıflandırmanın doğal, Tanrı vergisi bir yolu olduğu, doğuştan gelen bir... politik kader olduğu iddiası bir mittir; bazen önceden var olan kültürleri alıp onları milletlere çeviren milliyetçilik, bazen de milletleri yoktan icat eder ve genellikle önceden var olan kültürleri tamamen yok eder: *Bu* bir gerçekliktir."[16] Kısacası, analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir.

(3) Eski kuşak Marksistlerin adlandırdıkları biçimiyle "milli mesele", politika, teknoloji ve toplumsal dönüşümün kesişme noktasında bulunmaktadır. Milletler, yalnızca özgül türde bir teritoryal devletin işlevleri ya da bir devlet (genel bir ifadeyle, Fransız Dev-

15. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, s. 1. Esas itibarıyla politik oian bu tanım başka yazarlarca da kabul edilmektedir, örn. John Breuilly, *Nationalism and the State*, s.3.

* Yazar Anthony Hope'un romanlanndaki, soluk kesici serüvenler, güzel kadınlar ve kılıçlı çarpışmalarla dolu, eski zamanlann hayali bir küçük Avrupa krallığına verilen ad. (ç.n.)

**Toprak esasına dayanan. (ç.n.)

16. Gellner, *Nations and Nationalism*, s. 48-49.

rimi'nin yurttaş devleti) kurma özlemi olarak değil, bunun yanı sı ra, teknolojik ve ekonomik gelişmenin belirli bir aşaması bağlammda vardır. Bugün çoğu araştırmacı, konuşulan ya da yazılan standart milli dillerin bu haliyle matbaa, kitlesel okuryazarlık ve dolayısıyla kitlesel eğitimden önce ortaya çıkamayacağında hemfikir. Kaldı ki, bir yirminci yüzyıl dilinin gündelik işlerin ve yüz yüze iletişim alanı dışında kalan şeylerin tam kapsamını ifade edebilme ihtiyacını karşılayan bir dil olarak konuşulan popüler İtalyancanın, günümüzde ancak milli televizyon programcılığının ihtiyaçlarının bir fonksiyonu olarak kurgulanmakta olduğu bile ileri sürülmüştür.[17] Dolayısıyla milletler ve çağrıştırdığı olgular politik, teknik, idari, ekonomik ve diğer koşullarla ihtiyaçlar çerçevesinde analiz edilmelidir.

(4) Bu nedenle millet, benim görüşümce, özünde tepeden oluşturulmuş; ama ayrıca aşağıdan bir bakışla, yani sıradan insanların mutlaka milli olması gerekmediği gibi milliyetçiliği daha da az olan varsayımları, umutları, ihtiyaçları, özlemleri ve çıkarları temelinde analiz edilmedikçe anlaşılamayan ikili bir olgudur. Benim Gellner'ın yapıtına yönelik ciddi bir eleştirim varsa, o da, tercih ettiği tepeden modernleşme perspektifinin, aşağıdan değerlendirmeye yeterli önem verilmesini güçleştirmesidir.

Bu aşağıdan değerlendirmeyi, yani, hükümetler ile milliyetçi (ya da milliyetçi olmayan) hareketlerin sözcüleri ve aktivistleri yerine, onların eylem ve propagandalarının hedefi olan sıradan insanların gözüyle görülen milletin nasıl bir şey olduğunu ortaya sermek olağanüstü zordur. Bereket versin ki sosyal tarihçiler yazıya dökülmemiş fikirler, kanaatler ve duygular tarihini nasıl araştıracaklarını öğrenmişlerdir; bu nedenle, tarihçilerin bir zamanlar alışkanlık edindikleri gibi, seçkin gazetelerin başyazılarını kamuoyunun görüşü ile karıştırma ihtimalimiz bugün daha azdır. Kesin olarak bildiğimiz fazla bir şey yok. Gene de üç nokta açıkça ortadadır.

Birincisi, devletlerin ve hareketlerin resmi ideolojileri, en sadık yurttaşların veya yandaşların zihinlerindeki düşüncelere bile tam

17. Antonio Sorella, "La televisione e la lingua italiana" (*Trimestre, Periodico di Cultura*, 14, 2-3-4 (1982), s. 291-300.

denk düşmez. İkincisi ve daha özel olarak, çoğu insan için –eğer varsa– milli kimliğin toplumsal varlığı oluşturan kimlikler kümesindeki diğer unsurları dışladığını ya da daima veya herhangi bir zamanda onlardan üstün olduğunu varsayamayız. Aslında milli kimlik, onlardan üstün olduğunun hissedildiği zamanlarda bile başka türde kimliklerle hep birleşmiştir. Üçüncüsü, milli kimlik ile bu kimliğin içerdiği unsurlar zamanla, oldukça kısa dönemlerde bile değişime uğrayabilir. Kanımca bu da, günümüzde üzerinde düşünülüp araştırma yapılması gerekliliği en yoğun biçimde hissedilen milli araştırmalar alanına girer.

(5) Milletler ile milliyetçiliğin Britanya ve Fransa gibi köklü geçmişi olan devletler içinde gelişimi, şimdilerde yeni yeni dikkat toplamaya başlamakla birlikte, çok fazla incelenmemiştir.[18] Britanya'da, bırakın İrlanda milliyetçiliğini, İskoç ve Gal milliyetçiliğine verilen öneme kıyasla İngiliz milliyetçiliğiyle (kulakta çok tuhaf tınlamalar bırakan bir terimdir bu) ilintili problemlerin göz ardı edilişi, yukarıda değindiğimiz bu boşluğa çok iyi bir örnektir. Öbür yandan, son yıllarda, asıl olarak Hroch'un Avrupa'daki küçük çaplı milli hareketler hakkındaki çığır açıcı karşılaştırmalı incelemelerini takiben, devlet olma özlemi duyan milli hareketleri konu alan araştırmalarda bir patlama görülmüştür. Bu mükemmel yazarın çözümlemesindeki iki nokta benim düşüncelerimi de somutlamaktadır. Birincisi, "milli bilinç" bir ülkedeki sosyal gruplar ve *yöreler* içinde eşitsiz biçimde gelişmektedir ve sözünü ettiğimiz yöresel çeşitlilik ile bu çeşitliliğin nedenleri geçmişte özellikle görmezlikten gelinmiştir. Sırası gelmişken belirtelim, çoğu araştırmacı, "milli bilinç"in çekim alanına ilk giren sosyal grupların niteliği ne olursa olsun, ondan en son etkilenecek grubun halk kitleleri –işçiler, hizmetliler, köylüler– olacağı görüşünü paylaşacaktır. İkincisi ve buna bağlı olarak, Hroch'un milli hareketlerin tarihini üç aşamaya ayırmasını kabul etmekteyim. On dokuzuncu yüzyıl Avrupası bağla-

18. Bu tür çalışmaların kapsamı için bkz. der. Raphael Samuel, *Patriotism. The Making and Unmaking of British National Identity* (3 cilt, Londra 1989). Linda Colley'in çalışmalarını özellikle teşvik edici buluyorum, örn. "Whose nation? Class and national consciousness in Britain 1750-1830" (*Past and Present*, 133, 1986), s. 96-117.

mında kullandığı A aşaması salt kültürel, edebi ve folklorik bir içeriğe sahipti. Bu durumun politik hatta milli açıdan özgül sonuçları, ancak, Gypsy Lore Society (Çingene İlim Derneği) hakkındaki (Roman olmayanların*) araştırmaların(m), bu araştırmalara konu olan kişileri etkilediği kadardı. B aşamasında "millet fikri"ni savunan öncüler ve militanlar topluluğuyla, bir fikri öne çıkaran politik kampanyaların ilk adımlarıyla karşılaşırız. Hroch da çalışmasının büyük bölümünde bu aşamanın üzerinde durmakta; bu *minorité agissante*'ın** kökenleri, bileşimi ve dağılımını çözümlemektedir. Ben ise elinizdeki kitapta daha çok, milliyetçi programların kitlelerin desteğini aldığı, en azından milliyetçilerin daima temsil ettikleri iddiasında oldukları kitlesel desteğin bir bölümüne sahip olduğu zamanı (daha öncesini değil) gösteren C aşamasına eğiliyorum. B aşamasından C aşamasına geçiş milli hareketlerin kronolojisinde açıkça belirleyici bir momenttir. Bazen İrlanda'da görüldüğü gibi bu geçiş bir ulus devletin kurulmasından önce, herhalde çoğu zaman da ondan sonra, yani milli bir devletin kurulmasının sonucu olarak ortaya çıkar. Bazen ise, Üçüncü Dünya dediğimiz yerde olduğu gibi, o zaman bile ortaya çıkmaz.

Son olarak, milletler ve milliyetçilik alanındaki ciddi tarihçilerin inançlı bir politik milliyetçi olamayacaklarını eklemeden geçemeyeceğim; olsa olsa, Kitabı Mukaddes'in harfi harfine doğru olduğuna inananların, evrim kuramına katkıda bulunamazlarken, arkeolojiye ve Sami dilbilimine katkıda bulunması gibi bir durum yaşanabilir. Milliyetçilik, açıkça öyle olmadığı bilinen bir şeye sıkı sıkıya bağlanmayı gerektirir. Renan'ın dediği gibi, "Tarihi yanlış yazmak bir millet olmanın parçasıdır."[19] Tarihçiler meslekleri gereği, bir milletin tarihini yanlış yazmamak veya en azından bu doğ-

* Çingenelerle birlikte anılan, onların dilini konuşan ama Çingene olmayan kişiler. (ç.n.)

** (Fr.) Etkili azınlık. (ç.n.)

19. Ernest Renan, *Qu'est que c'est une nation?*, s. 7-8: "L'oubli et je dirai même l'erreur historique, sont un facteur essentiel de la formation d'une nation et c'est ainsi que le progrès des études historiques est souvent pour la nationalité un danger." (Tarihin unutulması ya da yanlış yazılması bir milletin oluşumunda çok önemli bir yere sahip olduğundan, tarihsel çalışmaların sürdürülmesi milliyet açısından genellikle tehlike barındırmaktadır). (ç.n.)

rultuda çaba harcamak zorundadırlar. İrlandalı olmak ve gururla İrlanda'ya bağlanmak (hatta İrlandalı Katolik ya da Protestan İrlandalı Ulster olmaktan gururlanmak) kendi başına İrlanda tarihiyle ilgili ciddi araştırmalar yapmakla bağdaşmaz bir şey değildir. Bana kalırsa, nasıl bir Siyonist olmak Yahudilerin gerçekten ciddi bir tarihini yazmaya engel değilse, bir Ferian* ya da Orangeman** olmak da ciddi bir İrlanda tarihi yazmaya engel değildir; yeter ki tarihçi kütüphaneye ya da çalışma odasına girerken inançlarını geride bıraksın. Bazı milliyetçi tarihçiler bunu başaramamışlardır. Bereket versin, ben şu anda okumakta olduğunuz kitabı yazmaya koyulurken kendi tarihsel olmayan inançlarımı kapıda bırakma ihtiyacı duymuyorum.

* İrlanda'yı İngiliz egemenliğinden kurtarmayı amaçlayan gizli devrimci hareketin üyesi. (ç.n.)

** Kuzey İrlanda'da 1975'te kurulan gizli bir Protestan derneğinin üyesi. (ç.n.)

I

Yepyeni Bir Şey Olarak Millet: Devrimden Liberalizme

Modern milletin ve onunla bağıntılı her şeyin temel karakteristiği, modernliğidir. Bugün bu olgu yeterince anlaşılmış durumdadır; ancak milli kimliğin tarihten eski olacak kadar doğal, temel ve kalıcı olduğu yönündeki zıt varsayım o denli yaygın bir kabul görmektedir ki, konuya ilişkin sözcük dağarının modernliğini irdelemek yararlı olabilir. Çeşitli basımları bu amaçla titizlikle gözden geçirilmiş olan İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü'nde[1] 1884 basımından önce modern anlamıyla devlet, millet ve dil terminolojisi kullanılmaz. *Lengua nacional*'in "bir ülkenin resmi ve edebi dili; o ülkede genel olarak, başka milletlerin dillerinden ve lehçelerden

1. Lluis Garcia i Sevilla, "Llengua, nació i estat al diccionario de la real academia espanyola" (*L'Avenç*, 16 Mayıs 1979, s. 50-55).

ayrı biçimde konuşulan dil" olduğunu ilk defa 1884 basımıyla öğreniriz. "Lehçe" maddesinde, lehçe ile milli dil arasında benzer bir ilişki kurar. 1884'ten önce *nación* sözcüğü, basitçe "bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı" ve aynı zamanda "bir yabancı" anlamına geliyordu. Oysa 1884 basımıyla birlikte, artık "her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim", bunun yanında "bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar" anlamı yüklenmekteydi. Dolayısıyla ortak ve egemen bir devlet unsuru, en azından İber dünyasında, bu tür tanımların merkezinde yer almaktadır. *Nación*, "conjunto de los habitantes de un pais *regido por un mismo gobierno*"* olarak tanımlanmıştır (italikler benim).[2] Daha yakın zamanlardaki *Enciclopédia Brasileira Mérito*'da[3] ise, *naçâo*, "Bir devletin, aynı rejim ya da yönetimde yaşayan, ortak çıkarları olan yurttaşlar topluluğu; belirli bir toprak parçasında ortak gelenek, özlem ve çıkarları bulunan, *grubun birliğini sürdürme sorumluluğunu üstlenen merkezi bir iktidara bağımlı olan* insanların oluşturduğu kolektif; yönetim güçleri dışında, bir devlete bağlı halk" olarak tanımlanmaktadır (italikler benim). Bundan başka, İspanya Akademisi Sözlüğü'nde "millet"in kesin tanımı 1925 yılma kadar yoktur; millet ancak o zaman "aynı etnik kökene sahip olan, genelde aynı dili konuşan ve ortak bir geleneği paylaşan insanların oluşturduğu kolektif" olarak tarif edilir.

Dolayısıyla, yönetim anlamına gelen *gobierno*, 1884'e kadar *nación* kavramıyla özellikle ilişkilendirilmemiştir. Gerçekten, filolojinin iddia ettiği gibi, "nation" sözcüğünün ilk anlamı köken ya da soya işaret etmektedir: Froissart'ın "je fus retourné au pays de ma nation en la conté de Haynnau" (Hainault vilayetindeki doğum yerime/köklerimin bulunduğu yere geri gönderildim) sözünü aktaran bir eski Fransızca sözlüğünde "naissance, extraction, rang"** ile

---

* (İsp.) "*Aynı hükümet tarafından yönetilen* bir ülkede yaşayan insanlar toplamı." (ç.n.)

2. *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana* (Barcelona, 1907-34), Cilt 37, s. 854-67: "Nación" maddesi.

3. (Sao Paulo-Rio-Porto Alegre, 1958,64), Cilt 13, s. 581.

** (Fr.) Doğum, soy, mevki. (ç.n.)

ilişkilidir "nation" sözcüğü.[4] Ve köken ya da soy belirli bir insan grubuna bağlı olduğu sürece, bunların (eğer yönetenler ya da onlarla akrabalık bağı taşıyan söz konusu değilse) bir devlet oluşturan kişiler oldukları akla gelmez. Köken ya da soyun belli bir toprak parçasıyla bağlı olması halindeyse, bu toprak parçası yalnızca rastgele şekillenmiş ve asla çok geniş olmayan bir politik birimi oluşturmaktaydı. İspanya Akademisi Sözlüğü'nün 1726'daki (ilk) basımında *patria** ya da halkın daha çok kullandığı *tierra*, "memleket", sözcüğü; "bir insanın doğduğu yer, kasaba ya da toprak" veya "bir senyörlüğün ya da devletin bir bölge, eyalet ya da ilçesi" anlamını taşıyordu. Modern İspanyolca kullanımdaki geniş anlamdan ayırt etmek için *patria chica* yani "küçük anayurt" sözüyle karşılanan bu dar anlam (antik Roma hakkında bilgisi olan klasik eğitim görmüş kişileri saymazsak), on dokuzuncu yüzyıldan önce oldukça evrensel bir kullanıma sahiptir. *Tierra* sözcüğü 1884 yılma kadar bir devletle ilişkilendirilmeye başlamamıştı; 1925 yılına kadar da, *patria*'yı "yurtseverlerin severek sadakatlerini korudukları geçmişin, günümüzün ve geleceğin maddi ve manevi unsurlarının toplamını içeren kendi milletimiz" olarak tanımlayan modern yurtseverliğin duygusal tınısını işitmeyiz. Bilindiği gibi on dokuzuncu yüzyıl İspanyası kesinlikle ideolojik gelişmelerin öncüsü değildi, oysa Kastilya –ve Kastilyaca bağımsız bir dildir– "ulus devlet" etiketini yapıştırmanın gerçekçiliğe ters sayılmayacağı en eski Avrupa krallıklarından biriydi. Kaldı ki on sekizinci yüzyıl İngilteresi ve Fransası'nm bambaşka bir anlamda "milli devlet" olduğu da. Demek ki Kastilya'daki konuyla ilgili sözcüklerin evrimi genel bir öneme sahiptir.

Romans** dillerinde "nation" sözcüğü yerli bir sözcüktür. Başka dillerde ise dışarıdan alınmıştır. Bu çerçevede kullanım farklılıklarını daha net bir biçimde izleyebiliriz. Yüksek ve Aşağı Almancada *Volk* (halk) sözcüğü bugün, "natio" sözcüğünden türetilen söz-

4. L. Curne de Sainte Pelaye, *Dictionnaire historique de l'ancien langage françois* (Niort, tarihsiz), 8 cilt: "Nation" maddesi.

* Vatan. (ç.n.)

** Vuigar Latinceden gelen İtalyanca, İspanyolca, Fransızca, Portekizce ve Rumence gibi diller. (ç.n.)

cüklerle bir ölçüde açıkça aynı çağrışımları uyandırır, yalnız aralarında oldukça karmaşık bir etkileşim vardır. Ortaçağdaki Aşağı Almancada, *natie* terimi, kullanıldığı kadarıyla (Latince kökenli olduğunu düşünürsek, kraliyet ailesi, soylu aileler ya da diğer üst sınıf kökenliler veya eğitimli kişiler dışında pek kullanılmamış olsa gerek), açık ki henüz *Volk*'un anlamını çağrıştırmaz ve bu anlamına ancak on altıncı yüzyılda kavuşmaya başlar. *Natie* terimi ortaçağ Fransızcasında olduğu gibi doğum ve soy grubunu (*Geschlecht*) anlatmaktadır.[5]

Bu terim, başka yerlerde de görüldüğü gibi, bir arada var oldukları benzerlerinden ayırt edilmeleri gereken loncalar ya da korporasyonlar gibi daha büyük ve bütünlüklü grupları anlatmak doğrultusunda gelişme gösterir; "milletler"in İspanyolcadaki gibi yabancıyla eşanlamlı kullanılmasının, yabancı tüccarlar ("bir şehirde yaşayan ve ayrıcalıklardan yararlanan yabancı topluluklar, özellikle tüccarlar") anlamını taşımasının,[6] alışılageldiği üzere eski üniversitelerde öğrenci "milletler"inden söz edilmesinin ve aynı zamanda pek sık kullanılmayan "Lüksemburg milletinden bir alay" ifadesinin[7] kaynağı budur. Ancak açıkça görülmektedir ki, bu evrim, insanın kökeninin bulunduğu yer ya da toprak parçası gelişebildiği (böylece eski bir Fransızca tanımdaki *pays natal*,* en azından daha sonraki sözlük yazarlarının zihinlerinde "eyalet" anlamını yüklenir)[8] gibi, başka bir yöne evrilerek etnisite anlamı kazanabilir; nitekim Hollandalıların *natie* teriminin asıl anlamının "aynı 'stam'a** ait olduğu varsayılan insanlar toplamı" olduğunda ısrar etmeleri bunun bir göstergesidir.

Her iki evrim çizgisinde de böylesine genişlemiş, ama hâlâ yerli olarak kalan "millet"in devletle ilişkisi problemi şaşırtıcılığını korur, çünkü etnik, dilbilimsel ya da başka bir düzlemde, belli bü-

5. Dr. E. Verwijs ve Dr. J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, Cilt 4 (Lahey, 1988), sütun 2078.
6. *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, Cilt 9 (Lahey, 1913), sütun 1586-90.
7. Verwijs ve Verdam, *Middelenderlandsch Woordenboek*, Cilt 4.
* (Fr.) Bir insanın doğum yeri olan memleket. (ç.n.)
8. L. Huguet, *Dictionnaire de la langue française du 16e siècle*, Cilt 5 (Paris, 1961), s. 400.
** Soy ve köken. (ç.n.)

yüklükteki çoğu devletin homojen olmadığı, dolayısıyla basitçe milletle eşitlenemeyeceği apaçık gözüküyordu. Hollandaca sözlükte, "millet" sözcüğünün aynı dili konuşmasalar bile bir devlete ait olan insanlar anlamındaki kullanımının, Fransız ve İngilizlere özgül olduğu özellikle vurgulanır.[9] Bu bilmecenin en öğretici tartışmalarından birisi on sekizinci yüzyıl Almanyası'ndan gelmiştir.[10] Ansiklopedist Johann Heinrich Zedler'e göre millet, 1740'ta, gerçek ve özgün anlamıyla, ortak âdetleri, ahlâki gelenekleri ve yasaları paylaşan birleşmiş bir grup *Bürger* (on sekizinci yüzyıl ortası Almanyası'nın, belirsizliğiyle tanınan bu sözcüğünü kendi haline bırakmak en iyisi olsa gerektir) demekti. Yani milletin toprak parçasıyla ilgili hiçbir anlamı olamazdı, çünkü farklı milletlerin fertleri (birbirlerinden "yaşam tarzları *–Lebensarten–* ve âdetlerindeki farklılıklar"la ayrılmışlardır) aynı eyalette, hatta çok küçük bir devlette birlikte yaşayabilirlerdi. Milletlerin toprak parçasıyla özsel bir bağı olsaydı, Almanya'daki Wendlere Alman demek gerekirdi, oysa Wendlerin Alman olmadıkları çok açıktır. Örneğin, Almanca konuşulan bölgedeki son kalan –ve hâlâ yaşayan– bu Slav halkını yakından tanıyan bir Sakson bilim adamı olan Zedler onlara "milli azınlık" gibi muğlak bir etiket yapıştırmayı düşünmez. Zedler'e göre, aynı eyalet ya da devlet içinde yaşayan bütün "milletler"den insanların tamamını tanımlayacak tek sözcük, *Volck*'tur. Ne yazık ki terminolojik ayrımlara her zaman özen gösterilmez ve "Millet" terimi, pratikte genellikle "Volck"la aynı anlamda, bazen toplumdaki bir "zümre"nin (*Stand, ordo*) ve bazen de herhangi bir birlik ya da topluluğun (*Gesellschaft, societas*) eşanlamlısı olarak kullanılır.

"Doğru ve özgün" anlam ne olursa olsun, "millet" terimi hâlâ modern anlamından açıkça çok uzak bir yerdedir. Bunun için, konuyu daha fazla irdelemeden, *millet* kavramının modern ve esasen politik anlamıyla tarihsel açıdan çok genç bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de *New English Dictionary* gibi başka bir

9. *Woordenboek* (1913), sütun 1588.

10. John. Heinrich Zedler, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Kunste...*, Cilt 23 (Leipzag-Halle 1740, yeniden basım. Graz 1961), sütun 901-3.

önemli dilbilimsel yapıtta, 1908'de, sözcüğün eski anlamının esasen etnik birimi anlattığı, oysa son zamanlardaki kullanımında daha çok "politik birlik ve bağımsızlık nosyonu"na ağırlık verildiği belirtilmekteydi.[11]

Modern "millet" kavramının tarihsel açıdan yeniliği dikkate alındığında "millet"in niteliğini anlamanın en iyi yolu, bence, Devrim Çağı'nda ve özellikle "milliyet ilkesi" adı altında 1830'lardan itibaren, politik ve toplumsal söylemlerinde bu kavramı sistemli biçimde kullanmaya başlayanları izlemektir. Gelgelelim, kısmen –ileride göreceğimiz gibi– çağdaşlarının da bu tür sözcükleri kullanırken fazla titizlik göstermemelerinden, kısmen aynı sözcüğün aynı anda çok değişik anlamlar yüklenmiş ya da yüklenebilecek olmasından dolayı bu *Begriffsgeschichte** gezintisine çıkmak kolay bir iş değildir.

"Millet"in asıl ve literatürde en yaygın biçimde kullanılan anlamı o zamanlar politikti. Politik anlam, Amerikan ve Fransız devrimlerinde olduğu gibi "millet"i "halk"la ve devletle eşitleyen; "ulus devlet", "Birleşmiş Milletler" ya da yirminci yüzyıl sonundaki devlet başkanlarının söylevlerindeki gibi yakından bildiğimiz bir kullanımdı. ABD'nin erken dönemindeki politik söylemde, "millet" teriminin eyaletlerin hakları karşısında merkeziyetçi ve üniter çağrışımlar uyandırmasından kaçınmak amacıyla, "halk", "birlik", "konfederasyon", "ortak ülkemiz", "kamu", "kamu refahı" ya da "topluluk" gibi deyişler tercih edilmekteydi.[12] Çünkü, Devrimler Çağı'nda millet kavramının temel bir özelliği Fransızların deyişiyle "millet"in "tek ve bölünmez" olmasıydı ya da çok geçmeden öyle olacaktı.[13] Bu biçimiyle "millet", kolektif egemenlikleri kendile-

11. *Oxford English Dictionary*, Cilt VII (Oxford, 1933), s. 30.

* (Alm.) Kavramlar tarihi. (ç.n.)

12. Der. John J. Lalor, *Cyclopedia of Political Science* (New York, 1889), Cilt II, s. 932: "Nation" maddesi. Konuyla ilgili maddeler büyük oranda daha önceki Fransızca yapıtlardan aktanimış, daha doğrusu çevrilmiştir.

13. "Bu tanımdan çıkacak sonuç, bir milletin kaderinin tek bir devlet oluşturmak olduğu, bölünmez bir bütün oluşturduğudur." (*a.g.y*, s. 923). Bu sonucun çıkanlacağı tanıma göre, "aynı dili konuşan, aynı âdetleri paylaşan, kendilerini benzer nitelikteki başka gruplardan ayıran belirli ahlâki özellikler taşıyan insanlar topluluğu"dur millet. Bu, milliyetçi argümanların yatkın olduğu, varsayımlarla hareket etme sanatının çeşitli örneklerinden birisidir.

rinin politik ifadesi olan bir devlette somutlaşan, bir yurttaşlar topluluğuydu. Çünkü, başka ne anlama gelirse gelsin, bir yurttaşlık ve kitlesel katılım ya da tercih unsuru millette hiçbir zaman eksik olmamıştı. John Stuart Mill, milleti, yalnızca ortak milli duygular temelinde tanımlamakla yetinmiyor, aynı zamanda, bir milliyetin fertlerinin "aynı yönetim altında olmayı arzuladıklarını, bu yönetimin de yalnızca kendilerinin veya içlerinden bir kesimin yönetimi olmasını istediklerini" ekliyordu.[14] Mill'in milliyet fikrini apayrı bir çalışmada değil, karakteristik biçimde –ve özet olarak– Temsili Hükümet'i yani demokrasiyi işlediği küçük bir kitapçıkta tartışması şaşırtıcı değil.

Millet=devlet=halk (özellikle egemen halk) denklemi kuşkusuz milleti belli bir toprak parçasına bağlıyordu, çünkü devletlerin yapısı ve tanımı artık esasen belli bir toprak parçasıyla ilişkiliydi. Bu pek çok ulus devletin var olacağı anlamına geliyordu; kaldı ki halkların kendi kaderini tayin etmesi ilkesinin kaçınılmaz sonucu buydu. 1795 tarihli Fransız Haklar Bildirgesi'nde şöyle denmekteydi:

> Kendisini oluşturan bireylerin sayısı ve üzerinde yaşadığı toprağın büyüklüğü ne olursa olsun, her halk bağımsız ve egemendir. Bu egemenlik başkasına devredilemez.[15]

Ne var ki bu ifade bir "halk"ı neyin oluşturduğu konusuna pek açıklık getirmiyordu. Özellikle, bir yanda belli bir toprak parçasındaki bir devletin yurttaşları ile öbür yanda bir "millet"in grup üyeliğinin kolektif biçimde tanınmasını sağlayan etnik, dilsel ya da diğer temellerle eşitlenmesi arasında mantıksal bir bağ yoktu. Aslında tam da buna dayanarak Fransız Devrimi'nin "milliyet ilkesi ya da duygusuna tamamen yabancı, hatta düşman olduğu" iddia edilmiştir.[16]

14. J. S. Mili, *Utilitarianism, Liberty and Representative Government* (Everyman basımı, Londra, 1910), s. 359-66.

15. 1789 ya da 1793 Haklar Bildirgelerinde halkların egemenlik ve bağımsızlık haklarına hiç değinilmediği gözlemlenebilir. Bkz. Lucien Jaume, *Le Discours jacobin et la démocratie* (Paris, 1989), Ek 1-3, s. 407-14. Bununla birlikte 1793'te aynı görüşü savunanlar da vardır, der. O. Dann ve J. Dinwiddy, *Nationalism in the Age of the French Revolution* (Londra, 1988), s. 34.

16. Maurice Block, "Nationalities, principle of", der. J. Lalor, *Cyclopedia of Political Science*, Cilt II, s. 939.

Hollandalı sözlük yazarının da fark ettiği gibi dilin, *ilkesel olarak,* İngiliz ya da Fransız olmakla hiçbir ilgisi yoktu; gerçekte Fransızca uzmanları, ileride göreceğimiz gibi, onlara göre salt Fransız yurttaşı olmakla belirlenen milliyet kriterine konuşma dilinin de eklenmesi çabalarına karşı inatla mücadele edeceklerdi. Alsaslıların ya da Gaskonların konuştukları dilin, Fransız halkının üyeleri olma statüleriyle hiçbir ilgisi yoktu.

Gerçekten, halkçı-devrimci bakış açısıyla "millet"in ortak bir yanı varsa, bu, aslen etnik köken, dil ve benzeri unsurlar değildir (ama bu unsurlar da kolektif aidiyetin göstergeleri arasında yer alabilirler). Pierre Vilar'ın işaret ettiği gibi,[17] aşağıdan bir bakışla milli halkı karakterize eden şey, özel çıkarlara karşı ortak çıkarı, ayrıcalığa karşı ortak yararı temsil etmesiydi. Amerikalıların, sözcüğün kendisini kullanmaktan kaçınırken, 1800'den önce "milliliği" göstermek üzere kullandıkları terim de bunu akla getirmektedir. Bu devrimci-demokratik bakış açısıyla etnik grup farklılıkları ikincil düzeyde bir anlam taşıyordu (ve daha sonra sosyalistler de böyle düşüneceklerdi). Amerikan kolonicilerini Kral George ile yandaşlarından ayıran kriter, açıkça ne dil ne de etnik kökendi; aynı şekilde Fransız Cumhuriyeti İngiliz kökenli Amerikalı Thomas Paine'i Fransa'daki Milli Meclis'e seçmekte sakınca görmemişti.

Bu yüzden bu devrimci "millet" terimini; on dokuzuncu yüzyıl kuramcıları arasında hararetli tartışmalara sahne olan etnik köken, ortak dil, din, toprak parçası ve ortak tarihsel anılar gibi (John Stuart Mill'in aktardığı)[18] kriterler çerçevesinde tanımlanan bir topluluğa uygun ulus devletler kurmayı amaçlayan, sonraki milliyetçi programla karıştırmamalıyız. Daha önce gördüğümüz gibi, çizgileri belirlenmemiş bir toprak parçası (ve deri rengi) dışında bu kriterlerin hiçbirisi yeni Amerikan milletini birleştiren bir unsur değildi. Bundan başka, Fransızların "grande nation"unun* sınırları devrim döneminde ve Napolyon savaşlarıyla milli aidiyet kriterlerinin hiç-

17. P. Vilar, "Sobre los fundamentos de las estructuras nacionales" (*Historia,* 16/Extra V) (Madrid, Nisan 1978), s. 11.

18. John Stuart Mili, *Utilitarianism, Liberty and Representative Government,* s. 359-66.

* (Fr.) Büyük millet. (ç.n.)

birisine göre Fransız denilemeyecek bölgelere kadar genişlediğinde, sözü geçen kriterlerden tekinin bile "büyük millet"in varlığının temeli olmadığı açıkça ortaya çıkmıştı.

Bununla beraber, daha ileride devlet dışı milliyet tanımları keşfetmekte kullanılan çeşitli unsurlar kuşkusuz bu erken dönemde de mevcuttu; bunlar ya devrimci milletle ilişkiliydiler ya da devrimci milletin başına sorun çıkarıyorlardı. Devrimci milletin tek ve bölünmez olduğu iddiası ne kadar öne çıkarılırsa, içerdiği heterojenlik o kadar çok problem yaratıyordu. Çoğu jakoben açısından Fransızca konuşmayan biri Fransız sayılmazdı ve pratikte milliyetin etnik-dilsel kriteri genel bir kabul görüyordu. Barère'in Kamu Selameti Komitesi'ne sunduğu dillerle ilgili raporunda belirttiği gibi:

> Yukarı Ren ve Aşağı Ren bölgelerinde sınırlarımızı işgal etsinler diye Prusya ve Avusturyalılara çağrı yapan hainlerle birlik olanlar kimlerdir? Kendilerine farklı bir dille hitap edip başka âdetleri olan Fransızları kardeş ve yurttaş görmekten ziyade, düşmanlarımızla aynı dili konuşan ve sonuçta kendilerini onların kardeşi ve yurttaşı sayan [Alsaslı] bölge halkı.[19]

Fransızlar devrimden beri dilsel birlikte gerçekten çok belirgin biçimde ısrarlı olmuşlardır ve o zamanlar için bu hayli aşırı bir ısrardı. Buna aşağıda geleceğiz. Ama şimdi belirtmeden geçemeyeceğimiz bir nokta, bir insanı Fransız yapan şeyin kuramsal olarak Fransızcanın anadili olması değil (bizzat devrim, Fransa'da fiilen Fransızca konuşanların sayısının ne kadar az olduğunu kanıtlamaya büyük çaba harcarken, böyle bir şey nasıl düşünülebilirdi?),[20] özgür Fransa halkının diğer özgürlük, yasa ve ortak karakteristikleri yanında bu dili de öğrenmeye istekli olmasıydı. Bir anlamıyla Fransızca öğrenmek, İngilizce öğrenmenin Amerikan yurttaşlığın-

19. Akt. M. de Certeau, D. Julia ve J. Revel, *Une Politique de la langue. La Révolution Française et les patois: L'enquête de l'Abbé Grégoire* (Paris, 1975), s. 293. Genel olarak Fransız Devrimi ve milli dil sorunu için, ayrıca bkz. Renée Balibar ve Dominique Laporte, *Le Français national. Politique et pratique de la langue nationale sous la Révolution* (Paris, 1974). Alsace sorunu için, bkz. E. Philipps, *Les Luttes linguistiques en Alsace jusqu'en 1945* (Strasbourg, 1975) ve P. Lévy, *Histoire linguistique d'Alsace et de Lorraine* (2 cilt, Strasbourg, 1929).
20. De Certeau, Julia ve Revel, *Une Politique de la langue*, çeşitli yerler.

daki önemi gibi, tam Fransız yurttaşlığına (ve dolayısıyla milliyetine) kabulün koşullarından birisiydi. Asıl olarak dilsel temeldeki bir milliyet tanımı ile Fransızların milliyet tanımı –hatta bunun en aşırı biçimi– arasındaki farklılığı örneklemek için, Milletlerarası İstatistik Kongresi'ni devlet nüfus sayımlarında dille ilgili bir soru yer alması gerekliliğine ikna eden bir Alman dilbilimciye başvuralım (bkz. s 122-23). 1860'lardaki etkili yayınlarıyla dilin milliyetin biricik yeterli göstergesi olduğunu ileri süren (Almanlar Orta ve Doğu Avrupa'ya iyice yayılmış olduklarından Alman milliyetçiliğine çok uygun düşen bir sav) Richard Böckh, Yidiş'in ortaçağ Almancasından türeyen tartışma götürmez bir Alman lehçesi olması nedeniyle, Aşkenaz Yahudilerini Alman olarak sınıflandırmak zorunda kalmıştı. Alman Yahudi düşmanlarının bu sonucu hoş karşılamayacaklarını da iyi biliyordu. Oysa Yahudilerin Fransız milletine entegre olmasından yana tavır koyan Fransız devrimcileri bu türden bir sava ne gerek duyar ne de böyle bir gerekliliği anlardı. Fransız devrimcilerinin bakışıyla, ortaçağ İspanyolcası konuşan Sefardik Yahudiler ile Yidiş dili konuşan Aşkenaz Yahudileri –Fransa'da her iki grup da vardı– kuşkusuz Fransızca konuşmayı da kapsayan Fransız yurttaşlığının koşullarını kabul ettikten sonra herkes kadar Fransız sayılıyorlardı. Dolayısıyla, Yahudi soyundan geldiği için Dreyfus'un "gerçek" Fransız olamayacağı savı, haklı olarak, Fransız Devrimi'nin özüne ve devrimin öngördüğü Fransız milleti tanımına meydan okumak diye anlaşılmaktaydı.

Barère'in raporu birbirinden çok farklı iki millet anlayışını bir araya getirmekteydi: Devrimci-demokratik ve milliyetçi anlayışlar. Devlet=millet=halk denklemi her iki anlayış açısından da geçerliydi. Çünkü milliyetçilerin gözünde milleti kapsayacak politik birimlerin yaratılması, kendisini yabancılardan ayıran bir topluluğun ön varlığına bağlıyken; devrimci-demokratik bakış açısına göre temel anlayış olan, egemen yurttaşlardan kurulu halk=devlet denklemi insan ırkının diğer kesimleri karşısında bir "millet"i oluşturmaktaydı.[21] Dolayısıyla Devrim Çağı'nda halkı yönetmenin daha fazla zorlaş-

21. "*Yurttaşlar* devlet karşısında *halkı*, insan ırkı karşısında ise *milleti* oluştururlar", J. Hélie, "Nation, definiton of", Lalor, *Cyclopedia of Political Science*, Cilt II, s. 923.

ması nedeniyle, devletlerin, nasıl kurulurlarsa kurulsunlar artık kendi tebalarını da dikkate almak zorunda kaldıklarını unutmamalıyız. Yunan özgürlük savaşçısı Kolokotrones'in belirttiği gibi, "halk, kralların yeryüzüne inmiş tanrılar olduklarına ve kralların ne yaparlarsa iyi yaptıklarına artık inanmıyordu."[22] Kutsallığın artık kapsayıcı bir özelliği yoktu. Fransa Kralı X. Charles 1825'te Rheims'te eski taç giyme (gönülsüz biçimde) sihirle sağaltma törenini yeniden canlandırdığında, kralın bir dokunuşunun sıraca hastalığını iyileştireceğine inanarak gelenlerin sayısı yalnızca 120'ydi. Oysa 1774'te yapılan ondan önceki son törene bu umutla 2.400 kişi gelmişti.[23] İleride göreceğimiz gibi, 1870'ten sonra demokratikleşmeyle birlikte meşruiyet ve yurttaşları seferber etme sorunu hem acilleşecek hem de keskinleşecekti. Hükümetlerin gözünde devlet=millet=halk denklemindeki en önemli unsur açıkça devletti.

Bu durumda, kendi damgasını en belirgin biçimde on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'na, özellikle "milliyet ilkesi"nin Avrupa haritasını en dramatik biçimde değiştirdiği döneme, yani 1830-1880 dönemine vuran kesim olan liberal burjuvazilerle onlara bağlı entelektüellerin kuramsal söyleminde, milletin, dahası devlet=millet=halk denkleminin yeri neydi? Liberal burjuvazilerle onlara bağlı entelektüeller; Avrupa'daki güçler dengesinin milliyet temelinde iki büyük devletin (Almanya ve İtalya) doğuşu, üçüncü büyük devletin (1867 Uzlaşması'ndan sonraki Avusturya-Macaristan) ise aynı temelde fiilen bölünmesiyle altüst olduğu; batıda Belçika'dan Güneydoğu Avrupa'da Osmanlı'nın yerini almaya çalışan devletlere (Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan) kadar daha önemsiz politik birimlerin, milli temelde halklar olarak yeni statü ve bağımsızlıklarının tanınmasını talep ettikleri; Polonyalıların iki milli ayaklanmayla kendilerini bir ulus devlet olarak görüp bu temelde yeniden yapılanmayı istedikleri elli yıllık zaman diliminde, isteselerdi bile, bu sorun üzerinde düşünmekten kaçınamazlardı. Hem onların da bundan kaçındıkları yoktu. Walter Bagehot'a göre

22. Akt. E. J. Hobsbawm, *The Age of Revolution 1789-1849* (Londra, 1962), s. 91-92.
23. Marc Bloch, *Les Rois thaumaturges* (Paris, 1924), s. 402-4.

"millet oluşturma" on dokuzuncu yüzyılm evriminin temel içeriğini temsil ediyordu.[24]

Bununla beraber, on dokuzuncu yüzyılın başmda ulus devletlerin sayısı çok az olduğundan, zihinleri kurcalayan sorun, açık ki, şu ya da bu temelde bir "milliyet" olarak sınıflandırılabilen çeşitli Avrupa halklarından hangilerinin bir devlet olma aşamasına ulaşacakları (ya da alt düzey bir politik ya da idari temsiliyete kavuşacakları), bunun yanı sıra, var olan devletlerden hangilerinin "millet" niteliği taşıdığıydı. Potansiyel ya da mevcut bir millet olma kriterlerinin sıralanması özünde bu amaca hizmet etmekteydi. Bütün devletlerin milletlere, bütün milletlerin de devletlere denk düşmeyeceği açık gibi görünüyordu. Öbür yandan, Renan'm ünlü "Hollanda bir milletken, Hanover ile Büyük Parma Dükalığı niçin değildir" sorusu[25] bir dizi analitik sorunu gündeme getirmekteydi. John Stuart Mill'in, bir ulus devletin kurulmasının (a) gerçekleşebilir, (b) milliyet tarafından arzulanır olmasına bağlı olduğu şeklindeki gözlemi de başka analitik sorunları gündeme getirmekteydi. Bu durum, kendi milliyetleri ya da bu milliyetin ifadesi devlet açısından her iki soruyu da hemen hemen yanıtladıklarından en ufak bir kuşku duymayan, Viktorya Dönemi ortası milliyetçiler için de geçerlilik taşıyordu. Çünkü onlar bile başka milliyetlerle devletlerin benzer iddialarına soğuk bakıyorlardı.

Oysa birkaç adım daha attığımızda, on dokuzuncu yüzyıl liberal söyleminde şaşırtıcı bir entelektüel belirsizlik olduğunu görürüz. Bu belirsizliğin kaynağı, millet sorununu bütün boyutlarıyla ele alamamaktan daha çok, durum zaten çok açık olduğundan her şeyin birer birer sayılıp dökülmesinin gerekli olmadığı varsayımıydı. Bundan ötürü liberal milletler kuramı, ağırlıkla, liberal yazarların söyleminin kenarında gösterir kendisini. Ayrıca, yine ilerideki sayfalarda göreceğimiz gibi, liberal kuramsal söylemin merkezi unsurlarından birisi "millet"in entelektüel boyutta ele alınmasını son derece güçleştirmekteydi. Okuduğunuz bölümün geri kalan kısmın-

24. Walter Bagehot, *Physics and Politics* (Londra, 1887), Bölüm III, IV, "Milletin oluşumu" üzerine.

25. Ernest Renan, "What is a nation?", der. Afred Zimmern, *Modern Political Doctrines* (Oxford, 1939), s. 192.

daki görevimiz, arkeologların düşürülmüş sikkelerin izlerini sürerek ticaret yollarının haritasını çizmeye çalışmalarına benzer biçimde, tutarlı bir liberal burjuva "millet" kuramı oluşturabilmektir.

Bunu gerçekleştirmenin en iyi yolu, Adam Smith'in "millet" sözcüğünü kendi dev yapıtının başlığında kullandığı anlamdaki, en az tatmin edici "millet" nosyonuyla başlamak olabilir. Çünkü Adam Smith'in devrinde, "millet" açıkça bir teritoryal devletten başka anlam taşımaz; Smith'i eleştirerek on dokuzuncu yüzyıl başındaki Kuzey Amerika'yı gözden geçiren, keskin bir İskoç zekâsına sahip John Rae'nin sözleriyle ise "her ayrı topluluk, toplum, millet, devlet ya da halk (konumuz itibariyle eşanlamlı sayılabilecek terimler)"[26] demektir. Gene de Adam Smith'in düşüncesi ile (John Stuart Mill gibi ekonomist ya da Walter Bagehot gibi *The Economist* editörü olmasalar bile) "millet"e başka açılardan yaklaşan liberal orta sınıf düşünürleri arasında kesinlikle bir bağ olsa gerek. Bu durumda şöyle bir soru sorabiliriz: Serbest ticaret liberalizminin klasik çağı ile Bagehot'm kendi yüzyılı açısından temel önemde gördüğü "millet oluşturma"nın çakışması tarihsel açıdan rastlantı mıydı? Başka bir deyişle, ulus devletin kapitalizmin gelişme sürecinde özel bir işlevi var mıydı? Daha doğrusu şöyle soralım: Çağdaş liberal analistler bu işlevi nasıl görüyorlardı?

Tarihçinin gözünde devlet sınırları içinde işleyen ekonomilerin rolünün büyük olduğu çok açıktır. On dokuzuncu yüzyılın dünya ekonomisi, kozmopolit olmaktan ziyade *milletlerarası* nitelikteydi. Dünya sistemi kuramcıları, kapitalizmin, tek bir "dünya imparatorluğu" oluşturmayan Avrupa'nın politik çoğulculuğundan dolayı, bu kıtada –başka bir yerde değil– global bir sistem olarak geliştiğini göstermeye çalışmışlardır. On altıncı-on sekizinci yüzyıllardaki ekonomik gelişme, her biri birleşmiş bir bütün olarak merkantilist politikalar izlemeye eğilimli olan teritoryal devletler temelinde yol almıştı. Hatta daha açıkçası, on dokuzuncu yüzyıldaki ve yirminci yüzyıl başındaki kapitalizmden söz ettiğimizde, gelişmiş dünyada

26. John Rae, *The Sociological Theory of Capital, being a complete reprint of The New Principles of Political Economy by John Rae* (1834), yayıma hazırlayan C. W. Mixter (New York, 1905), s. 26.

kapitalizmin parçasını oluşturan milli birimler (Britanya sanayisi, Amerikan ekonomisi, Fransız kapitalizmi, Alman kapitalizmi, vb.) temelinde konuşuruz. On sekizinci yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar gelen uzunca dönemde, kapitalist bir dünya ekonomisinin doğuşunda büyük rol oynamış olan ve bugün yine ön plana çıkan, belli bir toprak parçasının sınırlarını aşan milletlerüstü ya da ara birimler global ekonomide kendilerine çok az yer ve alan bulabiliyor gibiydi: Ekonomik etkisi büyüklük ve kaynaklarıyla kıyaslanamayacak kadar fazla olan bağımsız mini-devletler, on dördüncü yüzyılda Lübeck ve Ghent, günümüzde Singapur ile Hong Kong bu birimlere birer örnektir. Aslında, gözümüzü geçmişe çevirip modern dünya ekonomisinin gelişmesine baktığımızda, ekonomik gelişmenin tamamen çok sayıdaki gelişmiş teritoryal devletin "milli ekonomileri"ne bağlı olduğu aşamanın, esas olarak iki milletlerüstü çağ arasında yer aldığını görebiliriz.

On dokuzuncu yüzyıl liberal ekonomistleri için ya da beklenebileceği üzere klasik ekonomi politiğin argümanlarını kabullenen liberaller açısından güçlük, milletlerin ekonomik anlamını kuramda değil, yalnızca pratikte fark edebilmeleriydi. Klasik ekonomi politik (özellikle Adam Smith'in ekonomi politiği), "merkantil sistem"in, yani hükümetlerin milli ekonomilere, devletin çabaları ve politikalarıyla geliştirilecek bütünlükler gözüyle baktığı sistemin bir eleştirisi olarak formüle edilmişti. Serbest ticaretin ve serbest piyasanın baş düşmanı tam da Smith'in üretken olmadığını kanıtladığını düşündüğü bu milli ekonomik kalkınma anlayışıydı. Bu yüzden ekonomi kuramı, yalnızca, özel bir mekânsal boyutu olmayan bir piyasada kazançlarını rasyonel biçimde azamiye çıkarıp kayıplarını en aza indiren tek tek işletme birimleri –kişiler veya firmalar– temelinde geliştirilmişti. Sınırda dünya pazarı vardı ve başka bir şey de olamazdı. Smith, hükümetin ekonomiyle ilintili belirli işlevlerine karşı çıkmazken; genel ekonomik büyüme kuramı açısından, gerek millete gerekse firmadan daha büyük bir kolektiviteye yer yoktu; kaldı ki bu konuda fazla araştırma yapma zahmetine de girilmedi.

Böylece J. E. Cairnes bile, liberal çağın doruğundaki günlerde, bireyler arasındaki ticaretin dışında bir milletlerarası ticaret kuramının gereksiz olduğu önermesini ciddi olarak işlemeye on sayfa ayırmıştı.[27] Cairnes'e göre, bir yandan milletlerarası işlemler kuşkusuz gün geçtikçe kolaylaşırken, öbür yandan devletler arasındaki ticaret probleminin ayrı olarak ele alınmasını haklı gösterecek kadar sürtüşme yine de vardı. Alman liberal ekonomisti Schönberg, "milli gelir" kavramının bir anlamı olup olmadığından kuşku duyuyordu. Yüzeysel fikirlerle yetinmeyenler bu soruyu sormakta haklıydı, ancak (parasal temeldeki "milli servet" hesapları çoğu zaman yanlış olsa bile) herhalde bu düşünceyle çok uç noktalara savruluyorlardı.[28] Edwin Cannan,[29] Adam Smith'in "millet"inin yalnızca bir devletin topraklarında yaşayan bireylerden oluştuğunu düşünüyor, yüz yıl içerisinde bu insanların hepsinin ölecek olmasının "millet"ten sürekli var olan bir birim olarak söz etmeyi mümkün kılıp kılmayacağını tartışıyordu. Politika temelinde bakarsak, yalnızca kaynakların piyasada dağıtılmasının optimal olduğu, piyasanın işleyişine göre bireylerin çıkarlarının otomatik olarak bütünün çıkarlarını (kuramda, bütün topluluğun çıkarları gibi bir kavrama yer kaldığı sürece) meydana getireceği inancına varıyordu bu. Buna karşılık John Rae de, 1834'te kaleme aldığı kitabını, özellikle Smith'e karşı bireysel ve milli çıkarların özdeş olmadığım, yani bireyin kişisel çıkarını gütmesine yön veren ilkelerin milletin zenginliğini en fazlaya çıkarmaya yaramadığını kanıtlamak amacıyla yazmıştı.[30] Göreceğimiz gibi, Smith'i kayıtsız şartsız kabullenmeyi reddeden kişiler yok değildi, ama onların ekonomik kuramları klasik okulla boy ölçüşemezdi. "Milli ekonomi", Alman ekonomi kuramıyla bağlantılı olarak yalnızca Palgrave'm *Dictionary of Political Economy*'sinde görülmektedir. "Millet" terimi 1890'lardaki

27. J. E. Cairnes, *Some Leading Principles of Political Economy Newly Expounded* (Londra, 1874), s. 355-65.
28. Der. Dr. Gustav Schönberg, *Handbuch der politischen Oekonomie*, Cilt I (Tübingen, 1882), s. 158.
29. Edwin Cannan, *History of the Theories of Production and Distribution in English Political Economy form 1776 to 1848* (Londra, 1894), s. 10.
30. Rae, *The Sociological Theory of Capital.*

Fransızca ekonomi politik sözlüğünden çıkarılmıştı.[31]

Buna karşın, en saf klasik ekonomist bile milli ekonomi kavramını kullanmaktan kaçınamamıştı. Saint-Simoncu Michel Chevalier'nin Collège de France'ta ekonomi politik profesörü olarak ilk dersinde özür dilercesine ya da şaka yollu bir ifadeyle belirttiği gibi:

> Bize insan toplumlarının genel çıkarları için kendimizle ilgilenmemiz emredilmiştir ve içinde yaşadığımız toplumdaki özgül duruma eğilmemiz yasaklanmamıştır.[32]

Ya da Lord Robbins'in belirteceği gibi, yine klasik ekonomi politikçilerle ilgili olarak "onların, bir politika belirleme kriteri olarak milli üstünlüğü sınamayı geride bıraktıklarına ilişkin çok az; milli bağların çözülüşüne kafa yormaya hazırlandıklarına ilişkin ise daha da az kanıt vardır."[33] Özetle, klasik ekonomi politikçiler "millet"ten ne vazgeçebilirlerdi ne de vazgeçmeyi istiyorlardı; kaldı ki Porter da "bir topluluğun hangi araç sayesinde milletler arasında üstünlük sağladığını öğrenmek" istediğinden, milletlerin gelişmesini 1835'ten sonra olumlu kabul etmişti. Eklemeye pek gerek yok ki Porter'ın "bir topluluk"la kastettiği "kişinin kendi topluluğu"ydu.[34]

Gerçekten de ulus devletin ekonomik işlevleri, hatta yararları nasıl yadsınabilir? Para üzerindeki tekeli, kamu maliyesi, dolayısıyla mali politikaları ve faaliyetleriyle devletin varlığı bir olguydu. Devletin ekonomiye zarar veren müdahalelerine son vermek isteyenler dahi bu ekonomik faaliyetlerden vazgeçemezdi. Dahası, aşırı liberterler bile, Molinari gibi "insanlığın özerk milletlere bölün-

31. Der. Léon Say ve Joseph Chailley, *Nouveau Dictionnaire d'Economie Politique* (Paris, 1892).
32. Michel Chevalier, *Cours d'economie politique fait au Collège de France*, Cilt I (Paris, 1855), s. 43. Bu ders ilk olarak 1841'de verilmişti.
33. L. Robbins, *The Theory of Economic Policy in English Classical Political Economy* (2. basım, Londra, 1977), s. 9-10. Bununla birlikte, gerçekten global bir yaklaşımı olan Bentham istisna sayılmalıdır.
34. George Richardson Porter, *The progress of the Nation, in its various social and economic relations, from the beginning of the nineteenth century to the present time*, 2 bölüm (Londra, 1836), Önsöz.

mesinin özünde ekonomik olduğu"nu kabul ediyordu.[35] Çünkü devlet (devrim sonrası çağdaki ulus devlet) her şeyden önce mülkiyet ve sözleşme güvenliğini güvenceye alıyordu; iflah olmaz bir kamusal girişim karşıtı olan J. B. Say'm belirttiği gibi, "şimdiye kadar hiçbir millet düzenli bir hükümet yönetiminde olmadan bir zenginlik düzeyine ulaşmamıştır."[36] Liberal ekonomi, serbest rekabete dayanarak hükümetin işlevlerini bile akılcılaştırabilirdi. Molinari de, "son derece yoğun bir ekonomik rekabet geliştirdiğini dikkate alırsak, insanlığın milletler şeklinde parçalanması yararlıdır" diyordu[37] ve bu görüşünü desteklemek için 1851'deki Great Exhibition* örneğini aktarmıştı. Ancak bu tür gerekçelere dayandırılmasa bile, hükümetin ekonomik gelişmeye yararlı olduğu kabul ediliyordu. Bir millet ile komşuları arasında, iki komşu eyalet arasındakinden başka bir fark göremeyen J. B. Say, Fransa'yı (yani, Fransa devleti ve hükümetini) ülkenin iç kaynaklarını geliştirmeyi ihmal etmek ve bunun yerine gözünü dış fetihlere dikmekle suçlamıştı. Kısacası, en aşırı liberal eğilime sahip bir ekonomist bile milli ekonomiyi görmezlikten gelemiyordu ya da dikkate almamazlık edemezdi. Ancak liberal ekonomistler bu konuda konuşmayı sevmiyorlardı, daha doğrusu neler diyeceklerini pek bilmiyorlardı.

Bunun yanında, Britanya'nın üstün ekonomisine karşı milli ekonomik kalkınma yolunu izleyen ülkelerde, Smithçi serbest ticaretin çekiciliği daha az görünüyordu. Bu tür ülkelerde, bir bütün olarak milli ekonomiden söz etmeye hevesli insan sıkıntısı yoktu. Daha önce, pek dikkate alınmamış olan İskoç asıllı Kanadalı Rae'den bahsetmiştik. Rae, Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomi Komisyonu'nun (ECLA) 1950'lerde izlediği ithal ikamesi ve teknoloji ithali öğretilerini önceleyen kuramlar geliştirmişti. Daha açık bir örnek olarak, ABD'li federalist Alexander Hamilton, daha az merkeziyetçi politikacılar karşısında savunduğu güçlü mil-

35. *Dictionnaire d'economie politique'te* (Paris, 1854) Molinari, yeniden basım. Lalor, *Cyclopedia of Political Science*, Cilt II, s. 957: "Ekonomi politikte milletler" maddesi.
36. *A.g.y.*, s. 958-9.
37. *A.g.y.*, s. 957.
* 1 Ağustos 1851'de Crystal Palace'da (Hyde Park) açılmış olan ilk milletlerarası sanayi sergisi. (ç.n.)

li hükümeti haklı çıkarmak amacıyla millet, devlet ve ekonomiyi birbirine bağlı görmüştü. Nitekim daha sonraki bir Amerikan başvuru kaynağında "millet" maddesinin yazarının sıraladığı Hamilton'ın "büyük milli tedbirler" listesi yalnızca ve yalnızca ekonomik niteliklidir: Bir milli bankanın kurulması, devlet borçlarında milli sorumluluk, bir milli borç kurumunun yaratılması, yüksek gümrük vergileriyle milli imalatın korunması ve zorunlu üretim vergisi.[38] Hayran yazarın düşündüğü gibi, "bütün bu tedbirler milliyetçilik tohumunu büyütmek amacıyla tasarlanmış" olabilir; ya da Hamilton, milletin adını ağzına çok az alan, ekonomik argümandan ise çokça bahseden diğer federalistler gibi, federal hükümet ekonomik kalkınmayı kollarsa, milletin de kendi kendini kollayacağını hissetmiş olabilir: Ne olursa olsun, millet hem milli ekonomiyi hem de devletin milli ekonomiyi sistemli biçimde beslemesini içeriyordu ve bunun on dokuzuncu yüzyıldaki ifadesi korumacılıktı.

On dokuzuncu yüzyılda Amerika'daki kalkınmacı ekonomistler, genellikle, zavallı Carey gibi, Hamiltonculuk adına bir kuramsal sav geliştiremeyecek kadar sıradan ekonomistlerdi.[39] Bununla birlikte, Alman ekonomistleri bu savı hem kolay anlaşılır hem de parlak bir biçimde ortaya koymuşlardı. Alman ekonomistlerin başını, 1820'lerde ABD'deyken milli ekonomi tartışmalarına katılan ve bariz bir biçimde Hamilton'dan esinlenen Friedrich List çekiyordu.[40] List'e göre, Almanların o zamandan beri "ekonomi politik" demekten daha çok "milli ekonomi" (Nationaloekonomie) ya da "halk ekonomisi" (Volkswirthschaft) demeyi tercih ettikleri iktisadın görevi, "milletin ekonomik gelişmesini tamamlamak ve onu geleceğin evrensel toplumuna hazırlamak"tı.[41] Eklemeye gerek yok ki bu gelişme süreci, dinamik bir burjuvazinin önayak olduğu kapitalist sanayileşme biçimini alacaktı.

38. *A.g.y.*, s. 933.
39. Krş. J. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (Oxford, 1954), s. 515-16.
40. List, daha sonraki görüşlerini önceleyen *Outline of American Political Economy* (Philadelphia, 1827) kitabını yazmıştı. List ABD deneyimi üzerine bkz. W. Notz, "Friedrich List in Amerika" (*Weltwirtschaftliches Archiv*, 29, 1925, s. 199-265 ve Cilt 22, 1925, s. 154-82 ve "Frederick List in America" (American Economic Review, Cilt 16, 1926, s. 249-65).
41. Friedrich List, *The National System of Political Economy* (Londra, 1885), s. 174.

Gelgelelim, bizim açımızdan gerek List'in, gerekse ondan esinlenen daha sonraki Alman ekonomistlerinin (İrlandalı Arthur Griffith[42] gibi başka ülkelerin ekonomik milliyetçileri de ondan esinlenmişlerdi) "tarihsel okulu"nun ilgi çeken yanı, List'in açıkça, genelgeçer bir doğru olduğu varsayılan "liberal" millet kavramının karakteristik özelliklerinden birisini formüle etmesidir. Milletin, yaşama şansı olan bir gelişme birimi oluşturmak için yeterli bir büyüklükte olması gerekiyordu. Bu eşiği geçemeyen bir birimin hiçbir tarihsel haklılığı olamazdı. Çok açık biçimde tartışılması gereken bu konuya ender olarak eğilinmiştir. 1843'te Garnier-Pagès'in *Dictionnaire politique*'inde, besbelli çok küçük kaldıklarından Belçika ile Portekiz'in bağımsız milletler olması "gülünç" karşılanıyordu.[43] John Stuart Mill, yadsınması pek mümkün olmayan İrlanda milliyetçiliğini, onların her şeyden önce, bütün etkenler hesaba katıldığında, "saygın bir milliyet oluşturabilecek sayıda" olmalarına bakarak haklı gösteriyordu.[44] Oysa milliyet ilkesini savunan Mazzini ile Cavour gibi kimileri J. S. Mill'le aynı görüşte değildiler. Gerçekten, *New English Dictionary* "millet" sözcüğünü, Britanya'da J. S. Mill'in yaygınlaştırdığı alışılmış anlamıyla değil, gerekli karakteristik özellikleri taşıyan "*geniş* bir insanlar topluluğu" olarak tanımlıyordu (italikler benim).[45]

List açıkça şöyle yazıyordu:

> Çok çeşitli milli kaynaklarla donatılmış büyük bir nüfus ile geniş bir toprak parçası, milliyetin esas gerekleridir... İnsan sayısı ve toprak büyüklüğü sınırlı olan bir millet, ayrı bir dili olsa bile, sanatın ve bilimin gelişmesi açısından ancak derme çatma kurumlara ve kısır bir edebiyata sahip olabilir. Küçük bir devlet kendi toprakları içinde üretimin çeşitli dallarında asla tam anlamıyla yetkinleşemez.[46]

42. Görüşlerinin iyi bir özeti için, E. Strauss, *Irish Nationalism and British Democracy* (Londra, 1951), s. 218-20.
43. "Millet" maddesi, Elias Regnault, *Dictionnaire politique;* Garnier-Pagès'in bir giriş yazısı da vardır (Paris, 1842), s. 623-5. "N'y-a-t-il pas quelque chose de dérisoire d'appeler la Belgique une nation?"
44. *Utiliarianism*, s. 365'te *Considerations on Representative Government.*
45. *Oxford English Dictionary*, VII, s. 30.
46. A.g.y., s. 175-6.

Profesör Gustav Cohn'un düşüncesine göre, büyük çaplı devletlerin *(Grossstaaten)* ekonomik yararı Britanya ve Fransa'nın tarihiyle kanıtlanmıştı. Büyük çaplı devletlerin ekonomik üstünlükleri kuşkusuz tek bir global ekonominin üstünlüklerinden daha azdı; ama ne yazık ki dünya birliği aşamasına henüz ulaşılamamıştı. Bu ara aşamada, "insanlığın bütün insan ırkı adına özlemini duyduğu her şey... insanlığın önemli bir kesimi, yani 30-60 milyon insan için bu noktada zaten *(zunächst einmal)* sağlanmış durumdadır" ve "sonuçta, uygar dünyanın geleceği daha uzunca bir zaman büyük devletlerin kurulması *(Grossstaatenbildung)* biçiminde sürecektir."[47] İleride yine değineceğimiz, "milletler"in dünyanın birliğine kıyasla ikinci en iyi gözüm olduğu varsayımına dikkat çekelim.

Bu tezden çıkarılan şu iki sonuç konuyla ilgili ciddi düşünürlerin hemen hepsince, (bazı tarihsel nedenlerden dolayı Almanlar kadar açıkça söylenmese bile) evrensel ölçüde kabul edilmekteydi.

Birincisi, "milliyet ilkesi" pratikte yalnızca belirli bir büyüklüğe sahip milliyetlere uygulanmalıydı. Bundan dolayı, milliyet ilkesinin havarisi olan Mazzini'nin İrlanda'ya bağımsızlık öngörmemesi pek şaşırtıcı değildi. Daha küçük milliyetlere ya da potansiyel milliyetlere (Sicilyalılar, Bretonlar, Galliler) gelince, onların taleplerinin ciddiye alınma şansı iyice düşüktü. Aslında *Kleinstaaterei* (mini devletler sistemi) sözcüğüne kasten aşağılayıcı bir anlam yüklenmişti. Alman milliyetçilerinin karşı çıktıkları buydu. Eskiden Türk imparatorluğunda bulunan toprakların çeşitli küçük bağımsız devletlere bölünmesinden türetilen "Balkanlaşma" sözcüğü hâlâ olumsuz bir çağrışım uyandırır. Aslında her iki terim de politik hakaretler sözlüğüne giriyordu. Mazzini'nin 1857'de hazırladığı geleceğin Avrupa milletleri haritası bu "eşik ilkesi"nin mükemmel bir örneğidir: Bu haritada ancak bir düzine devlet ve federasyon yer alıyordu ve bunlardan yalnızca bir tanesi (elbette, İtalya'ydı bu) sonraki kritere göre açıkça "çokmilletli" sınıfına girmeyecekti.[48] Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki barış anlaşmalarına

47. Gustav Cohn, *Grundlegung der Nationaloekonomie*, Cilt I (Stuttgart, 1885), s. 447-9.
48. Bkz. der. Denis Mack Smith, *Il Risorgimento* (Bari, 1968), s. 422.

egemen olan Wilsoncu formülasyondaki "milliyet ilkesi", yirmi altı (kısa süreliğine kurulan Özgür İrlanda Devleti'ni* de eklersek, yirmi yedi) devletlik bir Avrupa ortaya çıkarmıştı. Benim ekleyeceğim, yalnızca Batı Avrupa'da yöresel hareketler üzerine yapılan yeni bir incelemede bu tür kırk iki hareket saptandığını,[49] bunun da "eşik ilkesi" bir kere terk edilirse nasıl bir manzarayla karşılaşılabileceğini kanıtladığını söylemektir.

Ancak, dikkat çeken nokta, liberal milliyetçiliğin klasik döneminde hiç kimsenin eşik ilkesini terk etmeyi hayal bile etmemiş olmasıydı. Milletlerin kendi kaderini tayin etmesi yalnızca yaşama şansına sahip olduğu düşünülen milletler için geçerliydi ve burada kastedilen yaşayabilirlik tam olarak ne anlama gelirse gelsin, kültürel açıdan ve kesinlikle ekonomik açıdan da yaşama şansına sahip milletler söz konusuydu. Bu anlamıyla Mazzini ve Mill'in savundukları milletlerin kendi kaderini tayin etmesi fikri ile Başkan Wilson'un yaklaşımı arasında temel farklar vardı. Birinden ötekine geçişin nedenleri üzerinde aşağıda duracağız. Ancak burada *en passant*** belirtelim ki, "eşik ilkesi" Wilson döneminde bile bütünüyle terk edilmemişti. İki savaş arasında Lüksemburg ile Liechtenstein'm varlığı, bu yapılar pul koleksiyoncularına ne kadar hoş görünürse görünsün, hâlâ ufak bir rahatsızlık yaratıyordu. Özgür Danzig Şehri'nin*** varlığı, yalnızca onu kendi topraklarına katmak isteyen iki komşu devlette değil, ayrıca daha genel olarak hiçbir şehir-devletinin yirminci yüzyılda, ortaçağdaki Hansa Ligi**** gibi yaşama şansı bulamayacağını hissedenleri de rahatsız ediyordu. Avusturya'nın sakinlerinin hemen hepsi, kendileri kadar küçük bir devletin bir ekonomi olarak bağımsız biçimde yaşayabileceğine ("lebensfähig" olduğuna) inanamadıklarından Almanya'yla birleş-

* Özgür İrlanda Devleti 1922-1937 yılları arasında var olmuştu. (ç.n.)

49. Der. Jochen Blaschke, *Handbuch der westeuropäischen Regionalbewegungen* (Frankfurt, 1980).

** (Fr.) Geçerken, söz arasında. (ç.n.)

*** Danzig, 1920-39 yılları arasında Milletler Cemiyeti'nin himayesinde özgür bir şehir olarak var olmuştu. (ç.n.)

**** Burada, Kuzey Almanya'da ve ona bitişik ülkelerde ekonomik çıkarlarını geliştirip kollamak üzere kurulan ve başlıca üyeleri Bremen, Lübeck ile Hamburg olan ortaçağdaki özgür şehirler birliğine atıf yapılıyor. (ç.n.)

meyi arzu ediyorlardı. Milletler topluluğunda Dominik, Maldiv Adaları ya da Andorra gibi birimlere yer açma durumuna gelmemiz ancak 1945'ten, hatta sömürgeciliğin bitişinden sonralara rastlar.

İkinci sonuç, milletlerin inşasının kaçınılmaz biçimde bir genişleme süreci olarak görülmesiydi. İrlanda örneğinin ya da ayrılıkçı milliyetçiliğin kuraldışı sayılmasının bir nedeni de buydu. Önceden gördüğümüz gibi, toplumsal evrimle birlikte insan topluluklarının oluşturduğu birimlerin aile ve kabileden başlayıp kaza ve kantona, yöreselden bölgesel, giderek milli, hatta global ölçeğe doğru genişlemesi kuramda kabul görmekteydi. Bu yüzden milletlerin, diğer etkenler aynı kalmak koşuluyla, ancak insan toplumunun ölçeğini genişlettikleri kadarıyla tarihsel evrimle uyum içinde olması gibi bir fikirle karşılaşılıyordu.

> Öğretimizi bir önerme biçiminde özetlemeye kalkarsak söylememiz gereken herhalde şudur: Milliyet ilkesi, genelde, dağmık insan gruplarını sıkı bir bütün halinde birleştirmeye eğilimli olduğu zaman meşru, bir devleti bölmeye eğilimli olduğu zaman gayri meşrudur.[50]

Demek ki pratikte, milli hareketlerin milli *birliğe* ya da genişlemeye uygun hareketler olması beklenmekteydi. Bütün Almanlar ve İtalyanlar, bütün Yunanlılar gibi, tek bir devlet içinde bir araya gelmeyi ummuşlardı. Sırplar Hırvatlarla birleşerek tek bir Yugoslavya'yı oluşturacaktı (ki bunun tarihte hiçbir örneği yoktu). Bununla da yetinmeyip daha da geniş bir birimin peşinde olanlar, bir Balkan Federasyonu rüyası görüyorlardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraya kadar komünist hareketler bu amaca bağlı kalmışlardı. Çekler Slovaklarla birleşecek, Polonyalılar Litvanyalılar ve Ruthenyalılarla* birlik oluşturacak (aslında bunlar, Polonya'nın paylaşılmasından önce tek bir büyük devleti meydana getiriyorlardı), Moldavya'daki Rumenler Eflak ve Transilvanya'daki Rumenlerle kaynaşacaklardı, vb. Bu durum etnik köken, dil ya da ortak tarihe dayalı millet tanımlarıyla açıkça bağdaşmıyordu, ama bunlar da zaten önceden gördüğümüz gibi, liberal millet oluşturmanın belirleyici kri-

50. Lalor, *Cyclopedia of Political Science*, Cilt II, s. 941'de Maurice Block.

* Ruthenya ve Doğu Çekoslovakya'da yaşayan bir grup Ukraynalı. (ç.n.)

terleri değildi. Her halükârda, en eski ve en tartışmasız ulus devletlerin, yani Britanya, Fransa ve İspanya'nın fiilen çok sayıda milliyet, dil ya da etnik grup barındırdığını asla kimse reddetmemiştir.

Milliyetlerin aynı topraklar üzerinde açıkça kaynaşmış olduğu, onları salt yaşadıkları mekân yüzünden birbirine düşürmenin kesinlikle gerçekçi görünmediği Avrupa'nın pek çok köşesinde ve dünyanın geri kalan bölümünde olduğu gibi, "ulus devletler"in milli açıdan heterojen bir nitelik taşıması artık çok daha kolay kabul ediliyordu. Millet olmayı bir toprak parçası yerine kişilere bağlayan Avusturyalı Marksizmi gibi milliyet yorumlarının temelini bu oluşturacaktı. Avusturya sosyal demokrat partisi içinde bu yöndeki inisiyatifin ağırlıklı olarak Slovenlerden gelmesi de rastlantı değildi. İç içe geçmiş küçük bölgelerde ya da belirsiz ve durmadan değişen sınır bölgelerinde bulunan Sloven ve Alman yerleşim yerlerinin birbirinden ayrılmalarının zor olduğu bir alanda yaşıyorlardı Slovenler.[51] Gene de ulus devletlerin milli temelde heterojen bir nitelik taşıdığının kabul görmesinin nedeni, öncelikle, küçük, özellikle de küçük ve geri milliyetlerin daha büyük milletlerle birleşerek ve onlar aracılığıyla insanlığa kendi katkılarını yaparak çok şey kazanacaklarının düşünülmesiydi. Sağduyulu gözlemcilerin konsensüsünü dile getirme iddiasındaki Mill, "Deneyim, bir milliyetin başka bir milliyetle birleşip özümsenmesinin mümkün olduğunu kanıtlar" diyordu. Çünkü geri ve aşağı uluslar için çok şey kazanmak anlamına gelecekti bu:

> Bir Breton ya da Fransız Navarre'ından bir Baskın... Fransız yurttaşlarının bütün ayrıcalıklarına eşit ölçüde sahip olarak Fransız milliyetini kabul etmesinin, dünyanın genel hareketine katılmadan ya da ilgi duymadan kendi dar zihinsel yörüngesinde dönerek, geçmiş zamanların yarı-vahşi kahntısı olan kendi taşma toprağına bakarak yaşamasından daha yararlı olduğunu kimse reddedemez. Aynı sözler Britanya milletinin üyeleri olarak Galli ya da Kuzey İskoçyalılar için de geçerlidir.[52]

51. Etbin Kristan'ın partisinin milli programının geliştirildiği Brünn (Brno) Kongresi'ne katkısı için, bkz. Georges Haupt, Michel Löwy ve Claduie Weill, *Les Marxistes et la question nationale 1848-1914* (Paris, 1937), s. 204-7.
52. Mili, *Utilitarianism, Liberty and Representative Government*, s. 363-4.

Bağımsız ya da "gerçek" bir milletin, o zaman benimsenen kriterlere göre yaşama şansına sahip bir millet olma gerektiği bir kez kabul edilince, daha küçük milliyetlerle dillerden bazıları kaybolmaya mahkûm oluyorlardı. Friedrich Engels, Çeklerin bir halk olarak ortadan kalkacağını tahmin ettiği ve başka birkaç halkın geleceğiyle ilgili olumsuz sözler sarf ettiğinden dolayı büyük bir Alman şovenisti olduğu yolunda ağır eleştirilere uğramıştı.[53] Engels Alman olmaktan gurur duyuyordu ve kendi halkını devrimci geleneği dışında diğer halklardan üstün görmeye eğilimliydi; ayrıca, en ufak bir kuşku yok ki, Çekler ve başka bazı halklar hakkında tam bir yanılgı içindeydi. Gene de Engels'i, on dokuzuncu yüzyıl ortasındaki her tarafsız gözlemcinin paylaştığı özcü tutumu yüzünden eleştirmek kesinlikle anakronizm olur. *Bazı* küçük milliyetlerle dillerin bağımsız bir geleceği yoktu: Gerek ilkede gerekse pratikte milli kurtuluşa düşmanca yaklaşmayan insanlar bile genelikle bu görüşe yürekten katılıyorlardı.

Üstelik böylesine genel bir tutumda şovenist olan hiçbir yan yoktu. İlerlemenin yasalarına (o zamanlar kesinlikle böyle adlandırılırdı) topluca kurban gidenlerin dilleri ve kültürüne karşı hiçbir düşmanlık içermiyordu bu tutum. Tam tersine, devleti elinde bulunduran milliyetin ve devlet dilinin üstünlüğünün tartışma konusu olmadığı yerlerde, sırf makro-milli paletteki renk bolluğunun kanıtı olarak, büyük millet, kendi içindeki lehçelerle dar kapsamlı dilleri, barındırdığı daha küçük toplulukların tarihsel ve folklorik geleneklerini canlı tutup besleyebilirdi. Bundan başka, daha büyük milletle bütünleşmeyi olumlu sayan (ya da istenirse, ilerlemenin yasalarını kabul eden) küçük milliyetler, hatta ulus devletler, mikro-kültür ile makro-kültür arasında uzlaşmaz ayrılıklar bulunduğunu kabul etmiyor, hatta modern çağa ayak uyduramayan şeylerin elenip gitmesini anlayışla karşılıyorlardı. 1707 Birliği'nden sonra "Kuzey Britanyalı" kavrammı icat edenler İngilizler değil, İskoçlardı.[54] Çok güçlü bir dinsel ve şiirsel araç olan kendi dillerinin on

53. Krş. Roman Rosdolsky, "Friedrich Engels und das Problem der 'geschichtslosen Völker' " (*Archiv für Sozialgeschicthe*, 4/1964, s. 87-282).
54. Bkz. Linda Colley, "Whose nation? Class and national consciousness in Britain 1750-1830", *Past and Present*, 113, 1986, s. 96-117.

dokuzuncu yüzyıl dünyasında işlek bir kültür dili olamayacağından kaygı duyanlar (yani, iki dilli olmanın zorunluluğu ve avantajlarını kabul edenler), on dokuzuncu yüzyıl Galler'inde Galce konuşanlar ve bunu savunanlardı.[55] Kuşkusuz İngilizce konuşan Galli için Britanya'daki bütün kariyer olanaklarının açık olduğunun farkındaydılar, gene de eski gelenekle duygusal bağlarını koparmaya kalkışmıyorlardı. Doğal evrimin basitçe kendi haline bırakılmasını isteyen Brecknock'taki Dissenting College, Rahip Griffiths gibi kendi dilinin zamanla kaybolmasına razı olanlar arasında bile bu bağlılık açıkça görülmektedir:

> Bırakın /Gal dili/ adil biçimde, huzur içinde ve saygıya layık olarak ölsün. Bizler ona bağlıyken çok az kişi onun ıstırapsız ölümünün ertelenmesini isteyecektir. Ama onun öldürülmesini önlemek için yapılan hiçbir fedakârlık da çok büyük sayılmayacaktır.[56]

Kırk yıl sonra başka bir küçük milliyetin ferdi, sosyalist kuramcı Karl Kautsky (Çek kökenliydi) de benzer biçimde duruma razı olan ama heyecanını da kaybetmeyen bir dille konuşuyordu:

> Milli diller giderek ev içine hapsolacak, hatta ev içinde bile miras kalmış eski bir aile mobilyası, pratik yararı olmasa bile saygıyla korunan bir eşya muamelesi görecektir.[57]

Ancak bağımsız bir geleceği olacağından kuşku duyulan küçük milletlerin sorunlarıydı bunlar. İngilizler, Britanya Adaları egzotizmiyle iftihar ederlerken, İskoçların ve Gallilerin zihinlerini kurcalayan düşüncelere aldırış bile etmiyorlardı. Gerçekte de, büyük milliyetlere kafa tutmayan küçük milliyetleri hoş karşılayan, İrlandacayı kullanan yazarların kısa sürede fark ettikleri gibi, bunlar ne kadar İngilizlerden farklı davranırlarsa, İrlandalılıkları ya da İskoçlukları o kadar kalın duvarlarla örülürdü. Aynı biçimde pancermen

55. Ieuan Gwynedd Jones, "Language and community in nineteenth-century Wales", der. David Smith, *A People and a Proletariat: Essays in the History of Wales 1780-1980* (Londra, 1980, s. 41-74, özellikle s. 59-63).
56. Inquiry on Education on Wales, *Parliamentary Paper*, 1847, XXVII, Kısım II (Report on the Counties of Brecknock, Cardigan ve Radnor, s. 67).
57. Haupt, Löwy ve Weill, *Les Marxistes*, s. 122.

milliyetçileri, Yüksek Almancanın rakibi olmaktan ziyade eklentisi durumuna düşen Aşağı Almanca ya da Frizya diliyle yaym çıkarılmasmı fiilen cesaretlendiriyor; milliyetçi İtalyanlar da Belli'yle, Goldoni'yle, Napoliten şarkılarla gururlanıyorlardı. Hatta Fransızca konuşan Belçikalılar Flamanca konuşan Belçikalılara karşı çıkmıyordu. Aksine Flaman milliyetçileri Fransızcayı reddediyordu. Aslında önde gelen milletin yani *Staatsvolk*'un küçük dilleri ve kültürleri bastırmaya çalıştığı örneklere rastlanıyordu, ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar Fransa dışında çok az görülüyordu bu tür olaylar.

Demek ki bazı halklar ya da milliyetler asla eksiksiz bir millet olamamak gibi bir kaderle yüz yüzeydi. Diğerleriyse tam millet olma niteliğine kavuşmuşlardı ya da kavuşacaklardı. Ama geleceği olanlar hangisiydi, olmayanlar hangisiydi? Bir milliyetin karakteristik özelliklerini oluşturan öğelerle –toprak parçası, dil, etnik köken, vb.– ilgili tartışmaların bu soruyu yanıtlama açısından pek yararı yoktu. "Eşik ilkesi", bazı küçük halkları safdışı bıraktığından doğal olarak daha yararlıydı; ama, daha önce gördüğümüz gibi, yaşayabilir ulus devlet oluşturma yetenekleri konusunda farklı düşünceler beslenen İrlandalılar gibi milli hareketleri saymazsak, oldukça mütevazı büyüklükte, niteliğinden kuşku duyulmayan "milletler" var olduğuna göre, bu ilke de belirleyici değildi. Renan'ın Hannover ve Büyük Parma Dükalığı'yla ilgili ortaya attığı sorunun en çarpıcı yanı, öncelikle, onları *bütün* milletlerle değil, yaklaşık aynı büyüklükteki diğer ulus devletlerle, Hollanda ya da İsviçre'yle karşılaştırmaktı. İleride göreceğimiz gibi, ciddi bir, kitlesel desteğe sahip milli hareketlerin doğuşuyla birlikte bu yargıların yeniden gözden geçirilmesi gerekecekti; ama liberalizmin klasik çağında bu milli hareketlerden çok azı, (Osmanlı İmparatorluğu'ndakiler hariç) çeşitli türdeki özerklik taleplerinin ötesinde fiilen bağımsız egemen devletler olarak tanınmayı talep ediyordu. İrlanda örneği her zamanki gibi bu konuda da kuraldışıydı; Britanya'dan bağımsız olmasının dışında düşünülemeyecek bir İrlanda Cumhuriyeti kurulmasını isteyen Fenianların ortaya çıkışından beri hep kuraldışı olmuştu İrlanda.

Pratikte, bir halkın, eşiği aşacak büyüklükte olması koşuluyla, kesinlikle bir millet olarak sınıflandırılmasına olanak tanıyan yalnızca üç kriter vardı. Bu üç kriterden birincisi, milletin, mevcut devletle tarihsel bağı ya da oldukça eskiye dayanan ve yakın döneme uzanan geçmişle bağıydı. Bir İngiliz ya da Fransız millet-halkının, bir (Büyük) Rus halkının, Polonyalıların varlığının ve belirgin milli karakteristik özelliklere sahip bir İspanyol milletinin İspanya dışında çok az tartışılmasının nedeni buydu.[58] Çünkü, milletle devletin özdeşleşmesi açısından bakıldığında, yabancıların bir ülkedeki biricik halkın o devlet-halka ait olanlar olduğunu düşünmesi (İskoçları hâlâ sinirlendiren bir alışkanlık) doğaldı.

İkinci kriter, yazılı bir milli edebi ve idari anadile sahip olan, yerleşik bir kültürel elitin varlığıydı. İtalyan ve Alman halklarının özdeşleşebilecekleri bir devlet olmadığı halde, millet olma iddialarının temeli buydu. Her iki örnekte de sonuç olarak milli kimliğin dille kuvvetli bağları vardı; oysa bu milli dil her iki örnekte de son derece küçük bir azınlığın konuşma diliyken (İtalya'da birliğin sağlandığı sırada İtalyanca konuşanların oranı tahminen yüzde 2.5'ti),[59] halkın diğer kesimi çeşitli ve genellikle karşılıklı olarak anlaşılamayan diller konuşmaktaydı.[60]

Üzülerek belirtmek zorunda olduğumuz üçüncü kriter, kanıtlanmış bir fetih yeteneğiydi. Friedrich List'in çok iyi bildiği gibi, bir halkın bu haliyle kolektif varlığının bilincine varması için emperyal bir halk olmaktan daha iyi bir yol yoktur. Ayrıca, on dokuzuncu yüzyıl açısından baktığımızda, bir sosyal türün evrimdeki başarısının Darwinci kanıtını sağlıyordu fetih yeteneği.

Diğer millet adayları *a priori* dışlanmamıştı, ama bu adayları haklı çıkaran *a priori* bir varsayım da yoktu. En emin yol, belki de,

58. İspanya içinde Aragon ve Kastilya krallıkları halklarının kültürel, dilsel ve kurumsal farklılıkları apaçık biçimde görünmekteydi. Aragon'u içermeyen İspanya İmparatorluğu'nda ise bu farklılıklar çok daha belirgindi.

59. Tulho de Mauro, *Storia linguistica dell'Italia unita*, (Bari, 1963), s. 41.

60. "Obwohl sie aile in einem Reich 'Deutscher Nation' nebeneinander lebten, darf nichts darüber hinwegtäuschen, dass ihnen sogar die gemeinsame Umgangssprache fehlte." [Alm. Hepsi birlikte, aynı imparatorlukta "Alman milleti"nde yaşadıkları halde ortak bir gündelik dilin eksikliği de apaçık ortadaydı.] Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Cilt I (Münih, 1987), s. 50.

on dokuzuncu yüzyıl liberalizminin ölçütleriyle, tarih ve ilerleme açısmdan kuraldışı ve köhne sayılıp mahkûm edilen bir politik birim içinde bulunmaktı. Osmanlı İmparatorluğu bu anlamdaki en belirgin fosildi, ama Habsburg İmparatorluğu'nun kaderinin de ona benzediği giderek ortaya çıkıyordu.

Burjuva liberalizminin muzaffer çağındaki (diyelim, 1830-1880 arası) ideologlarının gözünde millet ve ulus devlet anlayışı böyleydi. Bu kavramlar iki açıdan liberal ideolojinin parçasını oluşturuyordu. Birinci neden, milletlerin gelişmesinin, insanın evrimi ya da ilerlemesinde tartışma götürmez biçimde küçük gruptan büyük gruba, aileden kabileye, bölgeye, millete ve son kertede geleceğin birleşik dünyasına uzanan süreçte bir aşama olmasıydı. G. Lowes Dickinson'm yüzeysel ve bu yüzden tipik olan sözleriyle, geleceğin birleşik dünyası "ırkın çocukluk devresine ait olan milliyet engellerinin bilim ve sanat güneşinin ışığında eriyip çözüleceği" bir aşamaydı.[61]

Bu dünya dilsel açıdan da birleşik olacaktı. Gerek Başkan Ulysses Grant'ın gerekse Karl Kautsky'nin kafasında, yerel ve duygusal bir rol oynayan lehçeler düzeyine indirilmiş milli dillerle yan yana yaşayan, tek bir dünya dili düşüncesi vardı.[62] Artık biliyoruz ki, bu tür öngörüler tamamen uydurma değildi. 1870'lerin milletlerarası telgraf ve sinyalizasyon kodlarının ardından, 1880'lerden itibaren girişilen yapay dünya dilleri oluşturma girişimleri, biri dışında fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Esperanto dili, dönemin sosyalist enternasyonalizminden türeyen bazı rejimlerin koruması altında, küçük gruplar arasında hâlâ varlığını sürdürmektedir. Öbür yandan Kautsky'nin bu tür çabalara karşı duyarlı kuşkuculuğu ve büyük devlet dillerinden birisinin fiilen dünya diline dönüşeceği öngörüsü doğru çıkmıştı. İngilizce, milli dillerin yerini almaktan ziyade onları tamamlamak biçiminde olsa bile, global dil haline gelmiştir.

61. B. Porter, *Critics of Empire. British Radical Attitudes to Colonialism in Africa, 1895-1914* (Londra, 1968), s. 331, akt. G. Lowes Dickinson, *A Modern Symposium*, 1908.

62. Başkan Grant'ın açılış konuşmasından bununla ilintili bir alıntı için bkz. E. J. Hobsbawm, *The Age of Capital, 1848-1875* (Londra, 1975), Bölüm 3'teki epigrafiar.

Demek ki liberal ideolojinin perspektifiyle bakıldığında, millet (yani, yaşayabilir büyük millet) on dokuzuncu yüzyıl ortasında ulaşılan evrim aşamasını yansıtıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, bu doğrultuda madalyonun diğer yüzünde yer alan "ilerleme olarak millet" fikri ise mantıki olarak küçük topluluklarla halkların daha büyük birimlerce asimile edilmesini yansıtmaktaydı. Bundan ister istemez eski bağlılıklar ve duyguların terk edilmesi gibi bir sonuç çıkmazdı, ancak böyle de olabilirdi. Geçmişlerine bakmayı hiç istemeyen, coğrafi ve toplumsal bakımdan hareketli milletler eski bağlılık ve duygularını terk etmeye pekâlâ hazır olabilirlerdi. Asimilasyonun tam eşitlik sunduğu ülkelerde yaşayan pek çok orta sınıf Yahudisi, yüzyıl sonundan itibaren, yerli millet asimile olan kişiyi tam anlamıyla benimsemeye hazır değilse, (Paris, Kral IV. Henri'den çok bir kitleye aitti) asimile edilmeye hazır olmanın yeterli olmadığını anlayana kadar bu eğilimin çarpıcı örneğini oluşturuyordu. Ayrıca, ABD'nin kesinlikle katılmak isteyen herkese özgürce bir "millet" üyeliği sunan ve "milletler"e kapılarını sınıflardan daha kolay açan tek devlet olmadığı unutulmamalıdır. 1914'ten önceki kuşakların safları, annelerini bırakın babalarının bile konuşmadığı bir dili benimsemiş (Slav, Macarlaşmış Alman ya da Macarlaşmış Slav) büyük millet şovenistleriyle dolup taşıyordu. Asimilasyonun ödülü büyük olabilirdi.

Ancak modern millet bir başka anlamda da liberal ideolojinin parçasıydı. Millet, mantıksal zorunluluktan çok, uzun süredir onlarla birlikte anıldığı için büyük liberal sloganlarla bağlantılıydı: Çünkü özgürlük ve eşitlik, kardeşlik içindi. Bir başka şekilde ifade edersek, milletin kendisi tarihsel bakımdan yeni olduğu için, muhafazakâr ve gelenekselci çevreler tarafından karşı çıkılıyor ve bu yüzden onların düşmanlarına çekici geliyordu. İki düşünce silsilesi arasındaki etkileşim, Avusturya'daki, şiddetli bir milli çatışma alanı olan Moravya'da doğmuş tipik bir pancermen örneğiyle açıklanabilir. 1901'den 1938'e kadar politik görüşleri durmadan değişmesine karşın kesintisiz bir bağlılıkla Viyana polisine hizmet eden Arnold Pichler[63] bütün ömrü boyunca ateşli bir Çek karşıtı ve Ya-

63. Franz Pichler, *Polizeihofrat P. Ein treuer Diener seienes ungetreuen Staates.*

hudi karşıtı olan milliyetçi bir Almandı; ama, bazı Yahudi karşıtı arkadaşları gibi bütün Yahudileri toplama kamplarına doldurmayı düşünmemişti.[64] Pichler aynı zamanda ateşli bir laikti, hatta politikada liberal eğilimli birisiydi; kaldı ki ilk cumhuriyette Viyana'nın en liberal günlük gazetelerinde yazılar yazmıştı. Onun yazılarında milliyetçilik ile öjenik* fikirler, sanayi devrimine ve daha şaşırtıcı biçimde bir "dünya yurttaşları" (Weltbürger) topluluğu yaratılmasına yönelik coşkuyla el ele gitmekteydi ve düşüncesi, küçük kasaba taşralılığından ve eskiden bölgesel köşelere hapsedilmiş olanlara bütün yeryüzünün kapılarını açan kilise kuleleriyle sınırlı ufukların çok uzağına düşüyordu.[65]

Demek ki, burjuva liberalizminin parlak devrinde (bu, aynı zamanda "milliyet ilkesi"nin ilk defa milletlerarası politikada ciddi bir sorun haline geldiği çağdı) liberal düşünürlerin kafasındaki "millet" ve "milliyetçilik" kavramı böyleydi. İleride göreceğimiz gibi bu anlayış, temel bir noktada Wilson'un milletlerin kendi kaderini tayin etmesi ilkesinden (bu ilke ayrıca kuramsal olarak Leninist bir ilkeydi ve on dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren bu alandaki bütün tartışmalara damgasını vurmuştu, halen de vurmaktadır) ayrılıyordu. Bu anlayış kayıtsız şartsız olmadığından, yukarıda aktarılan ve "eşik ilkesi"ni reddeden Fransız Devrimi'nin Haklar Bildirgesi'nde belirtilen radikal-demokratik görüşten de ayrılıyordu. Pratikte ise egemenlik ve kendi kaderini tayin etme hakkı bu şekilde güvence altına alınmış olan mini halkların bu haklarını kullanmalarına, kendilerinden daha büyük ve daha açgözlü komşularınca genellikle izin verilmezdi ve üstelik bu ülkelerde 1795 ilkelerine sempatiyle yaklaşan pek az kişi vardı. Burada akla, o çağda İnsan Hakları Bildirgelerini hazırlayan Rousseau okurlarının zihinlerinde canlı bir yeri olan İsviçre'nin (muhafazakâr) özgür dağ kantonları gelmektedir. Bu tür topluluklarda solcu özerkçi ya da bağımsız hareketlerin günü henüz gelmemişti.

Wiener Polizeidienst 1901-1938 (Viyana, 1984). Bu referans için Clemens Heller'a teşekkür ederim.

64. *A.g.y.*, s. 19.

* İnsan ırkının soyaçekim yoluyla zihnen ve bedenen geliştirilmesine ilişkin. (ç.n.)

65. A.g.y., s. 30.

Liberalizm açısından (Marx ve Engels örneğinin kanıtladığı gibi, yalnız liberalizm açısından da değil) "millet"in gerekçesi, insan toplumunun tarihsel gelişmesinin bir aşamasını temsil etmesiydi. Belirli bir ulus devletin yerleşik düzeni açısından gerekçe ise, söz konusu milliyetin üyelerinin öznel duyguları ya da gözlemcinin kişisel sempatileri ne yönde olursa olsun, tarihsel evrime ve ilerlemeye uygun olup olmadığına ya da onları geliştirip geliştirmediğine bağlıydı.[66] Kuzey İskoçlara karşı genel bir burjuva hayranlığı duyulmasına karşın, bildiğim kadarıyla, onlar için millet olmayı talep eden bir tek yazar –asıl destekçileri Kuzey İskoç asıllı aileler olan İyi Prens Charles döneminde Stuart restorasyonunun başarısızlığından yakınan duygusallardan bile– çıkmamıştı.

Ancak tarihsel açıdan haklılığı olan milliyetçilik, ilerlemeye uygun düşen, yani insan ekonomisi, toplumu ve kültürünün içinde işlediği kapsamı sınırlamaktan ziyade genişleten milliyetçilik olsaydı, örneklerin ezici bir çoğunluğunda, küçük halkların, küçük dillerin, küçük geleneklerin savunusuna, tarihin kaçınılmaz ilerlemesine tutucu bir direniş olmaktan başka bir sıfat yakıştırılabilir miydi? Küçük halk, dil ya da kültürün ilerlemeye uygunluğu, yalnızca daha büyük bir birim karşısındaki aşağı statüsünü kabul ettiği ya da nostalji ve diğer duygularını içine atarak kavgadan çekildiği –kısacası, Kautsky'nin atfettiği eski aile mobilyası statüsünü kabullendiği– kadarıyla söz konusuydu. Ve elbette, dünyadaki küçük topluluklarla kültürlerin önemli bölümü bu statüyü kabul eder gibi görünüyordu. Bu durumda kültürlü liberal gözlemcinin akıl yürütebileceği gibi, Keltçe konuşanlar İngilizcenin Northumberland* lehçesini konuşanlardan niçin farklı davransınlar? Onları iki dili de konuşmaktan alıkoyan hiçbir şey yoktu. Bir İngiliz lehçesiyle yazanlar kendi dillerini standart milli dile *karşı* değil, her ikisinin de ayrı bir

66. Krş. Friedrich Engels'in Bernstein'a mektubu, 22-25 Şubat 1882, *Werke*, Cilt 35, s. 278ff, Balkan Slavları üzerine: "Bu adamlar Walter Scott'ın övdüğü Kuzey İskoçlar –başka bir sığır hırsızlan güruhu– kadar hoş insanlar olsaydı bile, en fazla yapabileceğimiz, bugünkü toplumun onlara yaklaşım *tarzını* mahkûm etmektir. İktidarda olsaydık *biz de* bu adamların çapulculuklarıyla uğraşmak zorunda kalırdık."

* İngiltere'nin en kuzeyindeki kazası. (ç.n.)

değeri ve yeri olduğu bilinciyle seçmişlerdi. Ve zaman içinde yerel diller milli dilin önünden çekilir, hatta bazı marjinal Kelt dillerinde görüldüğü üzere sönüp giderse (Cornish* ve Manx** on sekizinci yüzyılda artık konuşulmaz olmuştu), o zaman tabii bundan yakınılabilirdi; ama aynı zamanda bu kaçınılmaz bir süreçti. Bu diller ağlayıp sızlanmadan ölmeseler bile, "folklor" kavramını ve terimini bulmuş olan bir kuşak, yaşayan günümüz ile geçmişin kalıntıları arasındaki farklılığı anlatabilirdi.

Dolayısıyla, klasik liberal çağın "millet"ini anlamak için, "millet inşası"nın, on dokuzuncu yüzyıl tarihinde ne kadar merkezi bir yere sahip olursa olsun, yalnızca bazı milletler açısından geçerli olduğunu akılda tutmak şarttır. Aslında "milliyet ilkesi"ni uygulama talebi de evrensel değildi. Gerek milletlerarası bir sorun olarak, gerekse bir iç politik sorun olarak "millet olma", politikaya açıkça egemen olduğu Habsburg İmparatorluğu gibi çeşitli dillerin ve etnik grupların yer aldığı devletler içinde bile, yalnızca sınırlı sayıda insanı ya da bölgeyi etkiliyordu. 1871'den sonra –yavaş yavaş dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nu daima istisna olarak görüyoruz– yalnızca bir avuç insanın Avrupa haritasında ciddi değişiklikler olmasını beklediğini, süregiden Polonya sorunu dışında bu tür değişikliklere yol açabilecek çok az sayıda milli problem saptadığını söylemek pek abartı olmayacaktır. Hakikaten, Balkanlar'ı saymazsak, Alman İmparatorluğu'nun kuruluşu ile Birinci Dünya Savaşı arasında Avrupa haritasında gözlenen biricik değişiklik, Norveç'in İsveç'ten ayrılmasıydı. Kaldı ki, 1848'den 1867'ye kadar uzanan yıllardaki milli hezeyanlar ve askeri seferlerden sonra, Avusturya-Macaristan'da bile sinirlerin gevşediğini düşünmek pek yersiz olmayacaktır. Ne olursa olsun, Habsburg İmparatorluğu'nun yöneticilerinin, 1873'te St. Petersburg'da düzenlenen Milletlerarası İstatistik Kongresi'nde gelecek nüfus sayımlarında dille ilgili bir sorunun da yer alması önerisini (oldukça gönülsüz biçimde) kabul ettikleri, yalnız bunun uygulanmasının fikrin daha az kışkırtıcı hale gelmesi için zaman kazanmak üzere 1880'e kadar ertelenmesini öner-

* İngiltere'nin güneybatı ucundaki Cornwall bölgesinde konuşulan dil. (ç.n.)
** Man Adası'nda konuşulan Kelt dili. (ç.n.)

diklerinde bekledikleri budur.[67] Koyacakları teşhiste daha ciddi bir yanılgıya düşemezlerdi oysa.

Başka bir sonuç, bu dönemde genellikle milletlerle milliyetçiliğin, modern standartlara göre millet bazında ne kadar heterojen bir yapı sergilerlerse sergilesinler, "ulus devlet" statüsüne erişmiş olan politik birimler açısından ciddi iç sorunlar doğurmamış olmasıdır; bunun yanında, ("çok milletli" olarak (anakronik biçimde) smıflandıramayacağız) milli olmayan imparatorlukların başına çok ciddi dertler açtığı da doğrudur. Ren'in batısındaki Avrupa devletlerinin hiçbirisi (değişmez bir istisna olan İrlanda'sıyla Britanya dışında) bu açıdan ciddi zorluklarla karşılaşmamışlardır. Bununla kastettiğimiz, politikacıların Katalanların, Baskların, Bretonların, Flamanların, İskoçların ve Gallilerin farkında olmadıkları değil, bunların esas olarak devlet genelinde etkin bir politik gücü destekleyen ya da zayıflatan unsurlar olarak görüldüğüdür. İskoçlar ve Galliler liberalizmi, Bretonlar ve Flamanlar ise geleneksel Katolikliği güçlendirici rol oynuyorlardı. Elbette ulus devletlerin politik sistemleri, hem liberal millet kuramı ve pratiğini hem de on dokuzuncu yüzyıl liberalizminde başka pek çok şeyi zayıflatacak olan seçim demokrasisinin yokluğundan dolayı şanslıydı.

Liberal çağdaki milliyetçilikle ilgili ciddi kuramsal yayınların azlığının ve bir ölçüde tesadüflere bağlı olmasının nedeni herhalde budur. Mill ve Renan gibi gözlemciler, Viktoryenlerin, "ırk"la –dil, din, toprak, tarih, kültür vs.– tutkulu bir biçimde ilgilenmelerine rağmen "milli duygu"yu –etnisite– oluşturan unsurlar hakkında oldukça rahattılar, çünkü henüz bunlardan birinin ya da ötekinin kalanlardan daha önemli görülüp görülmemesi sorun teşkil etmiyordu. Ancak 1880'lerden itibaren, "milli mesele"yle ilgili tartışmalar, milli sloganların potansiyel ya da fiili seçmen kitlesine veya kitlesel politik hareketlerin yandaşlarına politik açıdan çekici gelmesi artık gerçek bir pratik kaygı sorunu haline geldiğinden, özellikle sosyalistler arasında iyice ciddileşip yoğunlaşmıştı. Bunun yanm-

67. Emil Brix, *Die Umgangsprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation. Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1886-1910* (Viyana-Köln-Graz 1982).

da, millet olmanın kuramsal kriterleri gibi sorunlar da giderek ateşli tartışmalara sahne oluyordu, çünkü artık her özgül yanıtın özgül bir politik strateji, mücadele ve program biçimi içerdiğine inanılıyordu. Yalnızca çeşitli türde milli ajitasyon ya da taleplerle yüz yüze gelen hükümetler açısından değil, aynı zamanda seçmenleri milli, milli olmayan ya da alternatif milli çağrılarla seferber etmenin yollarını arayan politik partiler açısından da önem kazanan bir konuydu bu. Orta ve Doğu Avrupa'daki sosyalistler açısından milletin ve milletin geleceğinin hangi kuramsal temelde tanımlanacağı büyük farklar gösteriyordu. Marx ile Engels, Mill ve Renan gibi, bu tür sorunları marjinal olarak değerlendirmişlerdi. İkinci Enternasyonal'de ise bu tür tartışmalar merkezi bir yere sahip olduğundan, bir dizi seçkin ya da geleceğin seçkinleri (Kautsky, Luxemburg, Bauer, Lenin ve Stalin) önemli yazılarla katkıda bulunmuşlardı. Böylesi sorunlar Marksist kuramcıları ilgilendiriyor olsa bile, Güney Slav milliyetinin şu ya da bu şekilde tanımlanması, örneğin Hırvatlar, Sırplar, Makedonlar ve Bulgarlar açısından da artık ciddi pratik önemi olan bir konuydu.[68]

Dolayısıyla, diplomatların tartıştığı ve 1830-1878 döneminde Avrupa haritasını değiştirmiş olan "milliyet ilkesi", Avrupa'nın demokratikleşmesi ve kitlesel politika çağında gün geçtikçe merkezi bir yere oturan politik milliyetçilik olgusundan farklıydı. Risorgimento'nun henüz gerçekleşmediği Mazzini zamanında İtalyanların büyük çoğunluğu açısından önemli değildi; öyle ki, Massimo d'Azeglio şu ünlü deyişiyle bunu itiraf etmişti: "İtalya'yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız."[69] Herhalde Lehçe konuşan çoğu köylünün (diğer dilleri konuşan 1772'den önceki eski Rzecspopolita'mn nüfusunun üçte birini saymazsak) kendilerini henüz milliyetçi Polonyalı saymadıkları "Polonya Sorunu"nu ele alanlar için de önemli değildi. Polonya'nın sonraki kurtarıcısı olan Albay Pilsudski *kendi* sözleriyle bunu kabul ediyordu: "Devleti yaratan mil-

68. Krş. Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* (Ithaca ve Londra, 1984), s. 76-86.

69. Yeni birliğini sağlayan İtalya krallığı parlamentosunun ilk oturumunda söylenmiştir, E. Latham, *Famous Sayings and Their Authors*, Detroit, 1970.

let değil, milleti yaratan devlettir."[70] Gelgelelim 1880'den sonra sıradan insanların milliyet konusunda neler hissettikleri giderek önem kazanmaya başlıyordu. Bu yüzden bu tür sanayi öncesi halkların, politik milliyetçiliğin yepyeni çağrısına dayanak teşkil edecek olan duygu ve tutumlarını ele almak önemlidir. Gelecek bölümde bu konuya eğileceğiz.

70. H. Roos, *A History of Modern Poland*, Londra, 1966, s. 48.

II

Popüler Ön-Milliyetçilik

"Milli yurtseverlik" gibi çoğu insanın gerçek deneyiminden çok uzak olan bir kavram nasıl ve niçin bu kadar çabuk biçimde böylesine etkili bir politik güç haline gelebilmiştir? Bu konuda, kendilerini bir kolektif ya da topluluk olarak tanımlayan, dolayısıyla başkalarını yabancı sayan gruplara ait olan insanların evrensel deneyimine başvurmak fazla yarar sağlamaz. Önümüzde duran sorunun kaynağı, ya bir devlet olarak ya da bir devlet oluşturma özlemi içindeki insanlar topluluğu olarak modern milletin, insanların tarihin çoğu bölümünde özdeşleştikleri ve değişik taleplerde bulundukları fiili topluluklardan büyüklük, ölçek ve nitelik bakımından farklı olmasıdır. Bu, Benedict Anderson'ın kullanışlı deyişiyle, bir "hayali cemaat"tir ve kuşkusuz *gerçek* insan toplulukları ve ilişkiler ağının

gevşemesi, çözülüşü ya da ortadan kalkışının doğurduğu duygusal boşluğu doldurabilir. Ama gene de gerçek topluluklarını kaybetmiş olan insanların niçin millet gibi özgül tipte bir ikame varlığı tahayyül ettikleri sorusu gündemden çıkmaz. Bunun nedenlerinden birisi, dünyanın pek çok köşesinde yer alan devletler ile milli hareketlerin, zaten var olan ve sanki potansiyel olarak da modern devletler ve milletlere uygun düşebilecek makro-politik ölçekte etkili olabilen kolektif aidiyet duygularının bazı biçimlerini harekete geçirebilmesi olabilir. Ben bu bağları "ön-milli" olarak adlandıracağım.

Sözünü ettiğim ön-milli bağlar iki türlüdür. İlk olarak, insanların yaşamlarının büyük kısmını geçirdikleri gerçek mekânları tanımlayan çizgileri aşan, yerel-üstü (supra-local) popüler kimlik biçimleri vardır: Napoli halkını birçok bakımdan kolektif olarak etkileyen, şehre hastalık musallat olmaması için (ve ebediyen garantiye alınan bir mucizenin gerçekleşmesiyle) her yıl kanı akıtılması gereken Aziz Januarius Napoli'yle çok daha doğrudan ilintili olduğu halde, Napolili müminleri daha geniş bir dünyaya bağlayan Bakire Meryem'dir. İkincisi, devletler ve kurumlarla daha doğrudan bağlantılı olan seçkin grupların sonradan genelleştirilebilecek, genişletilebilecek ve popülerleştirilebilecek politik bağları ve sözcük dağarları vardır. Bunların modern "millet"le ortak yanları biraz daha fazladır. Bununla birlikte ikisi de, haklı olarak, soylarının uzantısı olarak geçen modern milliyetçilikle özdeşleştirilemez; çünkü, bugün "millet" olarak kavradığımız birimin belirleyici kriterlerinden olan, belli bir teritoryal politik örgütlenme birimiyle hiçbir *zorunlu* ilişkileri yoktu ve halen yokur.

Burada yalnızca çok belirgin iki örneği alalım. 1945'e ve izleriyle birlikte bugüne kadar, elit kesimleri standart yazılı kültür Almancası'nı kullanan Almanca lehçelerini konuşanlar, yalnızca asıl yurtları olan Orta Avrupa'ya değil, aynı zamanda, yönetici sınıflar olarak, şehirliler olarak ve parçalar halinde köylü yerleşim bölgelerinde olmak üzere, bütün Doğu ve Güneydoğu Avrupa'ya (Kuzey ve Güney Amerika'da genellikle dinsel bir diaspora oluşturan küçük kolonilere hiç değinmiyoruz) yerleşmişlerdir. Almanca konuşan topluluklar, on birinci yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar ge-

çen sürede bir dizi fetih, göç ve kolonileşme dalgasıyla Aşağı Volga'ya kadar yayılmışlardı (on dokuzuncu yüzyıldaki oldukça farklı göç olgusunu bilerek görmezlikten geliyoruz). Hepsi de kendilerini, iç içe yaşadıkları diğer gruplardan ayrı olarak, bir anlamıyla kesinlikle "Alman" sayıyorlardı. Şimdi, bilhassa Almanların bazı kritik pozisyonları tekellerine aldıkları yerlerde (örneğin, toprak sahibi yönetici sınıf oldukları Baltık bölgesinde) yöre Almanları ile diğer etnik gruplar arasında sık sık sürtüşmeye rastlanırken, on dokuzuncu yüzyıldan önce bu Almanların kendilerini Alman olmayan egemenlerin yönetiminde buluvermeleri nedeniyle ciddi bir politik problemin patlak verdiği hiçbir örnek bilmiyorum. Yine, bin yıldan beri dünyanın her tarafına yayılmış bulunan Yahudiler, var oldukları yerlerde, kendilerine içlerinde yaşadıkları inançsızların çeşitli kollarına hiç benzemeyen, özel bir halkın üyeleri kimliği biçmekten asla vazgeçmemişlerken; bu kimlik, hiçbir aşamada, en azından Babil'deki esaretlerinden* kurtuluşlarından beri, on dokuzuncu yüzyılın sonunda yeni tarz Batı milliyetçiliğine benzer bir Yahudi milliyetçiliği icat edilene kadar, bırakın teritoryal bir devlet olmayı, bir Yahudi politik devletinden yana ciddi bir arzuyu dahi ima ediyor görünmez. Yahudilerin ata yadigârı İsrail ülkesiyle olan bağlarını (oraya düzenli olarak hacca gitmelerinin nedeni) ya da Mesih geldiği zaman (ki Yahudilere göre çok açık biçimde *gelmemişti*) oraya geri dönme umudunu, bütün Yahudileri eski Kutsal Topraklar'da yer alan modern bir teritoryal devlette toplama arzusuyla özdeşleştirmek bütünüyle temelsiz bir yaklaşımdır. Aynı mantığa göre, en büyük dileği Mekke'ye hacca gitmek olan iyi Müslümanların aslında hacca gitmekle kendilerini şimdiki Suudi Arabistan'ın yurttaşı ilan etme niyeti taşıdıklarını varsaymak gerekebilir.

Popüler ön-milliyetçiliği oluşturan tam olarak nedir? Bu son derece zor bir sorudur, çünkü yirminci yüzyıldan önce dünya nüfusunun ezici bir çoğunluğunu oluşturan okuryazar olmayan insanların duygularını bilmeyi gerektirir. Okuyup yazan kesimin (en azından bir bölümünün) fikirlerinden haberdarız, ancak, iki dünya bir-

* Kral Nabukadnezar Yahudileri MÖ 597 ve 586 yıllarında Babil şehrine esir olarak getirmişti. (ç.n.)

birinden bütünüyle ayrı olmasa ve yazılı sözler, sadece konuşabilenlerin fikirlerinde bir etki bıraksa bile, elit kesimin düşüncelerini kitlelere, okuryazar olanlarınkini okuryazar olmayanlara atfetmek besbelli yersiz bir girişim olur.[1] Herder'in *Volk*'la ilgili düşüncelerinin, Westfalen köylülerinin düşüncelerini yansıttığı düşünülemez. Okuryazar olanlarla olmayanlar arasındaki bu uçurumun genişliği bir örnekle gösterilebilir. Baltık bölgesinde hem şehirlileri ve okuryazar kesimi hem de feodal lordlar sınıfını oluşturan Almanlar, haliyle, "bir milli intikam duygusunun Demokles'in kılıcı gibi başlarının üzerinde sallandığı"nı hissediyorlardı; çünkü, Christian Kelch'in 1695 tarihli Livonia* Tarihi'nde işaret ettiği gibi, Estonya ve Letonya köylülerinin onlardan nefret etmek için çok fazla nedenleri vardı ("Selbige zu hassen wohl Ursache gehabt"). Gelgelelim Estonya köylülerinin düşüncelerinin milli bir içerik taşıdığına ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Birincisi, kendilerini etnik-dilsel bir grup olarak değerlendirmiş gibi görünmüyorlar. "Estonyalı" sözcüğü ancak 1860'larda gündelik dile girmişti. Ondan önce köylüler kendilerine yalnızca "maarahvas" yani "kır halkı" diyorlardı. İkincisi, *saks* (Sakson) sözcüğünün *baskın* anlamı "lord" ya da "efendi"ydi ve ancak tali olarak "Alman" anlamına geliyordu. Önemli bir Estonyalı tarihçi, (Alman) okuryazarların dokümanlardaki referansları "Alman" olarak okudukları yerlerde, köylülerin buna olsa olsa "lord" ya da "efendi" anlamını yüklediklerini ileri sürmüştür:

> On sekizinci yüzyılın bitişinden itibaren yerel yöneticiler ve memurlar, aydınların Estonya'mn fethi üzerine çalışmalarını okuyabilmişlerdi (köylüler bu tür kitaplar okumazlardı) ve köylülerin kullandıkları sözcükleri kendi düşünme tarzlarına uyan bir biçimde yorumlama eğilimindeydiler.[2]

1. Bkz. Roger Chartier, *The Cultural Uses of Print in Early Modern France* (Princeton, 1987), Giriş; ayrıca popüler ve hegemonik kültür ilişkileri için, bkz. E. J. Hobsbawm, *Worlds of Labour* (Londra, 1984), s. 39-42.

* Rusya'da Peypus Gölü ile Baltık Denizi arasında bulunan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Estonya ve Letonya olarak ikiye ayrılan tarihsel bölge. (ç.n.)

2. Veriler ve alıntılar için, Juhan Kahk, "Peasants' movements and national mo-

Dolayısıyla söze, kamusal konulardaki düşüncelerini çok nadiren sistemli biçimde formüle eden ve bunları asla yazıya dökmeyen kişilerin düşünme tarzlarını saptamaya yönelik çok az sayıdaki denemeden birisiyle, şimdi aramızdan ayrılmış bulunan Mihail Çerniyavski'nin *Tsar and People*'ıyla başlayalım.[3] Bu kitapta Çerniyavski, başka konuların yanı sıra, çok az örneğini bulduğu ve en yakın örneği "Kutsal İrlanda" olan "Kutsal Rusya" ya da "kutsal Rusya toprağı" kavramını tartışmaktadır. İlginç bir karşılaştırma ve zıtlık olması açısından buna belki "das heil'ge Land Tirol" (kutsal Tirol toprağı) deyişini de ekleyebilirdi.

Çerniyavski'yi izlersek, bir toprak parçası, kendisini global hidayet piyasası içindeki tek kurtuluş yolu olarak sunana kadar; "kutsal" olmazdı; Rusya örneğinde, Roma İmparatorluğu'nu sona erdiren İstanbul'un düşüşü ve kiliselerin yeniden birleşme girişimi Rusya'yı dünyadaki tek Ortodoks ülke, Moskova'yı da Üçüncü Roma, yani insanlığın biricik kurtuluş kaynağı durumuna getirdiği on beşinci yüzyıl ortalarında bu fırsat doğmuştu. En azından çarın görüşü bu yönde olacaktı. Oysa bu tür düşüncelerin yerini bulduğu pek söylenemez, çünkü "kutsal" terimi, çarın ve devletin fiilen yok olduğu on yedinci yüzyıl başlarındaki kargaşa dönemine kadar yaygın biçimde kullanılmaya başlanmamıştı. Gerçekten de çar ile devlet güçlerini kaybetmeselerdi bile bu deyimin yayılmasını sağlayamazlardı, çünkü ne çar, ne bürokrasi ve kilise, ne de Moskova devletinin ideologları kargaşa döneminden önce ya da sonra bu deyimi kullanmış gibi görünüyor.[4] Kısacası, Kutsal Rusya, herhalde halkın fikirlerini dile getiren bir popüler terimdi. Bu deyimin kullanılmasına, "Azak kuşatmasının şiirsel masalı" (kuşatanlar Türklerdi) gibi Don Kazaklarının on yedinci yüzyıl ortasındaki destanlarında rastlanmaktadır. Kuşatma altındaki Kazaklar şöyle şarkı söylüyorlardı:

vements in the history of Europe" (*Acta Universitatis Stockholmensis. Studia Baltica Stockholmensia*, 2, 1985: "National movements in the Baltic Countries during the 19th century", s. 15-16.

3. Michael Cherniavsky, *Tsar and People. Studies in Russian Myths* (New Haven ve Londra, 1961). Aynca bkz. Jeffrey Brooks, *When Russia Learned to Read* (Princeton, 1985), Bölüm VI, "Nationalism and national identity", özellikle s. 213-32.

4. Cherniavsky, *Tsar and People*, s. 107, 114.

Bir daha asla Kutsal Rusya'da olamayacağız. Uğursuz ölüm bizi çöllerde buldu. Biz sizin mucize yaratan ikonlarınız uğruna, Hıristiyanlık uğruna, çar adına ve Moskova devleti toprakları adına ölüyoruz.[5]

Dolayısıyla kutsal Rusya toprağı kutsal ikonlarla, inançla, çarla, devletle tanımlanmaktadır. Güçlü bir bileşimi vardır ve bunun nedeni yalnızca ikonların, yani bayraklar gibi gözle görülür sembollerin, tahayyül edilemez olanı tahayyül etmenin hâlâ en yaygın biçimde kullanılan yöntemleri olması değildir. Kutsal Rusya da kesinlikle halka dayalı ve gayri resmi bir güçtür, tepeden yaratılmamıştır. Çerniyavski'nin, hocası Ernst Kantorowicz'den[6] kaptığı kavrayış gücü ve titizlikle üzerinde durduğu "Rusya" sözcüğünü ele alalım. Çarların imparatorluğu –politik birim– olan *Rossiya*, Büyük Petro'yla birlikte resmiyet kazandığı on altıncı-on yedinci yüzyıllarda türetilen bir sözcüktü. Buna göre kutsal Rusya toprağının antik ismi *Rus*'tu. Bir Rus olmak bugün bile hâlâ *Russky* olmaktır. Resmi Rossiya'dan türetilen –on sekizinci yüzyılda çeşitli kereler denendiği gibi– hiçbir sözcük, kendisini Rus *halkının*, milletinin ya da fertlerinin bir tanımı olarak kabul ettirememişti. Çerniyavski'nin hatırlattığı üzere, *Russky* olmak, tuhaf bir ikili kimlik olan *krestianin-christianin* (köylü-Hıristiyan) olma ve "gerçek bir mümin" ya da Ortodoks olma anlamında kullanılabilirdi. Kutsal Rusluğun özündeki bu popüler ve popülist anlam, modern millete denk düşebilir ya da düşmeyebilir. Bunun Rusya'da hem kilisenin hem de devletin başkanı olan figürle özdeşliği, açıkça bu tür bir özdeşleştirmeyi kolaylaştırmaktaydı. Kutsal Tirol toprağında ise açıkça kolaylaştırıcı bir etkisi yoktu, çünkü Trento konsilinden* sonraki toprak-ikonlar-inanç-imparator-devlet kombinasyonu, yeni türemiş bir kavram olan bir Alman, bir Avusturyalı veya başka bir "millet" kavramını değil, Roma Katolik Kilisesi'ni ve Habsburg Kayzeri'ni (ister bu vasfıyla isterse Tirol Kontu olarak olsun) güçlendirmek-

5. *A.g.y.*, s. 113.

6. Bkz. bu konuda öncü bir eser: Ernst Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology* (Princeton, 1957).

* Kiliseler arası konsilin 1545-63 yılları arasında aralıklı olarak toplandığı Kuzey İtalya'daki Trento konsili, Katoliklik tarihinde karşı-reform hareketinde büyük atılımlara yol açan bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. (ç.n.)

teydi. Tirol köylülerinin 1809'da Fransızlardan daha çok komşu Bavyeralılara karşı ayaklandıkları unutulmamalıdır. Bununla birlikte, "kutsal toprağın halkı" daha sonraki "millet"le ister özdeşleştirilebilsin ister özdeşleştirilemesin, "kutsal toprak" kavramının tarihinin "millet"ten eskiye dayandığı açıkça ortadadır.

Gelgelelim, Kutsal Rusya, Kutsal Tirol ve belki Kutsal İrlanda'yı oluşturan kriterlerde, bugüne kadar millet tanımlarıyla –belirleyici olmasa bile– yakından bağ kurduğumuz iki unsurun (dil ve etnik köken) atlandığını gözlemliyoruz.

Nedir bu dil? Bir halkı diğerinden, "biz"i "onlar"dan, gerçek insanları hakiki bir dil konuşamayıp yalnızca anlaşılmaz gürültüler çıkartan barbarlardan ayıran şeyin özü değil midir? Her İncil okuyan, Babil Kulesi'nde, "shibboleth"* sözcüğünün telaffuzuna bakılıp dostun düşmandan ayrıldığını öğrenmez mi? Yunanlılar kendilerini insanlığın geri kalan bölümü, barbarlar karşısında bu şekilde, ön-milli düzeyde tanımlamadılar mı? Başka bir grubun dilinin bilinmemesi, iletişim kurmanın en kesin engeli ve buna bağlı olarak grupları ayıran çizgilerin en kesin tanımlayıcısı sayılmaz mı? (Bugün bile özel bir argonun yaratılması ve konuşulması hâlâ bir grup insanı diğer alt kültürlerden ya da genel olarak toplumdan ayrılan bir alt kültürün üyeleri olarak nitelemeye yaramaktadır.)

Yan yana yaşayan ama karşılıklı olarak anlaşılmaz diller konuşan insanların kendilerini bir dili konuşanlar olarak, diğer toplulukların üyelerini ise başka dili konuşanlar ya da en azından kendi dillerini konuşmayanlar olarak (*barbaroi* ya da Slavların terminolojisinde *nemci* gibi) tanımladığı, pek yadsınamaz. Gene de sorun bu değildir. Sorun, bu tür dilsel engellerin potansiyel milliyetler ya da milletler sayılabilecek birimleri (yalnızca birbirlerini anlamakta zorluk çeken grupları değil) ayırdığına inanıp inanmamaktır. Bu sorun bizi anadillerin niteliğiyle ilgili araştırmalar alanına ve bunların grup içi üyelik kriteri olarak kullanılmasına götürür. Ve biz yine, her ikisini de araştırırken, neredeyse biricik kaynağımız olan okuryazar olanların tartışmalarını okuryazar olmayanların tartışma-

* İbranicesi "sibboleth" olan bu sözcük, Efraim kavminden olanları Gileaditlerden ayırmakta kullanılır. (ç.n.)

larıyla karıştırmamaya ve yirminci yüzyılın kullanımını anakronik biçimde geçmişe taşımamaya dikkat etmeliyiz.

Yazılı olmayan anadiller, aslında coğrafi yakınlık ya da benzerliğe bağlı olarak, değişik kolaylık ve zorluk dereceleriyle birbirleriyle iletişim kuran bir yerel ağızlar ya da lehçeler kümesidir. Bunların bazıları, özellikle ayrımı kolaylaştıran dağlık bölgelerde, sanki farklı bir dil ailesine aitmişçesine anlaşılmaz olabilir. Söz konusu ülkelerde Kuzey Gallilerin Güney Gallilerin Galcesi'ni, Gheg Arnavutlarının Tosk lehçesini anlamakta çektikleri güçlüklerle ilgili yüzlerce şaka dinleyebilirsiniz. Filologlara göre, Katalonya'nın Fransa'ya Bask'tan daha yakın olması belirleyici bir önem taşıyabilir, ancak kendisini Bayonne ya da Port Bou'da bulan bir Normandiyalı denizci için yöresel dil ilk duyuşta aynı derecede anlaşılmaz gelecektir. Bugün bile diyelim Kielli, Almanca konuşan eğitimli kişiler, eğitimli İsviçre Almanlarının olağan sözlü iletişim araçları olan sade Almanca lehçesini anlamakta bile çok fazla zorlanabilmektedirler.

Demek ki genel ilköğretim öncesi çağda, ya farklı lehçeleri konuşanların birbirleriyle iletişim kurabilecekleri bir *lingua franca** olarak ya da –herhalde bu daha yakın bir ihtimaldir– lehçelerin iç içe geçtiği sınır bölgelerindeki insanlara hitap etmek üzere sözlü kullanım alanı için, örneğin daha geniş bir kültürel alanda yaygın olarak söylenen şarkılarla şiirleri ezberleyip anlatanlar tarafından yazılan, geliştirilen veya adapte edilen edebi ya da idari deyişler dışında, gündelik hayatta konuşulan bir "milli" dil yoktu ve olamazdı.[7] Potansiyel olarak iletişimi sağlayabilen bu ortak alanın boyutları yerine göre büyük değişiklikler sergileyebilir. Eylem alanı ve ufukları, diyelim, köylülerin yerel sınırlarını aşan elit kesimler ara-

* Değişik halklar arasında iletişim kurmaya yarayan milletlerarası ticaret dili. (ç.n.)

7. Bu karmaşık sorunlarla ilgili en yararlı giriş kitabı, Einar Haugen, "Dialect, language, nation" (*American Anthropologist*, 68, 1966, s. 922-35). Görece yeni olan sosyo-linguistik alanı için, bkz. der. J. A. Fishman, *Contributions to the Sociology of Language*, 2 Cilt (Lahey-Paris, 1972), özellikle editörün "The sociology of language: an interdisciplinary social science approach to language in society", C. I. Dilin gelişmesi/kurulması konusunda somut bir öncü inceleme için, Heinz Kloss, *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950* (Münih, 1952).

sında bu alan hemen hemen kesinlikle daha geniş olacaktır. Kayda değer coğrafi büyüklüğe sahip bir bölgede, bir *pidgin** ya da *lingua franca*'nın (bu, zamanla çok yönlü bir dile dönüşebilir kuşkusuz) dışında salt sözlü konuşma temelinde evrim gösteren, gerçek anlamıyla konuşulan bir "milli dil" hayal etmek zordur. Başka bir deyişle, fiili ya da asıl "anadil", yani çocukların okuryazar olmayan annelerinden öğrenip gündelik kullanımda işlerine yarayan deyişler, kesinlikle hiçbir anlamda bir "milli dil" değildi.

Bu çerçeve, daha önce örtük biçimde, Macarca konuşanlar örneğinde ifade ettiğim gibi, belirli bir halkın bir dille ya da bir topluluklar bütününe özgü olan, onları komşularından ayıran ve açıkça iç içe geçmiş bir lehçeler karmaşasıyla *kültürel* düzeyde özdeşleşmesini dışlamaz. Ve bunun gerçekleşebildiği ölçüde, daha sonraki bir dönemin milliyetçiliğinin gerçekten popüler, dilsel anlamda ön-milli kökleri olabilir. Klasik antikite çağından beri birbirine rakip kültürel etkilerle yaşayan ve üç, hatta (İslamiyet içindeki yerli Bektaşi mezhebini da sayarsak) dört rakip dine (İslamiyet, Ortodoksluk ve Roma Katolikliği) ayrılmış Arnavutlar buna bir örnek olarak gösterilebilir. Arnavutluk'ta din, daha doğrusu dil dışında hemen her şey, birleştirici olmaktan ziyade ayrıştırıcı bir içerik taşıdığından, Arnavut milliyetçiliğinin öncülerinin Arnavut kültürel kimliğini dilde aramaları doğaldı.[8] Ancak anlaşılan bu denli açık bir örnekte bile fazlasıyla okuryazar kesime dayandığımızın farkında olmalıyız. On dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başındaki

* Milletlerarası düzeyde yardımcı dil işlevi gören karışık bir dil; örneğin *pidgin* İngilizcesi, Uzakdoğu'da yerliler ile Avrupalılar arasındaki konuşmalarda Çince, Malayaca, Portekizce vb. ile kanşık olarak kullanılan bir İngilizce jargonudur. (ç.n.)

8. "Les grands noms de cette littérature... ne célèbrent jamais la réligion dans leurs oeuvres: bien au contraire ils ne manquent aucune occasion pour stigmatiser l'action hostile à l'unité nationale des différents clergés... Il semble que (la recherche de l'identité culturelle)...se soit faite essentiellement autour du problème de la langue. [Bu edebiyatın büyük isimleri... kendi eserlerinde asla dini övmediler; aksine çeşitli din adamlarının milli birliğe düşman hareketlerini telin etmek için hiçbir fırsatı kaçırmadılar... (Kültürel kimlik arayışının asıl olarak dil sorunu etrafında kurulmak istendiği görülüyor.)]" Christian Gut, *Groupe de Travail sur l'Europe Centrale et Orientale. Bulletin d'Information*, No: 2, Haziran 1978, s. 40 (Maison des Sciences de l'Homme, Paris).

sıradan Arnavutların kendilerini hangi anlamda, hatta ne kadar Arnavut gördükleri veya birbirlerine yakın buldukları belirsizdir. Edith Durham'ın kılavuzluğunu yapan kuzeyli bir dağlı genç, güneydeki Arnavutların Ortodoks kiliseleri olduğu söylenince, güçlü bir kolektif kimlik duygusu olduğunu düşündürmeyen biçimde, "Onlar Hıristiyan değil, Tosklardır; ilk göçmenler kendilerini Arnavut saymadıklarından ABD'ye giden Arnavutların kesin sayısını bilmek mümkün değildir" diyordu.[9] Dahası, birbirleriyle kan davası güden klanlar ve toprak ağalarının ülkesinde millet olmayı isteyen öncüler bile, dile başvurmadan önce, dayanışmayı içeren daha inandırıcı argümanlara sarılıyorlardı. Naïm Frashëri'nin (1846-1900) belirttiği gibi: "Hepimizin yalnızca tek bir kabilesi, tek bir ailesi var; biz, tek bir kan ve dilden geliyoruz."[10] Dil de sayılıyordu sayılmasına ama, en sonda.

Dolayısıyla milli diller, hemen hemen daima yarı yapay kurgular ve yer yer, modern İbranice gibi, neredeyse basbayağı icat edilmiş şeylerdir. Şöyle ki, milliyetçi mitolojinin varsayımının tersine, milli kültürün ilk temeli ve milli düşünce yapısının dayanağı olmayan milli diller, genellikle, fiilen konuşulan (ve lehçelere ayrılmış olan) çeşitli deyişlerden, standartlaşmış bir deyiş geliştirmeye yönelik girişimlerden hayat bulmuştur. Milli dillerin kuruluşundaki ana sorun, standart ve homojenleştirilmiş dilin temeli olarak hangi lehçenin seçileceğidir. Bu seçimden sonraki, milli grameri ve imlayı standartlaştırma ve homojenleştirme, sözcük dağarına yeni unsurlar ekleme sorunları tali kalmaktadır.[11] Pratikte her Avrupa dili-

9. Edith Durham, *High Albania* (1909, yeni basım, Londra 1985), s. 17; S. Thernstrom vd., *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups* (Cambridge ve Londra, 1980), s. 24.

10. Akt. *Groupe de Travail*, s. 52.

11. Bu alanla ilgili, çoğu kültür dilinin "yapaylığı"na işaret eden yararlı bir inceleme olarak bkz. Marinella Lörinczi Angioni, "Appunti per una macrostoria delle lingue scritte de l'Europa moderna" (*Quaderni Sardi di Storia*, 3 Temmuz 1981-Haziran 1983, s. 133-56). Bu inceleme özellikle küçük diller açısından yararlıdır. Geleneksel ile modern Flamanca arasında 1841'den beri gelişen farklılık için bkz. E. Coornaert'in *Bulletin de la Société d'Histoire Moderne*, 67. yıl, 8, 1968, s. 5'te R. Devleeshouwer, "Données historiques des problèmes linguistiques belges" üzerine tartışmayla ilgili sözleri. Aynca bkz. Johathan Steinberg, "The historian and the *Questione della lingua*", der. P. Burke ve Roy Porter, *The Social History of Language* (Cambridge, 1987), s. 198-209.

nin tarihi bölgesel temelde yükselmektedir: Yazılı Bulgarca Batı Bulgarcasına, yazılı Ukraynaca güneydoğu lehçelerine, yazılı Macarca çeşitli lehçelerin birleşmesiyle ortaya çıkan on altıncı yüzyıl Macarcasına, yazılı Letonyaca üç ağızın ortalamasına, Litvanyaca iki ağızın birine vb. dayanmaktadır. On sekizinci ya da on dokuzuncu yüzyılda yazınsal statüye kavuşmayı başaran dillerde genellikle rastlandığı üzere, dil mimarlarının isimlerinin bilindiği yerlerde bu seçim keyfi (ama çeşitli argümanlarla haklı gösterilen) bir seçimi yansıtır.

Bazen bu seçim politiktir ya da açık politik içermeleri vardır. Hırvatlar üç lehçe (*cakavian, kajkavian, stokavian*; bunlardan birisi aynı zamanda Sırpların ana lehçesiydi) konuşuyordu ve üç lehçeden ikisi (*kajkavian* ve *stokavian*) yazınsal açıdan gelişmişti. İlirya-nizmin* büyük Hırvat öncüsü Ljudevit Gaj (1809-1872), anadili olarak Kajkavian lehçesiyle konuşup yazmakla birlikte, Güney Slavların temel birliğini vurgulamak amacıyla 1838'de kendi yazılarını bu lehçeden Stokavian lehçesine aktarmıştı. Ljudevit Gaj böylece, (1) Sırp-Hırvat dilinin (Katolik Hırvatlar tarafından Roma alfabesiyle, Ortodoks Sırplar tarafından Kril alfabesiyle yazılmakla birlikte) az çok tek bir yazın dili olarak gelişmesini sağlıyor, (2) Hırvat milliyetçiliğini elverişli bir dilsel gerekçeden mahrum bırakıyor ve (3) hem Sırplara hem de daha sonra Hırvatlara yayılmacılık için bir bahane yaratmış oluyordu.[12] Öbür yandan bazı tahminler tutmamıştır. Bernolack 1790 dolaylarında yazınsal Slovakça tasarısının temeli olarak bir lehçeyi seçmiş, ama bunu kabul ettirememiş, birkaç onyıl sonra ise Ludovit Stur uygulanma şansı daha fazla olduğu görülen lehçeyi seçmişti. Norveç'te milliyetçi Wergeland (1808-1845), aşırı Danimarkacalaşmış yazılı dilden ayrı, daha arı

* Adriyatik Denizi'nin Balkan kıyısı boyunca Frume'den Durazzo'ya uzanan ve bugünkü Dalmaçya, Bosna-Hersek, Karadağ ve Arnavutluk'un bir bölümünü içine alan eski İlirya'yı canlandırmayı amaçlayan akım. (ç.n.)

12. Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* (İthaca ve Londra, 1984) bu konuyu oldukça iyi bir biçimde ele almaktadır (bütün verileri bu çalışmadan aktanyorum): "Hırvat lehçesinin eşsiz durumu, yani üç lehçenin kullanılması... dilin milli ruhun en derin ifadesi olduğu yolundaki romantik inançla bağdaştırılamaz. Açıkçası bir milletin üç ruhu olamayacağı gibi, iki milliyet de bir lehçeyi paylaşamaz." (s. 81).

bir Norveç Norveççesi geliştirilmesini istemiş ve hemen böyle bir dil (günümüzde Nynorsk diye bilinen Landsmål dili) oluşturulmuştu. Ancak bu dil, Norveç'in bağımsızlaşmasmdan sonraki resmi desteğe karşın, hiçbir zaman bir azmlık dilinden öte bir statüye kavuşamamıştı; 1947'den beri de *facto* iki yazı dilinin kullanıldığı Norveç'te, Nynorsk dilini kullananlar bilhassa Batı ve Orta Norveç'te bulunurlar ve Norveçlilerin yüzde 20'siyle sınırlıdırlar.[13] Kuşkusuz Fransa'da ve İngiltere'de kraliyetin yönetim alanında kalan lehçelerin yazılı deyişlerin temeli haline gelmesi; ya da ticari denizcilik kullanımı, kültürel prestij ve Makedonya desteğinin bir araya gelmesiyle, Atina lehçesinin Hellenistik *koiné* yani yaygın Grekçe'nin temeli olması gibi, eski yazın dillerinin bazılarında seçimi yapan tarihti.

Şimdilik, daha önemsiz ama aynı zamanda ivedi bir sorun olan, böylesine eski "milli" yazınsal deyişlerin Fransız Akademisi ya da Dr. Johnson tarafından öngörülmeyen çağdaş bir yaşama uydurmak için nasıl modernleştirildiği sorununu bir kenara bırakabiliriz. Filolojik milliyetçilik denebilecek yaklaşım açısından, yani Alman bilim adamlarını "oksijen"i "Sauerstoff" diye çevirmek zorunda bırakan ve günümüzde *franglais** harabesine karşı yürütülen umutsuz savaşta esin kaynağı olan milli sözlük dağarının dilsel arılığında ısrar edilmesi açısından bakıldığında pek çok örnek (özellikle Hollandalılar, Almanlar, Çekler, İzlandalılar ve diğerleri arasında) karmaşık boyutlar almakla birlikte, sorun evrenseldir. Öbür yandan, belli başlı kültür taşıyıcı diller arasında yer almayan, ama diyelim yükseköğretimin ve modern tekno-ekonomik iletişimin uygun araçları haline gelmeyi isteyen dillerde sorun kaçınılmaz olarak daha keskindir. Bu tür sorunları küçümsemeyelim. Galliler, herhalde belli bir haklılık payıyla, kökleri altıncı yüzyıla kadar uzanan kendi dillerinin yaşayan en eski yazın dili olduğunu iddia etmektedir. Oysa 1847'de şöyle bir gözlemde bulunulmaktaydı:

Politika ve bilim alanındaki pek çok sıradan önermeyi, anlamı İngiliz-

13. Einar Haugen, *The Scandinavian Languages: An Introduction* (Londra, 1976).

* İngilizce sözcüklerin alınmasıyla bozulmuş Fransızca. (ç.n.)

ceyle hiç tanışıklığı olmayan zeki bir Galli okurun dahi kavrayacağı kadar eksiksiz iletecek şekilde, Galce olarak ifade etmek imkânsızdır.[14]

Demek ki, yöneticileri ve okuryazar olanları saymazsak, dilin millet olma kriterlerinden biri sayılamayacağı açıktır; bu kesimler için bile, ilkin, ya kutsal ya da klasik olan veya hem kutsal hem klasik olan daha prestijli diller arasından (küçük elitler açısından, son derece pratik idari ya da entelektüel iletişim, kamusal tartışma, hatta –Moğol İmparatorluğu'ndaki klasik Farsçayı, Heian Japonyası'ndaki klasik Çinceyi düşünürseniz– yazınsal kompozisyon araçlarıydı bunlar) bir milli dil (standart bir yazılı biçimle) seçme zorunluluğu söz konusuydu. Oysa bu seçim er ya da geç her yerde yapılıyordu. Belki bunun tek istisnası olan Çin'de, klasik eğitim almış kesimin *lingua franca*'sı, muazzam büyüklükteki imparatorlukta başka koşullarda birbirini anlayamayacak olan lehçeler arasındaki biricik iletişim aracıydı ve şimdi bir konuşma diline doğru evrilmektedir.

Öyleyse dil, belki dildeki farklılaşmanın grubun kendisini başka bir toplumdan ayırmasına yarayan bir diğer nedenle çakıştığı yerler dışında, niçin grup üyeliğinin bir kriteri olsun? Evlilik de bir kurum olarak dil birliğini varsaymaz, aksi takdirde kurumsallaşmış bir egzogami olamazdı. "Yalnızca son dönem genelleştirmeler sonucu, aynı dili konuşan insanların dost, yabancı bir dil konuşan insanların ise düşman olduğu fikrinin yerleştiği"ni savunan, dillerin ve halkların çok yönlülüğünü vurgulayan bilgili bir tarihçiye katılmamak için bir neden yoktur.[15] Kulağın duyacağı mesafede başka bir dilin konuşulmadığı yerlerde, insanın kendi deyişi, olsa olsa, bütün insanların sahip olduğu bir şey (bacaklar gibi) kadar bir grup olma kriteri olabilir. Çeşitli dillerin bir arada yaşadıkları yerlerde ise, çokdillilik yalnızca bir deyiş ile özdeşleşmeyi keyfi bir seçim durumuna düşürecek kadar normal olabilir (Bu, tek bir deyiş ile öz-

14. Galler'deki Eğitimin Durumu Hakkında Araştırma Komisyonu üyelerinin Raporları (*Parliamentary Papers*, XXVII, 1847, Kısım 3, s. 853n).

15. Arno Borst, *Der Turmbau von Babel: Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen der Völker*, 6 cilt (Stuttgart, 1957-63), Cilt IV, s. 1913.

deşleşmeyi gerekli kılan nüfus sayımlarını, dille ilgili bilgiler açısından güvenilmez bir kaynak haline getirir).[16] Bu tür alanlarda dilsel istatistikler bir sayımdan ötekine büyük farklılıklar gösterebilir, çünkü bir deyiş ile özdeşleşme bilgiye değil, Habsburg İmparatorluğu'nda Moravya ve Slovenya'nın bazı bölgelerinde görüldüğü üzere başka değişken faktörlere dayanır; yoksa insanlar hem kendi dillerini hem de İstriya'nın* bazı kesimlerindeki gibi gayri resmi bir *lingua franca*'yı konuşabilirler.[17] Dahası, bu diller birbiri yerine kullanılamayabilir. Mauritius Adası'ndaki insanlar Creole dili** ile kendi yerli dillerini konuşma arasında keyfi bir seçim yapmazlar, çünkü farklı amaçlarla her ikisini de konuşurlar. Yukarı Almanca yazıp Schwyzerdütsch konuşan İsviçre Almanları ya da Josef Roth'un sürükleyici romanı *Radetzkymarsch*'taki, subaylığa terfi edilen oğluna anadili yerine, genç adamın beklediği gibi, bir Habsburg subayının statüsüne saygıdan dolayı "ordudaki Slavların sıradan kaba Almancası"yla[18] hitap eden Sloven baba buna birer örnektir. Aslında milliyetin, bütün biçimleri ve eksik versiyonlarının arkasında yatan ve üstünde var olan bir tür platonik dil fikriyle mistik biçimde özdeşleşmesi, milliyetçi entelektüellerin (kaldı ki Herder de, dili kullanan tabandaki halkın değil, bu kesimin peygamberidir) ideolojik kurgularının karakteristik bir özelliğidir. Bu, varoluşsal değil, yazınsal bir yaklaşımdır.

Tabii bunları söylemekle, dillerin, hatta dil ailelerinin, popüler gerçekliğin bir parçası olmadığını yadsımıyoruz. Almanca konuşan halkların çoğu açısından batı ve güneydeki yabancıların çoğu (asıl olarak Latince kökenli diller konuşanlar, ama aynı zamanda Keltler) *Galli* iken, Fince ve daha sonra Slavca konuşan çoğu halklar için

16. Paul M. G. Lévy, "La Statistique des langues en Belgique" (*Revue de l'Institut de Sociologie*, Brüksel, 18, 1938, s. 507-70).

* Adriyatik Denizi'nde bulunan, eskiden Avusturya'nın Corinthia düklüğüne bağlıyken, 1914-18 savaşından sonra İtalya'ya ve daha sonra Yugoslavya'ya bağlanan dağlık yarımada. (ç.n.)

17. Emil Brix, *Die Umgangsprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation. Die Sprachstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1880-1910* (Viyana-Köln-Graz, 1982), örneğin s. 182, 214, 332.

** Batı Hint Adaları ve Mauritus Adası'na yerleşen Avrupalı ya da zencilerin kullandıkları dil. (ç.n.)

18. Josef Roth, *The Radetzkymarch* (Harmondsworth, 1974), s. 5.

doğu ve güneydoğudaki insanlar *Wend*,* buna karşılık çoğu Slav açısından bütün Almanca konuşanlar *nemci*'dir. Bununla birlikte, dil ile halkın (nasıl tanımlanırlarsa tanımlansınlar) birbiriyle örtüşmediği herkesin gözünde daima apaçıktı. Sudan'da yerleşik Fur halkı göçebe Baggara topluluğuyla iç içe yaşamakta, ama Fur dili konuşan Fur göçebelerinin bitişikteki bir kampına sanki Baggara topluluğundanmışlar gibi davranılmaktadır, çünkü iki topluluk arasındaki belirleyici ayrım çizgisi dile değil, işleve dayanmaktadır. Bu göçebelerin Fur diliyle konuşması "süt alma, kamp yeri belirleme ya da gübre temin etmeyle ilgili standart işlemleri bir parça daha düzgün biçimde yürütme olanağı tanımaktadır."[19]

Daha "kuramsal" bir temelde bakarsak, (en azından ortaçağdaki Tekvin** yorumcularına göre) Babil Kulesi'nin yıkılmasından sonra insan ırkının bölündüğü yetmiş iki dilin her biri, Aziz Canterbury'li Anselmus'un öğrencisi olan Laon'lu Anselmus'a göre, çeşitli *nationes* yani kabileleri kapsamaktaydı. Bir Dominiken İngiliz olan ve on üçüncü yüzyıl ortalarında bu konuya kafa yoran Alton'lu William insanları dil gruplarına (konuşulan dil itibariyle), *kuşaklara* (doğum itibariyle), belirli toprak parçalarında oturanlara ve âdetleri ve konuşmalarındaki farklılıklarla tanımlanan *gens*'lere göre ayırıyordu. Bu sınıflandırmalar her zaman örtüşmüyordu ve ortak bir yasaya boyun eğme iradesiyle tanımlanan, dolayısıyla "doğal" olmaktan ziyade tarihsel-politik bir topluluk olan bir *populus* yani halkla karıştırılmamalıydı.[20] Alton'lu William bu çözümlemesinde hayranlık uyandıran ama on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar sık sık dillendirilen bir kavrayış gücü ve gerçekçilik sergilemişti.

Çünkü dil, kültürel toplulukları birbirinden ayırmanın bir yoluydu, ama kesinlikle başlıca yolu değildi. Heredot, Yunanlıların coğrafi ve politik açıdan parçalanmalarına karşın tek bir halk oluşturduklarına inanıyordu, çünkü ortak bir soydan gelmekteydiler ve ortak bir dilleri, ortak tanrıları ve kutsal yerleri, kurban törenleri, ge-

* Doğu Almanya'daki Slav kavimlerinden birisi. (ç.n.)

19. Der. Frederik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries* (Boston, 1969), s. 30.

** Eski Ahit'in dünyanın yaradılışıyla ilgili olan ilk bölümü. (ç.n.)

20. Borst, *Der Turmbau von Babel*, s. 752-53.

lenekleri, âdetleri ve yaşam biçimleri vardı.[21] Dil, Heredot gibi okuryazar olanlar açısmdan kuşkusuz can alıcı bir önem taşıyacaktır. Ama, alelade Boetyalılar ya da Tesalyalılar* için de aynı derecede önemli bir Yunanlılık kriteri olacak mıydı? Bunu bilmiyoruz. Bizim bildiğimiz, dilsel grupların ortak biçimde konuştukları insanlarla politik birliği kabul etmemeleri sonucunda, modern çağda milliyetçi mücadelelerin bazen çok karmaşık biçimlere büründüğüydü. Bu tür örnekler (Alman döneminde Silezya'daki *Wasserpolacken*, Avusturya ile Yugoslavya'nın Sloven parçası arasındaki sınır bölgesindeki *Windische* ifadelerini düşünelim), Polonyalılar ile Slovenlerin, bu tür kategorileri büyük-Alman şovenistlerinin kendi yayılmacılıklarını haklı göstermek amacıyla icat ettikleri yolundaki sert suçlamalarına zemin hazırlamıştı ve kuşkusuz bu suçlamalarda bir haklılık payı vardı. Gene de, hangi nedenle olursa olsun kendilerini politik açıdan Alman ya da Avusturyalı saymayı tercih eden Polonyalı ve Sloven dil gruplarının varlığı bütünüyle yadsınamaz.

Volk'un (halkın) konuştuğu Herderci anlamındaki dil, bu yüzden, açıkça ön-milliyetçiliğin oluşumunda doğrudan yer alan merkezi bir unsur değildi, ama bu oluşumla ilgisiz de değildi. Ancak modern milliyet tanımında ve dolayısıyla halkın onu algılayışında dolaylı yoldan merkezi bir önem kazanacaktı. Çünkü elit bir yazınsal ya da idari dilin var olduğu yerde, bu dili fiilen kullananların sayısı ne kadar az olursa olsun, B. Anderson'un çok iyi biçimde ortaya koyduğu üç nedenle ön-milli birliğin önemli bir unsuru haline gelebilir dil.[22]

Birincisi dil, birbiriyle iletişim kuran bu elit kesimden bir toplu-

21. Herodotus, *Histories*, VIII, s. 144. Bu sorunu tartışan Borst'un işaret ettiği gibi, Grekler kesinlikle "dil"in "halk"la bağlı olduğunu ve her ikisinin de sayılabileceğini düşünürlerken, Euripides dilin konuyla ilgisi bulunmadığını düşünüyordu ve Stoacı Zeno** Fenikece ve Grekçe olmak üzere iki dil konuşmaktaydı.

* Boetya: Atina'nın kuzeydoğusu; Tesalya: Pindus Dağlan ile Ege Denizi arasında kalan bölge. (ç.n.)

22. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* (Londra, 1983), s. 46-49; dil üzerine daha genel olarak, bkz. bölüm 5.

** (M.Ö. 335-263), Kıbns doğumlu, stoik ekolün kurucusu Grek filozofu. (ç.n.)

luk çıkarabilir ve bu topluluk, belirli bir teritoryal devlet alanı ve anadil bölgesiyle çakışıyorsa veya çakıştırılabilirse, henüz var olmayan ama kendi arasında iletişim kuran daha geniş "millet" topluluğu için bir tür model ya da pilot uygulama işlevi görebilir. Konuşulan dillerin bu anlamda gelecekteki milliyetle ilintisi vardır. Antik çağ ve modern çağ konuşma Yunancası arasmda fiili bir dilsel sürekliliğin bulunduğu Yunanistan'da görüldüğü üzere, ölü "klasik" ya da ritüel diller ne kadar prestijli olurlarsa olsunlar milli dillere dönüşmeye uygun değillerdir. Büyük reformcu ve modern yazılı Sırp-Hırvat dilinin fiili kurucusu Vuk Karadziç (1787-1864); antik İbraniceden bir modern İbranice yaratmaya kalkışanlar gibi kilise Slavcasmdan bir yazın dili yaratmaya yönelik girişimlerde bulunanlara karşı koymakta ve Sırp-Hırvat dilini Sırp halkının konuştuğu lehçeler üzerine inşa etmekte haklıydı kuşkusuz.[23] Çünkü gerek modern konuşma İbranicesinin yaratılmasına neden olan dürtü, gerekse bunun başarıyla yerleşmesini sağlayan koşullar, genelleştirilemeyecek kadar olağandışı nitelik taşıyordu.

Bununla birlikte, bir milli dilin temelini oluşturan lehçenin fiilen konuşulduğu durumlarda, bu lehçeyi konuşanların bir azınlık olması –yeterli politik ağırlığa sahip bir azınlık oldukları sürece– fazla önemli değildir. Bu anlamıyla Fransızca, Fransa mefhumu açısından vazgeçilmez bir öneme sahipti. 1789'da Fransızların yüzde 50'sinin Fransızcayı hiç konuşmaması, yalnızca yüzde 12-13'ünün "doğru olarak" konuşması, aslında merkezi bir bölge dışında, *langue d'oui** alanında bile genellikle Fransızca konuşma alışkanlığının bulunmaması (kasabalar buna istisnaydı, ama onlarda da Fransızca konuşulması her zaman dış mahallelere kadar uzanmıyordu) bu önemi azaltmıyordu. Kuzey ve Güney Fransa'da neredeyse hiç kimse Fransızca konuşmazdı.[24] Fransızca hiç olmaz-

23. Slovak diliyle bağlantılı olarak benzer bir tartışma için, bkz. Hugh-Seton Watson, *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism* (Londra, 1977), s. 170-71.

* (Fr.) Güney Fransa'da bir lehçe. (ç.n.)

24. Bu konulardaki temel kaynaklar şunlardır: Der. Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française* (13 cilt, Paris, 1927-43), özellikle Cilt 9, ile M. de Certeau, D. Julia, J. Revel, *Une politique de la lanque: La Révolution Française et les patois: l'enquête de l'Abbé Grégoire* (Paris, 1975). Fransız Devrimi sırasında ve on-

sa bir devletin "milli dil"i olarak görülüyordu, oysa İtalyan birliğinin biricik temeli İtalyancaydı. İtalyan dili, her ne kadar birliğin kuruluşunda (1860) halkm yalnızca yüzde 2.5'inin İtalyancayı gündelik konuşma dili olarak kullandığı tahmin edilse bile, yarımadanm eğitimli elit kesimini oluşturan okur ve yazarları birleştiren unsurdu.[25] Çünkü bu ufak grup gerçekte *herhangi* bir İtalyan grubu ve dolayısıyla potansiyel olarak *müstakbel* İtalyan halkıydı. Bundan başka İtalyan halkı yoktu. Aynı şekilde on sekizinci yüzyılda Almanya salt kültürel içerikli bir kavramdı; Alman diliyle yönetilen dinsel ve politik düzeyde idare edilen, irili ufaklı prenslikler ve devletler dışında "Almanya"nın varlık bulduğu tek alan bu kültürdü. Bu "Almanya", olsa olsa konuşulan dilde yazılmış yazılı yapıtların 300.000-500.000 okurundan[26] ve fiilen "Hochsprache" yani gündelik amaçlı kültür dilini konuşan kesinlikle çok daha az sayıdaki insandan,[27] özellikle de, konuşulan dilin klasikleri olmuş (yeni) yapıtları sahnede oynayan aktörlerden oluşuyordu. Bunun nedeni, Almanya'da neyin doğru olduğu konusunda bir devlet standar-

dan sonra bir azınlığın resmi dilinin kitlesel bir milli dile çevrilmesi konusunda şu mükemmel çalışmaya bakınız: Renée Balibar, *L'Institution du français: essai sur le co-linguisme des Carolingiens à la République* (Paris, 1985), aynca bkz. R. Balibar ve D. Laporte, *Le Français national: politique et pratique de la langue nationale sous la Révolution* (Paris, 1974).

25. Tullio de Maure, *Storia linguistica dell'Italia unita* (Bari, 1963), s. 41.

26. "On dokuzuncu yüzyıl başı"na kadar, yani 30-40 yılda Goethe ile Schiller'in bütün yapıtlan, birlikte ya da ayrı ayn, 100.000'den daha az satmış görünmektedir. H. U. Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte 1700-1815* (Münih, 1987), s. 305.

27. İsviçre'yi saymazsak "anche oggi il tedesco (*Hochdeutsch*), ancor più che l'italiano, é una vera e propria lingua artificiale di cultura, sovradialettale, 'sotto' o insieme con la quale la maggior parte degli utenti si servono anche di una Umgangsprache locale" (Lörinezi Anquioni, "Appunti", s. 139n)* iddiası herhalde biraz abartılı olur, ne var ki on dokuzuncu yüzyıl başında bu kesinlikle doğruydu. *I Promessi sposi* ile İtalyancayı düzyazı kurmacasının bir milli dili olarak yaratan Manzoni, gündelik yaşamında İtalyanca kullanmıyor, Fransız karısıyla kansının dilinde (belki de İtalyancadan daha iyi konuşuyordu onu) ve diğer insanlarla anadili Milanocayla iletişim kuruyordu. Gerçekten, büyük romanının ilk basımında Milanocadan hâlâ pek çok iz vardı, ama Manzoni ikinci basımda bu kusuru sistemli biçimde temizlemeye çalıştı. Bu bilgiyi Profesör Conor Fahy'ye borçluyum.

* (İt.) "Bugün de Hochdeutsch gerçekte İtalyancadan daha suni bir kültür dilidir. Bu lehçenin çeşitli kullanımlanndan başka aynı zamanda bir de yerel *Umgangsprache* vardır. (ç.n.)

dı ("Kral İngilizcesi") bulunmadığından, doğruluk ölçütünün tiyatrolarda saptanmasıydı.

İkinci neden, ortak dilin (özellikle basılı hale gelmeye zorlandığı zaman) doğal bir evrimle ortaya çıkmayıp yaratılmış olması nedeniyle onu gerçekte olduğundan daha kalıcı ve buna bağlı olarak (bir göz yanılmasıyla) daha "ebedi" kılan yeni bir sabitliğe kavuşmasıdır. Dolayısıyla, yalnızca bir kutsal kitabın konuşulan dille basılmış bir versiyonunun yazı dilinin temelini oluşturduğu (örnekler genellikle bu yöndedir) yerlerde, matbaanın icat edilmesinin yanında, her kültür dilinin yazın tarihinde, basılı kitabın ortaya çıkışından sonra görünen büyük düzelticilerle standartlaştırıcıların önemi buradan gelir. Bu çağ, özünde, bir avuç Avrupa dilini saymazsak, on sekizinci yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başına denk düşer.

Üçüncüsü, yöneticiler ile elit kesimin resmi ya da kültür dilinin, kamu eğitimi ve diğer idari mekanizmalar *yoluyla* modern devletlerin fiili dili olmaya başlamasıdır.

Ama bütün bunlar daha sonraki gelişmeler olup, milliyetçilik öncesi ve özellikle de okuryazarlık öncesi çağda sıradan insanların dilini pek etkilemez. Kuşkusuz halklarının pek çoğunun birbirlerinin dilini anlamadığı muazzam genişlikteki Çin İmparatorluğu'nu mandarinler bir arada tutuyordu, ama bu bağ doğrudan dil aracılığıyla değil, ortak işaretlerle ve elit kesime özgü bir iletişim aracıyla işleyen merkezi bir yönetim aygıtı sayesinde kendini gösteriyordu. Nasıl Hindistan'da yaşayan çoğu insan açısından 1830'lu yıllarda Doğu Hindistan Şirketi'nin, Moğol İmparatorluğu'nun idari dili olan Farsça yerine İngilizceyi koyması hiçbir önem taşımadıysa, aynı şekilde mandarinler Latince iletişim kursalardı da çoğu Çinli açısından bunun hiçbir önemi olmazdı. Çinliler olsun, Hintliler olsun mandarinlerin konuştukları dile ve İngilizceye aynı ölçüde yabancıydılar ve o dillerde yazmadıkları, hatta okuyamadıkları için hiç ilgilenmiyorlardı. Daha sonra Belçika adını alan bölgenin Flaman sakinleri, sonraki milliyetçi tarihçileri üzüntüye boğma pahasma, devrim ve Napolyon yıllarında kamusal ve resmi yaşamın Fransızlaştırılmasına karşı başkaldırmadıkları gibi, Waterloo da

"Flanders'da* Flaman dili ya da Flaman kültürü lehine belirgin bir hareket" doğurmamıştı.[28] Niçin başkaldırsınlardı ki? Hiç Fransızca anlayamayanlar karşısında, dil fanatiklerinden oluşan bir rejim bile pratik idari tavizler vermek zorundaydı. Flanders'ın kır komünlerine Fransızca konuşan yabancıların doluşmasının, dilsel ayrılıktan ziyade pazar ayinlerine katılmayı reddettikleri için öfkeyle karşılanması çok daha az şaşırtıcıdır.[29] Kısacası özel durumlar dışında dilin, insanların bir kolektife ait olduklarını gösteren çeşitli kriterlerden yalnızca birisi olmanın ötesinde bir önem taşıdığını düşünmek için hiçbir neden yoktur. Dilin bu aşamada politik bir potansiyel taşımadığı da kesindir. Bir Fransız, 1536'da Babil Kulesi konusunda şu tespiti yapıyordu:

> Şimdi LXXII'den daha fazla dil var; çünkü şimdi yeryüzünde o günlerde olduğundan daha farklı milletler var.[30]

Diller devletlerle birlikte çoğalır; yoksa devletler dillerle birlikte çoğalmaz.

Peki ya etnik köken? Olağan kullanımında etnik köken, hemen hemen daima, açıkça belirtilmemiş bir biçimde, etnik bir grubun üyelerinin ortak karakteristik özelliklerinin kaynağı olduğu kabul edilen ortak köken ve soyla bağıntılıdır. Bir grup üyelerini birbirine bağlayıp yabancıları dışlamak noktasında, "akrabalık" ile "kan" bariz bir avantaj sağladığından, bunlar etnik milliyetçilik açısından temel öneme sahiptir. "Kültür (Kultur) eğitimle edinilemez. Kültür kandadır. Bunun günümüzdeki en iyi kanıtı, uygarlığımızı (Zivilisation) sahiplenen ama kültürümüzü asla sahiplenemeyen Yahudilerdir." Bu sözlerle, 1938'de Innsbruck'ta Nasyonal Sosyalist Kre-

* Bugün Belçika, Fransa ve Hollanda arasında bölünmüş olan eski bir kontluk. (ç.n.)

28. Shepard B. Clough, *A History of the Flemish Movement in Belgium: A Study in Nationalism* (New York, 1930; yeniden basım, 1968), s. 25. Dilsel bilincin gelişmesindeki yavaşlık konusunda bkz. ayrıca Val R. Lorwin, "Belgium: religion, class and language in national politics", der. Robert A. Dahl, *Political Opposition in Western Democracies* (New Haven, 1966), s. 158ff.

29. S. B. Clough, *A History of the Flemish Movement in Beigium*, s. 21-2.

30. Borst, *Der Turmbau von Babel.*

isleiter* olan Hans Hanak (ironik biçimde, ismi Slav kökenini ele vermektedir) kentteki Nazi kadınları kutlar; çünkü Yahudiler erkeklerle kadmların eşitliğini vazederek kadmların "yüksek ve saygın statü"lerini yıkmaya kalkıştığı halde onlar buna kulak asmamıştı.[31] Ama etnik kökene genetik açıdan yaklaşmanın sağlam bir dayanağı yoktur, çünkü bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak etnik bir grubun esas temeli biyolojik değil kültüreldir.[32]

Bundan başka, modern göçü bir kenara bıraksak bile, geniş teritoryal ulus devletlerin nüfusları, hemen hemen değişmez biçimde ortak bir etnik köken iddiasında bulunamayacak kadar heterojen yapıdadır. Avrupa'nın geniş bölgelerinin demografik tarihine baktığımızda, özellikle bazı bölgelerin boşaltıldığı ve zamanla yeniden yerleşime açıldığı (Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın muazzam genişlikteki bölgelerinde, hatta Fransa'nın bazı kesimlerinde olduğu gibi) durumlarda etnik grupların kökeninin ne kadar çeşitli olduğunu *biliyoruz*.[33] Güneydoğu Avrupa'daki her halkın etnik yapısını oluşturan, Avarlardan Osmanlı Türklerine kadar dalga dalga gelen Orta Asyalı işgalcilerin ve çeşitli kollarıyla Roma öncesi İliryalıların, Romanların, Greklerin, göçmen Slavların belirli karışımı (özellikle Romanya'da) bitmek tükenmek bilmeyen bir tartışma konusudur. Böylece, köken itibariyle Sırp sayılan ama şimdi bir "milliyet" olarak görülen ve kendilerine ait bir özerk cumhuriyete sahip olan Karadağlılar; Türk fethiyle boşalan bölgeye yerleşen Eflaklı çobanların, eski Sırp Krallığı kalıntılarımn ve Sırp köylülerinin bir bileşimi olarak görünüyordu.[34] Kuşkusuz, diyelim on üçüncü yüzyıl Macarlarının kendilerini etnik bir topluluk olarak gördük-

* Alm. Bölge sorumlusu. (ç.n.)

31. Akt. Leopold Spira, "Bemerkungen zu Jörg Haider" (*Wiener Tagebuch*, Ekim 1988, s. 6).

32. Fredrik Barth'ın *Ethnic Groups and Boundaries*'deki güçlü argümanına katılıyorum.

33. Theodore Zeldin, *France 1848-1945* (Oxford, 1977), Cilt I, s. 46-47.

34. Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia*, s. 44. Bununla birlikte, bu veriler 1970'te, Karadağlılarla Sırpların aynı olmadıkları varsayımına dayanan bir cumhuriyetin başkentinde yayımlanan, kapsamlı ve geniş bilgiler içeren *Istorija Crne Gore*'den alındığı için, okur, Balkan tarih yazımında daima rastlandığı üzere, bir kulağını bilenen baltaların sesine açık tutmalıdır.

leri, çünkü Orta Asyalı göçebe istilacıların soyundan geldikleri, çevrelerindeki halklara hiç benzemeyen bir dilin ağızlarını konuştukları, genellikle belirli bir ekolojik ortamda, kendi krallıklarında yaşadıkları ve elbette geçmişe dayanan çeşitli pratikleri paylaştıkları ya da bütün bunları iddia ettikleri yadsınmayacaktır. Ama böylesi örnekler çok da yaygın değildir.

Öbür yandan, Heredotçu anlamıyla etnik köken, geniş toprak parçalarında, hatta dağınık olarak yaşayan ve ortak bir yönetim yapısından yoksun olan insanları ön-millet denebilecek şekilde birbirine bağlayan bir şeydi, bir şeydir ve gelecekte de olabilir. Bu çerçeve pekâlâ Kürtleri, Somalilileri, Yahudileri, Baskları ve başkalarını kapsayabilir. Oysa etnik kökenin, modern milletin özünü oluşturan bir ulus devletin şekillenmesiyle, hatta antik Grekler örneğinin kanıtladığı gibi bir devletle hiçbir zorunlu tarihsel ilişkisi yoktur. En güçlü ve kalıcı anlamıyla "kabile" etnik kökeni denebilecek bir yapıya sahip halkların, yalnızca ister milli ister başka içerikte olsun modern devletin empoze edilmesine karşı direnmekle kalmadıkları, aynı zamanda çok yaygın biçimde *her türlü* devlete karşı koydukları bile ileri sürülebilir: Afganistan'da ve çevresinde Paştun dili konuşanlar, 1745'ten önce Kuzey İskoçlar, Atlas Dağları Berberileri gibi örnekler bunun canlı tanıklarıdır.

Buna zıt durumdaysa, belirli bir devletle özdeşleşen bir halk, aşağıdan bir bakışla dahi, bir dizi etnik (ve dilsel) ayrımı kapsıyordu. 1809'da Andreas Hofer'in önderliğinde Fransızlara karşı ayaklanan kutsal Tirol toprağını savunanlar arasında hem Almanlar ve İtalyanlar hem de kuşkusuz Ladin dili* konuşanlar yer alıyordu.[35] İsviçre milliyetçiliği bildiğimiz gibi birden fazla etnik grubu içerir. Hatta, Byron zamanında Türklere başkaldıran Yunan dağlılarının milliyetçi olduklarını (gerçi bunun olanaksızlığı kabul edilmektedir) varsayarsak, en korkusuz savaşçılardan bazılarının Helen değil Arnavut (Suliote) olduğuna dikkat çekmeden geçemeyiz. Bundan başka, genellikle bir kere yola koyulunca kendileri icat etmiş bile

* Reto-Rumenca; İsviçre'nin bazı bölgeleri, Graubünden ve Tirol'ün bazı yerlerinde konuşulan dil. (ç.n.)

35. John W. Cole ve Eric R. Wolf, *The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity an Alpine Valley* (New York ve Londra, 1974), s. 112-13.

olsalar, ırkçılık biçiminde güçlü bir etnik bilince dayanan modern milli hareketlerin sayısı çok azdır. Özetle, bu yüzden, Don Kazaklarının kendilerini kutsal Rusya toprağının oğulları yapan bağı tanımlarken etnik kökeni ya da ortak soyu saymamalarını hayretle karşılamamalıyız. İşin doğrusu, bunu yapmakla akıllıca davranmışlardı, çünkü –özgür köylü savaşçı topluluklarının çoğu gibi– kökenleri son derece karışıktı. İçlerinden pek çoğu Ukraynalı, Tatar, Polonyalı ve Litvanyalı olduğu kadar, Büyük Rus'tu. Onları birleştiren, kan değil inançtı.

Öyleyse, etnik kökenin ya da "ırk"m modern milliyetçilikle hiçbir ilgisi yok mudur? Belli ki vardır, çünkü vücut yapısındaki gözle görülür farklar görmezden gelinemeyecek kadar çok belirgindir ve bunlardan sık sık, milli ayrımlar değil, "biz" ve "onlar" arasındaki ayrımlara işaret etmek ya da pekiştirmek amacıyla yararlanılmıştır. Bu tür farklar üzerine yalnızca üç noktaya dikkat çekmek gerekir. Birincisi, bu farklar tarihsel anlamda hem yatay hem dikey ayırıcı işlevi görmüş ve modern milliyetçilik çağından önce, herhalde daha yaygın biçimde topluluklardan ziyade toplumsal katmanları ayırmaya yaramıştır. Tarihte renk ayrımcılığının en yaygın kullanımı, ne yazık ki, aynı toplum içerisinde (örneğin, Hindistan'daki gibi) daha açık renkli insanlara daha yüksek bir toplumsal konum atfeden ayrımdır; bununla birlikte, hem kitlesel göç hem de toplumsal hareketlilik, "doğru" ırksal sınıflandırmanın, fiziksel görünüm ne olursa olsun, "doğru" toplumsal konumla el ele yürüyeceği biçimde, durumu iyice çapraşıklaştırmakta, hatta ilişkiyi tersine çevirmektedir. Örneğin And ülkelerinde, alt orta sınıfa giren Kızılderililer otomatik biçimde yeniden sımflandırılarak, görünüşleri nasıl olursa olsun "melez" ya da *cholos* kategorisine girmektedirler.[36]

36. Buna karşılık, kişinin toplumsal konumunu -herhalde büyük şehre göç etmiş olduğundan- bilmeyenler onu salt rengine bakarak değerlendirir ve buna bağlı olarak dışlarlar. Buna gösterilen öfke, 1960'lı ve 1970'li yıllarda, üst katmanlara tırmanan taşradaki *Cholo* ailelerin çocuklarının hızla çoğalan kitle halinde üniversitelere akın ettikleri sırada, öğrencilerin politik radikalleşmelerinin yaygın nedenlerinden birisini oluşturmaktaydı. San Marcos Üniversitesi'ndeki Maocu öğrenci liderleriyle ilgili yayımlanmamış incelemesinde bu noktaya dikkat çeken Nicolas Lynch'e teşekkür borçluyum.

İkincisi, "gözle görülür" etnik kökenin, bir insanın kendi grubundan ziyade "öteki grubu" tanımlamakta kullanıldığını göz önünde bulundurursak, negatif bir içeriği vardır. Dolayısıyla, ırkçı klişelerin ("Yahudi burnu") bir atasözü işlevi görmesi, sömürgecilerin dünyanın her tarafında "siyah" sınıfına sokulan insanlar arasındaki renk farklarını pek görememesi ile çekik gözler ve sarı deri gibi "öteki"nin ortak özelliği olduğuna inanılan şeylerin karşısında ayrımcı bir toplumsal bakışa dayanan "bence hepsi birbirinin aynı" iddiasının kaynağı burasıdır. En yüzeysel bir incelemeyle dahi hemen kuşkuya kapılabilecek durumlarda bile, öyle iddia ediliyorsa (kesinlikle her örnekte öyle değildir oysa) bir insanın kendi "milliyet"inin etnik-ırksal açıdan homojen bir yapıda olduğu tartışmasız doğru sayılmaktadır. Çünkü, hepsinin belirli bir siyah saç tipi gibi belirli fiziksel özellikleri paylaştıkları durumlarda bile, bizim "milliyet"imizin üyelerinin çok geniş yelpazedeki büyüklük, biçim ve görünümleri kapsadığı "biz"ce açık görünmektedir. Yalnızca "onların" gözüyle biz hepimiz birbirimize benzeriz.

Üçüncüsü, negatif anlamdaki bu etnik kökenin; belki, gerçekten etnik açıdan hemen hemen ya da bütünüyle homojen yapıda olan bir halktan oluşan, son derece ender rastlanan tarihsel devlet örnekleri arasında yer alan Çin, Kore ve Japonya'daki gibi bir devlet geleneği türünden bir şeyle birleştirilemediği ya da birleştirilmediği sürece, ön-milliyetçilikle hemen hiçbir zaman bir ilişkisi olmamıştır.[37] Bu tür örneklerde etnik köken ile politik sadakat pekâlâ birbiriyle bağlı olabilir. Bildiğim kadarıyla 1644'teki yıkılışından beri Ming hanedanının Çin isyanlarında oynadığı özel rol (Ming hanedanının yeniden başa geçirilmesi önemli gizli derneklerin programlarında yer alıyordu ve belki halen de yer almaktadır), kendisinden önceki Moğollar ile kendisinden sonraki Mançu hanedanından farklı olarak, saf Çinli yani Han hanedanından gelmelerine dayanır. Bu nedenle en belirgin etnik farklar dahi, modern milliyetçiliğin doğuşunda oldukça küçük bir rol oynamıştır. Latin Amerika'daki

37. Japonya ile iki Kore'nin yüzde 99'u homojen yapıdadır ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin yüzde 94'ü Han etnik grubundan gelmektedir. Bu ülkeler az çok tarihsel sınırlarını korumuşlardır.

Kızılderililer, İspanyol fethinden beri, özellikle halkı ırk esasıyla kastlara bölen İspanyol sömürge sisteminin pekişmesi ve kurumsallaşmasıyla, beyazlar ve melezler karşısında köklü bir etnik farklılık duygusu taşımışlardır.[38] Bununla beraber, henüz bunun bir milliyetçi harekete dönüştüğü tek bir örnek dahi bilmiyorum. Hatta bunun, kimi *indigenista** entelektüeller dışında, Kızılderililer arasında pan-Kızılderili duygular doğurmasına bile çok ender rastlanmıştır.[39] Yine, Sahra Altı Afrikası'nda yaşayanların açık renk derili fatihler karşısındaki ortak yönü, görece koyu renkte olmalarıdır. *Négritude*,** yalnızca siyah entelektüeller ve elitler arasında değil, aynı zamanda koyu renkli bir insan topluluğunun daha açık renkli insanlarla her karşı karşıya gelişinde fiilen hissedilen bir duygudur. Zencilik, politik bir faktör olabilir, ama yalnızca renk bilinci temelinde, kurucuları pan-Afrikacı fikirlerden esinlenen Gana ve Senegal dahil olmak üzere, tek bir Afrika devleti bile doğmamıştır. Renk bilinci, ülke içi tek birlik noktaları yirmi-otuz yıllık sömürge yönetiminden kaynaklanan eski Avrupa sömürgelerinin doğurduğu mevcut Afrika devletlerinin çekimine direnememiştir.

---

38. Bu konudaki standart çalışma olarak bkz. Magnus Mörner, *El mestizaje en la historia de Ibero-America* (Meksiko City, 1961); ayrıca bkz. Alejandro Lipschutz, *El problema racial en la conquista de América y el mestizaje* (Santiago de Chile, 1963), özellikle Bölüm V. "Gelgelelim, Leyes de Indias*** sık sık *kastlara* değinmekle birlikte, kavramlar ile terminoloji değişken ve çelişkili bir görünüm sunmaktadır" (Sergio Bagu, *Estructura social de la Colonia*, (Buenos Aires, 1952), s. 122.

* Yerli haklarını savunan. (ç.n.)

39. Bu konuda, bu bölümün çözümlemesini -bkz. s. 191- doğrulayan başlıca istisna, hem mitlere hem de onu yeniden kurmayı tasarlayan (yerelleşmiş) hareketlere esin kaynağı olan Peru'daki İnka İmparatorluğu'nun anılarıdır. Bkz. bir antoloji çalışması olan, der. Juan M. Ossio A., *Ideologia mesianica del mundo andino* (Lima, 1973) ve Alberto Flores Galindo, *Burcando un Inca: identidad y Utopia en los Andes* (Havana, 1986). Gene de Flores'in Kızılderili hareketleri ve onların yandaşlanyla ilgili mükemmel incelemesi şunları göstermektedir: (a) *mistis*'e karşı Kızılderili hareketleri özünde toplumsal nitelikliydi; (b) İkinci Dünya Savaşı'na kadar And Kızılderililerinin kendilerinin Peru'da yaşadıklarını bilmiyor olmaları (s. 321) nedeniyle bile olsa, bu hareketlerin "milli" içeriği yoktu; (c) o dönemin *indigenista* entelektüelleri Kızılderililer hakkında hemen hiçbir şey bilmiyorlardı (örneğin, s. 292).

** Zencilik. (ç.n.)

*** (İsp.) Yeril Yasalan. (ç.n.)

Bu yüzden elimizde, on yedinci yüzyıl Kazaklarının anladığı biçimdeki kutsal Rusya kriterleri (yani, din ve krallık ya da imparatorluk) kalıyor.

Polonya ve İrlanda örneklerinin kanıtladığı gibi, din ile milli bilinç arasındaki bağlar çok sıkı olabilir. Aslında, milliyetçiliğin bir kitlesel güç haline geldiği yerlerde bu ilişki, bir azınlık ideolojisi ve aktivist hareketi aşamasında olduğu yerlerden daha yoğun görünmektedir. Siyonist militanlar Filistin *Yishuv*'unun kahramanca günlerinde göstere göstere jambon sandviçler yemeye, İsrailli fanatiklerin bugün yapmaya eğilimli oldukları gibi dinsel tören başlıkları giymekten daha yatkınlardı. Günümüzde Arap ülkelerinin milliyetçiliği İslamiyet'le o kadar özdeşleşmiştir ki, dost düşman herkes bu durumu, Mısır'da ve Suriye'nin Türkçe konuşulan bölgelerinde milliyetçiliğe öncülük yapan çeşitli Arap Hıristiyan azınlıklar, Kıptiler, Maruniler ve Yunan Katoliklerle bağdaştırmakta zorlanmaktadır.[40] Gerçekten, milliyetçiliğin gün geçtikçe daha fazla dinle özdeşleşmesi, İrlanda hareketinin de karakteristik bir özelliğidir ve üstelik bunda şaşırtıcı olan hiçbir yan yoktur. Din, ortak pratikle komünyon kurmanın eski ve sınanmış bir yöntemi, başka ortak yönü olamayacak insanlar arasında bir tür kardeşlik bağıdır.[41] Dinin Musevilik gibi bazı biçimleri özellikle belirli insan topluluklarında üyelik işareti olarak tasarlanmıştır.

Gene de din, ön-milliyetçilik açısından; daha doğrusu, dini genellikle (en azından daha savaşçı aşamalarında), "millet"in kendi üyelerinin bağlılığı üzerinde tekel kurmasına meydan okuyabilecek bir güç olarak görüp ona ciddi bir ihtiyatla yaklaşan modern milliyetçilik açısından paradoksal bir çimentodur. Nasıl olursa olsun, hakikaten tek bir kabileye özgü dinler, normal koşullarda modern milliyetlere göre çok küçük bir alanda etkin olmakta ve dışarı açılma çabalarına karşı koymaktadırlar. Öbür yandan, MÖ altıncı yüz-

40. George Antonius, *The Arab Awakening* (Londra, 1938), ağırlıkla şu çalışmada da desteklenmektedir: Maxime Rodinson, Marxisme et monde musulman (Paris, 1972), s. 587-602'de "Développement et structure de l'arabisme".

41. Fred R. Van der Mehden, *Religion and Nationalism in Southeast Asia: Burma, Indonesia, the Philippines* (Madison, 1963), çok farklı dinlere inanan ülkelerin ele alınışı bakımından oldukça yararlıdır.

yıl ile MS yedinci yüzyıl arasında ortaya çıkmış olan dünya dinleri tanım gereği evrenseldir ve bu yüzden etnik, dilsel, politik ve diğer farklardan uzak durmak gibi bir amaçları vardır. İmparatorluk dönemindeki İspanyollar ile yerli halklar, bağımsızlıktan beri Paraguaylılar, Brezilyalılar ve Arjantinliler, Roma'nın aynı ölçüde sadık çocuklarıydı ve kendilerini dinleri nedeniyle ayrı topluluklar diye göremezlerdi. Ne şans ki "evrensel hakikatler" genellikle birbirleriyle mücadele içerisindedirler ve bir dinin sınırındaki halklar, Rusların, Ukraynalıların ve Polonyalıların Ortodoks, Uniate* ve Roma Katoliği olarak ayrılabilmeleri gibi (Hıristiyanlık birbirine rakip "evrensel hakikatler" doğurmaya en uygun kaynak olduğunu kanıtlamıştır), bazen etnik bir işaret olarak bir başka dini seçebilirler. Herhalde Çin'in büyük Konfüçyüs imparatorluğunun karadan, başka dinlere (asıl olarak Budizm'e, ayrıca İslamiyet'e) bağlı olan ve çok geniş bir yarı daire çizen küçük halklarla kuşatılması aynı fenomenin bir parçasıdır. Ancak dikkat çekici başka bir nokta, milletlerüstü dinlerin egemenliği, modern milliyetçiliğin geliştiği ülkelerde, dinsel-etnik kimliğe bazı sınırlar dayatıyordu. Bu sınırlama evrensel değildir ve görüldüğü yerlerde bile genellikle söz konusu halkı bütün komşularından değil, yalnızca bir kısmından ayırır; örneğin Litvanyalıları, Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı olmaları nedeniyle Ortodoks Ruslar ile Beyaz Ruslardan ve Lutherci Almanlar ile Letonyalılardan ayırır, ama aynı derecede ateşli Katolikler olan Polonyalılardan ayırmaz. Avrupa'da yalnızca diniyle tanımlanan biricik örnek, tüm komşuları Protestan olan milliyetçi İrlandalılardır.[42]

Öyleyse dinsel-etnik kimlik, bulunduğu yerde, tam olarak ne anlama gelir? Açıktır ki bazı örneklerde, etnik bir din seçilmesinin nedeni, bir halkın kendisini en başından komşu halklar veya devletlerden farklı hissetmesidir. İran, hem Zerdüşt dinine bağlı bir ülke

* Papa'nın yetkisini kabul etmekle birlikte kendi ayin ve âdetlerini koruyan doğu kiliseleri ve bunlara üye olanlar. (ç.n.)

42. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılda ateşli dindarlar ile kayıtsızlar ya da dinsizler arasındaki aynm, milli-dinsel işaretler takma konusunda ek ihtimalleri gündeme getiriyordu. Bu durum, Katolik kilisesini, Bretonlar, Baskılar ve Flamanlar gibi hareketlere sempati duymaya yöneltmiştir.

hem de İslamiyet'e geçişinden ya da her halükârda Safavilerden beri bir Şii ülke olarak kendi ilahi yolunu çizmiştir. İrlandalılar, ancak Reformasyon'a yönelen İngilizleri izlemeyi başaramadıkları, belki de bunu reddettikleri zaman Katoliklik'le özdeşleşmeye başladılar ve en iyi topraklarını ele geçiren Protestan göçmenlerin ülkelerinin bir bölümünü toptan sömürgeleştirmesi yüzünden din değiştirmeleri ihtimali ortadan kalktı.[43] İngiltere ve İskoçya kiliseleri, İskoçya kilisesi Ortodoks Kalvinizm'i temsil etmekle birlikte, politik temelde tanımlanmıştır. Herhalde o zamana kadar ayrı bir dinsel yol tutturmaya fazla eğilimli olmayan Galler halkı da, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, son zamanlarda derin araştırmalara konu olan bir milli bilincin oluşumunun bir boyutu olarak *en masse** Protestan mezhebine geçmişti.[44] Öbür yandan, farklı dinlere geçmenin iki farklı milliyet yaratmaya katkıda bulunacağı da aynı derecede açıktır, çünkü, ortak bir kültür dilini paylaşan Hırvatları ve Sırpları birbirinden ayıran kesinlikle Roma Katolikliği (yan ürünü olan Latin alfabesiyle birlikte) ile Ortodoksluk'tur (yan ürünü olan Kril alfabesiyle birlikte). Oysa, Arnavutlar gibi açıkça ön-milli bilince sahip olan ve Galler büyüklüğündeki bir toprak parçasında pek çok dinsel farkla (İslamiyet'in çeşitli biçimleri, Ortodoksluk, Roma Katolikliği) böünmüş halklar da vardır. Nihayet, dinsel kimliğin ne kadar güçlü olursa olsun başlı başına milliyetçiliğe benzer bir anlam yüklenip yüklenmediği tartışmalıdır. Çeşitli dinsel toplulukların bazı açılardan özerk ve kendi kendini yöneten birimler olarak üstün bir otoritenin egemenliğinde (Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi) bir arada yaşadıkları çok-birlikli devlet modeline artık rastlamıyoruz; modern eğilim din ile milliyetçiliği birleştirme yönündedir.[45] Pakistan'ın, pekâlâ Müslümanların özel duyguları veya ihtiyaçlarını yeterince dikkate almayan, bütün Hin-

43. Antrim gibi bir kazada bir avuç toprağa dokunmanın bir adama bu toprağın geldiği yerde oturanlann Katolik mi yoksa Protestan mı olduğunu söyleteceği anlatılır.

* Topluca, kitle halinde. (ç.n.)

44. Krş. Gwyn Alfred Williams, *The Welsh in their History* (Londra ve Canberra, 1982); "When was Wales?" (Londra, 1985).

45. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *millet* sistemi üzerine bkz. H.A.R. Gibb ve H.A. Bowen, *Islamic Society in the West* (Oxford, 1957), Cilt I, Kısım 2, s. 219-26.

distan çapındaki milliyetçi harekete bir tepki sayılabileceği halde, Hint İmparatorluğu'ndaki Müslümanların arasında gelişen bir milli hareketin ürünü olduğu kesinlikle doğru değildir. Ayrıca, (modern ulus devlet çağında toprak paylaşımı eldeki tek formül olarak göründüğü halde) Müslüman Birliği'nin bile son zamanlara kadar ayrı bir teritoryal devleti düşündüğü ya da Cinnah'ın (Cinnah gerçekten Müslüman bir milliyetçiye benziyordu, çünkü kesinlikle dine bağlı bir mümin değildi) uzlaşmaz tutumu olmasaydı ayrı devlet kurmakta ısrar edip etmeyeceği de açık değildir. Ama sıradan Müslümanların çok büyük kısmının milli düzey yerine komünal düzeyde düşündükleri, milletlerin kendi kaderini tayin etmesi kavramının Allah'a ve O'nun Peygamberi'ne inanmakla bağdaştırılmasını anlamayacakları kesindir.

Kuşku yok ki Pakistanlılar şimdi kendilerini (Bangladeşliler gibi) değişik dönemlerde ayrı devletlerde yaşamış olan ayrı bir (Müslüman) milletinin üyeleri olarak görmektedirler. Kuşkusuz Bosnalı ve Çinli Müslümanlar da, hükümetleri onlara ayrı bir milliyet gibi davrandığından, eninde sonunda kendilerini bir milliyet sayacaklardır. Gelgelelim, pek çok milli olgu gibi bunlar da *ex post facto** bir gelişme olmuştur ya da olacaktır. Gerçekten, İslamiyet'in diğer dinlerle sınır olduğu çok geniş bir alanda, Müslümanların İslamiyet'le dinsel özdeşleşmelerinin gücü oranında İran dışında, net bir biçimde İslamiyet damgası taşıyan ön-milli ya da milli hareketlere ya hiç rastlanmaz ya da çok az rastlanır. Bugün bu tür hareketlerin İsrail'e karşı olarak ya da Orta Asya cumhuriyetlerinde gelişebilmesi başka bir konudur. Kısacası, din ile ön-milli veya milli kimlik arasındaki ilişkiler, karmaşıklığını ve aşırı derecede anlaşılmaz içeriğini korumaktadır. Bu ilişkiler basit genellemelere kesinlikle uygun düşmezler.

Öbür yandan, Gellner'ın işaret ettiği gibi,[46] bir halkın genellikle dünya dinlerinden birine geçerek daha geniş kültürlerle, özellikle yazılı kültürlerle bağ kurması, bir etnik grubun daha sonra millete dönüşmekte ve buna uygun bir yapı kurmakta yardımına başvura-

* Sonradan ortaya çıkan. (ç.n.)

46. Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford, 1983).

bileceği avantajlar kazanmasına olanak tanır. Gellner'ın ikna edici sözlerle savunduğu üzere, daha geniş kültürlerle bu şekilde bağ kuran Afrikalı gruplar milliyetçiliği geliştirmek açısından başkalarına göre daha iyi bir konumda bulunur. Bunun örneği, hem Hıristiyan Amharalıların hem de Müslüman Somalililerin, her ikisi de "ehl-i kitap"tan (gerçi Gellner'a göre bunlar rakip ve değişik kitaplardı) oldukları için, "devlet halkı" haline gelmeye aday olduğu Afrika Burnu'ydu. Hıristiyanlığın kollarından birine geçmenin modern kitle milliyetçiliğine benzeyen ve Sahra Altı Afrikası'ndaki diğer tek politik fenomen olan 1967 Biafra ayrılığı ile Güney Afrika Milli Kongresi üzerinde ne kadar etkili olduğu bilinmese bile, bu yaklaşım akla uygun görünmektedir.

Din ön-milliyetin zorunlu bir işareti değilse bile (gerçi hem Katolik Polonya'nın hem de Müslüman Türklerle Tatarların baskısını hisseden on yedinci yüzyıl Rusları açısından öyleydi) kutsal ikonlar modern milliyetçiliğin olduğu kadar ön-milliyetin de önemli bir parçasını oluşturur. Kutsal ikonlar, aslında hayali olan bir cemaate elle tutulur bir gerçeklik sunan sembolleri, ritüelleri ya da ortak kolektif pratikleri temsil eder. Bunlar, paylaşılan imgeler (ikonlar gibi) ya da Müslümanların her gün beş vakit kıldıkları namaz gibi pratikler, hatta Müslümanların Allahüekber'i, Yahudilerin Shema Yisroel'i gibi ibadet sözcükleri olabildiği kadar, Meksika'daki Guadalope Bakiresi ya da Katalonya'daki Montserrat Bakiresi türünde bir millet oluşturacak büyüklükte toprak parçalarıyla özdeşleşen bir ad takılmış imgeler de olabilir. Kutsal ikonlar, Yunanlıların olimpiyatları gibi, dağınık grupları bir araya getiren yarışmalar ya da periyodik festivaller ile Katalan Jocs Florals, Galler'deki Eisteddfodau* gibi daha yeni milliyetçi buluşlar olabilir. Kutsal ikonların öneminin bir kanıtı, basit renkli kumaş parçalarının –yani, bayrakların– evrensel düzeyde modern milletlerin sembolü olarak kullanılması ve bunların son derece değer verilen ritüel tekrarlar ya da tapınma eylemlerini çağrıştırmasıdır.

Bununla birlikte, din örneğindeki gibi, "kutsal ikonlar" da biçimi ve niteliği nasıl olursa olsun bir ön-milletin sembolü işlevi gö-

* Galler'de edebiyatçılarla saz şairleri için her yıl düzenlenen yarışma. (ç.n.)

remeyecek kadar fazla geniş ya da fazla dar olabilir. Bakire Meryem'i Katolik dünyasının sınırlı bir kesimine hapsetmek zordur; bir ön-milli sembol haline gelen her yöresel Bakire'ye karşılık, sınırlı toplulukların azizeleri olarak kalan onlarca ya da yüzlerce örnek vardır, aksi takdirde bizim amacımız açısından hiçbir işe yaramazdı. Ön-milli açıdan en tatmin edici ikonlar, açık ki, özellikle, örneğin ön-millet aşamasında bir devletle, egemenlik alanı gelecekteki bir milletin sınırlarına denk düşen ilahi ya da ilahi güçle donatılmış bir kral veya imparatorla ilişkilendirilen ikonlardır. Konumları gereği (ex officio) kiliselerinin başı olan egemenler (Rusya'daki gibi) doğallıkla bu çağrışıma dayanıyorlardı, ama İngiltere ve Fransa'nın yüce krallıkları da ikonların potansiyel gücünü kilise ile devletin ayrı olduğu yerlerde bile kanıtlarlar.[47] Millet oluşturma olanağını bağrında taşıyan sınırlı sayıda teokrasi bulunduğundan, salt ilahi otoritenin ne kadar yeterli olduğunu değerlendirmek zordur. Bu soru, Moğolların ve Tibetlilerin ya da Batı'ya daha yakın olan ortaçağ Ermenilerinin tarihini araştıran uzmanlara bırakılmalıdır. Neo-Gelflerin* İtalya'da papalık etrafında bir İtalyan milliyetçiliği inşa etmeyi denedikleri zaman anladıkları gibi, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda ilahi otorite kesinlikle yeterli değildi. Papalık *de facto* bir İtalyan kurumu, 1860'tan önce ise bütün İtalya'yı kucaklayan *biricik* kurum olduğu halde Neo-Gelfler başarılı olamamışlardı. Bununla birlikte, Kutsal Kilise'nin, bilhassa Papa IX. Pius döneminde, kendisini –bırakın milliyetçi bir kuruluşa– yerelleşmiş bir milli kuruluşa dönüştürmesi beklenemezdi. On dokuzuncu yüzyılda papalık bayrağı altında birleşmiş bir İtalya'nın neye benzeyeceği, üzerinde spekülasyon yürütmeye bile değmeyen bir konudur.

Böylece ön-milliyetçiliğin son ve neredeyse kesinlikle en belirleyici olan kriterine, yani aidiyet ya da kalıcı bir politik birime aidiyet bilincine geliyoruz.[48] Bilinen en kuvvetli ön-milli çimento,

47. Bu konunun klasik ele alınışı hâlâ şu çalışmadır: Marc Bloch, *Les Rois thaumaturges* (Paris, 1924).

* Ortaçağda papa yanlısı olup imparatora karşı çıkan bir İtalyan politik grubunun üyeleri. (ç.n.)

48. Gene de bu bilincin bütün insan gruplarını aynı şekilde etkilediği ya da modern "millet"in topraklan gibi bir şeyi kapsadığı veya modern milliyeti içerdiği düşünülmemelidir. Sanırım Bizans mirasına dayanan popüler Grek bilinci Roma İm-

kuşku yok ki, (özellikle daha sonraki "millet"in çerçevesini oluşturan devlet, Büyük Ruslar, İngilizler ya da Kastilyalılar gibi özel bir *Staatsvolk* yani devlet-halkla birlikte anılıyorduysa) on dokuzuncu yüzyıl jargonuyla "tarihsel bir millet" olacaktır. Gene de bu noktada milli tarihselliğin doğrudan ve dolaylı etkileri arasında açık bir ayrım yapılması gerekmektedir.

Çünkü çoğu örnekte, aslında daha sonraki millet-halkm sözcük dağarını formüle eden "politik millet", bir devlette yaşayanların küçük bir kesiminden, yani ayrıcalıklı elit kesim, soyluluk ile *gentry*'den* ibarettir. Fransız soyluları Haçlı Seferleri'ni *gesta Dei per francos*** olarak tanımladıkları zaman, haçın zaferini, Fransa'da yaşayanların büyük kısmıyla, hatta (yalnızca kendilerini Frankların torunları olarak görenlerin çoğunun, hükmettikleri halkı Frankların fethettikleri insanların torunları sayacaklarından dolayı bile olsa) şimdiki Fransa'nın on birinci yüzyılın sonunda bu ismi taşıyan küçük bir parçasıyla ilişkilendirme niyeti bile taşımıyorlardı. (Okul kitaplarında Fransızların atalarının Franklar değil Galyalılar olduğunda ısrar eden cumhuriyetin demokratik amaçları uğruna bu görüş tersyüz edilmiş ve devrim sonrasının Kont Gobineau gibi gericileri tarafından gerici ve öjenik amaçlarla onaylanmıştı.) "Soyluluğun milliyetçiliği"; "üç unsur olan *natio*, politik *fidelitas* ve *communitas*, başka bir deyişle 'milliyet', politik 'sadakat' ve 'politik topluluk' kategorileri... sosyo-politik bilinçte ve toplum içerisindeki bir grubun (*einer gesellschaftlichen Gruppe*) duygularında birleştiği"[49] ölçüde kesinlikle ön-milli olarak değerlendirilebilir. Macar veya Polonya milleti fikrinin St. Stephen ya da Polonya Birliği'nin hükümranlığındaki topraklarda yaşayanların büyük bir bölümünün modern milli tanımlar uyarınca Macar ya da Polonyalı olmamasıyla en ufak bir güçlükle karşılaşmadan uyuşabildiği Polonya ve Macaristan gibi ülkelerde, daha sonraki milliyetçiliklerin doğrudan atası kesinlikle budur. Çünkü Macar ve Polonyalı olan plebler olmayan pleblerden daha değerli değildi. Bunların tamamı,

paratorluğu'nun (*romaiosyne*) bir parçası olmayı da içine alıyordu.

* Soyluluğun altındaki orta sınıf, aydın tabaka. (ç.n.)

** (Lat.) Tann'nın Franklar aracılığı ile başardığı işler. (ç.n.)

49. Jenö Szücs, *Nation und Geschichte* (Budapeşte, 1981), s. 84-85.

doğası gereği "politik millet" sahasının dışında kalıyorlardı. Ve ne olursa olsun, bu "millet" modern milliyetle karıştırılmamalıdır.[50]

Açıkçası, "politik millet" kavramı ve sözcük dağarı sonuçta, milliyetçiliğin hemen hemen kesinlikle geçmişe dönük bir bakışla savunduğundan çok daha sonra gündeme gelmekle birlikte, bir ülkede yaşayanlar kitlesinin oluşturduğu varsayılan bir millete genişletilebilirdi. Dahası, ikisi arasındaki bağlar hemen hemen kesinlikle dolaylıydı, çünkü bir krallıktaki sıradan insanların kendilerini üstün egemen, kral ya da çar aracılığıyla ülkeyle ve halka özdeşleştirebilmeleri için yeterince kanıt varken (Jeanne d'Arc'ın yaptığı gibi) köylülerin, kaçınılmaz olarak huzursuzluklarının başlıca hedefini temsil eden lordlar topluluğunun oluşturduğu bir "ülke"yle özdeşleşmeleri pek mümkün değildir. Köylüler belirli bir lorda bağlı ve sadık kalsalar bile, bu bağlılık ne *gentry* tabakasının kalanının çıkarlarıyla özdeşleşmeyi ne de lordun topraklarından daha geniş bir ülkeye bağlı olmayı içerecektir.

Gerçekten, millet-öncesi çağda, on beşinci ve on altıncı yüzyıl Avrupası'ndaki gibi, bugün yabancı işgalcilere karşı özerk bir halkın milli savunma hareketi sınıfına sokacağımız bir durumla karşılaştığımızda, böyle bir hareketin ideolojisi *milli* değil, toplumsal ve dinsel bir içerik taşıyacaktır. Köylüler, *bellatores* yani savaşçılar olarak görevleri Türklere karşı onları savunmak olan soyluların kendilerine ihanet ettiğini ileri sürmüş görünmektedirler. Sakın işgalcilerle gizli bir anlaşma yapmış olmasınlardı? Böylece, dinsizliğe karşı gerçek imanı bir Haçlı seferiyle savunmak sıradan insanlara kalmıştı.[51] Bu tür hareketler belirli koşullarda, Hussçu Bohemya'da –ilk Hussçu ideoloji Çek milli nitelikte değildi– ya da Hıris-

50. "Soyluluk, sistemli iletişimini -bunu yapacak biricik sınıftı- idari bölgeleriyle ve 'Hırvat politik milleti' gibi sorunları tartışıp kararlar aldıklan Zümreler Diyeti'nde sürdürüyordu. Bu, 'milliyet'siz,... yani milli bilinci olmayan bir milletti... çünkü soyluluk kendisini Hırvat etnik topluluğun diğer üyeleriyle, köylüler ve kasabalılarla özdeşleştiremiyordu. Feodal 'yurtsever' 'anayurdu'nu seviyordu, ama anayurdu, kendisi gibi soylu olanların malikâneleri ve mülkleri ile onun 'krallık'ıyla sınırlıydı. Feodal 'yurtsever'in gözünde, kendisinin de bir üyesi olduğu 'politik millet' eski devletin toprakları ve gelenekleri demekti." Mirjana Gross, "On the integration of the Croatian nation: a case study in nation-building", *East European Quarterly*, XV, 2 Haziran 1981, s. 212.

51. Szücs, *Nation und Geschichte*, s. 112-25.

tiyan devletlerin askeri sınırlarındaki silahlı ve görece serbest olan köylüler arasında olduğu gibi, daha geniş kapsamlı, halka dayalı bir milli yurtseverliğin temelini yaratabilir. Daha önce gördüğümüz üzere, Kazaklar buna bir örnektir. Gelgelelim, devlet geleneğinin sağlam ve kalıcı bir çerçeve sunmadığı yerlerde, tabandan gelişen halk yurtseverliği genellikle doğrusal biçimde modern milli yurtseverliğe doğru gelişen bir şey olarak görülemez.[52] Eski rejim devletleri de tebadan böyle bir hareket beklemiyordu zaten. Böylesi rejimlerde tebanın görevi, askeri yükümlülükleri olanlar dışında, sadakat ya da hırs değil, kulluk ve sükûnetti. Büyük Friedrich, kendisine sadık olan Berlinlilerin, başkenti işgal etmek üzere olan Rusları yenilgiye uğratmak için yardım etme önerilerini, savaşların sivillerin değil, askerlerin işi olduğu gerekçesiyle kızgınlıkla reddetmişti. Ve hepimiz, İmparator II. Francis'in kendisine bağlı Tirollülerin yürüttüğü gerilla savaşına tepkisini hatırlarız: "Bugün onlar benden yana yurtseverler, ama yarın bana karşı yurtseverler haline gelebilirler."

Gene de günümüzdeki ya da geçmişteki tarihsel (veya gerçek) bir devletin üyesi olmak, şu ya da bu şekilde, sıradan insanların bilincinde doğrudan ön-milliyetçilik (veya belki de, Tudor İngilteresi'nde olduğu gibi, modern yurtseverliğe yakın bir şey) yaratabilir (Shakespeare'in İngiliz tarihiyle ilgili propagandist oyunlarına bu sıfatı yakıştırmayı reddetmek bilgiçlik taslamak olur; ama elbette o dönemde seyircilerin bizimle aynı yorumu yaptıklarını düşünmeye hakkımız yok). On dokuzuncu yüzyıl öncesi Sırpların ön-milli duygularını yadsımak mümkün değildir ve bunun nedeni, Sırpların komşu topraklardaki Katolikler ile Müslümanlar karşısında Ortodoks olmaları değil (bu nitelik onları Bulgarlardan ayırmazdı), Türklerin bozguna uğrattığı eski krallığın anılarının şarkılarda ve kahramanlık hikâyelerinde, belki daha doğrusu, Sırp krallarının çoğunu takdis etmiş olan Sırp kilisesinin günlük ayin kitaplarında korunmasıydı. Rusya'da bir çarın bulunması, Rusların kendilerini millete benzeyen bir şey olarak görmelerine yardımcı oluyordu kuşkusuz. Bir devlet geleneğinin, amacı milleti teritoryal bir devlet

52. *A.g.y.*, s. 125-30.

olarak yerleştirmek olan modern milliyetçiliğin gözündeki potansiyel popüler cazibesi herkesçe bilinmektedir. Bu tür hareketlerin bazıları, bundan dolayı, sonuncu önemli krallıkları MÖ birinci yüzyılda kalan Ermeniler ya da milliyetçileri kendilerini (inanılmayacak biçimde) soylu "Hırvat politik milleti"nin mirasçıları sayan Hırvatlar örneğindeki gibi, geçmişteki uygun (ve etkileyici) bir ulus devlet arayışı içinde halklarının gerçek belleğini çok gerilere götürmeye sürüklenmişlerdir. Her zamanki gibi, on dokuzuncu yüzyıl milli propagandasının içeriği, sıradan insanların milli davaya bağlanmadan önce fiilen ne düşündükleri konusunda güvenilir bir kılavuz değildir.[53] Bu, elbette, milliyetçiliğin üzerinde inşa edileceği önmilli kimliğin Ermeniler arasında ya da (herhalde açıkça daha dar kapsamda olmakla birlikte) on dokuzuncu yüzyıldan önce Hırvat köylülerde var olduğunu yadsımak anlamına gelmez.

Oysa, ön-milliyetçilikle sürekliliğin bulunduğu ya da öyle göründüğü örneklerde bile bağlantı pekâlâ yapay olabilir. Yahudi önmilliyetçiliği ile modern Siyonizm arasında hiçbir tarihsel süreklilik yoktur. Kutsal Tirol toprağındaki Alman sakinler, bizim yüzyılımızda Alman milliyetçilerin bir alt türü, hatta Adolf Hitler'in coşkulu taraftarları haline geldiler. Ama konuyla ilgili yazında mükemmel biçimde çözümlenmiş olan bu sürecin, pancermen milliyetçiler aksini düşünseler bile, (etnik ve dilsel bakımdan Alman olan) hancı Andreas Hofer önderliğinde gerçekleştirilen 1809 Tirol halk ayaklanmasıyla özsel bir bağı yoktur.[54] Hatta bazen, ikisi aynı anda ve iç içe geçmiş bir halde var olsa bile, ön-milliyetçilik ile milliyetçiliğin hiç çakışmadığını görürüz. On dokuzuncu yüzyıl başında Yunan milliyetçiliğinin okuryazar savunucuları ile örgütleyicileri tartışma götürmez biçimde, ülke dışındaki eğitimli, yani klasik eğitim almış Yunanistan hayranlarının da coşkusunu uyandıran antik Helen'in şanlı geçmiş düşüncesinden esinlenmişlerdir. Ve onlar tarafından ve onlar için geliştirilen milli yazı dili olan Katharevousa, Themistocles ile Pericles'in torunlarının dilini, onu bozmuş

53. Buna yeterince yer ayırmaması, I. Banac'ın aslında mükemmel olan argümanında Hırvatlarla ilgili yönü zayıflatmaktadır.
54. Cole ve Wolf, *The Hidden Frontier*, s. 53, 112-13.

olan iki bin yıllık kölelikten kurtarıp gerçek kaynağına götürmeye çalışan ağdalı bir neo-klasik dildi ve halen de öyledir. Gene de yeni bir bağımsız ulus devletin oluşumu uğruna silaha sarılan gerçek Yunanlılar, İtalyanların Latince konuşmasından daha fazla eski Yunanca konuşmuyorlardı. Yazıp kullandıkları dil çağdaş Yunancaydı. Pericles, Aeschylus, Euripides ve antik Isparta ile Atina devletlerinin zaferleri onlar için, bir anlam ifade ediyorsa bile, çok az şey anlatıyordu; bunları duydukları zaman kendi devirleriyle bir ilinti kurmuyorlardı. Paradoksal bir durum olarak, Yunanistan'dan çok Roma yanlısıydılar (*romaiosyne*); şöyle ki, kendilerini Hıristiyanlaşmış Roma İmparatorluğu'nun (yani, Bizans'ın) mirasçıları görüyorlar; Müslüman kâfirlere karşı Hıristiyanlar, Türk köpeklere karşı Romalılar olarak savaşıyorlardı.

Bununla beraber, yalnızca şimdi aktardığımız Yunan örneğine bakarak bile, ön-milliyetçiliğin, görüldüğü yerlerde, ikisi arasındaki farklılıklar ne kadar büyük olursa olsun, ön-milli topluluğun mevcut sembolleri ile duyguları modern bir davanın ya da modern bir devletin peşinden seferber edilebildiği sürece, milliyetçiliğin işini kolaylaştırdığı açıkça ortadadır. Ancak bununla, ikisinin aynı şey olduğunu, hatta mantık açısından veya kaçınılmaz olarak birinin öbürüne zemin hazırladığını söylüyor değiliz.

Çünkü tek başına ön-milliyetçiliğin, bırakın devletleri, milliyetleri ve milletleri oluşturmaya bile yetmediğini herkes görmektedir. Devletli ya da devletsiz milli hareketlerin sayısı, günümüzün potansiyel millet olma kriterleriyle bu tür hareketleri oluşturabilecek insan gruplarının sayısından açıkça çok daha az; ön-milli bağlardan ayırt edilmesi çok güç olacak bir şekilde birbirine ait olma duygusu taşıyan toplulukların sayısından ise kesinlikle daha azdır. Üstelik, (1.800 nüfuslu Falkland Adaları'nın, diğer adıyla Malvinas'ın kendi kaderini tayin etmesi sorununu bir kenara bıraksak bile) bağımsız bir Sahra milleti uğruna savaşan 70.000 kişilik ya da Kıbrıs'ın Türk kesimi adına fiilen bağımsızlık ilan eden yaklaşık 120.000 kişilik halkların ciddi biçimde bağımsız devlet olma iddialarıyla ortaya çıkmalarına karşın bu böyledir. Günümüzde milliyetçiliğin görünüşte evrensel çaplı bir ideolojik egemenliği bulun-

duğunun bir tür göz yanılması olduğunda Gellner'a katılmak gerekmektedir. Bazı potansiyel milli grupların bu statüyü iddia ettiği ve benzer iddialarla ortaya çıkan (gariptir ki pek çoğu da böyle bir iddiada bulunmaz) diğerlerini dışladığı bir dünyadan başka bir milletler dünyası var olamaz. Ön-milliyetçilik yeterli olsaydı, şimdiye kadar Mapuche ya da Aymara halklarında ciddi bir milli hareket görülürdü. Eğer bu tür hareketler yarın kendini gösterirse, bunun nedeni başka faktörlerin araya girmesi olur.

İkincisi, ciddi olarak devlet özlemi duyan milli hareketler için bir ön-milli temel istenilir, belki de temel bir önem taşırken (gene de bir devlet yaratmak için başlı başına yeterli değildir), bir devletin kurulmasından sonra milli yurtseverliğin ve sadakatin şekillenmesi açısından ön-milli temelin vazgeçilmez bir önemi *yoktur*. Sık sık gözlemlendiği üzere, milletler, devletin temelini oluşturmaktan daha çok, bir devletin kurulmasının sonucu olarak ortaya çıkarlar. *Bütün* özgül milli karakteristik özellikleri ve millet olma kriterleri on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren yerleşiklik kazanan, aslında belirli bir devletin ve ülkenin kuruluşundan önce var olamayacak olan ulus devletlerin açık örnekleri Amerika Birleşik Devletleri ile Avustralya'dır. Ancak bir devletin kurulmasının kendi başına bir millet yaratmaya yetmediğini de kendimize hatırlatmamıza gerek yoktur.

Son olarak ve her zaman yapıldığı gibi bir uyarıda bulunmak yerinde olacaktır. Görece kendini en az ifade edebilen insanların zihinlerinde geçmişte neler olup bittiği, hatta bugün neler döndüğü konusunda, bu insanların sadık kaldıklarını iddia ettikleri milliyetler ile ulus devletlere karşı düşünce ve duyguları üzerine kesin konuşamayacak kadar az şey biliyoruz. Ön-milli kimlik ile daha sonraki milli ya da resmi yurtseverlik arasındaki gerçek ilişkiler bu nedenle genellikle karanlıkta kalmaktadır. Nelson'un Trafalgar Savaşı'ndan hemen önce donanmasına, İngiltere'nin herkesten görevini yapmasını beklediğini söylediği zaman neyi kastettiğini biliyor, ama o gün Nelson'un denizcilerinin (bazılarına yurtsever denebileceğini düşünmek yanlış olmasa bile) akıllarından neler geçtiğini bilmiyoruz. Milli partiler ile hareketlerin onlara arka çıkan millet

üyelerinin desteğini nasıl yorumladığını biliyor, ama müşterilerin, milli politika satıcılarının bir paket olarak kendilerine sunduğu çok çeşitli malları satın aldıktan sonra neler düşündüklerini bilmiyoruz. Yer yer millet üyelerinin istemedikleri şeyin ne olduğu konusunda -örneğin, İrlanda halkının Kelt dilinin genel kullanımını talep etmediği gibi- açık bir fikir yürütebiliriz, ama bu tür sessiz referandumlar yapmak pek mümkün değildir. Sürekli olarak, insanlara görmedikleri bir ders ve girmedikleri bir sınava göre not verme riskiyle karşı karşıyayız.

Örneğin, oldukça akla uygun göründüğü ve milliyetçilerle milli hükümetler doğallıkla buna yatkın oldukları için, bir yurtseverlik kanıtı olarak vatan uğruna ölme arzusunu düşünün. Milli çağrılara herhalde daha açık olan II. Wilhelm ile Hitler'in askerlerinin, muhtemelen pek motive olmayan ve prensleri tarafından paralı asker olarak kiralanan on sekizinci yüzyıl Hessenlilerinden* daha cesurca dövüştüklerini görmeyi bekleriz. Peki gerçekte böyle mi olmuştur? Diyelim, henüz milli yurtseverler diye değerlendirilemeyecek olan Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türklerden ya da çok açık biçimde ne İngiliz ne de Nepal milliyetçiliğinin harekete geçirdiği Gurkalardan daha iyi mi savaşmışlardı? Yanıt almak ya da araştırma tezi hazırlamaya teşvik etmek amacıyla değil de, özellikle modern milliyetçiliğin tartışma götürmez derecede kitlesel bir politik güç haline gelmesinden önceki dönemde sıradan insanların milli bilincinin etrafını kuşatan sisin yoğunluğunu göstermek amacıyla böyle oldukça absürd sorular formüle ediyorum. Batı Avrupa'da bile çoğu millet açısından bu aşamaya on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar geçilmemişti. O yıllarda, ileride göreceğimiz gibi içeriğinin değilse bile en azından seçimin ne olduğu açıklığa kavuşmaktaydı.

* Amerikan İç Savaşı sırasında İngiliz hükümetinin kullandığı Hessenli paralı askerlere atıf yapılıyor. (ç.n.)

III

Hükümetlerin Perspektifi

Şimdi gözlerimizi tabandan, Fransız Devrimi'nden sonra devletleri ve toplumları yönetenlerin millet ve milliyet sorunları üzerine kafa yordukları yüksek doruklara çevirelim.

Pek çok açıdan on altıncı-on yedinci yüzyıllardaki büyüyen Avrupa prensliklerinin öncelediği ama sistemli olarak Fransız devrimleri çağında şekillenen karakteristik modern devlet, çoğu açıdan yeni bir olguydu. Modern devlet, yönettiği insanların hepsini kucaklayan (tercihan sürekli ve bölünmemiş) bir toprak parçası olarak tanımlanıyor, kendisi gibi diğer toprak parçalarından belirgin sınır çizgileriyle ayrılıyordu. Modern devletin politik düzlemde kendi halkı üzerinde, ara yöneticiler ve özerk kuruluşlar sistemine gerek duymayan, doğrudan bir egemenliği ve yönetimi söz konusuydu ve

eğer mümkünse, topraklarında yaşayan herkese aynı kurumsal ve idari düzenlemeleri (ama Devrim Çağı'ndan sonra artık geçmişin dinsel veya laik-ideolojik düzenlemeleri söz konusu değildi) dayatmanın yollarını arıyordu. Modern devlet gün geçtikçe kendi tebasının yani yurttaşlarının düşüncelerini dikkate almak zorunluluğuyla yüz yüze geliyordu, çünkü yeni politik düzenlemelerde devlet yurttaşlarına bir söz hakkı (genellikle çeşitli türde seçilmiş temsilciler aracılığıyla kullanılan bir hak) tanımakta ve/veya başka yollarla, yani vergi mükellefleri ya da potansiyel askerler olarak onların pratik onayı veya faaliyetlerine ihtiyaç duymaktaydı. Kısacası devlet, teritoryal olarak tanımlanan bir "halk"ı yönetiyor ve bunu kendi toprakları üzerinde en yüce "milli" yönetim organı olarak (ve temsilcilerini giderek en ufak köydeki en mütevazı fertlere kadar yayarak) sürdürüyordu.

Bu müdahaleler on dokuzuncu yüzyıl boyunca "modern" devletlerde o kadar genel ve rutin bir hal almıştı ki, hiçbir ferdinin ulus devletle ve onun temsilcileriyle (postacı, polis ya da jandarma ve nihayet okul öğretmeni, devlet demiryollarında çalışan insanlar; kışlalara ve çok daha geniş bir alana yayılan askeri birlikleri saymıyoruz bile) düzenli ilişki kurmasını istemeyen bir aile, kimsenin uğramadığı bir yerde yaşamak zorunda kalırdı. Devlet, düzenli periyodik nüfus sayımları (on dokuzuncu yüzyıl ortasına kadar genelleşmemişti), kâğıt üzerinde zorunlu olan ilköğretim ve uygulanabildiği yerlerde askere alma aracılığıyla tebasının ve yurttaşlarının tek tek sicilini tutuyordu. Bürokratik kurumlara ve yeterli sayıda polise sahip devletlerde tek tek belgeleme ve sicil tutma sistemi, herkesi, özellikle bir yerden başka bir yere taşınıyorsa, egemenlik ve yönetim aygıtıyla daha da doğrudan ilişkiye geçiriyordu. İnsan hayatı için önemli ayinlerin dinsel cemaatlerce düzenlemesine sivil bir alternatif sunan devletlerde –çoğu devlette böyleydi– yurttaşlar devletin temsilcileriyle bu duygu yüklü gösterilerde karşılaşabilirlerdi ve her zaman için nüfus sayımlarını tamamlayan doğum, evlilik ve ölüm kayıtlarını tutan aygıt tarafından takip edilirlerdi. Hükümet ile uyruk ya da yurttaş, kaçınılmaz olarak, daha önce rastlanmayan gündelik bağlarla birbirleriyle bağlıydı. Ve on dokuzuncu

yüzyıl dahi, tipik örnekleri demiryolu ve telgrafta görülen ulaşım ve iletişim devrimleri, merkezi otorite ile onun en uzak kontrol noktaları arasındaki bağları sıkılaştırıp rutinleştirmekteydi.

Bu değişiklik, devletler ile yönetici sınıflar açısından, merkezi hükümet ile yerel elitler arasındaki değişken ilişkiyi (federalizmin tipik olmaktan çıktığı ve giderek daha ender görüldüğü Avrupa'da durmadan milli merkez lehine değişiyordu bu ilişki) bir kenara bıraksak bile, iki tür ciddi politik problem çıkarmaktaydı.[1] Birincisi, her yetişkin (erkek) yurttaşın, hatta yönetime bağlı olan herkesin –cinsiyeti ve yaşı ne olursa olsun– devlet yönetimiyle doğrudan bağlı olduğu yeni yönetim biçimini uygulamaya geçirmenin en iyi yoluyla ilgili teknik-idari sorunlar doğurmaktaydı. Bu sorunlar bizi burada yalnızca, çok çeşitli temsili kurumlardan oluşan ve doğallıkla, evrensel okuryazarlık özleminin politik açıdan hassas hale getirebileceği devlet içindeki yazılı, hatta sözlü iletişim dili ve dilleri sorununu gündeme getiren bir yönetim ve temsilcileri aygıtının kurulmasını içerdiği kadarıyla ilgilendirmektedir. Bu devlet temsilcilerinin yüzdesi bizim standartlarımıza göre mütevazı kalırken (1910 dolaylarında olsa olsa çalışan milli nüfusun 20'de 1'iydi), bazen oldukça hızlı biçimde artıyor ve çahşanların önemli bir kesimini temsil ediyordu: Yalnızca birkaç örnek aktarırsak, Cisleithanian* Avusturyası'nda yaklaşık 700.000 (1910), Fransa'da yarım milyonun üzerinde (1906), Almanya'da yaklaşık 1.5 milyon (1907), İtalya'da 700.000 (1907).[2] Geçerken belirtelim ki, söz konusu ülkelerde devlet herhalde çalışanların okuryazar olması gerektiren en büyük organı oluşturmaktaydı.

İkincisi, bu değişiklik devlete ve egemen sisteme sadık ve onun-

1. Ayrı bir İrlanda parlamentosunun feshedilmesi, "Polonya Kongresi"nin özerkliğinin geri alınması, eski Federal Almanya'ya baskın bir üyenin (Prusya) ve ülke çapındaki tek bir parlamentonun egemen olması, İtalya'nın merkezi bir devlete dönüşmesi, İspanya'da yerel çıkarlardan bağımsız tek bir milli polis gücünün kurulması, bu eğilimin çeşitli örnekleridir. Merkezi hükümetler, Britanya'da olduğu gibi, merkezi denetimle yerel inisiyatife oldukça geniş bir alan bırakabilirler, ancak Avrupa'da 1914'ten önceki tek federal yönetim İsviçre'ydi.

* Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Avusturya'da kalan bölümü. (ç.n.)

2. Peter Flora, *State, Economy and Society in Western Europe 1815-1975,* Cilt I, Bölüm 5 (Frankfurt, Londra ve Chicago, 1983).

la özdeş olan yurttaşla ilgili olarak politik açıdan çok daha hassas sorunlar doğurmaktaydı. Yurttaş ile laikleşmiş milli yöneticilerin birbirleriyle doğrudan karşı karşıya gelmelerinden önceki günlerde, sıradan erkek –sıradan kadının adını bile anmıyoruz– için devlete sadakat ve onunla özdeşleşme ya gerekli değildi ya da Devrim Çağı'nın parçaladığı veya gözden düşürdüğü bütün o özerk ya da ara kertelerde gerçekleşiyordu: Yani dinsel ve toplumsal hiyerarşi ("Tanrı beyleri ve akrabalarını korusun/ve bizi uygun mevkimizde tutsun"), hatta monarşinin erdemi ve adaleti temsil etmesine dokunmayarak uyruklar ile imparator ya da kral arasında bir paravan gibi duran kendi kendini yöneten topluluklar ve kurumlar ya da nihai egemenin astı olan özerk otoriteler aracılığıyla. Çocuklar nasıl anne babalarına sadakat gösteriyorsa, kadınlar da "onların namına" hareket eden erkeklerine sadık kalıyordu. Öbür yandan, ifadesini 1830 Fransız ve Belçika devrimlerinin rejimlerinde ve Britanya'da 1832'den sonraki Reform Çağı'nda bulan klasik liberalizm, politik hakları mülk sahibi ve eğitimli erkeklerle sınırlayarak yurttaşların politika yapması sorununda yan çizmekteydi.

Gene de on dokuzuncu yüzyılın son üçte birinde, demokratikleşmeden, hatta politikanın gittikçe sınırsız bir içerik kazanan seçimlere dayanmasından kaçınılamayacağı gün geçtikçe daha açık hale geliyordu. En azından 1880'lerden itibaren, sıradan erkeğe bir yurttaş olarak politikaya kâğıt üzerinde bile olsa katılma şansının verildiği her yerde (çok ender istisnalarla sıradan kadın hâlâ dışlanıyordu), bu insanların kendisinden daha üstün kişilere ya da devlete karşı doğal bir bağlılık duyup destek vereceğine artık güvenilemeyeceği aynı derecede aydınlığa kavuşmuştu. Bilhassa, kişinin ait olduğu sınıf tarihsel olarak yeni olduğu ve buna bağlı olarak yeni düzenlemede geleneksel bir yerden yoksun olduğu zamanlarda hiç güvenilemezdi. Bu yüzden devletin ve egemenlerin, alt tabakaların sadakatini sağlamak üzere rakipleriyle kapışmaya girme ihtiyacı iyice keskinleşmişti.

Ve aynı dönemde modern savaşın örneklediği gibi, devletin çıkarları artık sıradan yurttaşın önceden hayal bile edilmeyen ölçüdeki katılımına bağlıydı. Ordular ister zorunlu askerlerden ister gö-

nüllülerden oluşsun, erkeklerin askerlik yapma isteği artık hükümetlerin hesaplarındaki temel değişkenlerden biriydi; gerçekten, hükümetlerin sistemli biçimde araştırmaya başladıkları şey (Britanya'da Boer Savaşı'ndan sonra yapılan ünlü "fiziksel gerileme" incelemesinde görüldüğü gibi) onların askerlik alanındaki gerçek fiziksel ve zihinsel yetenekleriydi. Sivillerden ne ölçüde özveri beklenebileceği stratejistlerin planlarına dahil edilmek zorundaydı: 1914'ten önce Britanyalı uzmanlar, bu gerekçelerle, ülkenin kitlesel kara savaşına katılmasına ağırlık veriyor ve Britanya'nın yiyecek ithalatının bekçisi olan donanmayı zayıflatmaya yanaşmıyorlardı. Yurttaşların, özellikle işçilerin politik tavırları, işçi hareketleriyle sosyalist hareketlerin yükselişiyle beraber yaşamsal önem taşıyan konular oluyordu. Açıkçası politikanın demokratikleşmesi, yani bir yandan (erkeklerin) oy hakkının giderek genişlemesi, öbür yandan modern, idari, yurttaşları harekete geçiren ve etkileyen devletin kurulması, hem "millet" sorununu hem de yurttaşların kendi "millet"ine "milliyet"ine ya da diğer sadakat odaklarına karşı duygularını politik gündemin en ön sıralarına yerleştirmekteydi.

Demek ki egemenler açısından sorun, yalnızca yeni bir meşruiyet kazanmak değildi; gerçi zaman ve biçim olarak yeni devletlerde bu sorun da çözülmek zorundaydı ve nasıl tanımlanırsa tanımlansın bir "halk" ya da "millet"le özdeşleşme, bu sorunu çözmenin elverişli ve modaya uygun bir yolu, halkın egemenliğinde ısrarlı olan devletlerde ise tanımı gereği tek yoluydu. Yunanistan, İtalya ve Belçika gibi daha önce asla bu niteliğe sahip olmamış olan ya da varlığıyla bütün tarihsel emsallerinden ayrılan 1871 Alman İmparatorluğu gibi monarşi devletlerini başka ne meşrulaştırabilirdi? Adapte olma ihtiyacı, uzun bir geçmişi olan rejimlerde bile üç nedenden dolayı kendisini gösteriyordu. 1789 ile 1815 arasında bu tür rejimlerden köklü bir değişiklik geçirmeyenlerin sayısı çok azdı (Napolyon çağı sonrası İsviçre bile önemli açılardan yeni bir politik birimdi). Hanedan meşruiyeti, ilahi buyruk, yönetimin tarihsel hak ve sürekliliği ya da dinsel birlik gibi geleneksel sadakat güvenceleri ağır yaralar almıştı. Nihayet, devlet otoritesinin buna benzer bütün geleneksel meşruiyetleri 1789'dan beri sürekli tehdit altındaydı.

Monarşi örneğinde açıkça görülmektedir bu. Monarşi kurumuna yeni ya da en azından tamamlayıcı bir "milli" temel sağlama ihtiyacı, III. George'un Britanyası ve I. Nikola'nın Rusyası kadar devrim tehlikesinden uzak devletlerde de hissediliyordu.[3] Kaldı ki monarşiler de kesinlikle kendilerini adapte etmeye çalışmışlardı.

Gene de monarkın "millet"e göre uyarlanması Devrim Çağı'ndan sonraki geleneksel kurumların ne ölçüde adapte olma ya da yok olup gitme zorunluluğuyla karşı karşıya geldiklerinin yararlı bir göstergesiyse bile, on altmcı-on yedinci yüzyıl Avrupası'nda geliştiği biçimiyle prenslerin soydan gelen egemenliğinin "millet"le zorunlu bir ilişkisi yoktu. Aslında, 1914'te Avrupa'daki monarkların çoğu (monarşi bu kıtada hâlâ hemen hemen genel bir özellik iken), kişisel milliyetleri (kendilerini bir milliyete sahip olarak hissediyorlarsa) devletin başı olma işlevleriyle hiçbir ilintisi bulunmayan, birbirleriyle bağlı bir dizi aileden geliyordu. Kraliçe Victoria'nın eşi olan Prens Albert, Almanya'nın kendi anayurdu olduğu duygusuyla, Prusya Kralı'yla bir Alman olarak yazışırken, kararlı biçimde temsil ettiği politika çok daha net biçimde Büyük Britanya'nın politikasını yansıtmaktaydı.[4] Yirminci yüzyılın sonundaki milletlerüstü korporasyonlar, genel müdürlerini ait oldukları ya da merkezlerinin bulunduğu milletin üyelerinden seçmeye, on dokuzuncu yüzyıl ulus devletlerinin yerel bağlara sahip krallar seçmelerinden çok daha fazla meyillidir.

Öbür yandan, başında soylu bir egemen bulunsun bulunmasın, devrim sonrası devletin "millet"le, yani hem önceden gördüğümüz gibi yapısından ötürü hem de onu politik hakları ya da iddiaları olan, çeşitli şekillerde harekete geçirebilen bir yurttaşlar topluluğuna çeviren politik dönüşümler nedeniyle bir anlamıyla bir kolektif, bir "halk" olarak görülen kendi topraklarındaki insanlarla zorunlu bir organik ilişkisi vardı. Devletin henüz meşruiyetine ya da birli-

3. Linda Colley, "The apotheosis of George III: loyalty, royalty and the British nation" (*Past and Present*, 102, 1984, s. 94-129); Kont Uvarov'un, çann yönetiminin yalnızca otokrasi ve Ortodoksluk ilkelerine değil, bunun yanında "natsionalnost" yani "milliyet" ilkesine de dayanması gerektiği yolundaki önerisi (1832) için bkz. Hugh Seton-Watson, *Nations and States* (Londra, 1977), s. 84.

4. Krş, *Revolutionsbriefe 1848: Ungedrucktes aus dem Nachlass König Friedrich Wilhelms IV von Preussen* (Leipzig, 1930).

ğine yönelik ciddi bir meydan okumayla yüz yüze gelmediği, hakikaten etkili olan yıkıcı güçlerle karşılaşmadığı zamanlarda bile, eski sosyo-politik bağların çözülmesi yüzünden yeni kamusal sadakat biçimlerini (Rousseau'nun deyişini kullanırsak, "kamusal bir din") formüle edip aşılamak zorunluydu, çünkü başka potansiyel bağlılıklar da artık politik ifadeye kavuşabilirdi. Zira devrimler, liberalizm, milliyetçilik, demokratikleşme ve işçi sınıfı hareketlerinin yükselişi çağında hangi devlet kendisini mutlak ölçüde güvende hissedebilirdi? Yüzyılın son yirmi yılında türeyen sosyoloji esasen politik bir sosyolojiydi ve devletlerin sosyo-politik birliği sorunu ilgisinin merkezini oluşturuyordu. Ancak yurttaşlarından gün geçtikçe edilgenlikten daha fazlasını isteyen devletlerin kamusal bir dine ("yurtseverlik") duydukları ihtiyaç iyice yoğunlaşıyordu. Nelson'un denizcilerine Trafalgar Savaşı için hazırlanırken bir yurtseverlik türküsüyle anlattığı gibi, "İngiltere bugün herkesten üzerine düşeni yapmasını beklemektedir."

Ve eğer devlet, olur da, yurttaşlarını rakip vaizlere kulak vermeden önce yeni dine inandırmayı başaramazsa, pekâlâ varlığını kaybedebilir. Birleşik Krallık (Gladstone'un fark ettiği gibi), 1884-85'te oy kullanma hakkının demokratikleşmesiyle, adadaki Katolik parlamento üyeliklerinin neredeyse hepsinin o andan itibaren bir İrlanda (yani, milliyetçi) partisine ait olacağı ortaya çıkar çıkmaz, İrlanda'yı kaybetmişti: Gene de Birleşik Krallık olarak kalmıştı, çünkü onu oluşturan diğer milli birimler, on sekizinci yüzyılda ağırlıkla kendilerine yarar sağlayarak evrilmiş olan ve hâlâ daha ortodoks bir milliyetçiliği temsil eden kuramcıların kafasını karmakarışık eden devlet-merkezli "Büyük Britanya" milliyetçiliğini benimsiyorlardı.[5] Habsburg İmparatorluğu –adeta bir İrlandalar topluluğuydu– o kadar şanslı değildi. Avusturyalı romancı Robert Musil'in de-

5. Britanyalılık bilincinin evrimi için bkz. genel olarak, der. Raphael Samuel, *Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity* (3 cilt, Londra, 1989), ama özellikle Linda Colley, "Whose nation? Class and national consciousness in Britain 1750-1830" (*Past and Present*, 113, Kasım 1986, s. 97-117) ve "Imperial South Wales", Gwyn A. Williams, *The Welsh in their History* (Londra ve Canberra, 1982). Bu bilmece için, Tom Nairn, *The Enchanted Glass: Britain and its Monarchy* (Londra, 1988), Kısım 2.

yişiyle Kakanya (Almanca "emperyal ve kralla ilgili"* sözcüklerindeki k'lerin birleştirilmesiyle elde edilen bir kısaltma) ile onu izleyen Tom Nairn'in deyişiyle Ukanya (United Kingdom'm ilk harflerinden türetilmiştir) arasmda çok önemli bir farklılık vardır.

Salt devlete dayalı bir yurtseverlik etkili olamaz diye bir kural yok; çünkü modern teritoryal yurttaş-devletinin varlığı ve işlevleri, sürekli olarak bireylerin devlet işlerine katılmasını gerektirir ve kaçınılmaz olarak, benzeri düzenlemelerden farklı olan, ağırlıkla devletin belirlediği yaşam kuralları getiren bir kurumsal ya da işleyişsel "düzenleme" sunar. Birkaç on yıllığına (tek bir insanın ömründen kısa bir süre) var olması bile, bu tarzdaki yeni bir ulus devletle en azından pasif bir özdeşleşmeyi sağlamaya yetebilir. Eğer böyle olmasaydı, İran'da devrimci Şii fundamentalizminin yükselişinin, parçalanmış Lübnan'ın Şiileri arasında olduğu kadar Irak'ta da ciddi yansımalara yol açmasını beklememiz gerekirdi.[6] Çünkü Lübnan devletinin Kürt olmayan Müslüman nüfusunun (bu arada, mezhebin belli başlı kutsal yerlerinin bu devletin topraklarında bulunduğunu belirtelim) büyük kısmı İranlılarla aynı inanca sahiptir. Gene de Mezopotamya'da egemen, laik bir ulus devlet kurulması fikri, teritoryal bir Yahudi devleti fikrinden daha yakın zamanlara rastlamaktadır. Saf devlet-yurtseverliğinin potansiyel olarak ne kadar etkili olduğunun aşırı bir örneği, Finlilerin on dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde, aslında 1880'lerden sonraki Ruslaştırma politikası Rus-karşıtı bir tepki doğurana kadar, Çarlık imparatorluğuna gösterdikleri sadakattir. Gerçekten de bugün Rusya'da Romanov hanedanının izlerini bulmak kolay değilken, bir kurtarıcı Çar II. Alexander heykeli Helsinki'nin ana meydanında hâlâ bütün azametiyle yükselmektedir.

Liste daha da uzatılabilir. Orijinal (devrimci-halkçı) yurtseverlik fikri, milliyetçi kökenli olmaktan ziyade devlete dayanıyordu, çünkü bu, bizzat egemen halkla, yani onun adına iktidarı yürüten

* Burada Almanca "kaiserlich" ve "königlich" sözcüklerine atıf yapılıyor. (ç.n.)

6. Baskılar kuşkusuz Irak'ta bu tür sempatilerin ifade edilme ortamını kaldırıyordu; öbür yandan işgalci İran devrimi ordularının ciddi geçici başarıları böylesi düşüncelerin dile getirilmesini cesaretlendirmişe benzemez.

devletle ilintili bir fikirdi. Etnik kökenin ya da tarihsel sürekliliğin diğer unsurlarının bu anlamdaki "millet"le ilintisi yoktu, dilin ilintisi ise ancak ya da esas olarak pragmatik nedenlere dayanıyordu. Sözcüğün asıl anlamıyla "yurtseverler", "doğru ya da yanlış, benim ülkem" düsturuna inananların, yani (sözcüğün ironik kullanımını aktaran Dr. Johnson'un ifadesiyle) "hükümetin baş belası hizipçiler"in tam karşıtı kişilerdi.[7] Daha ciddisi, terimi, öncülüğünü Amerikalıların ve özellikle 1783 Hollanda devriminin yaptığı tarzda kullanmış görünen Fransız Devrimi,[8] yurtseverleri, ülkelerine duydukları sevgiyi, onu reformla ya da devrimle yenilemek isteyerek gösteren kişiler olarak düşünüyordu. Ve onların sadakat gösterdikleri *patrie*; varoluşsal, önceden var olan bir birim değil, üyelerinin politik seçimiyle (bu seçimle eski bağlılıklarından kopuyor, en azından iyice zayıflatıyorlardı) yaratılan bir milletti. 19 Kasım 1789'da Valence yakınlarında toplanan Languedoc, Dauphiné ve Provence'li 1.200 Milli Muhafız, Millet, Yasa ve Kral'a sadakat yemini etmişler ve o andan itibaren artık Dauphiné'li, Provence'li ya da Languedoc'lu olmadıklarını ilan etmişlerdi; artık yalnızca Fransızdılar. Daha uygun bir örnek olarak, 1790'da benzer biçimde bir araya gelen Alsace, Lorraine ve Franche Comté'li Milli Muhafızlar da aynısını yaparak Fransa'nın sadece yüzyıl önce ilhak ettiği eyaletlerde yaşayanları gerçek Fransızlara dönüştürmüşlerdi.[9] Lavisse'in belirttiği gibi:[10] "La Nation consentie, voulue par elle-même"* Fransa'nın tarihe katkısıydı. Potansiyel yurttaşlarının bilinçli politik tercihiyle oluşturulan devrimci millet kavramı, kuşkusuz ABD'de saf biçimde hâlâ varlığını korumaktadır. Kim Amerikalı olmak istiyorsa Amerikalıdır. Fransızların bir plebisite (Renan'ın deyişiyle, "un plébiscite de tous les jours")** benzeyen "mil-

7. Krş. Hugh Cunningham, "The language of patriotism, 1750-1914" (*History Workshop Journal*, 12, 1981, s. 8-33).
8. J. Godechot, (*La Grande Nation: l'expansion révolutionnaire de la France dans le monde 1789-1799*) (Paris, 1956), Cilt I, s. 254.
9. *A.g.y.*, Cilt I, s. 73.
10. Akt. der. Pierre Nora, *Les Lieux de Memoire, II: La Nation*, s. 363 (Paris, 1986).

* (Fr.) Kendisi tarafından kabul gören, istenen millet. (ç.n.)

** (Fr.) Her gün yinelenen bir plebisit. (ç.n.)

let" kavramı da özsel politik karakterini kaybetmemişti. Fransız milliyeti Fransız yurttaşlığıydı: Etnik köken, tarihsel geçmiş, dil ya da evde konuşulan ağızın "millet" tanımıyla hiçbir ilintisi yoktu.

Dahası, bu anlamıyla millet, yani genelde sahip oldukları ülkeye bağlanan ve dolayısıyla devleti bir ölçüde "bizim kendi devletimiz" haline getiren yurttaşlar topluluğu olarak millet, yalnızca devrimci ve demokratik rejimlere özgü bir fenomen değildi, yine de devrim karşıtı olan ve demokratikleşmeye pek yanaşmayan rejimler bunu kabullenmekte son derece ağır davranmışlardı. Bu yüzden 1914'te savaşan tarafların hükümetleri, kısa süre için bile olsa, kendi halklarının yurtseverliğe kapılarak silaha sarıldıklarını görünce, hayretten şaşkına dönmüşlerdi.[11]

Politikayı demokratikleştirme (yani, tebayı yurttaşlara çevirme) adımı, bazı açılardan bakıldığında milli, hatta şovenist bir yurtseverlikten ayırmanın zor olduğu bir popülist bilinç yaratma eğilimine sahiptir (çünkü eğer "ülke" bir bakıma "benim"se, o zaman yabancıların –özellikle onların gerçek yurttaşlık hakları ve özgürlüğünden yoksun olduğu durumlarda– ülkesi karşısında daha kolayca tercih edilebilir). E. P. Thompson'ın "özgür doğmuş İngiliz" dediği asla kölelik yapmayacak on sekizinci yüzyıl Britanyalılar, kolayca kendilerini Fransızların karşısına koyabiliyorlardı. Ama bu ister istemez yönetici sınıflara ya da hükümetlerine karşı sempati beslemeyi içermezdi; kaldı ki yönetici sınıflar ya da hükümetler de pekâlâ alt sınıf militanlarının sadakatinden kuşkuya kapılabilirler. Çünkü alt sınıf militanlar, sıradan insanları sömüren zenginler ve aristokratlarla, en çok nefret edilen yabancılara kıyasla daha doğrudan ve sürekli biçimde yüz yüze geliyorlardı. Çeşitli ülkelerdeki işçi sınıflarının 1914'ten önceki on yıllarda edindikleri sınıf bilinci, İnsan ve Yurttaş Hakları'nı ve böylece potansiyel bir yurtseverliği sahiplenmeyi de içeriyor, daha doğrusu bunu açıkça iddia ediyordu. Hem jakobenizmin hem de çartizm gibi hareketlerin tarihinin kanıtladığı üzere, kitlesel politik bilinç ya da sınıf bilincinde bir

11. Marc Ferro, *La Grande Guerre 1914-1918* (Paris, 1969), s. 23; A. Offner, "The working classes, British naval plans and the coming of the Great War" (*Past and Present*, 107, Mayıs 1985, s. 225-26.

"vatan" yani "anayurt" kavramı içkindi. Çartistlerin çoğu hem zenginlere hem de Fransızlara karşıydı.

Bu halkçı-demokratik ve jakoben yurtseverliği son derece kırılganlaştıran etken, yurttaş-kitlelerin hem nesnel hem de (çalışan sınıflar söz konusuyken) öznel açıdan tabi konumda kalmasıydı. Çünkü bu tür yurtseverliğin geliştiği devletlerde, yurtseverliğin politik gündemini hükümetler ile yönetici sınıflar formüle ediyordu. İşçiler arasında politik bilincin ve sınıf bilincinin gelişmesi onlara yurttaş haklarını talep edip kullanmayı öğretmişti. Buradaki trajik paradoks, işçilerin yurttaş haklarına sahip çıkmayı öğrendikleri yerlerde, öğrendikleri şeylerin Birinci Dünya Savaşı'nın karşılıklı kıyımına gözü kapalı atılmalarına yaramış olmasıydı. Ancak savaşa giren hükümetlerin bu savaş sırasında, kör bir yurtseverlik, hatta maço bir şan, şeref ve kahramanlık temelinde değil, esas olarak sivillere ve yurttaşlara seslenen bir propaganda temelinde destek çağrısında bulunmaları kayda değer bir noktadır. Savaşın bütün büyük tarafları bunu bir savunma savaşı olarak göstermişlerdi. Hepsi de savaşı ülke dışından kendi ülkelerine ya da taraflarına özgü kamusal üstünlüklere bir tehdit olarak sunuyordu ve hepsi de kendi savaş amaçlarını (bir ölçüde tutarsızlıkla) hem böylesi tehditlere son verilmesi olarak hem de bir bakıma "kahramanlar yatağı" ülkelerinde yoksul yurttaşlarının yararına toplumsal bir dönüşüm gerçekleştirilmesi olarak göstermeyi öğrenmişti.

Demek ki demokratikleşme, doğal olarak, devletlerin ve rejimlerin kendi yurttaşlarının gözünde (sevilmeseler bile) meşruiyet kazanma problemlerinin çözümüne yardımcı olabilir. Demokratikleşme devlet yurtseverliğini kuvvetlendiriyor, hatta yaratabiliyordu. Ancak bunun, bilhassa, tek meşruiyet kaynağı devlet olduğu iddia edilen sadakat duygusuna alternatif –ve artık daha kolay seferber edilen– güçlerle karşı karşıya gelindiği zaman, sınırları vardı. Bu güçlerin en görkemlisi, devletten bağımsız olarak gelişen milliyetçiliklerdi. İleride göreceğimiz gibi, milliyetçiliklerin hem sayısı hem de çekim alanı artıyordu ve on dokuzuncu yüzyılın son üçte birinde devletlere yönelik potansiyel tehditler içeren talepler formüle etmekteydiler. Bu güçleri devletlerin modernleşmesinin –ya-

ratmadıysa bile– teşvik ettiği sık sık ileri sürülen bir iddiadır. Gerçekten, milliyetçiliğin modernleşmenin bir işlevi olduğu kuramları yakın dönemdeki literatürde tamamen ön plana çıkmıştır.[12] Bununla beraber, milliyetçiliğin on dokuzuncu yüzyıl devletlerinin modernleşmesiyle nasıl bir ilişkisi olursa olsun, devlet, milliyetçiliği kendisinin dışında, "devlet yurtseverliği"nden tamamen ayrı ve dolayısıyla uzlaşmak zorunda olduğu bir politik güç olarak karşısına alıyordu. Gelgelelim milliyetçilik, devlet yurtseverliğiyle birleştirilebilirse, merkezi duygusal öğesini oluşturmak üzere hükümetin korkunç derecede etkili bir silahı haline gelebilirdi.

Bu kuşkusuz, genellikle, "pays", "paese", "pueblo", daha doğrusu "patrie" (Fransız Akademisi'nin 1776 gibi geç bir tarihte bile yöresel temelde tanımladığı bir sözcük) gibi sözcüklerin filolojik genişlemesinde kaydedildiği üzere, kişinin "küçük" memleketiyle gerçek, varoluşsal özdeşleşme duygularının büyük memlekete taşınmasıyla mümkün oluyordu. "Bir Fransızın ülkesi, basitçe kendisinin doğduğu topraklardı."[13] Bir ülkenin yurttaşları bir "halk" haline gelerek bir tür cemaate (hayali de olsa) dönüşüyor ve dolayısıyla bu topluluğun üyeleri kendilerine ortak şeyler, yerler, pratikler, önemli şahsiyetler, anılar, işaretler ve semboller arıyor, sonuçta da buluyorlardı. Öbür yandan, "millet" haline gelmiş olan parçanın bölümleri, bölgeleri ve yörelerinin mirası bütün millet çapında bir mirasa dönüştürülebilir, böylece çok eskiye dayalı çatışmalar bile aslında bunların daha yüksek, daha kapsamlı bir düzeyde uzlaşmasını sembolize etmeye başlardı. Walter Scott* bunun için, savaşçı Kuzey İskoçyalılar, Ovalı İskoçyalılar, krallar ve Covenanter'ların** kanıyla sulanan topraklarda tek bir İskoçya kurmuş, ama

12. Kari Deutsch'un *Nationalism and Social Communication. An Enquiry into the Foundations of Nationality* (Cambridge, 1953) adlı çalışmasından sonra Ernest Gellner'ın *Nations and Nationalism*'i (Oxford, 1983) iyi bir örnektir. Krş. John Breuilly, "Reflections on nationalism" (*Philosophy and Social Sciences*, 15/1 Mart 1985, s. 65-75).

13. J.M. Thompson, *The French Revoiution* (Oxford, 1944), s. 121.

* Sir Walter Scott (1771-1832), şiir ve tarihi romanlarında İskoçya'nın tarihini çok canlı biçimde anlatan İskoç yazan. (ç.n.)

** 1638'de bütün İskoçya'da Protestan dinini koruyup diğer güçlere karşı koymak amacıyla imzalanmış olan protestoyu, 1643'te İngiltere ile İskoçya arasında karşılıklı olarak Protestan kiliseleri kurulabilmesini öngören anlaşmayı kabul eden

onların eskiye dayalı ayrılıklarını vurgulamaktan da geri kalmamıştı. Daha genel bir ifadeyle, Vidal de la Blache'ın 1903 tarihli görkemli *Tableau de la géographie de la France*'ında[14] çok iyi biçimde özetlenen kuramsal sorun, pratik olarak her ulus devlet adına çözülmek (şöyle ki, "yeryüzünün yüzeyindeki, ne ada ne de yarımada olan, fiziksel coğrafya açısından tek bir birim diye nitelenmesi doğru sayılamayacak bir parçasının bir politik ülke katına yükselmiş olması ve sonunda bir anayurda [*patrie*] dönüşmesi") zorundaydı. Çünkü yeterli büyüklükte olsa bile, her millet kendi birliğini apaçık farklara dayanarak kurmak zorundaydı.

Devletler ve rejimler, devlet yurtseverliğini, nereden ve nasıl kaynaklanırlarsa kaynaklansınlar, "hayali cemaat"in duyguları ve sembolleriyle güçlendirmek (eğer başarabilirlerse) ve bunları kendi elinde toplamak için her türlü nedene sahiptiler. Öyle olmuştu ki politikanın demokratikleşmesinin "efendilerimizi eğitmeyi", "İtalyanlar çıkarmayı", "köylüleri Fransızlara döndürmeyi" ve herkesi millete ve bayrağa bağlamayı kaçınılmaz hale getirdiği dönem, aynı zamanda, popüler milliyetçiliği, ya da en azından yabancı düşmanlığı ile ırkçılığın yeni sözde biliminin vazettiği milli üstünlük duygularını harekete geçirmenin kolaylaştığı döneme denk gelmişti. Çünkü 1880'den 1914'e uzanan dönem, aynı zamanda, devletler içinde ve arasında o güne kadar bilinen en büyük kitlesel göçlerin, emperyalizmin ve dünya savaşıyla noktalanan, gittikçe büyüyen milletlerarası rekabetlerin dönemiydi. Bütün bunlar "biz" ile "onlar" arasındaki farkları derinleştiriyordu. Kaldı ki, huzursuz bir halkın farklı kesimlerini birbirine bağlamanın, onları yabancılara karşı birleştirmekten daha etkili bir yolu yoktur. Hükümetlerin kendi yurttaşları içinde milliyetçiliği harekete geçirmekte yabana atılamayacak bir çıkarı olduğunu bilmek için mutlaka *Primat der Innenpolitik*'i* benimsemek zorunda değiliz. Buna karşılık, her iki taraftaki milliyetçiliği milletlerarası bir çatışma kadar kışkırtan baş-

kişiler. (ç.n.)

14. Ernest Lavisse'in hazırladığı ünlü *Histoire de la France*'in (dev bir pozitivist bilim ve cumhuriyetçi ideoloji anıtı) ilk cildi olarak tasarlanmıştı. Bkz. J.-Yay. Guiomar, "Le Tableua de la géographie de la France de Vidal de la Blache", der, Pierre Nora, *Les Lieux de Mémoire II*, s. 569ff.

* (Alm.) İç politikanın önceliği (ç.n.)

ka hiçbir şey de yoktu. Hem Fransız hem de Alman milliyetçiliği klişelerinin gelişmesinde 1840'ta Ren konusunda çıkan anlaşmazlığın oynadığı rol herkesçe bilinmektedir.[15]

Doğallıkla devletler, "millet" imajı ile mirasını yaymak, "millet"e bağlılık duygusu aşılamak ve herkesi (genellikle bu amaçla "gelenekler icat ederek", hatta milletler icat ederek) ülkeye ve bayrağa bağlamak üzere, kendi halklarıyla iletişim kurmak için, gün geçtikçe güçlenen aygıtlardan, öncelikle ilkokullardan yararlanacaklardır.[16] Okuduğunuz kitabın yazarı, 1920'lerin ortasında Avusturya'daki bir ilkokulda, geniş Habsburg İmparatorluğu'nun diğer parçası ayrıldığı ya da onlardan koparıldığı zaman, çocukları umutsuzca geriye kalan parçanın sevgiyi ve yurtseverce bağlanmayı (biricik ortak yönlerinin ezici çoğunluklarının Almanya'yla birleşmeyi istemesi işimizi kolaylaştırıyordu) hak eden bütünlüklü bir birim oluşturduğuna inandırmaya çalışan, yeni bir milli marş biçiminde böyle (başarısız) bir politik icat örneğinin kabul ettirildiğini hatırlamaktadır. "Alman Avusturyası, sen muhteşem (*herrliches*) ülke, biz seni seviyoruz" diye başlayan bu tuhaf ve kısa ömürlü marş, tahmin edilebileceği gibi, karla kaplı dağlardan Tuna Vadisi'ne ve Viyana'ya kadar Alp akarsularını izleyen bir gezi rehberi ya da bir coğrafya dersi gibi devam ediyor ve arta kalan yeni Avusturya'nın "benim memleketim" (*mein Heimatland*) olduğu iddiasıyla bitiyordu.[17]

15. Bu olay, Fransızlar açısından milletin "doğal sınırları" (tarihsel mite aykın olarak, özünde on dokuzuncu yüzyıla ait olan bir terim) temasına evrensel bir geçerlilik kazandırmıştı. (Krş. D. Nordmann, "Des Limites d'état aux frontières nationales", der. P. Nora, *Les Lieux de Mémoire*, Cilt II, s. 35-62, ama özellikle s. 52). Almanlar açısından 1840 sonbaharındaki kampanya "kitlesel bir olgu olarak modern Alman milliyetçiliğinin başarısı"yla sonuçlanmış ve neredeyse hemen - ve ilk defa olarak- prenslerle hükümetler tarafından tanınmıştı. Krş. H.-U. Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte 1815-1945/49* (Cilt II, Münih 1987), s. 399. Aynca

16. E. J. Hobsbawm, "Mass-producing traditions: Europe 1870-1914", der. E. J. Hobsbawm ve T. Ranger, *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983), Bölüm 7. Guy Vincent, *L'Ecole primaire française: Etude sociologique* (Lyons, 1980), Bölüm 8: "L'Ecole et la nation", özellikle s. 188-93.

17. Bu marşın yerini daha sonra, coğrafi açıdan daha genel kapsamlı, ama –çok az Avusturyalının Avusturya'ya inanması yüzünden– hem Almanlığını daha kesin biçimde vurgulayan hem de Tann'yı işin içine sokan (yeri gelmişken belirtelim, Habsburg marşı da "Deutschland über alles" de Haydn'ın ezgilerini taşıyordu)

Hükümetler açıkça bilinçli ve kasıtlı ideolojik mühendisliğe kendilerini kaptırırlarken, bu uğraşları salt yukarıdan gerçekleştirilen bir manipülasyon olarak anlamak yanlış olur. Aslında hükümetler bunda en çok başarıyı, ister halkın yabancı düşmanlığının yani *şovenizmin* (bu sözcüğün kökü, "jingoizm" gibi, ilkin demagojik müzikhol ya da vodvilde görünmektedir)[18] zaten var olan gayri resmi milliyetçi duyguları üzerinde ya da daha büyük ihtimalle orta ve alt orta sınıflar arasındaki milliyetçilik üzerinde inşa edebildikleri zaman kazanmışlardı. Böylesi duygular hükümetlerce yaratılmamış, yalnızca sonuçta sihirbazın acemi çırağı konumuna düşen hükümetler tarafından ödünç alınıp beslenmişti. Hükümetler en iyi ihtimalle, kendilerinin önünü açtıkları bu güçleri bütünüyle kontrol edemezler; en kötü ihtimalle ise onların esirleri olurlardı. Demek ki 1914'teki Britanya hükümetinin, daha doğrusu Britanya yönetici sınıfının savaş ilanından sonra ülkeyi boydan boya saran Alman düşmanlığı çılgınlığından memnun kaldığı düşünülemez (hatta bu süreçte, Britanya kraliyet ailesi Guelph olan kutsal hanedan ismini daha az Almanca kokan Windsor'a çevirmek zorunda kalmıştı). Çünkü, ileride göreceğimiz gibi, on dokuzuncu yüzyıl sonuna doğru beliren milliyetçilik tipinin devlet yurtseverliğiyle (ona eklendiği zaman bile) hiçbir temel benzerliği yoktu. Onun asıl sadakati, paradoksal bir biçimde, "ülke"ye değil, yalnızca bu ülkenin özgül bir versiyonuna, yani ideolojik bir kurguya yönelikti.

Devlet yurtseverliğinin devlet dışı milliyetçilikle kaynaşması politik açıdan riskliydi, çünkü birinin kriterleri kapsayıcı bir nitelik taşırken (yani, Fransız Cumhuriyeti'nin bütün yurttaşlarını kapsarken), diğerinin kriterleri dışlayıcı bir nitelik taşıyordu (yani, yalnızca Fransız Cumhuriyeti'nin Fransızca konuşan ve aşırı örneklerde sarışın ve uzun boylu yurttaşlarını içeriyordu).[19] Dolayısıyla, bir milliyetle özdeşleşmenin o milliyete asimile olmayı ya da o milliyet tarafından yutulmayı reddeden ötekileri dışladığı yerlerde bu iki

başka bir marş almıştı.

18. Bkz. Gérard de Puymège, "Le Soldat Chauvin", der. P. Nora, *Les Lieux de Mémoire*, II, özellikle s. 51ff. Asıl Chauvin Cezayir'in fethiyle gururlanmıştır herhalde .

19. Fransız milliyetçiliği üzerine tartışmalardaki güçlü ırkçı öğe için bkz. Pierre

eğilimi bir araya getirmenin potansiyel maliyeti oldukça yüksekti. Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılm ortasmda, hatta sonlarında potansiyel olarak "milliyet" smıfma sokulabilecek grupların sayısı hâlâ çok fazla olmakla birlikte, diyelim Portekiz gibi gerçekten homojen yapıdaki ulus devletlerin sayısı çok azdı. Ve bu, resmen egemen olan "millet" ile egemen milliyetlerin ve kültür dillerinin biri ya da diğerine asimile olmak için uğraşan muazzam sayılara ulaşan bireylerin iddialarıyla bağdaşmıyordu.

Bununla birlikte, devletin bir milletle özdeşleşmesi bir karşımilliyetçilik yaratma riski taşıyorsa eğer, devletin modernleşmesi süreci bu riski çok daha büyük bir ihtimal haline getiriyordu, çünkü temel olarak yazılı bir "milli dil" vasıtasıyla o devlette yaşayanların homojenleşmesi ve standartlaşmasını içeriyordu. Gerek modern hükümetlerin muazzam sayılara ulaşan yurttaşları doğrudan yönetmeleri gerekse teknik ve ekonomik gelişmeler bunu gerektirmekte, böylece genel okuryazarlığı istenilir, ortaöğretimin kitlesel düzeyde gelişmesini ise neredeyse zorunlu bir duruma getirmektedir. Bu, hem devletin etkili olduğu boyutları hem de sorunu yaratan yurttaşlarıyla *doğrudan* ilişki kurma ihtiyacını gösterir. Demek ki kitlesel eğitim pratik nedenlerle bir anadille yürütülmeliyken, sınırlı bir elit kesimin eğitimi halk topluluğunun anlamadığı veya konuşmadığı ya da Latince, klasik Farsça, klasik biçimde yazılan Çince gibi "klasik" dil örneklerinde kimsenin anlayıp konuşmadığı bir dille sürdürülebilir. Zirvedeki idari ya da politik işlemler (parlamenter faaliyetlerin 1840'tan önce Latince sürdürüldüğü Macar soyluları ya da –hâlâ– İngilizce yürütülen Hindistan örneklerindeki gibi) halk kitlesinin kavrayamayacağı bir dille sürdürülebilirken, demokratik oy hakkı temelindeki bir seçim kampanyası mutlaka anadille yürütülmelidir. Aslında, iktisat, teknoloji ve politikada kitlelerin *konuştuğu* bir iletişim dili giderek vazgeçilmez bir önem taşırken (sinema, radyo ve televizyonun parlamasıyla yoğunlaşan bir zorunluluk), esasen karşılıklı olarak anlaşılamayan anadilleri konu-

André Taguieff, *La Force du prejugé: Essai sur le racisme et ses doubles* (Paris 1987), s. 126-28. Bu sosyal-Darwinci ırkçılığın özgüllüğü hakkında bkz. Günter Nagel, *Georges Vacher de Lapouge (1854-1936). Ein Beitrag zur Geschichte des Sozialdarwinismus in Frankreich* (Freiburg im Breisgau, 1975).

şan topluluklar için *lingua franca*'lar veya eğitimli kesimin kültür dili olarak tasarlanmış olan ya da öyle işleyen diller (Mandarin Çincesi, Bahana Endonezyacası, Pilipino*) mecburen milli konuşma dili olarak medyanın hizmetine koşulurlar.[20]

"Resmi" milli dilin seçimi pragmatik faydaya bağlı olsaydı görece basit bir işlem olurdu. O zaman en fazla sayıda yurttaşın konuşma ve/veya anlama ihtimali en yüksek olan ya da onlar arasındaki iletişimi en çok kolaylaştıran dili seçmek gerekirdi. II. Joseph'in çok milletli imparatorluğunun idari dili olarak Almancayı seçmesi bu anlamıyla tamamen pragmatik nedenlere dayanıyordu. Nitekim Gandhi'nin (kendisi anadil olarak Guceratçayı konuşuyordu) geleceğin bağımsız Hindistan'ı için Hindu dilini seçmesi ve milli iletişim aracı olarak 1947'den beri, Hintlilerin en az kabul edebilecekleri İngilizcenin seçilmesi de aynı pragmatik nedenlere dayanıyordu. Çok milletli devletlerde sorun, Habsburglulann 1848'den beri çözmeye çalıştıkları gibi, "ortak kullanım dili"nin (*Umgangsprache*) uygun bir idari düzeyde resmen tanınmasıyla kuramsal olarak çözülebilir. Daha yerel ve okuryazar olmayan kesimlere yani geleneksel kırsal yaşama ne kadar yaklaşılırsa, bir dilsel düzey, bir coğrafi birim ile bir başkası arasındaki çatışma durumları o kadar azalır. Habsburg İmparatorluğu'nda Almanlar ile Çekler arasındaki çatışmanın en yoğun anında bile şunları yazabilmek hâlâ mümkündü:

> Çok milletli bir devlette, resmi bir mevkide bulunmayanların –yani, tüccarlar, zanaatkârlar, işçiler– bile ikinci dili öğrenme dürtüsü, daha doğrusu yükümlülüğü duyduklarını varsayabiliriz. Bu *de facto* zorlamadan en az etkilenenler köylülerdir. Çünkü köy yaşamının bugüne kadar süren içine kapalılığı (*Abgeschlossenheit*) ve kendine yeterliliği dolayısıyla, iki milletin köylülerinin aynı ekonomik ve toplumsal statüyü paylaştığı Bohemya ve Moravya'da bile, yanı başlarında farklı

* Filipin Adaları halkının konuştuğu dil. (ç.n.)

20. Örneğin Filipinler üzerine: "Land of 100 tongues but not a single language" (*New York Times*, 2 Aralık 1987). Genel olarak bu sorun için bkz. J. Fishman, "The sociology of language: an interdisciplinary social science approach to language in society", der. T. Sebeok, *Current Trends in Linguistics*, Cilt 12, (Lahey/Paris, 1974).

dille konuşan bir köy bulunduğunun bilincine çok ender olarak varırlar. Bu tür bölgelerde dilsel sınır, bilhassa köy içi evlenmenin ve pratikte (mülk) edinmede öncelik hakkının topluluk üyelerinde bulunmasının yabancıların köye gelişlerini sınırlaması yüzünden yüzyıllarca değişmeden kalabilir. Gelen tek tük yabancılar da çok geçmeden asimilasyona uğratılıp içlerinde eritilir.[21]

Gene de "milli dil"in salt pragmatik bir konu olduğu durumlara çok ender, heyecan uyandırmayan bir konu olduğu durumlara ise çok daha ender rastlanır; tarihselleştirilerek ve adına gelenekler icat edilerek kurulmuş olduklarını kabul etmeye yanaşılmaması bunu doğrular.[22] Milli dil, bilhassa 1830'dan sonra evrilip yüzyılın sonuna doğru dönüşüme uğradıkça milliyetçilik ideologlarının gözünde pragmatik ve heyecan uyandırmayan bir konu olmaktan tamamen çıktı. Milliyetçilik ideologlarına göre, dil bir milletin ruhuydu ve ileride göreceğimiz üzere gün geçtikçe daha fazla, milliyetin can alıcı kriterini temsil ediyordu. Almanca ve Slovence dili konuşanların iç içe yaşadıkları Celje'deki (Cilli) ortaokullarda hangi dil ya da dillerin kullanılacağı basitçe bir idari kolaylık konusu değildi. (Hatta bu sorun 1895'te Avusturya politikasını şiddetli biçimde sarsmıştı).[23] Çok dilli ülkelerdeki en talihli hükümetlerin dışında bütün hükümetler dil sorununun ne kadar patlayıcı bir özellik sergilediğinin farkındaydı.

Bir devletle özdeşleşmemiş olan bütün milliyetçiliklerin ister istemez *politik* bir nitelik kazandığı koşullar dil sorununa iyice patlayıcı bir içerik kazandırıyordu. Çünkü devlet eğer bir "milliyet" bir "millet"e dönüşecek, veya mevcut statüsü tarihsel erozyona ya da asimilasyona karşı kollanacaksa, manipüle edilmesi gere-

21. Karl Renner, *Das Selbsbestimmungsrecht der Nationen in besonderer Anwendung auf Oesterreich* (Leipzig ve Viyana, 1918), s. 65. Bu, kendisi Moravyalı bir Alman köylüsünün oğlu olan Avusturyalı-Marksist yazarın *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat*'ının (1902) ikinci ve yeniden kaleme alınmış basımıdır.

22. "Pek çok dil topluluğu, bağrında taşıdığı daha yeni, klasik biçimin çeşitli bileşenlerini arka plana atmak amacıyla standart biçimlerinin doğuşu ve gelişmesi hakkında mitler ve soykütükleri yaratıp bunları geliştirir... Bir dil çeşitlemesi, büyük bir ideolojik veya milli hareket ya da gelenekle ilişkilendirilmeye başlayarak tarihsellik kazanır." J. Fishman, "The Sociology of Language", s. 164.

23. W. A. Macartney, *The Habsburg Empire* (Londra, 1971), s. 661.

ken bir aygıttı. İleride göreceğimiz gibi, dilsel milliyetçilik, kamu eğitimi ve resmi kullanım dilinde temel önem taşıyordu ve hâlâ temel önem taşımaktadır. Dilsel milliyetçilik; Polonyalılar, Çekler ve Slovenlerin daha 1848'de bile yinelemekten asla bıkmadıkları gibi "büro ve okul"la;[24] Galler'deki okulların hem İngilizce hem de Galce mi yoksa *yalnızca* Galce mi öğretim yapması gerektiğiyle, prenslikte Galce konuşanların oturmadığı, aslında kimsenin oturmadığı yerlere Galce isimlerin verilmesi zorunluluğuyla, yol işaretleri ve sokak isimlerinin diliyle, Galce bir televizyon kanalına devlet yardımıyla, bölge meclislerindeki tartışmaların yürütülüp bunların zabıtlarının tutulduğu dille, sürücü ehliyetlerine başvurma formunda ya da elektrik faturalarında kullanılan dille, hatta iki dilin bir arada bulunduğu formların mı, her dilde ayrı ayrı düzenlenmiş formların mı yoksa belki bir gün yalnızca Galce formların mı dağıtılması gerekliliğiyle ilgili bir şeydir. Çünkü, bir milliyetçi yazarın söylediği gibi:

> Galcenin hâlâ oldukça güvenli olduğu bir zamanda, Emrys ap Iwan, eğer ülke varlığım sürdürecekse, Galceyi bir kere daha resmi dil ve eğitim dili yapma zorunluluğunu kavramıştı.[25]

Böylece devletler, şu ya da bu biçimde, kendi amaçları doğrultusunda yararlanabilsinler yararlanamasınlar, yeni bir "milliyet ilkesi"yle ve onun semptomlarıyla baş etmeyi öğrenmek zorunda kalmışlardı. Kitabın bu bölümünü bir sonuca bağlamanın en iyi yolu, devletlerin on dokuzuncu yüzyıl ortasında millet ve dil sorununa yaklaşımlarının evrimine kısaca göz atmaktır. Bu evrim, teknik uzmanların, yani, yüzyıl ortasından beri bütün "ileri" yani modern devletlerin ihtiyaç duyduğu belgeleme aygıtının normal bir parçası haline gelen periyodik milli nüfus sayımlarını koordine edip standartlaştırmaya çalışan hükümet istatistikçilerinin tartışmalarında izlenebilir. 1853'teki Birinci Milletlerarası İstatistik Kongresi'nde

24. P. Burian, "The state language problem in Old Austria" (*Austrian History Yearbook*, 6-7, 1970-71, s. 87).
25. Ned Thomas, *The Welsh Extremist: Welsh Politics, Literature and Society Today* (Talybont, 1973), s. 83.

gündeme gelen sorun, nüfus sayımlarında "konuşma dili" üzerine bir soruya yer verip vermemek konusu ve böyle bir sorunun millet ve milliyet üzerinde nasıl bir etki yapacağı konusuydu.

Konuyu ilk ortaya atan kişi, hem toplumsal istatistiğin kurucusu olan hem de Fransızca ile Flamanca arasındaki ilişkinin hemen hemen politik bir zamanlama konusu olduğu bir devletten gelen Belçikalı Quetelet'ti ve bunda şaşırtıcı bir yan yoktu. 1860'taki Milletlerarası İstatistik Kongresi'nde nüfus sayımlarında dille ilgili bir sorunun tercihe bağlı olması, dille ilgili sorunun "milli" bir önem taşıyıp taşımadığını her devletin kendisinin belirlemesi kararlaştırılmıştı. Ancak 1873 Kongresi'nde bundan böyle nüfus sayımlarında dil üzerine bir sorunun yer alması gerektiği tavsiye ediliyordu.

Uzmanların ilk görüşü, Fransızların sözcüğe yüklediği belirli bir devletin yurttaşlığı anlamı dışında, nüfus sayımındaki soruların bir bireyin "milliyeti"ni belirlemeyeceği yönündeydi. Buna göre dilin "milliyet"le ilintisi yoktu; oysa pratikte, gerek Fransızlar gerekse Macarlar gibi bu tanımı kabullenen herkes, her halk kendi sınırları içerisinde resmen tek bir dili tanıyordu. Fransızlar diğer insanları görmezlikten gelirken, krallıklarında yaşayanların yarısından azının Macarca konuşuyor olması nedeniyle kayıtsız kalamayacak olan Macarlar, bu insanları yasal düzeyde "Macarca konuşmayan Macarlar"[26] diye tanımlama zorunluluğu hissetmişlerdi. Daha sonra, Yunanlılar da, ilhak ettikleri Makedonya'nın bazı kesimlerinde yaşayanları "Slavca konuşan Yunanlılar" diye tanımlamışlardı. Özetle, dilsel tekelcilik, dilsel olmayan bir millet tanımı kılığında dolaşıyordu.

Açıkça görünüyordu ki, milliyet yalnızca dille kavranamayacak kadar karmaşık bir yapıya sahipti. Bu alanda herkesten fazla deneyimi olan Habsburg istatistikçileri, (a) milliyetin bireylerin değil, toplulukların bir vasfı olduğu, (b) "hem bir halkın durumunun, sınırların ve iklim koşullarının incelenmesi hem de gelenekleri, görenekleri vb. özelliklerinin maddi, entelektüel, dışsal ve içsel karakteristiklerinin antropolojik ve etnolojik incelemelerinin yapıl-

26. K. Renner, *Staat und Nation*, s. 13.

ması" gerektiği kanısındaydılar.[27] Viyana İstatistik Enstitüsü'nün eski müdürü Dr. Glatter daha da ileriye giderek, on dokuzuncu yüzyılın ruhuna uygun bir yaklaşımla, milliyeti belirleyen öğenin dil değil, *ırk* olduğuna karar vermişti.

Bununla beraber milliyet, nüfus sayımım düzenleyenlerin gözardı edemeyecekleri kadar büyük bir politik sorundu. Yalnızca dilin 1840'lardan beri milletlerarası teritoryal çatışmalarda önemli bir rol oynamasından (gerçi on dokuzuncu yüzyıldan önce devletlerin toprak iddialarını desteklemek amacıyla dilsel tartışmalardan yararlanılmamıştı,[28] ama Danimarkalılar ile Almanlar arasında anlaşmazlığa yol açan Schleswig-Holstein konusunda bu oldukça çarpıcı bir rol oynamıştı)[29] dolayı bile olsa, milliyetin konuşulan dille açıkça *bir şekilde* ilişkisi vardı. Oysa 1842'de *Revue des Deux Mondes* şu gözlemde bulunuyordu: "Gerçek milli sınırlar dağlar ve nehirlerle değil, daha çok dil, gelenekler ve anılarla, bir milleti diğerinden ayıran her şeyle çiziliyordu"; bu argüman, tıpkı "Nice'de konuşulan dilin İtalya'yla ancak uzak bir benzerlik kurmaya yaradığı" argümanının Cavour'a Savoy krallığının o parçasını III. Napoleon'a bırakmasının resmi gerekçesini sağlaması gibi, aynı şekilde Fransa'nın neden mutlaka Ren sınırında takılıp *kalmaması* gerektiğini açıklamakta kullanılıyordu.[30] Şu gerçek değişmez: Dil artık milletlerarası diplomasinin faktörlerinden birisi olmuştu. Bazı devletlerin iç politikasında zaten eskiden de bir faktördü. Dahası, Petersburg Kongresi'nde belirtildiği gibi, milliyetin, nesnel anlamda sayıya vurulup grafiğe dönüştürülebilecek biricik boyutuydu.[31]

Kongre, dili bir milliyet göstergesi olarak kabul etmekle, yalnızca idari yaklaşımı benimseyen bir görüşü savunmakla kalmıyor,

27. Emil Brix, *Die Umgangspachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation. Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen, 1880–1910* (Viyana-Köln-Graz, 1982), s. 76. Burada aktarılan istatistik tartışmaların dökümü bu çalışmaya dayanmaktadır.
28. Der. P. Nora, *Les Lieux de mémoire*, Cilt II, s. 52'de Nordmann.
29. Krş. Sarah Wambaugh, *A Monograph on Plebiscites, With a Collection of Official Documents* (Carnegie Endowment for Peace, New York, 1920), özellikle s. 138.
30. *A.g.y.*, s. 55-56.
31. Brix, *Die Umgangsprachen*, s. 90.

bunun yanında, 1866 ve 1869'daki etkili yayınlarıyla, dilin milliyetin biricik yeterli göstergesi olduğunu ileri süren bir Alman istatistikçinin[32] argümanlarını izliyordu. Tek bir Alman ulus devletinin olmadığı ve farklı Alman lehçeleri konuşan, eğitim görmüş üyeleri standart Almancayla okuyup yazan toplulukların Avrupa'nın dört bir tarafına dağılmış oldukları göz önüne getirilirse, bu görüş Alman entelektüelleri ile milliyetçileri arasında uzun süreden beri kabul gören milliyet görüşünü yansıtıyordu. Tabii bu görüş, bütün Almanları kapsayan tek bir Alman ulus devleti talebini (böyle bir talep hiç gerçekçi değildi ve hep öyle kalmıştı)[33] içeriyor değildi. Böckh'ün salt filolojik bakışının ne derece bilinç ve kültür ortaklığına işaret ettiği pek belli değildir. Çünkü, önceden gördüğümüz gibi, Böckh mantıksal olarak, dilsel gerekçelerle Almanların içine Yidiş dili konuşanları (zamanla Doğu Yahudilerinin genel diline dönüşen ortaçağ Almanca lehçesi) da dahil ediyordu. Oysa, yine önceden gördüğümüz gibi, dilsel gerekçelerle toprak iddialarında bulunmak artık mümkündü (1840'ların Almanca kampanyasında salt bu gerekçeyle Fransızların Ren kıyısında bir sınırları olması talebi reddedilmişti) ve dil tam olarak neyi içerirse içersin artık politik açıdan önemsenmezlik edilemezdi.

Ama nüfus sayımında sayılacak şey tam olarak neydi? Bu noktada nüfus sayımlarında dil ile doğum yeri, yaş ve evlilik durumu arasında kurulan benzerlik kayboluyordu. Çünkü dil politik bir tercihi içeriyordu. Avusturyalı istatistikçi Ficker, bir bilimci olarak, devletin ya da partinin bireylerine zorla kabul ettirebileceği kamusal yaşam dilini istatistiklerde kullanmayı reddetmişti; oysa Fransız ve Macar meslektaşları açısından bu tamamen kabul edilebilir bir durumdu. Ficker aynı nedenle kilise ve okul dilini de reddetmişti. Fakat Habsburg istatistikçileri, on dokuzuncu yüzyıl liberalizminin

32. Richard Böckh, "Die statistische Bedeutung der Volkssprache als Kennzeichen der Nationalität", *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, 4, 1866, s. 259-402; Richard Böckh, *Der Deutschen Volkzahl und Sprachgeibet in den europäischen Staaten* (Berlin, 1869).

33. Hitler bile, Reich Almanları ile onun sınırları dışında yaşayan, ama Reich'a, "yurda" dönme seçeneği tanınabilecek "milli Almanlar" (*Volksdeutsche*) arasında ayrım yapıyordu.

ruhuna uygun olarak, yurttaşlara *Muttersprache*'lerini yani annelerinden ilk öğrendikleri dili değil, "aile dili"ni, yani anadilden farklı olabilecek, evde genellikle konuşulan dili sorarak, dilin sürekli değişmesi için, özellikle de dilsel asimilasyon için alan açmaya çalışmışlardı.[34]

Dil ile milliyetin eşitlenmesi kimseyi tatmin etmemişti: Milliyetçileri tatmin etmemesinin nedeni, ülke içinde bir dili konuşan bireylerin başka bir milliyeti tercih etmelerini engellemesi, hükümetleri –bilhassa Habsburg hükümetini– tatmin etmemesinin nedeni ise bu denklemin büyük politik sorunlar doğurabilecek olmasıydı. Fakat yine de sorunun yakıcılığını küçümsüyorlardı. Habsburglular, dil sorununu, 1860'larda gözle görülür derecede kızışan milli duyguların yatıştığını düşündükleri ana kadar ertelemişlerdi. 1880'de yeniden sayıma başlayacaklardı. Kimsenin tam göremediği, böyle bir soru sormanın dilsel milliyetçilik doğuracağıydı. Her nüfus sayımı milliyetler arasında bir savaş alanına dönüşecekti. Otoritelerin rakip tarafları tatmin etmeye yönelik giderek ayrıntılı hale gelen çabaları başarısız kalmıştı. Tek yarattıkları, 1910 Avusturya ve Belçika nüfus sayımları gibi tarihçileri tatmin eden nesnel akademisyenlik anıtlarıydı. Doğrusu nüfus sayımları, dil sorusunu sorarak ilk defa her insanı yalnızca bir milliyet değil, aynı zamanda dilsel bir milliyet de seçmeye *zorlamıştı*.[35] Modern idari devletin teknik gereklilikleri bir kere daha milliyetçiliğin ortaya çıkışını besleyen bir etken olmuştu. Şimdi milliyetçiliğin geçirdiği dönüşümlerin izlerini sürmeye başlayabiliriz.

34. Brix, *Die Umgangsprachen*, s. 94.
35. A.g.y., s. 114.

IV
Milliyetçiliğin Dönüşümü, 1870-1918

> Avrupa'nın gelişmesinde belirli bir dereceye ulaşıldığında, pasif duran halklar dünyasında (*passiver Volkheit*), yüzyıllardan beri sessiz sessiz olgunlaşmış olan dilsel ve kültürel halk toplulukları boy gösterir. Bunlar kendilerinin tarihsel geleceği olan bir güç olduklarının bilincine varırlar. Bu dilsel ve kültürel halk toplulukları, mevcut olan en yüksek iktidar aracı olarak devlet üzerinde denetim kurmayı isterler ve politik düzeyde kendi kaderlerini tayin etmenin yollarını ararlar. Politik açıdan millet fikrinin doğum günü ve bu yeni bilincin doğum yılı, Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği yıl olan 1789'dur.[1]

Fransız Devrimi'nin üzerinden iki yüzyıl geçtikten sonra hiçbir tarihçi ve –öyle umulur ki– elinizdeki kitabı bu satırına kadar okuyan hiç kimse yukarıda aktarılan türde açıklamalara programatik mitolojiye uygun bir parça olmaktan daha fazla değer vermeyecektir. Gene de bu alıntı, 1830'dan itibaren Avrupa'nın milletlerarası politikasını baştan aşağı sarsan (pratikte uygulamaya geçirilebildiği sürece, Mazzini'nin "her millete bir devlet" çağrısına denk düşen, ama çağrının diğer yarısı olan "bütün millete yalnızca bir devlet"e pek denk düşmeyen çeşitli yeni devletler yaratarak) "milliyet ilkesi"nin temsili bir açıklaması gibi görünmektedir.[2] Bu alıntı

1. K. Renner, *Staat und Nation*, s. 89.
2. A.g.y., s. 9.

"milliyet ilkesi"ni özellikle beş açıdan temsil etmektedir: On dokuzuncu yüzyıla özgü bir yenilik olan dilsel ve kültürel topluluğu vurgulayışıyla,[3] önceden var olan devletlerin "milletler"inden ziyade yeni devlet kurma ya da ele geçirme özlemi duyan milliyetçiliği vurgulayışıyla, tarihsiciliği ve tarihsel misyon duygusuyla, 1789'un pederşahiliğini sahiplenişiyle ve özellikle terminolojik belirsizliği ve retoriğiyle.

Bununla birlikte, bu alıntı ilk bakışta Mazzini tarafından yazılabilecek bir pasaj gibi görünse de, aslında 1830 devrimlerinden yetmiş yıl sonra, Habsburg İmparatorluğu'nun özgül sorunları üzerinde duran bir kitapta Moravya kökenli bir Marksizan sosyalist tarafından kaleme alınmıştı. Kısacası, 1830 ile 1870'ler arasında Avrupa'nın politik haritasını değiştiren "milliyet ilkesi"yle karıştırılabilecekken, aslında Avrupa'nın tarihindeki milliyetçi gelişmenin daha sonraki ve farklı bir aşamasına aittir.

1880-1914 döneminin milliyetçiliği üç önemli noktada Mazzinici milliyetçilik aşamasından ayrılıyordu. Birincisi, önceden gördüğümüz gibi liberal çağdaki milliyetçiliğin temelinde yer alan "eşik ilkesi" terk edilmişti. Bundan böyle kendisini "millet" sayan *her* halk topluluğu, son analizde kendi topraklarında ayrı bir egemen bağımsız devlet kurma hakkı anlamına gelen kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğunu iddia ediyordu. İkinci olarak ve bu "tarihsel olmayan" milletlerin çoğalmasının sonucunda, etnik köken ile dil, potansiyel millet olmanın merkezi, giderek belirleyici, hatta tek kriteri haline gelmişti. Ama bunun yanında, sayıları gün geçtikçe artan ve iddialı hale gelen devlet dışı milli hareketlerden ziyade, yerleşik ulus devletler içindeki milli duyguları etkileyen üçüncü bir değişiklik de söz konusuydu: Millet ve bayrağın hızla politik sağa doğru kayması (ki sağ cenahta "milliyetçilik" terimi aslında on dokuzuncu yüzyılın son on yıl(lar)mda icat edilmişti). Renner'in alıntısı ilk iki değişimi temsil ediyor, ama (soldan gelmesinden dolayı) üçüncü değişimi kesinlikle temsil etmiyordu.

Bir milleti tanımlamanın etnik-dilsel kriterinin fiilen çok geç

3. Krş. Th. Schieder, "Typologie und Erscheinungsformen des Nationalstaats", der. H. A. Winkler, *Nationalismus* (*Königstein im Taunus*, 1985), s. 128.

başat hale geldiğinin genellikle fark edilmemesinin üç nedeni vardır. İlkin, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki devlet dışı milli hareketlerin en önde gelen ikisi, özünde, yerleşik bir yüksek kültür dili ve o dildeki edebiyat sayesinde politik ve coğrafi sınırları aşarak birleşmiş, eğitimli topluluklara dayanıyordu. Almanların ve İtalyanların gözünde, kendi milli dilleri yalnızca, Fransızcanın Fransa'da 1539'daki Villers-Cotterets buyruğundan beri olduğu gibi, bir idari kolaylık ya da devlet çapındaki iletişimi birleştiren bir araç değildi; hatta, jakobenlerin gözünde olduğu gibi, eşitliğin sürekliliğini sağlayıp *ancien régime*'in hiyerarşisinin canlanmasını önleyerek, özgürlük, bilim ve ilerleme doğrularını herkesin önüne seren devrimci bir araç da değildi.[4] Onların milli dilleri, seçkin bir edebiyat ve evrensel düzeyde bir entelektüel anlatım vasıtası olmaktan da öte, onları Alman ya da İtalyan yapan *biricik* şeydi. Sonuçta, diyelim İngilizcenin o dilde okuyup yazanlar için taşıdığı anlama kıyasla çok daha koyu bir milli kimlik anlamı taşıyordu. Bununla beraber, Alman ve İtalyan liberal orta sınıflarının gözünde, dil böylece birleşik bir ulus devletin yaratılmasında temel önemde bir argüman sağlarken, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında bu durum henüz her yerde geçerli değildi. Polonya ya da Belçika'nın politik bağımsızlık iddiaları dile dayanmadığı gibi, aslında çeşitli Balkan halklarının Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birtakım bağımsız devletler doğuran isyanları da dile dayanmıyordu. Aynı şekilde

4. "Egemen (halkın) bütün üyeleri bütün (kamusal) mevkileri doldurabilir; onların tarımsal ya da teknik işlerine geri dönmeden önce bütün mevkilerde rotasyon esasıyla görev yapmaları istenilir bir şeydir. Bu durumda aşağıdaki alternatifle yüz yüze geliriz. Eğer bu mevkiler kendilerini milli dille ifade edemeyen ya da bu dille yazamayan insanlarla doldurulmuşsa, metinleri terminolojik hatalarla dolu olan, fikirleri titizlikle geliştirilmemiş (özetle, cehaletin bütün belirtilerinin görüldüğü) belgelerle yurttaş hakları nasıl korunabilir? Öbür yandan, bu tür bir cehalet, insanları kamusal görevlerden uzaklaştırmaya neden olursa, bu durumda kısa sürede, bir zamanlar küstahça "alt tabakalar" (*les petits gens*) dedikleri insanlarla konuşurken, bir tür koruyucu nezaket göstergesi olarak yararlanılan *patois*'i kullanan aristokrasinin yeniden doğuşuna tanıklık ederiz... Toplum kısa sürede yeniden 'dürüst insanlar' (*de gens comme il faut*) hastalığına yakalanır. ...Birbirinden ayrılmış iki sınıf arasında bir tür hiyerarşi ortaya çıkar. Demek ki dilin bilinmemesi toplumsal refahı tehlikeye sokar ya da eşitliği yok eder." Abbé Grégoire'ın *Rapport*'undan, akt. Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue français* (Paris 1930-48), Cilt IX, I, s. 207-208.

Britanya'daki İrlanda hareketinin de dile dayandığı söylenemezdi. Öbür yandan, Çek topraklarındaki gibi dilsel hareketlerin ciddi bir politik temelinin bulunduğu yerlerde, milletlerin kendi kaderini tayin etmesi (kültürel tanınmanın karşısında) henüz bir sorun halini almamıştı ve ayrı bir devletin kurulması üzerinde ciddi biçimde kafa yorulmuyordu.

Gelgelelim, geç on sekizinci yüzyıldan beri (ve ağırlıkla Alman entelektüel etkisiyle) Avrupa, boydan boya saf, basit ve bozulmamış köylülüğe yönelik romantik tutkuların etkisi altına girmişti ve "halk"ın folklorik temelde yeniden keşfedilmesinde, halkların konuştuğu anadiller can alıcı önem taşıyordu. Buna karşın, sözünü ettiğimiz popülist kültürel Rönesans daha sonraki pek çok milliyetçi harekete bir temel oluşturur ve dolayısıyla haklı olarak gelişmelerinin ilk aşaması ("A aşaması") sayılırken, Hroch da bu milliyetçi hareketin henüz hiçbir anlamda söz konusu halkın bir politik hareketi olmadığını, aslında politik bir özlem ya da program bile içermediğini aydınlığa kavuşturmaktadır. Gerçekte, halkçı geleneğin keşfedilmesi ve bunun tarihin unuttuğu bazı köylü halklarının "milli geleneği"ne dönüşmesi genellikle, Baltık Almanları veya Finli İsveçliler gibi (yabancı) yönetici sınıf ya da elit kesimden çıkan ateşli kişilerin eseriydi. Fin Edebiyat Derneği'ni (1831'de kurulmuştu) oturtanlar İsveçlilerdi, kayıtları İsveççe tutuluyordu ve Fin kültürel milliyetçiliğinin başlıca ideoloğu olan Snellman'm bütün yazıları İsveççe olarak çıkmıştır.[5] 1780'lerden 1840'lara kadar uzanan dönemde Avrupa'da yaygm biçimde görülen kültürel ve dilsel canlanma hareketlerini herhalde hiç kimse yadsıyamazken, Hroch'un A aşamasını, "milli fikir" için politik ajitasyon yapan bir dizi aktivistin ortaya çıktığı B aşamasından ve bu "milli fikir"in artık kitlesel bir destek kazandığı C aşamasından ayırt etmek gerekir. Britanya Adaları örneğinde görüldüğü gibi, bu tür kültürel canlanma hareketleri ile daha sonraki politik milliyetçiliğin milli ajitasyonları ya da hareketleri arasında zorunlu bir bağlantı bulunmazken; buna karşılık, milliyetçi hareketlerin de ilk başta kültürel canlanmayla ilgileri herhalde ya çok azdır ya da hiç yoktur. İngiltere'deki Folklor Der-

5. E. Juttikala ve K. Prinen, *A History of Finland* (Helsinki, 1975, s. 176.)

neği (1878) ve İngiltere'de folk şarkılarının canlanması, Çingene İlim Derneği'nden daha fazla milliyetçi niteliğe sahip değildi.

Üçüncü neden, dilsel kimlikten ziyade etnik kimlikle ilgilidir. Bu kendisini, milletleri genetik soyla özdeşleştiren etkili kuramların ya da sözde kuramların yokluğuyla (yüzyılm son dönemlerine kadar) gösterir. Bu konuya tekrar döneceğiz.

1914'ten önceki kırk yılda "milli mesele"nin öneminin artması, yalnızca eski çok milletli Avusturya-Macaristan ve Türkiye imparatorluklarında milli meselenin keskinleşmesiyle ölçülmez. "Milli mesele" artık hemen hemen bütün Avrupa devletlerinin iç politikasında ciddi bir sorunu oluşturuyordu. "Milli mesele" Birleşik Krallık'ta bile artık İrlanda sorunuyla sınırlı değildi; gerçi İrlanda milliyetçiliği bu isimle daha da büyümüştü –kendilerini "milli" ya da "milliyetçi" diye tanımlayan gazetelerin sayısı 1871'de 1'den 1881'de 13'e ve 1891'de 33'e çıkmıştı–[6] ve Britanya politikasında politik açıdan her an patlamaya hazır bir faktör halini alıyordu. Ne var ki bu dönemin aynı zamanda, Galler milli çıkarlarının resmen ilk defa tanındığı (Galler'in 1881 tarihli Sunday Closing Act'i* "ilk ayrı Galler Parlamento Yasası" olarak nitelenmiştir)[7] ve İskoçya'nın hem mütevazı bir Home Rule** hareketine kavuşup, hükümette bir İskoç Bürosu elde ettiği, hem de "Goschen Formülü"yle Birleşik Krallık'ın kamusal harcamalarında güvence altına alınmış bir milli paya kavuştuğu dönem olduğu sık sık görmezlikten gelinmektedir. Yerli milliyetçilik belirli bölgelerde –Fransa, İtalya ve Almanya'daki gibi– "milliyetçilik" teriminin bulunmasına vesile oluşturan sağcı hareketlerin yükselişi biçimine ya da daha genel olarak, en berbat –ama tek olmayan– ifadesini antisemitizmde bulan politik yabancı düşmanlığı biçimine büründü. Bu çağda İsveç

6. O yılların Newspaper Press Directory'den (Basın Yayın Kurumu) çıkarılan bu verileri, Birkbeck College'dan Mary Lou Legg'in İrlanda taşra basınının 1852-1892 dönemini kapsayan kısmıyla ilgili yayımlanmamış araştırmalarına borçluyum.

* Pazar günlerinin tatil olması ile ilgili yasa. (ç.n.)

7. Bkz. "Report of the Commissioners appointed to inquire into the operation of the Sunday Closing (Wales) Act, 1881" (*Parliamentary Papers, H.o.C.*, Cilt XI, 1890); K. O. Morgan, *Wales, Rebirth of a Nation 1880-1980* (Oxford, 1982), s. 36.

** Sınırlı bir özerkliği olan yerel yönetim. (ç.n.)

kadar görece sakin bir devletin bile Norveç'in milli ayrılığıyla (1907) (1890'lara kadar ayrılmasını öneren tek bir kişi bile yoktu oysa) sarsılması, en azından Habsburg politikasının rakip milliyetçi ajitasyonlar yüzünden felce uğraması kadar kayda değer bir noktadır.

Dahası, eskiden bilinmeyen bölgelerde veya o zamana kadar yalnızca folklor araştırmacılarının ilgiye değer bulduğu halklar arasında ve ilk defa kavramsal olarak Batılı olmayan bir dünyada çoğalan milliyetçi hareketlerle karşılaşmamız da bu döneme rastlar. Yeni antiemperyalist hareketlerin ne kadar milliyetçi sayılabileceği belli değildir, ama Batılı milliyetçi ideolojinin antiemperyalist hareketlerin sözcüleri ve eylemcileri üzerinde (İrlanda'nın Hint milliyetçiliği üzerindeki gibi) yadsınamaz bir etkisi vardır. Bununla beraber, kendimizi Avrupa'yla ve onun çevresiyle sınırlı tutsak bile, 1870'te pek ya da hiç görünmeyen milliyetçi hareketlerin sayısının 1914'te çok fazla olduğunu görürüz: Ermeniler, Gürcüler, Litvanyalılar ve diğer Baltık halklarıyla Yahudiler –hem Siyonist hem de Siyonist olmayan biçimleriyle– arasında, Balkanlar'da Makedonyalılar ve Arnavutlar arasında, Habsburg İmparatorluğu'nda Ruthenyalılar ile Hırvatlar arasında –Hırvat milliyetçiliği Hırvatların daha önce Yugoslav yani "İlirya" milliyetçiliğine verdikleri destekle karıştırılmamalıdır–, Basklar, Katalanlar ve Galliler arasında, bilhassa radikalleşmiş Flaman hareketiyle Belçika'da ve Sardunya gibi yerlerdeki yerel milliyetçiliğin o zamana kadar hiç beklenmedik uzantılarında. Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap milliyetçiliğinin ilk işaretlerinin görüldüğünü bile saptayabiliriz.

Daha önce ileri sürüldüğü gibi, bu hareketlerin çoğu artık dilsel ve/veya etnik unsuru öne çıkarmaktaydı. Bunun çoğu durumda yeni bir gelişme olduğu kolayca kanıtlanabilir. Başlangıçta politik bir hedefi bulunmayan İrlanda Birliği'nin (1893) kurulmasından önce, İrlanda milli hareketinde İrlanda dili bir sorun olarak görülmüyordu. İrlanda diliyle ilgili özel bir vurguya ne O'Connell'ın Repeal* ajitasyonunda (buradaki Kurtarıcı her ne kadar İrlanda dilinde ko-

* Büyük Britanya ile İrlanda arasındaki birliğin, O'Connell'ın önderliğinde 1830'da ve 1841-46'da bozulmasına atıf yapılıyor. (ç.n.)

nuşan Kerryman adlı biri ise de) ne de Fenian programında rastlanıyordu. 1900'e kadar olağan lehçeler karmaşasından tekbiçim bir İrlanda dili yaratmaya yönelik ciddi girişimlerde bile bulunulmamıştı. Fin milliyetçiliği Çarlık döneminde Grandük'ün özerkliğini savunuyordu ve 1848'den sonra ortaya çıkan Finli liberaller iki dilli olan tek bir milleti temsil ettikleri görüşündeydiler. Fin milliyetçiliği kabaca 1860'lara (bir imparator fermanıyla Fin dilinin İsveç dili karşısındaki resmi konumunun düzeltildiği zamana) kadar esasen dilsel bir niteliğe kavuşmamıştı, ama dil mücadelesi de 1880'lere kadar ağırlıkla alt sınıf Finliler (dil olarak Finceyi seçen tek bir milletten yana tavır koyan "Finciler"in –Fennomen– temsil ettiği) ile üst sınıf İsveç azınlığı (ülkenin iki milleti, dolayısıyla iki dili içermesini savunan "İsveççi"lerin –Svecamen– temsil ettiği) arasındaki bir iç sınıf mücadelesi olarak kalmıştı. Ancak 1880'den sonra Çarlık Ruslaştırıcı milliyetçi modele kaydıkça, özerklik mücadelesi ile dil mücadelesi birbiriyle örtüşmeye başlamıştı.[8]

Bir (muhafazakâr) kültürel-dinsel hareket olarak Katalancılığın izleri de 1850'lerden geriye götürülemez; Gallilerin Eisteddfodau'suna* benzeyen Jocs Florals Festivali 1859'dan önceye kadar canlanmamıştı. Katalancanın kendisi yirminci yüzyıla kadar kesin biçimde standartlaşmamıştı[9] ve Katalan bölgeciliğinin 1880'lerin ortasına ya da daha sonraya kadar dilsel sorunla bir ilgisi yoktu.[10] İddia edildiği üzere, Bask milliyetçiliğinin gelişmesi de Katalan hareketinin gelişmesinin otuz yıl kadar gerisinden gelmişti. Ama Bask özerkçiliğinin ideolojik düzlemde eski feodal ayrıcalıkların savunulması veya yeniden tesisinden dilsel-ırksal bir argümana kayması çok ani olmuştu: 1894'te, İkinci Karlist Savaşı'nın** bitişinin üzerinden yirmi yıl bile geçmemişken, Sabino Arana Bask Mil-

8. Juttikala ve Pirinen, *A History of Finland*, s. 176-86.

* Galler'de her yıl düzenlenen, özellikle edebiyatçılar, şairler ile şarkıcıların yarıştığı sanat festivali. (ç.n.)

9. Carles Riba, "Cent anys de defensa illustració de l'idioma a Catalunya" (*L'Avenç*, 71, Mayıs 1984, s. 54-62). Bu, ilk olarak 1939'da verilen bir konferansın metnidir.

10. Francesc Vallverdu, "El català al segle XIX" (*L'Avenç*, 27, Mayıs 1980), s. 30-36.

** İspanya tahtının gerçek sahibinin Don Carlos ve vârisleri olduğunu savunan hareketin yürüttüğü mücadeleler.

li Partisi'ni (PNV) kurmuş ve ülke için o zamana kadar var olmamış bir Baskça ad ("Euskadi") bulmuştu.[11]

Avrupa'nın öteki ucunda, Baltık halklarının milli hareketleri yüzyılm son üçte birlik bölümünde ilk (kültürel) aşamalarını yeni yeni aşıyordu, Makedonya sorununun 1870'ten sonra kanayan bir yara haline geldiği Balkanlar'da, Makedonya'da yaşayan milliyetlerin *dil* ilkesine göre ayırt edilmesi fikri, Makedonya için savaşan Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Babıâli için ağır bir darbe oldu.[12] Makedonya'da oturanlar dinlerine göre ayrılmışlardı, ülkenin şu ya da bu parçasına yönelik iddialar ortaçağdan antik devirlere kadar uzanan tarihe ya da ortak gelenekler ve ritüel pratiklerle ilgili etnografik argümanlara dayanmaktaydı. Makedonya 20. yüzyıl başında Slav filologlar için bir savaş alanı haline geldi; onlarla bu alanda boy ölçüşemeyen Yunanlılarsa hayali bir etnik akrabalık icat etti.

Aynı zamanda –kabaca, yüzyılın ikinci yarısında– etnik milliyetçilik, pratikte, halkların giderek çoğalan toplu coğrafi göçlerinden ve kuramda, on dokuzuncu yüzyıl sosyal biliminin temel kavramı olan "ırk"m dönüşüme uğramasından müthiş güç almıştı. Bir yandan, insanlığın eskiden beri deri rengine dayalı olarak birkaç "ırk"a bölünmesi artık, "Ariler" ve "Samiler" şeklinde ya da "Ariler" arasında Kuzeyliler, Alpliler ve Akdenizliler gibi yaklaşık olarak aynı soluk deri rengindeki halkları ayıran bir dizi "ırkçı" ayrımlar şeklinde gelişmişti. Öbür yandan, daha sonra genetik diye bilinegelen disiplinle tamamlanan Darwinci evrimcilik, ırkçılığa, yabancıları dışlamaya, hatta tanık olduğumuz üzere ülkeden sürmeye ve öldürmeye uygun, güçlü "bilimsel" nedenler gibi görünen gerekçeler sağlamıştı. Bütün bunlar görece daha geç bir dönemde gündeme geliyordu. Yahudi düşmanlığı (antisemitizm) yaklaşık 1880'lere kadar "ırkçı" (dinsel-kültürel olandan ayrı) bir karakter kazanmamıştı; Alman ve Fransız ırkçılığının başlıca peygamberle-

11. H.-J. Puhle, "Baskischer Nationalismus im spanischen Kontext", der. H.A. Winkler, *Nationalismus in der Welt von Heute* (Göttingen, 1982), s. 61.

12. Carnegie Endowment for International Peace: *Report of the International Commission to Enquire into the Cause and Conduct of the Balkan Wars* (Washington, 1914), s. 27.

ri (Vacher de Lapouge, Houston Stewart Chamberlain) 1890'lı yıllara aitti; "Kuzeyliler" ifadesi yaklaşık 1900'e kadar ırkçı ya da benzer söylemlere girmemişti.[13]

Irkçılık ile milliyetçilik arasındaki bağlar açıkça görülmektedir. "Ariler" ve "Samiler" örneğindeki gibi "ırk" ile dil kolayca karıştırılıyor ve genetik bir kavram olan "ırk"m, kalıtımsal olarak aktarılmayan dilden türetilemeyeceğine işaret eden Max Muller gibi titiz araştırmacılar buna öfkeyle tepki gösteriyorlardı. Bundan başka, ırkçıların ırk arılığının önemini ve melezleşmenin korkunçluğunu vurgulaması ile dilsel milliyetçilik biçimlerinin pek çoğunun (çoğunluğunun diyesim geliyor) milli dilin yabancı öğelerden arındırılması gerektiğinde ısrar etmeleri arasında apaçık bir paralellik vardır. On dokuzuncu yüzyılda İngilizler, karışık kökenleriyle (Britonlar, Anglosaksonlar, İskandinavyalılar, Normandiyalılar, İskoçlar, İrlandalılar vb.) övünen ve dillerinin filolojik anlamda karışık olmasıyla iftihar eden tamamen istisnai bir örnektiler. Gene de "ırk" ile "millet"i daha da yaklaştıran etken, her ikisinin de o zamanlar moda olduğu gibi "ırksal"/"milli" karakter şeklinde aynı ölçüde kabaca genelleştirilerek, fiilen eşanlamlı sözcükler olarak kullanılmasıydı. Bunun için, 1904 tarihli İngiliz-Fransız Antantı'ndan önce, bir Fransız yazar, iki ülkenin anlaşmasının imkânsız görüldüğünü, çünkü iki ırk arasında "kalıtımsal bir düşmanlık" bulunduğunu gözlemliyordu.[14] Demek ki dilsel ve etnik milliyetçilik birbirini kuvvetlendirmekteydi.

Milliyetçiliğin 1870'lerden 1914'e kadar hızla mevzi kazanması şaşırtıcı değildir. Bu, hem toplumsal hem de politik değişimlerin (yabancılar aleyhinde düşmanlık manifestosu dağıtmak için bolca fırsat sunan milletlerarası durumdan söz bile etmiyoruz) ürünüydü. Toplumsal düzeyde, milliyetler olarak "hayali", hatta gerçek cemaatler icat etmenin yepyeni biçimlerinin geliştirilmesine giderek da-

13. J. Romein *The Watershed of Two Eras: Europe in 1900* (Middletown, 1978), s. 108. "Nordic" (kuzeyli) ırkı bu isimle ilk kez, 1898'deki antropolojik sınıflamalar literatüründe görünmektedir (*OED Supplement:* "nordic". Terim J. Deniker'e ait gibidir (*Races et peuples de la terre*, Paris 1900), ama üstün olmakla ilişkilendirdikleri san, uzun kafalı ırkı tanımlamak açısından bu terimi uygun bulan ırkçılar tarafından sahiplenilmişti.

14. Jean Finot, *Race Prejudice* (Londra, 1906), s. v-vi.

ha geniş bir zemin sunan üç gelişmeden söz edebiliriz: Modernitenin saldırısına uğrayan geleneksel grupların direnişi, gelişmiş ülkelerin şehirleşen toplumlarında hızla büyüyen yepyeni ve geleneksel olmayan sınıflarla katmanların ortaya çıkışı ve yeryüzünün her tarafındaki çeşitli halkların (hem yerleşiklere hem de öteki göçmenlere yabancı olan gruplardı bunlar ve hiçbiri henüz bir arada yaşama alışkanlığı ve geleneklerine sahip değildi) eşine rastlanmadık göçleri ve oluşan diasporalar. Bu dönemdeki değişimin köklülüğü ve hızı; o yıllarda yoksulların ve ekonomik bakımdan zar zor idare eden ya da güvensiz durumda olanların yaşamlarını sık sık tepeden tırnağa sarsan "Büyük Depresyon" sarsıntılarını göz ardı etsek bile, böylesi koşullarda gruplar arasındaki sürtüşme nedenlerinin neden çoğaldığını açıklamaya yeter. Milliyetçiliğin politika alanına girişi için tek gerekli olan şey, kendilerini hangi şekilde olursa olsun Ruritanyalı olarak gören ya da başkalarınca böyle görülen insan gruplarının şöyle bir argümana kulak vermeye hazır olmalarıydı: Ruritanyahların huzursuzluklarının kaynağı, bir bakıma, diğer milliyetler tarafından ya da o milliyetler karşısında Ruritanyalı olmayan bir devlet veya yönetici sınıf tarafından aşağılanmalarından (genellikle yadsınamayan biçimde) kaynaklanıyordu. Her halükârda, gözlemcilerin, 1914'te milliyet temelindeki (ama her zaman milliyetçi bir programa bağlı da olmayan) çağrılara hâlâ tam anlamıyla kayıtsız görünen Avrupa halklarının tavırlarını hayretle karşılamaları yersiz değildi. ABD'nin göçmen yurttaşları Federal Hükümet'ten kendi milliyetlerine dilsel ya da başka ödünler talep etmiyorlar, gene de her Demokrat şehir politikacısı İrlandalılara İrlandalı, Polonyalılara Polonyalı olarak seslenmenin işe yaradığını çok iyi biliyordu.

Daha önce gördüğümüz gibi, milli çağrıların potansiyel alıcısını fiili alıcıya çeviren başlıca politik değişiklikler, sayıları çoğalan devletlerde politikanın demokratikleşmesi ve modern, idari, yurttaşları harekete geçiren ve etkileyen devletin kurulmasıydı. Buna karşın kitle politikasının yükselmesi, halkın milliyetçiliği desteklemesi sorununu yanıtlamaktan ziyade yeniden formüle etmemizi kolaylaştırmaktadır. Bizim öğrenmeye ihtiyaç duyduğumuz şey, mil-

li sloganların politikada tam olarak ne anlama geldiği, farklı toplumsal kesimler için aynı anlamı taşıyıp taşımadığı, nasıl değiştiği, yurttaşları seferber edebilecek başka sloganlarla hangi koşullarda birleştiği ya da bağdaşmadığı, bu başka sloganlar karşısında nasıl baskın çıktığı ya da çıkamadığıydı.

Milletin dille özdeşleştirilmesi girişimi bu tür soruları yanıtlamamıza yardımcı olur, çünkü dilsel milliyetçilik özünde bir devletin denetimini, en azından dilin resmen tanınmasının sağlanmasını gerektirir. Açık ki bu, bir devlet ya da milliyet içindeki bütün katmanlar veya gruplar açısından aynı derecede önemli olmadığı gibi, her devlet ya da milliyet açısından da aynı önemde değildir. Ne olursa olsun, dildeki milliyetçiliğin özünde iletişim, hatta kültür sorunları değil, iktidar, statü, politika ve ideoloji sorunları yatar. Eğer temel sorun iletişim ya da kültür olsaydı, Yahudi milliyetçi (Siyonist) hareketi, henüz kimsenin konuşmadığı ve Avrupa sinagoglarında kullanılana hiç benzemeyen bir telaffuzu olan modern İbraniceyi tercih etmezdi. Onlar Avrupa'nın doğusundaki Aşkenaz Yahudilerinin ve batıya giden göçmenlerin yüzde 95'inin (yani, bütün dünyadaki Yahudilerin önemli bir çoğunluğunun) konuştuğu Yidiş dilini reddetmişlerdi. 1935'te o dili konuşan on milyon kişinin geliştirdiği geniş kapsamlı ve seçkin yazın göz önüne getirildiğinde, Yidişçe "zamanın önde gelen 'yazın' dillerinden birisi"ydi.[15] İrlanda milli hareketi de 1900'den sonra, çoğunun artık anlamadığı ve onu memleketlilerine öğretmeye çalışanların bile yeni yeni, çok eksik biçimde öğrenmeye başladıkları İrlandacaya yeniden geçmeyi amaçlayan, baştan sonuçsuz kalmaya mahkûm kampanyaya girişmişti.[16]

Buna karşılık, Yidiş örneğinin gösterdiği ve lehçe yazınlarının altın çağı olan on dokuzuncu yüzyılın doğruladığı gibi, yaygın biçimde konuşulan, hatta yazılan bir dilin varlığı mutlaka dilsel temelde milliyetçilik doğurmazdı. Bu tür dil ya da yazınlar, kendilerini, hegemonik bir genel kültür ve iletişim diliyle rekabet etmek-

15. Lewis Glinert, "Viewpoint: the recovery of Hebrew" (*Times Literary Supplement,* 17, Haziran 1983, s. 634).
16. Krş. Declan Kiberd, *Synge and the Irish Language* (Londra, 1979), özellikle s. 223.

ten ziyade onu tamamlıyor sayabilir ve tamamen bilinçli olarak böyle sayılabilirdi.

Var olan yazılı ve kültür dillerini basitçe "düzeltme" ve standartlaştırmadan tutun, birbiriyle örtüşen lehçeler karmaşasından bir dil oluşturulmasına ve ölü ya da neredeyse tükenmiş dillerin diriltilmesine (fiilen yeni dillerin icat edilmesi anlamına gelir bu) kadar uzanabilecek olan dil kuruluşu sürecinde politik-ideolojik unsurun yeri açıkça ortadadır. Çünkü, milliyetçi mitin aksine, bir halkın dili, milli bilincin temeli değil, Einar Haugen'in deyişiyle "kültürel bir eser"dir.[17] Modern Hint dillerinin gelişmesi bunun açık bir örneğidir.

On dokuzuncu yüzyılda bir kültür dili olarak beliren yazılı Bengalcenin bilinçli olarak Sanskritçeleştirilmesi, yalnızca okuryazar üst sınıfları halk kitlelerinden ayırmakla kalmıyor, aynı zamanda Bengalli Müslüman kitleleri aşağılayarak Hindulaşmış Bengalce yüksek kültüründen de ayırıyordu; buna karşılık Hindistan'ın bölünmesinden itibaren Bangladeş (Doğu Bengal) dilinde de Sanskritçe sözcüklerin belli ölçüde temizlendiği dikkat çeker. Daha da öğretici bir örnek, Gandhi'nin, milli hareketin birliği temelinde tek bir Hindu dilini geliştirip koruma, yani bir yandan İngilizceye milli bir alternatif çıkarırken, öbür yandan Kuzey Hindistan'ın bu ortak *lingua franca*'sının Hindu ve Müslüman biçimlerinin birbirinden kopmalarını önleme girişimidir. Bununla beraber, Hindu dilinin evrensel düşünceli savunucularına karşı çıkan, güçlü biçimde Hindu yanlısı ve Müslüman karşıtı (dolayısıyla Urduca karşıtı) bir grup vardı. Bu grup 1930'larda, Milli Kongre'nin dili yaymak amacıyla kurduğu örgütün denetimini ele geçirmiş ve Gandhi, Nehru ile diğer Kongre liderlerinin bu örgütten (Hindi Sahitya Samuelan ya da HSS) ayrılmalarına yol açmıştı. 1942'de Gandhi "geniş kapsamlı bir Hindu dili" yaratma projesine geri dönmüş ama başarılı olamamıştı. Bu arada HSS, dilde ortaöğretim ve üniversite düze-

17. Einar Haugen, *Language Conflicts and Language Planning: The Case of Modern Norwegian* (Lahey, 1966); aynı yazarın, "The Scandinavian languages as cultural artifacts", der. Joshua A. Fishman, Charles A. Ferguson, Jyotindra Das Gupta, *Language Problems of Developing Nations* (New York-Londra-Sidney-Toronto 1968), s. 267-84.

yinde diploma vermek ve derecelendirme yapmak için sınav merkezleri kurarak sonunda kendi imajma uygun bir standart Hindu dili yaratmıştı; 1950'de sözcük dağarının genişletilmesi için bir "Bilimsel Terminoloji Dairesi" kurulduğunu ve 1956'da başlatılan Hindu Ansiklopedisi'yle taçlandırıldığını dikkate alırsak, eğitim amacıyla gerçekleştirilen bir standartlaşmaydı bu.[18]

Gerçekten, çeşitli hareketlerin sözcük dağarlarını "yerlileştirme"ye yani sahiden daha "milli" olma özelliğini artırmaya yönelik girişimlerinde (bunun yakın zamanlardaki en iyi bilinen örneği Fransız hükümetlerinin "franglais"e karşı yürüttükleri mücadeledir) tanıklık edildiği üzere, diller sembolik anlamları fiili kullanıma baskın çıktığı ölçüde, toplumsal mühendislikte daha bilinçli uygulama alanları haline gelmektedir. Böylesi hareketleri yaratan tutkuları anlamak kolaydır, ama bunların konuşmayla, yazmayla, anlamayla, hatta yazın anlayışıyla hiçbir ilgisi yoktur. Danimarkaca'nın etkisi altında olsa da, Norveççe, Norveç edebiyatının temel aracıydı ve hep öyle kalmıştır. On dokuzuncu yüzyılda buna gösterilen tepki milliyetçi tepkiydi. Aynı şekilde, 1890'larda Çekçe öğrenmenin (o sıralarda Çekçe şehir nüfusunun yüzde 93'ünün konuştuğu dildi) *ihanet* olduğunu ilan eden Prag'daki Alman Gazinocu[19] iletişimle ilgili bir açıklama yapmış olmuyordu. Şimdilerde bile bugüne kadar hiç Galce isim konmamış yerlere Galce yer isimlerinin verilmesini tasarlayan Galce uzmanları, Birmingham ismini Galceleştirmeye, Bamako gibi bir yabancı kasabayı Galceleştirmekten daha fazla ihtiyaç olmadığını çok iyi bilirler. Gene de, dili kurma ve manipüle etme planının arkasındaki dürtüler ve tasarlanan dönüşümün derecesi ne olursa olsun, devlet gücü bu tasarıda temel bir role sahiptir.

18. J. Bhattacharyya, "Language, class and community in Bengal" (*South Asia Bulletin*, VII, 1 ve 2, Sonbahar 1987, s. 56-63); S. N. Mukherjee, "Bhadralok in Bengali Language and Literature: an essay on the language of class and status" (*Bengal Past and Present*, 95, Kısım II, Temmuz-Aralık 1976, s. 225-37); J. Das Gupta ve John Gumperz, "Language, communication and control in North India", der. Fishman, Ferguson, Das Gupta, *Language Problems*, s. 151-661.
19. B. Suttner, *Die Badenischen Sprachenverordnungen von 1897*, 2 cilt (Graz-Köln 1960, 1965), Cilt II, s. 86-88.

Romanya milliyetçiliği, devlet gücü olmasa, dilini o zamana kadar alışılagelen Kril alfabesinin yerine Roma alfabesiyle yazıp basarak (1863'te) Latin kökenli olduğunda (çevrelerindeki Slavlar ile Macarlardan farklı biçimde) nasıl ısrar edebilirdi? (Metternich dönemindeki Habsburg polis şefi Kont Seldnitzky, Habsburg İmparatorluğu'ndaki Slavlar arasında panslav eğilimleri yıldırmak amacıyla Kril harfleri yerine Roma harfleriyle basılan Ortodoks din yapıtlarını destekleyerek benzer bir kültürel-dilsel politika uygulamıştı.)[20] Yerli ya da kırsal diller, eğitim ve yönetim alanında tanınmaları ve kamu yetkililerinin desteklemesi dışında, milli ya da dünya kültürünün egemen dilleriyle rekabet edebilecek dillere nasıl dönüştürülecekti? (Burada fiilen var olmayan dillere bir gerçeklik kazandırılmasından söz bile etmiyoruz.) 1919'daki Britanya mandası, İbraniceyi gündelik dil olarak konuşan insanların sayısının 20.000'den az olduğu bir zamanda onu Filistin'in üç resmi dilinden biri olarak kabul etmeseydi, İbranicenin geleceği ne olurdu? Finlandiya'da on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar dilsel çizgiler kalıplaşırken, "İsveççe konuşan entelektüellerin oranının İsveççe konuşan sıradan insanlardan kat kat daha fazla olduğu" gözlemi, yani eğitimli Finlilerin İsveççeyi kendi anadillerinden daha yararlı bulmaya devam etmeleri karşısında, Fince orta, hatta yüksek eğitimin düzenlenmesinden başka nasıl bir çare öngörülebilirdi?[21]

Gene de, milli özlemleri temsil etseler bile, dillerin çok sayıda pratik ve toplumsal bakımdan farklılaşmış kullanımları olduğundan, idari, eğitim ya da başka amaçlarla resmi dil(ler) olarak seçilen dil(ler)e karşı tavırlar da değişmektedir. Kendimize bir kere daha, tartışma yaratan unsurun yazılı dil, yani *kamusal amaçlarla* konuşulan dil olduğunu hatırlatalım. Özel iletişim alanı içerisinde konuşulan dil(ler), kamusal dillerle yan yana var oldukları durumlarda bile ciddi problemlere yol açmazlar. Çünkü her dil, her çocuğun anne babasıyla konuşmaya uygun dilden öğretmenleri ya da arkadaşlarıyla konuşmaya uygun olan dile geçerken farkında olduğu gibi, kendi mekânında iş görür.

20. J. Fishman, "The sociology of language: an interdisciplinary approach", der. T. E. Sebeok, *Current Trends in Linguistics*, Cilt 12 (Lahey-Paris, 1974), s. 1755.
21. Juttikala ve Pirinen, *A History of Finland*, s. 176.

Ayrıca, dönemin olağanüstü toplumsal ve coğrafi hareketliliği görülmedik sayıda erkeği (hatta özel alana hapsolmalarına karşın kadını) yeni diller öğrenmeye zorlar veya teşvik ederken; genelde –daha doğrusu, hep– bir dilin, farklı bir dille özdeşleştirilen daha geniş bir kültüre veya daha yüksek bir toplumsal sınıfa girme aracı olarak bile bile *reddedilmesi* ve yerine bir başkasının *ikame edilmesi* durumları dışında, yeni dil öğrenme sürecinin illa ki ideolojik sorunlar yaratması şart değildi. Yidişçe konuşmamak, hatta anlamamakla gururlanan Orta ve Batı Avrupa'daki asimile olmuş orta sınıf Aşkenaz Yahudilerinde ya da Orta Avrupa'daki soyadları açıkça Slav kökenden geldiklerini gösteren çok sayıdaki ateşli Alman milliyetçi ya da nasyonal sosyalistinin aile tarihinde görülür bu. Oysa eski ve yeni diller genellikle, her biri kendi alanında olmak üzere iç içe yaşardı. İtalyanca konuşan Venedik'in eğitimli orta sınıfı açısından, evde ya da pazarda Venedik diliyle konuşmaktan vazgeçmek, Lloyd George açısından iki dillilik ne kadar anadili olan Galceye ihanet etmek anlamına geliyorsa, o kadar anlamlıydı ancak.

Demek ki konuşma dili, toplumun üst katmanlarına olsun, emeğiyle çalışan halk kitlesine olsun ciddi politik problemler çıkarmıyordu. Tepedeki insanlar daha geniş kültür dillerinden birini konuşuyorlardı; eğer kendi anadilleri ya da ailelerinin konuştuğu dil bunlar arasında yer almıyorsa, üst tabakanın erkekleri (ve 1900'lü yılların başlarında bazen de kadınları) geniş kültür dillerinden birini ya da birkaçını öğrenmek durumunda kalıyorlardı. Doğallıkla, standart milli dilin "eğitimli" versiyonunu kullanacaklardı; yöresel bir aksanın ya da yöresel sözcüklerin görülüp görülmemesi önemli değildi, ancak genellikle kendilerini toplumsal katmanın diğer üyeleriyle özdeşleştiren bir tarzı tercih ediyorlardı.[22] Aile kökenlerine, oturdukları yere, yetişme biçimlerine, sınıflarının geleneklerine ve elbette alt sınıflarla iletişimin ne ölçüde onların dil(ler)ini ya da bir melez dil veya karışık yardımcı dil bilmeyi gerektirdiğine bağlı olarak, ilişkiye girdikleri alt sınıfların yerel ağzı, lehçesi veya anadili-

22. Ochs von Lerchenau lehçesini duyan Viyanalı hiçbir taksi şoförü, konuşanı görmese dahi, o kişinin toplumsal statüsünden en ufak bir kuşku duymaz.

ni konuşabilirlerdi. Bu dillerin resmi statüsünün hiçbir önemi yoktu, çünkü resmi kullanım ve kültür dili hangisi olursa olsun ellerinin altmdaydı.

Sıradan halk içindeki okuryazar olmayan kesim açısından, sözcükler dünyası tamamen konuşmayla ilgiliydi ve bu nedenle resmi dil ya da diğer yazı dillerinin, bilgisizlik ve güçsüzlüklerini hatırlatan bir etken olmasının dışında, hiçbir önemi yoktu. Arnavut milliyetçilerinin, kendi dillerinin Arap ya da Yunan alfabesiyle değil Latin alfabesiyle (Yunanlılardan da Türklerden de aşağı olmadıklarını gösterecekti bu) yazılmasını istemelerinin, hiçbir yazı okumayan kendi halklarıyla açıkça bir ilişkisi yoktu. Farklı yörelerin insanlarının birbirleriyle ilişkiye geçmeleri ve köyün kendine yeterliliğinin zamanla sona ermesiyle birlikte, ortak bir iletişim dili bulma sorunu ciddileşiyordu (sınırlı bir çevreye hapsolan kadınlar için bunun önemi daha az, tahıl yetiştiren ya da çiftlik hayvanlarına bakan kadınlar içinse en az düzeydeydi) ve bu sorunu çözmenin en kolay yolu, milli dili (ya da milli dillerden birini) az çok idare edecek kadar öğrenmekti. İki büyük kitlesel eğitim kurumunu oluşturan ilkokul ile ordunun da her eve resmi dili bir ölçüde taşıması bu sorunun ciddiliğini iyice artırıyordu.[23] Salt yöresel ya da toplumsal düzeyde kısıtlı kullanıma sahip dillerin daha geniş kullanıma sahip diller karşısında mevzi kaybetmesinde şaşırtıcı bir yan yoktur. Bu çerçevedeki bir dilsel değişim ve adaptasyon sürecinin aşağıdan herhangi bir direnişle karşılaştığına ilişkin kanıt da yoktur. İki dil arasında, daha yaygın biçimde kullanılan dilin ezici ve belirgin üstünlükleri olduğu gibi, yalnızca tek bir dil konuşanların kendi anadillerini kullanması engellenmediği sürece anlaşılan hiçbir dezavantajı da yoktu. Gelgelelim, yalnızca tek bir dil konuşabilen Breton, doğduğu alanın ve geleneksel uğraşlarının dışında çaresizdi. Başka bir yere gittiğinde neredeyse dilsiz bir hayvandan farkı kalmıyordu: Suskun bir kas yığını. Modern bir dünyada kendilerine daha iyi bir yer ve iş arayan yoksulların gözüyle bakıldığında, köy-

23. Daha 1794'te bile Abbé Grégoire, herhalde farklı yörelerden gelen insanların karmakarışık biçimde yer almasından dolayı memnuniyetle "taburlarımızda genelde Fransızca konuşuluyor diyordu..

lülerin Fransızlaşmasında ya da Chicago'da İngilizce öğrenen Polonyalılarla İtalyanların Amerikalılaşmak istemelerinde yanlış olan bir şey yoktu.

Yerel olmayan bir dili bilmenin açık avantajları olduğu gibi, daha geniş çapta kullanılan bir dille, özellikle bir dünya diliyle okuyup yazmanın avantajları da yadsınmaz derecedeydi. Latin Amerika'da yazılı dili bulunmayan Kızılderililerin anadillerinde öğretim yapılması türündeki baskılar Kızılderililerden değil, *indigenista* entelektüellerden gelmiştir. Yerel diliniz *de facto* bir dünya dili olmadıkça, tek dilli olmak eli kolu bağlanmaktır. Fransızca bilmenin öyle avantajları vardı ki, Belçika'da 1846 ile 1910 arasında yerli Flamanca konuşanların iki dili birden konuşmalarına, Fransızca konuşanların Flamanca öğrenme zahmetine girmelerinden daha fazla rastlanıyordu.[24] Milli dil baskısı hipotezinin, büyük dillerle yan yana yaşayan yöresel ya da küçük çaplı dillerin gerilemesini açıklaması gerekmez. Tam tersine, küçük dilleri korumaya yönelik övgüye değer ve sistemli (genellikle büyük bedeller pahasına yürütülen) çabalar Wend dili, Reto-Romanca (Romanş/Ladinş)* ya da İskoç Keltçesinin gerilemesini yavaşlatmaktan öte işe yaramamıştır. Derslerin İngilizce ya da Fransızca olarak yürütüldüğü sınıflarda yerel ağızlarını ya da dillerini kullanmaları (hayal gücünden yoksun pedagoglar tarafından) yasaklanmış olan entelektüellerin acı anıları bir yana bırakılırsa, velilerin yalnızca kendi dilleriyle yapılan bir eğitimi *en masse* tercih edeceklerini gösteren hiçbir kanıt yoktur. Kuşkusuz yalnızca *sınırlı* kullanım alanı olan başka bir dille dışlayıcı bir biçimde (örneğin, Bulgarca yerine Rumence) eğitim yapma zorunluluğu getirilse, bu daha fazla direnişle karşılaşabilirdi.

Dolayısıyla bir uçta aristokrasi veya büyük burjuvazinin, öbür uçta işçilerle köylülerin, dilsel milliyetçiliği coşkuyla desteklemeleri için hiçbir neden yoktu. Bu haliyle büyük burjuvazi ("grande bourgeoisie"), mutlaka, on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru ön

24. A. Zolberg, "The making of Flemings and Walloons: Belgium 1830-1914" (*Journal of Interdisciplinary History*, V/2, 1974, s. 210-215).

* Doğu İsviçre'de Grisonlar arasında ve Güney Tirol'de konuşulan Reto-Romanca lehçeleri. (ç.n.)

plana çıkan iki milliyetçilik biçiminden birine (emperyalist şovenizm ya da küçük halk milliyetçiliği) bağlanmak durumunda olmadığı gibi, küçük milletin dilsel tutkularına karşı hiçbir bağlılık duymuyordu. Ghent ve Antwerp'teki Flaman burjuvazisi bilinçli olarak Fransızca konuşuyordu ve *Flamingant*-karşıtıydı ve bu özellikleri kısmen hâlâ taşımaktadır. Çoğu kendisini Polonyalıdan ziyade Alman ya da Yahudi sayan Polonyalı sanayiciler[25] kendi ekonomik çıkarlarına en iyi hizmet etmenin yolunun bütün Rusya çapındaki ya da diğer milletlerüstü pazarlara malzeme satmak olduğunu açıkça anlamışlar; böylece Rosa Luxemburg'u yanıltarak Polonya milliyetçiliğinin gücünü küçümsemesine neden olmuşlardı. İskoç işverenleri, İskoçluklarıyla ne kadar gururlanırlarsa gururlansınlar, 1707 Birliği'nin* iptal edilmesini öngören her türlü imayı duygusal bir aptallık sayacaklardı.

Daha önce gördüğümüz gibi, çalışan sınıfların, gruplar arasında başka bir sürtüşme türünün sembolü işlevi görebilse de dil nedeniyle heyecana kapılmaları pek olası değildi. Ghent ve Antwerp işçilerinin çoğunun Liège ve Charleroi'daki yoldaşlarıyla çevirisiz iletişim kuramamaları, onları tek bir işçi hareketinde birleşmekten alıkoymuyordu. Çünkü dil böyle bir harekette o kadar az sorun yaratıyordu ki, örneğin 1903'te Belçika'da sosyalizm üzerine çıkan standart yapıtlarda Flaman sorununa hemen hiç değinilmezdi: Bugün akla bile getirilemeyecek olan bir durum.[26] Aslında Güney Galler'de hem burjuvazinin hem de işçi sınıfının liberal çıkarları, genç Llyod George'un Galliliği dilsel Gallilikle, Liberal Parti'yi (Prensliğin milli parçası) de bunu savunmakla özdeşleştiren milliyetçi Kuzey Galler liberalizmine karşı birleşmişti ve 1890'lı yıllarda bunda genellikle başarılı olmuşlardı.

---

25. Waclaw Dlugoborski, "Das polnische Bürgertum vor 1910 in vergleichender Perspektive", der. J. Kocka, *Bürgertum im 19. Jahrhundert: Deutschland im europäischen Vergleich* (Münih, 1988), Cilt 1, s. 266-89.

* İskoç ve İngiliz hükümdarlıklarının parlamentolarının birleşmesini öngören anlaşması. (ç.n.)

26. Jules Destrée ve Emile Vandervelde, *Le Socialisme en Belgique* (Paris 1903, ilk olarak 1898). Kesin olmak gerekirse 48 sayfalık bibliyografyada Flaman sorunuyla ilgili olarak tek bir başlık vardır; bir seçim broşürü.

Yazılı anadilin resmi kullanımını en çok önemseyen sınıflar, toplumsal bakımdan gösterişsiz ama eğitimli orta katmanlardı. Bunlar, eğitim gerektiren, kafa emeğine dayalı işleri yürütmeleri sayesinde alt orta sınıf statüsüne erişen kesimlerdi. "Küçük burjuva" öneki olmadan "milliyetçilik" sözünü ağzına almayan dönemin sosyalistleri, bu konuda haklıydı. Dilsel milliyetçiliğin cephe hattında taşra gazetecileri, öğretmenler ve gözü yüksekte olan alt rütbeli subaylar vardı. Milli sürtüşmeler nedeniyle imparatorluğun Avusturya'daki yarısı fiilen yönetilemez hale geldiğinde, Habsburg politikasının savaş alanları, ortaokullardaki öğretim dili ya da istasyon şefliklerinin hangi milliyete verileceği gibi konular olmuştu. Gerçekten de II. Wilhelm'in imparatorluğundaki aşırı milliyetçi pancermen eylemciler, ağırlıkla eğitimli kesimden (ama öğretmenden ziyade *Oberlehrer**) ve giderek genişleyen, toplumsal bakımdan da hareketli olan bir toplumun yarı eğitimli kesiminden geliyordu.

Ben dilsel milliyetçiliği, kaba-materyalist liberallerin savaşları silah firmalarının kâr elde etmesine indirgemeleri gibi, iş kapma sorununa indirgemek istemiyorum. Bununla birlikte, anadili her şeyden önce alt sıralarda kalmış sınıfların bir çıkar alanı olarak kavramadıkça dilsel milliyetçiliği tam olarak anlayamayız, hele ona karşı çıkışları hiç anlayamayız. Ayrıca, anadile özellikle bir öğretim dili olarak daha ağırlıklı bir resmi konum kazandırmaya yönelik her adım, bu çıkar alanında pay sahibi olabilecek insanların sayısını çoğaltırdı. Bağımsızlıktan sonra Hindistan'da dil esasına dayalı eyaletlerin kurulmasına ve tek bir anadilin (Hinduca) milli dil olarak dayatılmasına direniş bu durumu yansıtmaktadır: Tamilnadu'da Tamilce okuyup yazan kesime devletin bütün kademelerindeki kariyerler açılırken İngilizcenin kaldırılmaması, Tamil diliyle eğitim görmüş insanları diğer anadillerle eğitim görmüş insanlar karşısında milli açıdan dezavantajlı bir duruma sokmaz. Dolayısıyla potansiyel bir değer olarak dilin yaratılmasındaki can alıcı an, ilköğretim dili olarak kabul edilmesi (gerçi bu sayede, doğallıkla, çok sayıda ilkokul öğretmeni ve o dili aşılayan kişi yetişecektir) de-

* (Alm.) Başöğretmen. (ç.n.)

ğil, 1880'lerde Flanders'da ve Finlandiya'da başarıyla uygulandığı üzere bir ortaöğretim dili olarak da kabul edilmesidir. Çünkü, Fin milliyetçilerin açıkça farkında oldukları gibi, toplumsal hareketliliği anadile ve ardından dilsel milliyetçiliğe bağlayan budur. "Devlet ortaokullarında Flamanca eğitim görmüş yeni ve laik kuşak... Antwerp ile Ghent'te yeni bir *Flamingant* ideolojisini oluşturup ayakta tutan pek çok birey ve grubu çıkarmıştır."[27]

Gene de dilsel ilerleme, anadiliyle konuşan orta sınıflar yaratarak, alt orta katmanların karakteristik özelliklerini oluşturan ve onlara yeni milliyetçiliğin çekici gelmesinin nedeni olan aşağılık duygusu, statü güvensizliği ve kırgınlığı pekiştiriyordu. Bunun için yeni, Flamanca eğitim gören sınıf; en dinamik unsurları o dili bilmenin pratik üstünlükleri nedeniyle Fransızcaya kayan Flaman kitleler ile Fransızcadan hiç vazgeçmeyen Belçika yönetim, kültür ve iş dünyasının üst kademeleri arasında sıkışmıştı.[28] Aynı görev için bir Flamanın iki dili de bilmesi zorunluyken Fransızca bilen bir yerlinin diğer dile, o da isterse, ancak baş sallayacak kadar ihtiyaç duyması, daha sonra Quebec'te olacağı gibi küçük dilin aşağılığını pekiştirir. (Çünkü iki dili de bilmenin gerçek bir değer ifade ettiği ve dolayısıyla iki dili de bilenlerden küçük dili anadili olarak konuşanların fiilen avantaj sağladıkları işler, normal olarak alt kademelerdeki işlerdi).

Flamanların, demografik göstergeler kendi lehlerine olan Quebecliler gibi, geleceğe güvenle bakmaları beklenebilir. Her şey bir yana, bu bakımdan, kendi hallerine bırakılsa salt Darwinci anlamdaki bir diller arası varoluş mücadelesinde etkili bir rakip bile olamayacak görünen İrlandaca, Bretonca, Baskça, Frizyece, Romanş, hatta Galce gibi eski ve gittikçe gerileyen kırsal dilleri konuşanlardan daha üstün durumdaydılar. Flamanca ile Kanada Fransızcası hiçbir anlamda dilsel tehdit altında değildi, ama bu dilleri konuşanların toplumsal-dilsel bir elit olmaları gerekmediği gibi, egemen dili konuşanlar da anadili kullanan eğitimli kesimi bir elit olarak görmüyordu. Tehdit altında olan, *Flamingant* ya da Quebecli orta kat-

27. Zolberg, "The making of Flemings and Walloons", s. 277.
28. *A.g.y.*, s. 209ff.

manların dilleri değil, statüleri ve toplumsal konumlarıydı. Bunları yalnızca politik güç ayakta tutabilirdi.

Öz itibariyle bu durumun, dil sorununun gerileyen bir dili (genellikle, Baskça ve Galce gibi, ülkenin yeni sanayi şehir merkezlerinde fiilen tükenme noktasına gelen diller) savunmaktan ibaret kaldığı yerlerdeki durumdan hiçbir farkı yoktu. Eski dilin savunulması, kesinlikle modernitenin tahribatları karşısında bütün bir toplumun eski usul ve geleneklerinin savunulması demekti: Bretonlar, Flamanlar, Basklar ve diğerlerinin Roma Katolik rahiplerinden aldığı desteğin kaynağı buydu. Bu anlamda basit anlamıyla orta sınıf hareketleri değillerdi. Ama Bask dili milliyetçiliği geleneksel bir kır hareketi de sayılmazdı. Çünkü kırsal kesimdeki halk hâlâ, Bask Milli Partisi'nin (PNV) İspanyolca konuşan kurucusunun ve daha sonraki pek çok dil militanının orta yaşlarda öğrenmek zorunda kaldığı bir dili konuşuyordu. Bask köylüleri yeni milliyetçiliğe fazla ilgi duymuyorlardı. Bask milliyetçiliği, bir yandan çıkarlarıyla İspanyol monarşisine bağlı olan büyük Bask burjuvazisine kafa tutarken, sanayileşme tehdidine ve tanrısız göçmen proleter sosyalizmine de tepki gösteren (şehir ve kıyı kesimlerindeki) "muhafazakâr, Katolik, küçük burjuva çevrelerde"[29] kök salmıştı. Katalan özerkçiliğinden farklı olarak PNV, yalnızca burjuvaziden gelen geçici bir desteğe sahipti. Bask milliyetçiliğinin, benzersiz bir dil ve ırka sahip olma iddiası, her küçük burjuva radikal sağ uzmanının kulağına tanıdık gelen bir iddiadır: Basklar ırksal *arılıkları* nedeniyle diğer halklardan üstündü ve diğer halklarla, özellikle Araplar ve Yahudilerle karışmak istemediklerini gösteren dildeki benzersizlik bunun bir kanıtıydı. Aynı sözler, ilkin 1860'larda küçük çaplı olarak kendini gösteren ("küçük burjuvazinin, asıl olarak küçük çaplı perakendeciler ile tüccarların desteğinde"), on dokuzuncu yüzyılın Büyük Depresyon'u sırasında mevzi kazanan (yine, ekonomik bakımdan güç durumdaki aynı türde alt orta sınıflar arasında) Hırvat milliyetçiliği için özellikle söylenebilir. Hırvat milliyetçiliği, "küçük burjuvazinin, varlıklı burjuvazinin ideolojisi olan Yugoslavyacılığa muhalefetini yansıtmaktaydı." Bu örnekte, seçi-

29. Puhle, "Baskischer Nationalismus", s. 62-65.

len halkı diğer insanlardan ne dil ne de ırk ile ayırmak mümkün olduğundan, Hırvat milletinin doğudan gelecek istilalara karşı Hıristiyanlığı savunmaya odaklanan tarihsel misyonu, özgüvenden yoksun olan katmanlara gerekli üstünlük duygusunu kazandırmaya yarıyordu.[30]

Yüzyılın son yirmi yılında, bilhassa Almanya'da (Stöcker), Avusturya'da (Schönerer, Lueger) ve Fransa'da (Drumont, Dreyfus olayı) görülen milliyetçiliğin bir alt çeşidi olan, politik antisemitizm hareketlerinin kaynağında aynı toplumsal katmanlar vardı. Statülerinde ve tanımlarında görülen belirsizlik, konumları tartışma götürmeyen kol işçilerinin oğulları ve kızları ile üst ve üst orta sınıfların üyeleri arasındaki geniş katmanların güvenceden yoksunluğu, benzersizlik ve üstünlük iddialarıyla sağlanan dengenin işçilerden, yabancı devlet ve bireylerden, göçmenlerden, aynı zamanda devrimci ajitatörler de olan Yahudilerle kolayca özdeşleştirilebilen kapitalist ve bankerlerden biri ya da diğeri tarafından tehdit edilmesi; bunlar, ılımlı orta tabaka ile böylesi tehditlere bir yanıt olarak hemen ayırt edilebilen militan milliyetçilik arasındaki bağları kuruyordu. Sonuçta bu orta katmanlar, kendilerini savaşta ve tehlike altında saymaktaydılar. 1880'lerde Fransız sağının politik sözcük dağarındaki anahtar sözcük "aile", "düzen", "gelenek", "din", "ahlâk" ya da buna benzer başka bir terim değil, analistlere göre "tehdit"ti.[31]

Milliyetçilik, alt orta katmanlar arasında, liberalizmle ve solla ilişkilendirilen bir kavramdan, sağcı, daha kesin konuşursak radikal sağcı bir şovenist, emperyalist ve yabancı düşmanı bir harekete doğru dönüşüm (Fransa'da 1870 dolaylarında "vatan" ve "yurtseverlik" gibi terimlerin belirsiz kullanımında gözlemlenebilecek olan bir değişim) geçirmişti.[32] "Milliyetçilik" terimi, özellikle Fran-

30. Mirjana Gross, "Croatian national-integrational ideologies from the end of Ilyrism to the creation of Yugoslavia" (*Austrian History Yearbook*, 15-16, 1979-80, s. 3-44, özellikle 18, 20-21, 34 (A. Suppan'ın tartışması).

31. Antoine Prost, *Vocabulaire des proclamations électorales de 1881, 1885 et 1889* (Paris, 1974), s. 37.

32. Jean Dubois, *Le Vocabulaire politique et social en Francea de 1869 à 1872* (Paris, 1962), s. 65, madde 3665. "Milliyetçilik" terimi henüz geçmemektedir ve bu dönemde "milli" sözcük dağarının sağa kaymasını ele alan *A. Prost, Vocabulaire des proclamations électorales*, özellikle s. 52-53, 64-65'te de görünmez.

sa'da, kısa süre sonra da Latince kökenli dilin bu tür bir oluşum geçirdiği İtalya'da, bu eğilimin ortaya çıkışını betimlemek üzere ortaya atılmıştı.[35] "Milliyetçilik" yüzyılın sonunda oldukça yeni bir terimdi. Gene de Alman milliyetçiliğinin kitlesel jimnastik kuruluşları olan "Turner"deki gibi sürekliliğin bulunduğu yerlerde bile, 1890'lardaki sağa kayışın boyutu, Yahudi karşıtlığının Avusturya'dan Alman kollarına yayılmasına, emperyal dönemin üç renginin (siyah-beyaz-kırmızı) 1848'in liberal-milli üç renginin (siyah-kırmızı-altın sarısı) yerini almasına ve emperyal genişlemeciliğe yönelik yeni coşkulara bakarak ölçülebilir.[34] Bu tür hareketlerin, yani İtalya'yı I. Dünya Savaşı'na sürükleyen "alt ve orta şehir burjuvazisinin düşman ve yükselen bir kesim olarak gördüğü proletaryaya karşı isyanının"[35] çekim merkezinde orta sınıfların hangi boyutta öne çıktıkları bir tartışma konusu olabilir. Ancak İtalyan ve Alman faşizminin toplumsal bileşimi üzerine yapılan çalışmalar, bu hareketlerin asıl kuvvetlerini orta katmanlardan aldıkları konusunda hiçbir kuşku bırakmazlar.[36]

Dahası, yerleşik ulus devletler ile iktidarlarda, ara katmanların yurtsever coşkusu, kendi türünden diğer devletlere karşı emperyal genişleme ve milli rekabet kavgasına girmiş olan hükümetleri pek memnun etse de, bu tür duyguların yerele özgü olduğunu ve bu yüzden tamamen yukarıdan manipüle edilemeyeceğini önceden görmüştük. 1914'ten önce bile çok az sayıda hükümet, onları cesaretlendiren aşırı milliyetçiler kadar şovenistti. Ve o ana değin aşırıların kurduğu tek bir hükümet yoktu.

33. Fransa için Zeev Sternhell, *Maurice Barrès et le nationalisme français* (Paris, 1972); İtalya için der. R. Lill ve F. Valsecchi, *Il nazionalismo in Italia e in Germania fino alla Prima Guerra Mondiale* (Bologna, 1983)'te S. Vaitutti ile F. Perfetti'nin yazdığı bölümler.

34. Hans-Georg John, *Politik und Turnen: die deutsche Turnerschaft als nationale Bewegung im deutschen Kaiserreich von 1871 bis 1914* (Ahrensberg bei Hamburg, 1975), s. 41ff.

35. Jens Petersen, der. W. Schieder, *Faschismus als soziale Bewegung* (Göttingen, 1983), s. 122, 1923 tarihli bir kaynağı aktarmaktadır.

36. Michael Kater, *The Nazi Party: a social profile of members and leaders 1919-1945* (Cambridge, 1983), özellikle s. 236; Jens Petersen, "Elettorato e base sociale del fascismo negli anni venti" (*Studi Storici*, XVI/3, 1975), s. 627-69.

Bununla beraber, hükümetler yeni milliyetçiliği bütünüyle denetleyemeseler ve yeni milliyetçilik de henüz hükümetleri denetleyemese bile, devletle özdeşleşme, milliyetçi küçük burjuvazinin ve alt orta sınıfların gözünde vazgeçilmez bir önem taşıyordu. O ana kadar bir devlete sahip olamamışlarsa bile, milli bağımsızlık onlara layık olduklarını hissettikleri konumu kazandıracaktı. İrlanda'nın eski diline dönmesini vazetmek, Dublin gece sınıflarında temel Keltçeyi öğrenen ve yeni öğrendiklerini diğer militanlara aktaran insanlar için artık salt bir propaganda sloganı olmayacaktı. Özgür İrlanda Devleti'nin tarihinin kanıtlayacağı gibi bu, en alt kademe kamu hizmetine girmek için bile herkeste aranan nitelik olacak ve bu yüzden İrlandaca sınavlardan geçmek profesyonel ve entelektüel sınıflara girmenin kriteri durumuna gelecekti. Halihazırda bir ulus devlette yaşasalar bile, milliyetçilik onlara, proleterlerin sınıf hareketlerinden kazandıkları toplumsal kimliğin dengini vermişti. Alt orta sınıfların (hem zanaatkârlar ve küçük dükkân sahipleri gibi umutsuz olan kesimler, hem de yüksek eğitim gerektiren beyaz yakalı ve profesyonel işlerin eşine rastlanmadık derecede çoğalmasıyla ortaya çıkan ve işçiler kadar yeni olan toplumsal katmanlar), kendilerini bir sınıf olmaktan ziyade, anayurdun hem en ateşli ve sadık hem de en "saygın" oğullarıyla kızlarının oluşturduğu bir topluluk olarak tanımladıkları ileri sürülebilir pekâlâ.

1914'ten önceki elli yılda ön plana çıkan milliyetçiliğin niteliği ne olursa olsun, bütün türlerinde şöyle ortak bir yan var gibiydi: Yeni proleter sosyalist hareketlerin reddedilmesi. Bunun nedeni yalnızca sosyalist hareketlerin proleter olmaları değil, aynı zamanda bilinçli ve militan biçimde *enternasyonalist* olmaları, en azından milliyetçi olmamalarıydı.[37] Bu yüzden, milliyetçilik ile sosyalizmin çağrılarını karşılıklı olarak birbirlerini dışlayan çağrılar olarak görmekten ve birinin ilerlemesini diğerinin gerilemesiyle eşdeğer saymaktan daha mantıklı bir düşünce yok gibidir. Gerçekten de tarihçiler arasında genel bir kural sayılan görüş şudur: Sosyalist enter-

37. Bu konunun ele alınması için bkz. E. J. Hobsbawm, *Worlds of Labour* (Londra, 1984), Bölüm 4 ile aynı yazarın, "Working-class internationalism", der. F. van Holthoon ve Marcel van der Linden, *Internationalism in the Labour Movement* (Leiden-New York-Kopenhag-Köln 1988), s. 3-16.

nasyonalizmin sığ olduğunun ortaya çıktığı 1914'teki savaşın ve 1918'den sonraki barış anlaşmalarında "milliyet ilkesi"nin ezici zaferinin kanıtladığı üzere, bu dönemde kitlesel milliyetçilik, rakip ideolojilere, bilhassa sınıf esasına dayalı sosyalizme karşı büyük zafer kazanmıştı.

Ancak yaygın varsayımların tersine, kitlelere politik düzeyde seslenmenin (özellikle sosyalistlerin sınıf çağrısının, dinsel mezheplerin iman çağrısının ve milliyet çağrısının) dayandığı çeşitli ilkeler karşılıklı olarak birbirlerini dışlamıyorlardı. Her iki tarafın da deyiş yerindeyse, konumlarından dolayı (ex officio) bağdaşmaz olduğunda ısrar ettiği din ile tanrısız sosyalizm örneğinde bile birini diğerinden ayıran kalın bir çizgi yoktu. İnsanlar, kolektif kimliklerini ayakkabı seçer gibi bir defada ancak bir çift giyebilecekleri bilgisiyle seçmiyorlardı. Aynı anda milliyet dahil çeşitli bağlılık ve sadakat odakları vardı, halen vardır ve bunlar aynı anda yaşamın çeşitli yönleriyle ilgilidirler (tabii, örneklerin akla getirdiği gibi, insanların zihinlerinde bu yönlerden herhangi biri belirli bir zamanda en öne çıkabilir). Bu farklı bağlılık odakları uzun zaman dilimlerinde bir kişiden birbiriyle bağdaşmayan taleplerde bulunmayacak, öyle ki bir insanın kendisini bir İrlandalının oğlu, bir Alman kadının kocası, madenci topluluğunun bir üyesi, bir işçi, Barnsley futbol kulübünün bir taraftarı, bir liberal, bir Metodist, yurtsever bir İngiliz, belki bir Cumhuriyetçi ve Britanya imparatorluğunun bir yandaşı olarak hissetmesi hiçbir problem doğurmayabilecekti.

Bunlar arasında seçim yapma sorunu, ancak bu sadakat odaklarından birisinin diğerlerinden biri veya birkaçıyla doğrudan çelişmesi halinde gündeme geliyordu. İnançlı politik militanlar azınlığı doğallıkla bu tür bağdaşmazlıklara karşı çok daha duyarlıydı. Öyle ki Ağustos 1914'ün, Britanya, Fransa ve Almanya'daki işçilerin çoğunluğundan ziyade sosyalist partilerin liderleri açısından sarsıcı bir deneyim olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz; çünkü, yukarıda (özellikle 3. Bölüm, s. 111-112) kısmen tartışılan nedenlerden dolayı, sıradan işçiler savaşta kendi hükümetlerini desteklemeyi, sınıf bilinci ve işveren düşmanlığı sergilemek olarak görüyorlardı. Bayrağa sarılarak devrimci sendikalist ve enternasyonalist liderlerini

şoka uğratan Güney Gallerli madenciler, bunun üzerinden daha bir yıl geçmeden, yurtsever olmadıkları suçlamalarına kulak asmayarak aynı derecede kolaylıkla bir genel grevde kömür madenini kapatmışlardı. Bununla birlikte, militanlar bile kuramcıların bağdaşmaz gördükleri şeyleri seve seve birleştirebilirler. Sözgelimi, çok sayıda Fransız Komünist Partisi militanının hem Fransız milliyetçiliğine hem de SSCB'ye tam bir sadakatle bağlanmaları bunun bir örneğidir.

Gerçekten, yeni kitlesel politik hareketlerin (milliyetçi, sosyalist, mezhepçi vs.) genellikle aynı kitleleri yanlarına çekmek uğruna rekabete girişmeleri, bu hedef kitlenin tüm bu hareketlerin çeşitli çağrılarından etkilenmeye açık olduğunu akla getirmektedir. Özellikle İrlanda ile Polonya'da milliyetçilikle dinin ittifak yaptığı açıkça ortadadır. Ama önce gelen hangisidir? Bunun yanıtı belli değildir. Lenin'in, politik gerçekliklere her zamanki gibi derinlemesine nüfuz eden bakışıyla, sömürgeci dünyada komünist politikanın temellerinden birisi haline getireceği, milli ve toplumsal hoşnutsuzluk arasındaki çok yönlü örtüşme çok daha şaşırtıcıdır ve hiç dikkat çekmemiştir. "Milli mesele" üzerindeki iyi bilinen milletlerarası Marksist tartışmalar yalnızca, enternasyonalizm ve sınıf çağrılarından başka bir şeye kulak vermemeleri gereken işçilere milliyetçi sloganların cazip gelmesi hakkında değil, aynı zamanda ve herhalde daha doğrudan olarak, milliyetçi ve sosyalist talepleri aynı anda destekleyen işçi sınıfı partilerinin nasıl ele alınacağı hakkındaydı.[38] Dahası, o zamanki tartışmalarda pek görünmemekle birlikte, nasıl (Hırvatistan'daki gibi) özünde toplumsal düşünceli olan ama zamanla milliyetçi bir boyut geliştiren köylü partileri varsa, ilk başlarda sosyalist olan ama bir süre sonra *kendi halklarının milli hareketinin temel araçları* haline gelen partilerin var olduğu da şimdi apaçık ortadadır. Kısacası, Connolly'nin İrlanda'da rüyasını gördüğü –ama önderlik edemediği– sosyalist ve milli kurtuluşun birliği, fiilen başka yerlerde sağlanmış oluyordu.

38. Kısa bir özet için, G. Haupt, der. Haupt, Lowy ve Weill, *Les Marxistes et la question nationale* (Paris, 1974), s. 39-43. Polonya sorunu başlıca örnekti, ama türünün tek örneği değildi.

Devam edilebilir. Bağımsızlığı teşvik eden bir etken olarak, toplumsal ve milli taleplerin birleşmesinin, milliyetçilikten çok daha etkili olduğu anlaşılmıştır. Milliyetçiliğin çekim alanı hoşnutsuz alt orta sınıflarla sınırlıydı; sadece bu sınıflar açısından milliyetçilik hem toplumsal hem de politik bir programın *yerine geçiyordu* ya da yerine geçer görünüyordu.

Polonya öğretici bir örnektir. Polonya'nın paylaşılmasından bir buçuk yüzyıl sonra yeniden kurulması, yalnızca bu amaca bağlı kalan politik hareketlerden birinin bayrağı altında değil, ülkesinin kurtarıcısı haline gelen Albay Pilsudski önderliğindeki Polonya Sosyalist Partisi'nin bayrağı altında gerçekleşmişti. Finlandiya'da, 1917 Rus Devrimi'nden önceki son (serbest) seçimlerde oyların yüzde 47'sini alarak *de facto* Finlilerin milli partisi haline gelen Sosyalist Parti'ydi. Gürcistan'da bu konuma bir başka sosyalist parti olan Menşevikler yükselirken; Ermenistan'da Sosyalist Enternasyonal'e katılan Daşnaklar milli parti konumuna gelmişlerdi.[39] Doğu Avrupa'daki Yahudiler arasında hem Siyonist olmayan (Bund taraftarı) hem de Siyonist milli örgütlere sosyalist ideoloji egemendi. Bu fenomen, gerçekten değişimi öngören hemen her örgüt ve ideolojinin kendisini ilk planda toplumsal ve politik devrimci saymak zorunda olduğu Çarlık imparatorluğuyla sınırlı da değildi. Birleşik Krallık'taki Gallilerle İskoçların milli duyguları, ifadesini özel milliyetçi partilerde değil, bütün Birleşik Krallık çapındaki bellibaşlı muhalefet partilerinde (önce liberaller, sonra İşçi Partisi) buluyordu. Hollanda'da (ama Almanya'da değil) küçük bir halkın mütevazı ama sahici milli duyguları, esasen sol radikalizmde dile geliyordu: Frizyalıların Hollanda solunun tarihindeki ağırlığı, İskoçlarla Gallilerin Britanya solunun tarihindeki ağırlığından çok daha fazladır. İlk Hollanda Sosyalist Partisi'nin en seçkin önderi olan Troelstra (1860-1930), kariyerine, Frizya'yı canlandırma-

39. Fin milliyetçiliğinin Sosyalist Parti'yle bir araya gelememesi üzerine bkz. David Kirby, "Rank-and-file attitudes in the Finnish Social Democratic Party (1905-1918)", (*Past and Present*, III, Mayıs 1986), özellikle s. 164. Gürcüler ve Ermeniler üzerine bkz. der. Ronald G. Suny, *Transcaucasia: Nationalism and Social Change* (Ann Arbor, 1983), özellikle kısım II, R. G. Suny, Anahide Ter Minassian ve Gerard J. Libaradian'ın denemeleri.

yı amaçlayan "Genç Friesland" grubunun önderi ve Frizya diliyle yazan bir şair olarak başlamıştı.[40] İlk başlarda 1914'ten önceki sağcı ideolojilerle (Galler, Euskadi, Flanders ve başka yerlerde olduğu gibi) ilişkilendirilen eski küçük burjuva milliyetçi partiler ile hareketlerin, moda olan toplumsal devrim ve Marksizm kılığını kuşanma eğilimiyle bir ölçüde gölgede kalmış olmakla birlikte, son on yıllarda bu fenomen belirgin hale gelmiştir. Gelgelelim, Hindistan'daki Tamil milliyetinin istemlerinin başlıca sözcüsü olan DMK'nin ömrü Madras'ta bölgesel bir sosyalist parti olarak başlamıştı ve ne yazık ki Sri Lanka solunda da Sri Lanka şovenizmine doğru benzer kaymalar saptanabilir.[41]

Bu örnekleri sıralamanın amacı, haliyle Sosyalist Enternasyonal'in gündemini işgal eden ve başına dert olan bu tür hareketler içindeki milliyetçi ve sosyalist unsurların ilişkisini değerlendirmek değil, kitlesel hareketlerin çelişkili saydığımız özlemleri birlikte dile getirebildiklerini ve işin doğrusu, esasen sosyalist-devrimci bir çağrıda bulunan bu hareketlerin, kendi halklarının ilerideki kitlesel milli hareketlerinin çatısını oluşturabildiklerini kanıtlamaktır.

Gerçekten de sık sık milli çağrının sınıfsal çağrı karşısındaki üstünlüğünün kesin kanıtı olarak aktarılan örnek, aslında ikisi arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını aydınlığa kavuşturmaktadır. Bugün, bazı mükemmel araştırmalar sayesinde, böylesi bir fikir çatışmasının çok önemli bir örneği olan çok milletli Habsburg İmparatorluğu hakkında yeterince bilgiye sahibiz.[42] Peter Hanák'ın, Birinci Dünya Savaşı sırasında Viyana ile Budapeşte'deki askerlerle ailelerinin birbirlerine yazdıkları, sansür edilmiş ya da el konulmuş çok sayıdaki mektubun analizine dayalı ilginç bir araştırmayı özetleye-

40. A. Fejtsma, "Histoire et situation actuelle de la langue frisonne" (Pluriel, 29, 1982, s. 21-34).

41. 1971 ayaklanmasının kırsal solcu "gençliği"ne önderlik eden JVP (Janatha Vimuktl Peramuna) hareketinde aşırı solculuktan Sri Lanka şovenizmine geçişin kısa bir anlatımı için bkz. Kumari Jayawardene, *Ethnic and Class Conflicts in Sri Lanka* (Dehiwala, 1985), s. 84-90.

42. Bkz. Z.A. Zeman, *The Break-up of the Habsburg Empire*, 1914-1918 (Londra, 1961); ve incelemeler derlemesi, *Die Auflösung des Habsburgerreiches, Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum* (Schriftenreihe des österreichischen Ost- und Südosteuropainstituts, Cilt III, Viyana 1970).

ceğim.[43] Sırp krallığına yoğun sempati besleyen *Sırplar* (özellikle Bosnalı ve Voyvodinalı Sırplar) ile Kutsal Rusya'ya sempati duyan Slavlar ve Ortodokslar gibi bir *irredenta*'da* bulunan kişiler bir yana *İtalyanlar* arasında ve Romanya'nm savaşa girişinin ardından Rumenler arasında geçen ilk yıllardaki yazışmalarda milliyetçiliğe ya da monarşi karşıtlığına fazla rastlanmıyordu. Sırpların Avusturya düşmanlığının toplumsal tabanı açıkça halk kesimine dayalıydı, ancak İtalyanlarla Rumenlerden gelen milliyetçi mektupların büyük kısmı orta sınıftan ya da entelijensiyadan geliyordu. Diğer tek ciddi milli karşı çıkış (şüphesiz çok sayıda yurtsever asker kaçağını da içeren savaş esirlerinin mektuplarına bakarsak) Çeklerden geliyordu. Bununla beraber, Habsburgların faal düşmanlarının ve Rusya'daki Çek birliklerindeki gönüllülerin yarısından çoğu orta sınıftan ve entelijensiyadandı. (Bohemya'dan esirlere giden mektuplar çok daha ihtiyatlı bir dille yazıldığından, onlardan sonuç çıkarma ihtimali daha azdı).

Savaş yılları, ama özellikle ilk Rus Devrimi, el konulan mektuplardaki politik içeriğin dramatik ölçüde yükselmesine yol açmıştı. Gerçekten, sansür görevlilerinin halkın düşüncesiyle ilgili düzenledikleri raporlarda, aynı biçimde, savaşın patlamasından beri şok dalgaları halkın en alt kesimlerine kadar ulaşan ilk politik olayın Rus Devrimi olduğu gözleniyordu. Polonyalılar ve Ukraynalılar gibi bazı ezilen milliyetlerin eylemcileri arasında, Rus Devrimi reform (belki de bağımsızlık) umutları uyandırmıştı. Gene de egemen ruh hali, barış ve *toplumsal* dönüşüm arzusuydu.

O sırada emekçilerin, köylü ve işçi sınıfı kadınlarının mektuplarında bile belirmeye başlayan politik düşünceler, en iyi biçimde birbirine bağlı üç zıtlıkla analiz edilir: Zengin-yoksul (ya da toprak beyi-köylü, patron-işçi), savaş-barış ve düzen-düzensizlik. Bunlar arasındaki bağlar en azından mektuplarda açıktır: Zenginler iyi yaşar ve askere gitmezlerken, yoksullar zengin ve güçlü olanların, devlet ve ordu yetkililerinin vb. insafına kalmışlardır. Buradaki ye-

43. Peter Hanák, "Die Volksmeinung während des letzten Kriegsjahres in Österreich-Ungarn", *Die Auflösung*, s. 58-66.

* (İt.) Tarihsel ya da etnik bakımdan bir politik birimle bağlantılıyken başka bir politik birimin denetimindeki toprak parçası. (ç.n.)

nilik, şikâyetlerin, yalnızca asker olan ve vatanını savunan yoksulların farklı şekillerde aynı derecede kötü davranışlara maruz kalmaları anlamında değil, aynı zamanda kaderin edilgence kabullenilmesine alternatif olarak artık temel alanlarda değişim öngören devrimci bir beklentinin bulunması anlamında da giderek sıklaşmasındadır.

Yoksulların mektuplarındaki temel tema, savaşın *yaşam ve çalışma düzenini* bozup yok ettiği yönündeydi. Buna bağlı olarak mütevazı ve düzenli bir yaşama geri dönme arzusu, giderek daha fazla, savaşa, askerlik yapmaya, savaş ekonomisine vb. düşmanlığı ve barış isteğini içermekteydi. Burada da şikâyetin direnişe dönüşmesiyle karşılaşırız. "Yüce Tanrı bize yeniden barış ihsan etse"nin yerini, "Bıktık artık" ya da "Sosyalistlerin barış yapacağını söylüyorlar" gibi deyişler almıştır.

Milli duyguların bu argümanlara ancak dolaylı yoldan girmesinin nedeni, asıl olarak, Hanâk'ın sözleriyle, "1918'e kadar milli duyguların geniş halk kitleleri arasında henüz istikrarlı bir bilinç öğesi biçiminde kristalleşmemiş oluşu ya da insanların henüz devlete sadakat ile millete sadakat arasındaki farkın bilincine varmayışları veya ikisi arasında net bir tercih yapmayışlarıdır."[44] Milliyet en sık biçimde, bilhassa iki kesimin farklı milliyetlerden geldikleri yerlerde, zenginler ile yoksullar arasındaki çatışmanın bir boyutu olarak görünmektedir. Ne var ki en kuvvetli milli tona rastladığımız yerlerde bile, Çeklerin, Sırpların ve İtalyanların mektuplarında olduğu gibi, ayrıca yoğun bir toplumsal dönüşüm isteğine de rastlarız.

1917 yılında değişen ruh hallerine ilişkin olarak sansür görevlilerinin ayrıntılı gözlemlerine girmeyeceğim. Ancak Hanák'ın Kasım 1917 ortası ile Mart 1918 ortası arasında (yani, Ekim Devrimi'nden sonra) yazılmış yaklaşık 1.500 mektubu seçerek yaptığı analizden bazı dersler çıkarılabilir. Kabaca monarşinin milli bileşimine denk düşen milli oranlarla, mektupların üçte ikisi işçilerle köylüler, üçte biri entelektüeller tarafından kaleme alınmıştı. Mektupların yüzde 18'i ağırlıkla toplumsal temaları, yüzde 10'u barış

44. *A.g.y.*, s. 62.

arzusunu, yüzde 16'sı milli meseleyi ve monarşiye karşı tavrı; yüzde 56'sı da bunların kombinasyonlarını, yani (basitleştirirsem) yüzde 29'u ekmek ve barışı, yüzde 9'u ekmek ve milleti, yüzde 18'i barış ve milleti temsil etmektedir. Toplumsal tema mektupların yüzde 56'sında, barış teması yüzde 57'sinde, milli tema ise yüzde 43'ünde görünmektedir. Toplumsal ve fiilen devrimci içerikteki sözlere özellikle Çekler, Macarlar, Slovaklar, Almanlar ve Hırvatların yazdıkları mektuplarda rastlanmaktadır. Mektupların üçte birinde Rusya'dan geleceği, üçte birinde devrimin getireceği, yüzde 20'sinde ise hem Rusya'nın hem devrimin birleşmesiyle geleceği umut edilen barış, doğallıkla her milliyetten mektup sahibinin duygularına hitap etmektedir. Bunun tek sınırı, milli temaya değinen mektupların yüzde 60'ının imparatorluğa düşman ve az çok bir bağımsızlık isteğine yatkın olması, yüzde 40'ının (daha doğrusu, Almanlarla Macarları çıkarırsak, yüzde 28'inin) sadakatini korumasıdır. "Milli" mektuplardan yüzde 35'inde bağımsızlığın müttefik zaferinin sonucunda geleceği beklenmekte, ama yüzde 12'sinde hâlâ isteklerinin monarşi çerçevesinde yerine getirilebileceğine inanılmaktadır.

Tahmin edilebileceği üzere, bilhassa Almanlar, Çekler ve Macarlar arasında barış ve toplumsal devrim isteği el ele gidiyordu. Oysa, herhalde milli bağımsızlık daha çok Müttefiklerin zaferine bağlı göründüğünden, barış arzusuyla milli özlemleri bağdaştırmak o kadar kolay değildi. Gerçekten de Brest-Litovsk görüşmeleri sırasında, milliyetçi mektupların pek çoğunda tam da bu nedenle hemen barış yapılması onaylanmıyordu. Çek, Polonyalı, İtalyan ve Sırp elit kesimlerinin mektuplarında çok çarpıcı bir özelliktir bu. Ekim Devrimi'nin ilk etkisini gösterdiği dönem, halkın ruh halindeki toplumsal öğenin en kuvvetli günlerini yaşadığı, ama aynı zamanda –Zeman'ın da Hanák'm da görüş birliğine vardıkları gibi– devrimi arzulayan milli ve toplumsal öğelerin birbirinden ayrılmaya ve çatışmaya başladığı dönemdi. 1918'in Ocak ayındaki büyük grevler bir tür dönüm noktasına işaret ediyordu. Bir anlamda, Zeman'ın gözlemlediği gibi, devrimci ajitasyonu bastırmak ve kaybedilmiş bir savaşı sürdürmekle Habsburg monarşisinin yetkilileri,

bir Sovyet Avrupası'ndan ziyade Wilsoncu bir Avrupa'nın önünü açıyordu. Gene de 1918 yılında milli temanın halkın bilincinde nihayet baskın çıktığı zamanda bile, milli tema toplumsal temadan ayrı veya ona karşıt değildi. Monarşi çökerken, çoğu yoksul insanın gözünde iki tema el ele gidiyordu.

Bu kısa gezintiden ne sonuç çıkarılabilir? *Birincisi*, milli bilincin, söz konusu milliyetleri oluşturan halk kitlesinin gözünde ne anlama geldiği konusunda hâlâ çok az şey biliyoruz. Bunu öğrenmek için yalnızca Hanák'm sansüre takılan mektuplara dalarak yaptığı türden pek çok araştırmaya değil, aynı zamanda, bunun işe yarayabilmesi için önce, o dönemde "milli mesele"yi kuşatan terminolojiye ve ideolojiye, bilhassa bunların milliyetçi türüne soğukkanlı ve gizem çözücü (demystifying) bir gözle bakmaya da ihtiyacımız var. *İkincisi*, o dönemde milli bilincin oluşumu, diğer toplumsal ve politik bilinç biçimlerinin oluşumundan ayrılamaz: Hepsi el ele gider. *Üçüncüsü*, milli bilincin gelişmesi (entegralist ya da aşırı sağcı milliyetçilikle özdeşleşen sınıflar ve örnekler dışında) ne doğrusal bir çizgide seyreder ne de toplumsal bilincin diğer öğelerine mutlaka zarar verir. 1914 Ağustosu'nun perspektifinden bakıldığında, millet ile ulus devletin bütün rakip toplumsal ve politik sadakat odakları karşısında zafer kazandığı sonucuna varılabilir. 1917'nin perspektifiyle bakıldığı zaman da aynı şeyler söylenebilir mi? Milliyetçilik, Avrupa'nın yoksul insanlarının gerçek kaygılarını yansıtan hareketlerin 1918'de başarısızlığa düştükleri ölçüde, savaşa giren Avrupa'nın eskiden bağımsız olan milliyetlerinde zafer kazanmıştı. Bu gerçekleştiği sıralarda, ezilen milliyetlerin orta ve alt orta katmanları, yeni bağımsızlaşan Wilsoncu küçük devletlerin yönetici elitleri olacak konumdaydılar. Toplumsal devrimsiz milli bağımsızlık, Müttefiklerin zaferinin şemsiyesi altında her ikisinin bir arada gerçekleşeceği rüyasını görenler açısından, geri olmakla birlikte uygulanabilir bir çözümü yansıtıyordu. Bozguna uğrayan ya da yarı bozguna uğrayan büyük devletlerde başvurulabilecek başka bir yol yoktu. O devletlerde çöküş toplumsal devrim doğurmuştu. Sovyetlere, hatta kısa ömürlü Sovyet cumhuriyetlerine Çekler ve Hırvatlarda değil, Almanya'da, Alman Avusturyası'nda ve

Macaristan'da rastlanmıştı (ve onların gölgesi İtalya'ya düşmüştü). Milliyetçilik bu ülkelerde, toplumsal devrimin yerini alan daha ılımlı bir hareket olarak değil, karşı devrimden yana olan eski subaylar, alt orta ve orta sınıf siviller takımının harekete geçmesi olarak yeniden boy göstermişti. Yani faşizmin döl yatağı olarak ortaya çıkmıştı.

V
Milliyetçiliğin Zirvesi, 1918-1950

On dokuzuncu yüzyıla ait "milliyet ilkesi"nin zafer kazandığı bir dönem var idiyse, bu dönem Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna denk düşüyordu; ancak bu, ne önceden kestirilebilir bir durumdu, ne de geleceğin galiplerinin niyetini yansıtmaktaydı. Aslında bu zafer istemeden ortaya çıkan iki gelişmenin ürünüydü: Bir yanda Orta ve Doğu Avrupa'nın çok milletli imparatorluklarının çöküşü ile öbür yanda Müttefiklerin Bolşevik kartına karşı Wilson kartını oynamasını gerektiren Rus Devrimi. Zira, önceden gördüğümüz gibi, 1917-18'de kitleleri seferber eder görünen etken, milletlerin kendi kaderini tayin etmesi talebinden daha çok, toplumsal devrimdi. Bütün Avrupa'da zafere ulaşmış bir devrimin kıtadaki milliyetler üzerinde nasıl etkilerde bulunabileceği üzerine spekülasyon yürütüle-

bilir, ancak bu tür spekülasyonlar boş gevezelikten öte bir anlam taşımaz. Avrupa, Sovyet Rusya dışında, Bolşeviklerin "milli mesele" politikası temelinde yeniden inşa edilmiş değildi. Öz itibariyle Avrupa Kıtası, tarihinde ilk ve son defa olarak, az sayıdaki istisnalar dışında, hem ulus devlet hem de bir tür burjuva parlamenter demokrasi olarak tanımlanan devletlerden oluşan bir yapboz tahtası haline gelmişti. Ne var ki bu durum çok kısa ömürlü oldu.

İki savaş arası dönemdeki Avrupa, "burjuva" milletin daha önceki bir bölümde tartışılan diğer boyutunun, yani bir "milli ekonomi" olarak milletin zaferine de tanıklık edecekti. Çoğu ekonomist, işadamı ve Batılı hükümet, rüyalarında 1913'teki dünya ekonomisine geri dönmeyi görüyordu, ama bunun gerçekleşmesinin imkânsızlığı ortaya çıkmıştı. Aslında, bu gerçekleşseydi bile, ideal sayılan, hatta Britanya'nın global üstünlüğünün doruğuna çıktığı zamanlarda dünya ekonomisinin gerçekliğinin bir parçasını oluşturan serbest rekabetçi özel girişim ve serbest ticaret ekonomisine geri dönülemezdi.

1913'te kapitalist ekonomiler, hükümetlerin desteklediği, koruduğu, hatta bir ölçüde yönlendirdiği geniş, merkezileşmiş şirket blokları oluşturma doğrultusunda hızla ilerlemekteydiler zaten. Savaş da devletin yönettiği, hatta devletin planladığı kapitalizme yönelişi büyük oranda hızlandırmıştı. Lenin, sosyalistlerin 1914'ten önce pratik olarak hiç kafa yormadıkları geleceğin planlı sosyalist ekonomisi tasarısını ortaya attığı zaman, 1914-17 Almanyası'ndaki planlı savaş ekonomisini model almıştı. Kuşkusuz, böylesi bir büyük sermaye artı devlet ekonomisi modeline geri dönüş dahi, savaşın bitiminde ekonomik ve politik gücün Batı dünyasında köklü biçimde yeniden bölüşüldüğü dikkate alınırsa, 1913'teki milletlerarası modelin yeniden kurulmasına yetmezdi. 1913'e her türlü geri dönüş fikrinin ütopyacı bir umut olduğu açıkça görülmüştü. İki savaş arasındaki ekonomik krizler de kendine yeterli "milli ekonomi"yi en görkemli biçimde güçlendirmeye yaramıştı. Büyük milletlerarası göç akımları durmaya yüz tutar, yüksek döviz denetimi duvarları milletlerarası para akışını engeller, milletlerarası ticaret daralır, hatta milletlerarası yatırımlar anlık çöküş belirtileri sergiler-

ken, dünya ekonomisi birkaç yıllığına çöküşün eşiğine gelen bir görünüm sunmuştu. İngilizler bile 1931'de serbest ticareti terk ettiklerine göre, devletlerin korumacılığa çekildikleri açık gibiydi; o kadar savunmacı bir korumacılık söz konusuydu ki, iki taraflı anlaşmalarla hafifletilen bir otarşi politikasına yaklaşılmıştı. Kısacası, ekonomik kasırga global ekonomiyi peşinde sürüklerken, dünya kapitalizmi, kendisini oluşturan ulus devlet ekonomilerinin ve onlara bağlı imparatorluklarının sığınaklarına çekilmekteydi. Bu zorunlu muydu? Kuramsal düzlemde yanıtlarsak, zorunlu değildi. Örneğin, 1970'lerin ve 1980'lerin global ekonomik fırtınaları buna benzer bir geri çekiliş –şimdiye kadar– yaratmadı. Ancak iki savaş arasındaki dönemde olan buydu.

Demek ki iki savaş arasındaki durum bize milliyetçiliğin ve ulus devletlerin sınırını ve potansiyelini değerlendirmek açısından olağanüstü bir fırsat sunmaktadır. Gene de bunları ele almadan önce, Versailles Barış Antlaşması'nın ve beraberinde gelen anlaşmaların (hem mantık hem de kolaylık gereği 1921 İngiliz-İrlanda Anlaşması da dahil olmak üzere) Avrupa'ya dayattığı fiili ulus devletler modeline kısaca göz atalım. Bu kısa bakış, Wilsoncu ilkenin, yani devlet sınırlarının milliyet ve dil sınırlarıyla uyumlu kılınması ilkesinin pratikte hiçbir şekilde uygulanamayacağını hemen açığa çıkarmaktadır. Çünkü 1918'den sonraki barış antlaşması (Almanya'nın sınırları üzerine bazı politik-stratejik kararlar ile İtalya ve Polonya'nın yayılmacılığına verilen birkaç gönülsüz ödün dışında) bu ilkeyi uygulanabildiği kadar pratiğe aktarmıştı. Her halükârda, ondan önce ya da ondan itibaren, Avrupa'da ya da başka bir yerde, politik haritayı milliyet doğrultusunda yeniden çizmeye yönelik aynı ölçüde sistemli bir girişim asla görülmemiştir.

Çözüm işe yaramadı. Halkların fiili dağılımı göz önüne alındığında, eski imparatorlukların yıkıntıları üzerinde kurulan yeni devletlerin çoğu, kaçınılmaz olarak, yerlerini aldıkları eski "milletler hapishaneleri" kadar çok milletli yapıdaydı. Çekoslovakya, Polonya, Romanya ve Yugoslavya buna örnektir. İtalya'daki Alman, Sloven ve Hırvat azınlıklar, Habsburg İmparatorluğu'ndaki İtalyan azınlıkların yerini almışlardı. Asıl değişim, devletlerin artık ortala-

ma olarak çok daha küçülmeleri ve devletler içindeki "ezilen halklar"a artık "ezilen azınlıklar" denilmesiydi. Kalın çizgilerle her birinde etnik köken ve dil itibariyle ayrı bir homojen halkın yaşadığı, kendi içinde uyumlu teritoryal devletlere bölünmüş bir kıta yaratma çalışmasının mantıksal sonucu, azınlıkların kitle halinde kovulması ya da imha edilmesiydi. 1940'lara kadar bütün boyutlarıyla ortaya çıkmamasına karşın, teritoryal milliyetçilik türünün caniyane *reductio ad absurdum*'u* böyleydi ve halen de böyledir. Bununla beraber kitle halinde sürme, hatta jenosid ilk kez Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Avrupa'nın güney ucunda, Türklerin 1915'te Ermenileri kitle halinde yok etmeye koyulmaları ve 1922 Yunan-Türk Savaşı'ndan sonra, 1.3-1.5 milyon Rumun Homeros devrinden beri yaşadıkları Küçük Asya'dan kovulmalarıyla görülmüştü.[1] Sonradan, bu konuda bir Wilsoncu milliyetçi olan Adolf Hitler, İtalyan Güney Tirol'ündekiler gibi anayurt topraklarında yaşamayan Almanları bizzat Almanya'ya taşımaya koyulurken, Yahudilerin sürekli ortadan kaldırılması için de hazırlıklar yapıyordu. Yahudilerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Fransa'dan Sovyetler Birliği'nin iç bölgelerine uzanan geniş Avrupa coğrafyasından fiilen silinmesinden sonra, özellikle Polonya ve Çekoslovakya'dan olmak üzere *en masse*** kovulma sırası Almanlara gelmişti. Homojen teritoryal millet, artık yalnızca barbarlarca ya da en azından barbarca araçlarla gerçekleştirilebilecek bir program olarak ortaya çıkıyordu.

Milliyetlerle devletlerin birbiriyle örtüşemeyeceğini keşfetmenin paradoksal sonuçlarından birisi, Wilsoncu ölçütlere göre ne kadar saçma olursa olsun, Versailles Antlaşması'yla çizilen sınırların kalıcı olduklarının (büyük devlet çıkarları, yani 1945'ten önce Almanya, 1945'ten sonra SSCB çıkarları doğrultusunda değiştirilmeleri gereken yerler dışında) ortaya çıkmasıydı. Avusturya ve Türk

* (Lat.) Bir önermeyi saçmalık düzeyine indirgeyerek çürütmek. (ç.n.)

1. Bkz. C. A. Macartney, "Refugees", *Encyclopedia of the Social Sciences* (New York, 1934), Cilt 13, s. 200-205; Charles B. Eddy, *Greece and the Greek Refugees* (Londra, 1931). Haksızlık etmemek açısından Yunanistan'ın da 400.000 Türkü kovduğu atlanmamalıdır.

** (Fr.) Kitle halinde. (ç.n.)

imparatorluklarından doğan devletlerin sınırlarını yeniden çizmeye yönelik çeşitli kısa ömürlü girişimlere rağmen, bu sınırlar hâlâ az çok Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çizildikleri gibidir; İtalya'nın ele geçirdiği Adriyatik kıyısındaki bölgelerin 1918'den sonra Yugoslavya'ya aktarılmasını saymazsak, en azından Sovyet sınırlarının güneyinde ve batısındaki durum böyledir.

Oysa, Wilsoncu sistem, bundan başka önemli ve hiç beklenmedik sonuçlara da yol açmıştı. Birincisi, küçük milletlerin milliyetçiliğinin şaşırtıcı olmayan bir biçimde, tıpkı Lenin'in vurguladığı "büyük millet şovenizmi" kadar azınlıklara karşı tahammülsüzlüğüydü. Habsburg Macaristanı'nı yakından bilenler açısından kuşkusuz yeni bir keşif değildi bu. Daha yeni ve kayda değer olan, resmi savunucularının formüle ettiği biçimiyle "millet fikri"nin mutlaka söz konusu halkın fiilen kendine biçtiği kimlikle çakışması gerekmediğinin keşfedilmesiydi. 1918'den sonra karışık bir milli bileşime sahip çeşitli bölgelerde yaşayan insanların rakip ulus devletlerin üyesi olup olmadığını belirlemek amacıyla düzenlenen plebisitler, bir dili konuşan, ama diğer dili konuşanların devletine katılmayı tercih eden önemli sayıda topluluğun varlığını gözler önüne sermişti. Bu durum bazen politik baskılarla ya da seçim hileleriyle açıklanabilir, bazen de politik cehalet ve toylukla göz ardı edilebilir. İki hipotez de tamamen inandırıcılıktan yoksun değildir. Gene de Almanya'da yaşamayı yeniden doğan Polonya'da yaşamaya tercih eden Polonyalıların, yeni Yugoslavya devleti karşısında Avusturya'yı seçen Slovenlerin varlığı yadsınamazdı. Ne var ki, bir milliyetin üyelerinin, kendilerinin somut ifadesi olduğunu iddia ettikleri teritoryal devletle özdeşleşmesi gerektiğine inananlar bunu *a priori* açıklayamıyorlardı. Bunun o sırada hızla mevzi kazanan bir kuram olduğu doğrudur. Bu kuram yirmi yıl sonra Britanya hükümetini, Almanya'da doğan herkesin o ülkeye her şeyin üstünde duran bir sadakat duyduğu varsayımıyla, Yahudiler ve antifaşist göçmenler dahil olmak üzere Birleşik Krallık topraklarında ikamet eden çoğu Almanı *en bloc** enterne etmeye götürecekti.

* (Fr.) Topluca. (ç.n.)

Tanım ile gerçeklik arasındaki daha ciddi bir ayrılık İrlanda'da çıkmıştı. Emmet ve Wolfe Tone'a* rağmen, Ulster'in altı kazasındaki çoğunluk kendisini yirmi altı kazada oturanların (hatta, sınırın güneyindeki küçük Protestan azınlığın) büyük bölümü gibi "İrlandalı" olarak görmeyi reddediyordu. Tek bir İrlanda içinde tek bir İrlanda milletinin var olduğu, daha doğrusu adada yaşayan herkesin tek, birleşik ve bağımsız bir Fenian İrlandası özlemini paylaştığı varsayımının yanlış olduğu ortaya çıkmıştı. Özgür İrlanda Devleti'nin (ve daha sonra Cumhuriyeti'nin) kuruluşundan sonraki elli yılda Fenianlarla onlara sempati duyanlar, ülkenin bölünmesini Britanya'nın emperyalist bir oyunu, Ulsterli Birlikçileri de Britanyalı ajanların yönlendirdiği sahtekârlar olarak gördüyse de, son yirmi yıldaki gelişmeler bölünmüş bir İrlanda'nın köklerinin Londra'da aranamayacağını aydınlığa kavuşturmuştur.

Yine, bir Güney Slav krallığının kurulması, orada yaşayanların, on dokuzuncu yüzyıl başlarında İlirya fikrinin (Hırvat) öncülerinin öne sürdükleri tek Yugoslav bilincini taşımadıklarını ve Hırvatlar, Sırplar ya da Slovenler olarak, katliam doğuracak kadar güçlü sloganlarla daha kolayca harekete geçirilebileceklerini ortaya koymuştu. Gerçekten, Hırvatların kitlesel milli bilinci ancak Yugoslavya'nın kuruluşundan sonra ve yeni krallığa, daha net bir ifadeyle bu krallıkta olduğunu iddia ettikleri Sırp egemenliğine karşı gelişmiş görünmektedir.[2] Yeni Çekoslovakya sınırları içinde Slovaklar ısrarla Çeklerin kardeşçe kucak açmalarından kaçıyorlardı. Benzer gelişmeler, aynı nedenlerle milli ve sömürge kurtuluş hareketlerinin yarattığı pek çok devlette daha da açık bir hal alacaktı. İnsanlar kendi "millet"leriyle, liderlerinin ve sözcülerinin onlar adına öngördükleri biçimde özdeşleşmiyorlardı. Tek bir birleşik alt-kıta hedefine bağlılığını koruyan Hint Milli Kongresi 1947'de Hindistan'ın bölünmesini; aynı alt kıtadaki Müslümanları tek bir devlette toplamayı amaç edinen Pakistan ise 1971'de Pakistan'ın bölünmesini kabullenmek zorunda kalmıştı. Bazı Hint komünistlerinin Bi-

* Theobald Wolfe Tone (1763-1798), "Birleşik İrlandalılar" derneğinin kurucularından olan İrlandalı devrimci. (ç.n.)

2. Mirjana Gross, "On the integration of the Croatian nation: a case study in nation building" (*East European Quarterly*, 15, 2 Haziran 1981, s. 224).

rinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce belirttiği gibi,[3] Hint politikası bir kez dar ve oldukça İngilizleşmiş ya da Batılılaşmış bir elit grubun tekelinden çıktığı andan itibaren, erken dönem milli hareketin hiç kafa yormadığı, dilsel temelde devletler kurulması taleplerinin ortaya çıkması kaçınılmazdı. Rakip dillerin temsilcileri, halkın yüzde 40'ının konuştuğu Hindu dilinin egemenliğini diğer Hintliler kabul etmeye yanaşmadıklarından, 700 milyon nüfuslu ülkede önemsiz bir kesim tarafından konuşulan İngilizceyi bugüne kadar Hindistan'ın resmi dili olarak muhafaza etmiştir.

Versailles Antlaşması başka bir yeni olguyu da gündeme sokmuştu: Milliyetçi hareketlerin coğrafi yayılmaları ve yeni hareketlerin Avrupa modelinden farklılığı. Galip devletlerin resmi düzeyde Wilsoncu milliyetçiliğe bağlı kaldıkları göz önünde bulundurulursa, ezilen ya da varlığı tanmmayan bir halk adına konuştuğunu iddia eden herkesin (ve bu insanlar büyük gruplar halinde, barışı yapan yüce mevkilerde lobi faaliyeti yürütüyorlardı), taleplerini millet olma ilkesi, özellikle kendi kaderini tayin etme hakkı temelinde dile getirmeleri doğaldı. Ancak bu halihazırda tartışılan argümandan fazlasını ifade ediyordu. Sömürge ve yarı sömürge kurtuluş hareketlerinin liderleriyle ideologları içtenlikle, kendi durumlarına denk düşmediği zamanlarda bile, genellikle Batı'dayken ya da Batı'dan öğrendikleri Avrupa milliyetçiliğinin diliyle konuşuyorlardı. Ve Rus Devrimi'nin radikalizmi temel global kurtuluş ideolojisi olarak Fransız Devrimi'nin radikalizmini sürdürdüğünden, artık Stalin'in metinlerinde somutlanan kendi kaderini tayin etme hakkı Mazzini'nin ulaşamadığı insanlara da ulaşıyordu. Henüz Üçüncü Dünya adı konmamış olan bölgedeki kurtuluşa, her yerde "milli kurtuluş" ya da Marksistler arasında "milli ve toplumsal kurtuluş" olarak bakılmaktaydı artık.

Ama bir kez daha pratik kurama uymamıştı. Kurtuluşun gerçek

3. Bkz. G. Adhikari, *Pakistan and Indian National Unity* (Londra, 1942), çeşitli yerler, ama özellikle s. 16-20. Böylece, Kongre'nlnki gibi, tek milli dil olarak Hindustani'den* yana olan eski Komünist Partisi çizgisi de terk edilmiş oluyordu (R. Palme Dutt, *India To-day*, Londra 1940, s. 265-66).

* Hindustani, bütün Kuzey Hindistan'da ticaret dili olarak kullanılan en önemli Batı Hindu lehçesidir. (ç.n.)

ve giderek güçlenen kuvveti, renkleri, giyimleri ve alışkanlıklarıyla yabancı oldukları görülebilen fetihçilere, egemenlere ve sömürücülere ya da onlar adına hareket ettiği belli olan kişilere karşı duyulan kızgınlıktan geliyordu. Yani antiemperyaldi. Sıradan insanlar arasında etnik, dinsel ya da başka türlü ön-milli kimlikler olduğu kadarıyla, bunlar henüz milli bilince katkıda bulunmaktan ziyade engel çıkarıyorlardı ve emperyal efendiler tarafından milliyetçilere karşı kolayca harekete geçirilebilirlerdi; emperyal güçlerin, tek bir millet oluşturması gereken (ama oluşturmamış olan) halkları bölen kabileciliği, komünalizmi vb. teşvik etmesine, emperyalist "böl ve yönet" politikalarına durmadan saldırılmasının kaynağı budur.

Öte yandan, Avrupa'da bulunsalardı "tarihsel milletler" sayılacak olan Çin, Kore, Vietnam, belki İran ve Mısır gibi birkaç görece süreklilik taşıyan politik birimin dışında; milli hareketler denen hareketlerin bağımsızlık kazanmaya çalıştığı toprak parçaları, çok büyük oranda, genellikle birkaç on yıldan daha uzun bir geçmişi olmayan emperyalist işgalin fiili ürünleriydi, yoksa başka koşullarda Avrupa'da "millet" denebilecek birimlerden ziyade dinsel-kültürel alanları temsil ediyorlardı. Özgürlük uğraşı verenler, yalnızca yabancı hükümetleri yıkmak için son derece elverişli bir Batı ideolojisini benimsedikleri için "milliyetçi" sayılıyorlar; oysa o zaman bile genellikle *évolués** yerlilerin ufak bir azınlığını oluşturuyorlardı. Panarabizm, panlatin Amerikanizm ya da panafrikanizm gibi kültürel ya da jeopolitik hareketler bu sınırlı anlamıyla dahi milliyetçi değil, milletlerüstü sayılıyor; ne var ki, pancermenizm gibi milli Avrupa'nın göbeğinde doğan emperyalist yayılma ideolojileri kuşkusuz milliyetçilikle bir yakınlığı akla getiriyordu. Bunlar, gerçek bir devlet ya da milletle hiçbir yakınlığı olmayan entelektüellerin kurgularından ibaretti. İlk Arap milliyetçileri, hareketlerin çok daha fazla Mısır yönelimli olduğu Mısır'dan ziyade, bir ülke olma özelliğinin en zayıf olduğu Osmanlı Suriyesi'nden çıkacaktı. Her halükârda bu tür hareketler, özellikle yaygın bir kültür diliyle eğitim gören insanların, dilsel açıdan o kültür alanı içinde kalan yerlerdeki entelektüel görevleri üstlenebilecek vasıfları taşıdıkları yö-

* (Fr.) Gelişmiş. (ç.n.)

nündeki apaçık gerçekten fazla bir şey ifade etmiyorlardı. Çoğu yaşamlarının bir kesitinde bir politik sürgün yaşayabilecek Latin Amerikalı entelektüeller ile Körfez ve Fas arasındaki her yerde kolayca iş bulabilecek Filistinli üniversite mezunları için hâlâ böyle bir şans vardır.

Öbür yandan, toprak peşindeki kurtuluş hareketleri, sömürgeci gücün ya da güçlerin kendi topraklarında oluşturdukları ortak öğeler temelinde yükselmekten kaçınamazlardı, çünkü gelecekteki ülkenin sahip olduğu tek birlik ve milli karakter genellikle buydu. Tıpkı bağımsız devletlerin varlığının bazen bir yurttaş yurtseverliği duygusu yaratması gibi, işgal ve yönetimin sağladığı birlik de bazen uzun vadede kendisini bir "millet" olarak gören bir halk yaratabilir. Cezayir'in 1830'dan beri yaşadığı Fransız deneyimi, daha doğrusu Fransa'ya karşı yürüttüğü mücadele dışında bir ülke olarak hiçbir ortak özelliği yoktur, gene de Cezayir'in millet olma karakterinin günümüzde en azından Mağrip,* Tunus ve Fas'ın "tarihsel" politik birimleri kadar köklü bir niteliğe sahip olduğu kolayca tahmin edilecektir. 1918'e kadar ait olduğu Güney Suriye içinde ciddi bir bölgesel kimliği dahi bulunmayan bir toprak parçasıyla birlikte anılan Filistin milliyetçiliğini, Siyonist yerleşim ve işgalin ortak deneyiminin yarattığı çok daha açıktır. Ancak bu, sömürgeciliğin çöküşüyle, asıl olarak 1945'ten sonra ortaya çıkan devletleri "millet" diye ya da onların sömürgecilikten kurtulmalarını sağlayan (bunun fiili ya da muhtemel baskılara bir yanıt olduğunu varsayarak) hareketleri "milliyetçi" hareketler diye adlandırmaya yetmez. Aşağıda, bağımlılık altındaki dünyada daha yakın dönemde meydana gelen gelişmeler üzerinde durulacaktır.

Bu arada, milliyetçiliğin ilk yurduna, Avrupa'ya geri dönelim.

Avrupa'da haritanın milli temelde yeniden çizilmesi, milliyetçiliği özgürleştirici ve birleştirici içeriğinden yoksun bırakmaktaydı, çünkü o zamana kadar mücadele eden milletlerin çoğu açısından bu amaçlara önemli ölçüde ulaşılmıştı. Bir bakıma Avrupa'nın durumu, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren politik açıdan sömürgecilikten kurtulan "Üçüncü Dünya"nın durumunu önceliyor, henüz ol-

* Tunus, Fas, Cezayir, bazen de Libya'yı içine alan bölge. (ç.n.)

gunlaşmamış yeni sömürgecilik laboratuvarı olan Latin Amerika'yı andırıyordu. Teritoryal devletlerin politik bağımsızlığı büyük oranda sağlanmıştı. Sonuçta, geleceğin problemlerini, açıkça anlaşıldığı üzere, bütün sorunlara çözüm getirmeyen bağımsızlığın yani kendi kaderini tayin hakkının sağlanmasından sonraya kadar ele alınmalarını erteleyerek basitleştirmek ya da gizlemek eskisi kadar kolay olmayacaktı.

Eski özgürleştirici ve birleştirici milliyetçilikten geriye ne kalmıştı? Bir yandan ve çoğu milliyet açısından, Romanya'daki Macarlar ve Avusturya'daki Slovenler gibi kurtulamamış azınlıklar ulus devletlerinin sınırları dışında kalırken, öbür yandan ulus devletlerin, yabancıların ya da içerideki azınlıkların zararına genişlemesi sürüyordu. Doğallıkla gerek Doğu Avrupa'da gerekse Batı Avrupa'da hâlâ devletsiz bazı milliyetler (örneğin, Makedonyalılar ve Katalanlar) vardı. Ancak, 1914'ten önce karakteristik milli hareketler Habsburg ve Osmanlı imparatorlukları gibi çok milletli ya da milletlerüstü diye değerlendirilen devletleri veya politik kümelenmeleri hedef almışken, 1919'dan sonra Avrupa'da genellikle ulus devletleri hedef alıyorlardı. Dolayısıyla milliyetçilik, hemen hemen tanımı gereği, birleştirici olmaktan ziyade ayrılıkçı nitelik taşıyordu; buna karşın, ayrılıkçı özlemler politik gerçekçilikle yatıştırılabilir ya da Ulster Birlikçileri örneğindeki gibi başka bir ülkeye bağlılığın arkasına gizlenebilirdi. Oysa durum çoktandır zaten böyleydi. Yeni olan, bu tür özlemlerin kendisini, Batı Avrupa'nın kâğıt üzerinde milli ama fiilen çok milletli devletlerinde, esasen kültürel bir biçimden ziyade politik bir biçimde göstermesiydi. Gene de sözgelimi iki savaş arasındaki dönemde boy gösteren Gal ve İskoç milli partileri gibi yeni milliyetçi oluşumların bir kısmı henüz kitlesel destekten yoksundu ve evrimlerinin "B aşaması"na –bırakın geride bırakmış olmayı– daha yeni adım atıyorlardı.

Gerçekten, İrlanda milliyetçiliğini saymazsak, Batı Avrupa'daki küçük milliyetçilikler 1914'ten önce arka planda kalıyorlardı. 1905'ten sonra kitlesel destek kazanan ve 1917-1919'da (Bilbao'daki işçi sınıfından seçmenlerin dışında) yerel seçimleri neredeyse silme kazanan Bask Milli Partisi bir ölçüde istisnai bir örnek-

ti. Bu partinin genç militanları doğrudan doğruya 1916-1922 dönemindeki devrimci İrlanda milliyetçiliğinden esinleniyorlardı ve Primo de Rivera'nın merkeziyetçi diktatörlüğü ile daha sonraki General Franco'nun daha acımasız ve merkezi baskıları partinin halk tabanını iyice güçlendirmişti. Katalancılık hâlâ esasen yerel orta sınıflara, küçük kasaba eşrafına ve entelektüellere özgü bir hareketti, çünkü hem Katalanları hem de göçmenleri kapsayan militan ve ağırlıkla anarşist işçi sınıfı, sınıf temelindeki yaklaşımıyla milliyetçiliğe karşı kuşkusunu korumuştu. Anarşist hareketin yayınları bilinçli ve kasıtlı bir biçimde İspanyolca yayımlanıyordu. Bölgesel sol ile sağ yine ancak Primo de Rivera'nın egemenliği döneminde, Katalonya'ya özerklik isteyerek Madrid monarşisine karşı bir tür halk cephesi aracılığıyla bir araya gelmişlerdi. Cumhuriyet ile Franco diktatörlüğü, kitlesel Katalancılığı güçlendirecekti. Bu arada Katalancılık diktatörlüğün son yıllarında ve Franco'nun ölümünden itibaren artık hem konuşma dili hem de yerleşik ve kurumsallaşmış kültür dili olan dile doğru kitlesel bir kayma sergilemiş olabilir; buna karşın 1980'de, saf Katalanca yayınlara daha çok dikkat çekici derecede büyüyen entelektüel ve orta sınıf dergilerde rastlanacaktı. 1980 yılında Barcelona'da dağıtılan günlük gazetelerin yalnızca %6.5'i Katalancaydı.[4] Öbür yandan, Katalonya'nın bütün sakinlerinin yüzde 80'i Katalan dilini ve Galiçya'da oturanların (oradaki bölgesel hareket çok daha pasiftir) yüzde 91'i yerel Gallego'yu konuşurken, 1977'de Bask ülkesinde oturanların yalnızca yüzde 30'u (en son rakamlar bu oranın değişmediğini göstermektedir)[5] yörenin dilini konuşuyordu. Bu, Bask milliyetçilerinin özerklik karşısında tam bağımsızlığa daha fazla sarılmalarıyla bağıntılı olabilecek bir olgudur. Demek ki Bask ve Katalan milliyetçiliği arasındaki farklılık, ağırlıkla Katalancılığın ancak güçlü ve bağımsız bir işçi hareketiyle bütünleşmek üzere sola kayarak kitlesel bir güç haline gelmesi ve gelebilmesinden ötürü, zamanla büyümüş olmalıyken; Bask milliyetçiliği geleneksel işçi sınıfı sosyalist hare-

4. *Le Monde*, 11 Ocak 1981.
5. H.-J. Puhle, "Baskischer Nationalismus im spanischen Kontext", der. H. A. Winkler, *Nationalismus in der Welt von Heute* (Göttingen, 1982), s. 53-54.

ketlerini tecrit etmeyi ve sonunda fiilen ortadan kaldırmayı başarmıştı (ayrılıkçı ETA'mn devrimci Marksist deyişleriyle gizlenemeyecek olan bir olgu). Katalancılığın, ağırlıkla işçi sınıfı kökenli olan göçmenleri kendi ülkesine asimile etmekte, büyük oranda yabancı düşmanlığının bir araya getirdiği Bask hareketinden olağanüstü derecede daha başarılı olması herhalde şaşırtıcı gelmemelidir. O ülke dışında doğan Katalonya sakinlerinin 1977'de yüzde 54'ü Katalanca konuşurken, Bask ülkesinde yaşayan ama o bölge dışında doğmuş olanların yalnızca yüzde 8'i Baskça konuşuyordu (ancak bu dili öğrenmenin çok daha zor oluşu da dikkate alınmalıdır).[6]

Ciddi bir politik güce dönüşen öteki Batı Avrupa milliyetçiliğine gelince, Flaman hareketi 1914'te, içlerinden bir kısmı Belçika'nın büyük bölümünü fethedip işgal etmiş olan Almanlarla işbirliği yaptığı zaman, yeni ve daha tehlikeli bir aşamaya girmişti. İkinci Dünya Savaşı'nda daha da dramatik biçimde işbirliği yapmışlardı. Oysa 1945'ten sonraya kadar Flaman milliyetçiliği, Belçika'nın birliğini ciddi ölçüde tehlikeye sokmuş görünmez. Diğer küçük Batı Avrupa milliyetçilikleri görmezlikten gelinebilecek boyutlardaydılar. İskoç ve Gal milliyetçi partileri iki savaş arasındaki depresyon yıllarında başlarını ancak kaldırabilecek duruma gelmişler, ne var ki ülkelerinin politikalarının dış çeperlerinde kalmışlardı: Galler Milliyetçi Partisi'nin kurucusunun Charles Maurras gibi bir gerici ve üstüne üstlük bir Roma Katoliği olması bunun göstergesidir.[7] İkinci savaştan sonraki çağa kadar ne parti ne de seçim desteği vardı. Bu türdeki diğer hareketlerin çoğu da folklorik gelenekselciliğin ve taşra öfkesinin sınırlarını pek aşmıyorlardı.

Ancak bizi –ve kendisini– geleneksel sınır tartışmaları, seçimler/plebisitler ve dilsel talepler alanının dışına çıkaran 1918 sonrası milliyetçilik hakkında başka bir gözlemde daha bulunulmalıdır.

6. Katalan ve Bask düşüncesi ile dilsel pratikleri arasındaki, örnekleme yöntemiyle yapılan araştırmalara dayanan tam bir karşılaştırma için bkz. M. Garcia Ferrando, *Regionalismo y autonomias en Espana* (Madrid, 1982) ve E. López Aranguren, *La conciencia regional en el proceso autonómico espanol* (Madrid, 1983).

7. Bkz. E. Sherrington, "Welsh nationalism, the French Revolution and the influence of the French right", der. D. Smith, *A People and a Proletariat: Essays in the History of Wales 1780-1980* (Londra, 1980), s. 127-47.

Bu çağdaki milli kimlik, kendini modern, şehirleşmiş ve yüksek teknolojili toplumlarda ifade etmek için yeni araçlara başvuruyordu. Değinilmesi gereken iki can alıcı nokta var. Birincisi çok az yorum yapmaya gerek olanı, modern kitlesel medyanın (basın, sinema ve radyo) yükselişiydi. Popüler ideolojiler bu araçlarla hem stardartlaşabilir, homojenleşebilir ve dönüştürülebilir, hem de açıkça özel çıkar sahipleri ve devletler tarafından maksatlı propaganda amacına yönelik olarak kullanılabilirdi (ilk Propaganda ve "Halkı Aydınlatma" bakanlığı 1933'te Almanya'da yeni Adolf Hitler hükümetince kurulmuştu). Oysa maksatlı propaganda, kitlesel medyanın, milli sembolleri her bireyin yaşamının bir parçasına dönüştürme ve böylece, çoğu yurttaşın yaşamının olağan bir boyutunu oluşturan özel ve yerel alanlar ile kamusal ve milli alanlar arasındaki ayrımları yıkma becerisine kıyasla, neredeyse kesinlikle daha az etkiliydi. Modern kitlesel medya olmasaydı, Britanya kraliyet ailesinin, milli kimliğin hem ev içindeki hem de kamusal alandaki bir ikonuna dönüşmesi imkânsız olurdu. Bunun en incelikli ritüel ifadesi gerçekte özellikle radyo için tasarlanmıştı (daha sonra televizyona da uyarlanmıştır): 1932'de başlatılan kraliyet Yılbaşı yayınları.

Spor da özel ve kamusal dünyalar arasındaki uçurumu kapatmaya yarıyordu. İki savaş arasındaki dönemde kitlesel bir gösteri olarak spor, devlet-milletleri sembolize eden kişiler ve takımlar arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen bir gladyatör yarışmaları dizisine dönüşmüştü (günümüzde de global yaşamın bir parçasıdır). O zamana kadar Olimpiyat Oyunları ve milletlerarası futbol karşılaşmaları gibi olaylar esasen orta sınıftan insanları ilgilendirirdi (gerçi Olimpiyat Oyunları 1914'ten önce bir milli rekabet havasına bürünmeye başlamıştı) ve milletlerarası karşılaşmalar aslında çok milletli devletlerin milli parçalarını bütünleştirmek amacıyla düzenlenirdi. Spor karşılaşmaları bu tür devletlerin birliğini sembolize ederdi, çünkü milletler arasındaki dostça rekabet, sembolik sözde mücadelelerle zararsız biçimde yatıştırılacak gruplar arası gerginlikler için bir emniyet supabı olması koşuluyla, düzenli yarışmaların kurumsallaşması kardeşlik duygusunu pekiştiriyordu. Avrupa

Kıtası'nda, Avusturya ile Macaristan arasında düzenlenen ilk düzenli milletlerarası futbol karşılaşmalarında bu ritüel yatıştırma unsurunun varlığını kabul etmemek güçtür.[8] Buna bakarak 1880'lerde milletlerarası rugbi karşılaşmalarının İngiltere ve İskoçya'dan Galler ve İrlanda'ya kadar yayılmasını Britanya'da o dönemde milli duyguların yoğunlaşmasına bir tepki olarak görebiliriz.

Gelgelelim iki savaş arasındaki dönemde milletlerarası spor, George Orwell'm çok geçmeden anladığı gibi, milli mücadeleyi ifade eder olmuştu; milletleri ya da devletlerini temsil eden sporcular da hayali cemaatlerin esas temsilcileri oluyorlardı. Bu dönem, Tour da France'ta milli ekiplerin ağır basmaya başladığı, Mitropa Kupası'mn Orta Avrupa devletlerinin önde gelen takımlarını karşı karşıya getirdiği, Dünya Kupası'mn dünya futboluna sokulduğu ve 1936 Olimpiyatı'nın kanıtladığı gibi Olimpiyat Oyunları'nm yanlış yorumlamaya yer bırakmayacak biçimde rakip milletlerin kendilerini ispatlama vesilesine dönüştüğü dönemdi. Sporu erkeklere milli duyguları aşılamanın benzersiz ölçüde etkili bir aracı durumuna getiren etken, en az politikleşmiş ya da kamusallaşmış bireylerin bile kendilerini, pratikte her insanın olmasını istediği ya da ömrünün bir anında kendisinin olmak istediği kadar mükemmel olan genç insanların sembolize ettiği milletle rahatlıkla özdeşleştirebilmeleridir. Milyonların oluşturduğu hayali topluluk, on bir isimli bir ekipte daha gerçek görünmektedir. Birey, alkışlamakla yetinse bile, kendi milletinin bir sembolü haline gelmektedir. Elinizdeki kitabın yazarı, İngiltere futbol tarihine baktığımızda çok muhtemel görünen biçimde Avusturya'yı yenerse bunun intikamını kendisinden alacaklarına ant içen arkadaşlarınm evinde, 1929'da Viyana'da oynanan ilk İngiltere-Avusturya futbol maçının radyo yayınını, nasıl sinirle dinlediğini hatırlamaktadır. Arkadaşlarım Avusturya'ydı, oradaki tek İngiliz oğlan çocuğu olan ben de İngiltere'ydim (bereket versin maç berabere bitti). Bu şekilde on iki yaşındaki çocuklar takım tutma kavramını millete kadar genişletmiş oluyorlardı.

Bu yüzden, Avrupa'da iki savaş arasındaki milliyetçiliğin bas-

8. E. J. Hobsbawm, "Mass-Producing traditions", der. E. J. Hobsbawm ve T. Ranger, *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983), s. 300-1.

kın yönü, yerleşik ulus devletlerin ve onların *irredenta*'larının milliyetçiliğiydi. Savaşan ülkelerdeki milliyetçilik kuşkusuz savaşla birlikte, bilhassa devrimci umut dalgası 1920'lerin başlarında geri çekildikten sonra iyice güçlenmişti. Faşist ve diğer sağcı hareketler bundan yararlanmakta vakit kaybetmediler. Faşist ve sağcı hareketler bu durumdan ilk planda, orta katmanlar ile toplumsal devrimden korkan diğer tabakaları, kolayca militan enternasyonalizmle –özellikle Bolşevik biçimiyle– ve hemen hemen aynı ölçüde, 1914-1918'deki savaş deneyiminin pekiştirdiği bir militarizm karşıtlığıyla özdeşleştirilebilecek olan kızıl tehdide karşı seferber ederek yararlandılar. Bu tür milliyetçi propagandanın çekim gücü, başarısızlığın ve zayıflığın sorumluluğu dışarıdaki düşmanlar ile içerideki hainlerin omzuna yıkılabildiği sürece, işçiler arasında bile etkili oluyordu. Ve ortada açıklanmayı bekleyen bol sayıda başarısızlık ve zayıflık vardı.

Pek çok insanı Büyük Buhran sırasında Nazi partisine ve Avrupa'nın diğer yerlerindeki aşırı sağcı hareketlere sürükleyen şey açıkça başarısızlık, hayal kırıklığı ve öfke duyguları olmakla birlikte, militan milliyetçiliğin bir umutsuzluk refleksinden ibaret olduğunu iddia etmek yanlış. Oysa Almanların 1918'den sonraki yenilgiye tepkileri ile Batı Almanların 1945'ten sonra yenilgiye tepkileri arasındaki fark çok önemlidir. Weimar Cumhuriyeti'nde hemen hemen bütün Almanlar, komünistler dahil, Versailles Antlaşması'nın dayanılmaz adaletsizliğine yürekten inanırdı ve bu antlaşmaya karşı mücadele bütün partilerde kitleleri harekete geçiren belli başlı dinamiklerden birisiydi. 1945'ten sonra Almanya'ya dayatılan koşullar ise 1919'la kıyaslanmaz derecede daha ağır ve daha keyfiydi. Dahası Federal Almanya, bunun Nazi Almanyası'nm diğer halklara reva gördüğü çok daha büyük dehşet manzaraları karşısında haklı bir ceza olduğuna inanmayan, Orta ve Doğu Avrupa'dan vahşi yollarla kovulmuş milyonlarca öfkeli ve milliyetçi Almanı barındırıyordu. Buna karşın intikam yanlısı politik revizyonizm Federal Almanya politikasında asla mütevazı ve hızla gerileyen bir rolden daha fazlasını oynamayacaktı ve günümüzde de kesinlikle ciddi bir faktör değildir. Weimar ile Bonn arasındaki fark-

lılığın nedenini anlamak zor değildir. Federal Cumhuriyet'te 1940'ların sonlarından beri işler çoğu yurttaşın gözünde son derece iyi giderken; Weimar Cumhuriyeti beş yıl boyunca yenilgi, devrim, kriz ve şaha kalkmış enflasyonla boğuşmaktan başka bir şey yapamamış ve korkunç bir bunalıma sürüklenmişti.

Buna rağmen, militan milliyetçiliğin dirilmesini basit bir umutsuzluk refleksi diye görmesek bile, belli ki başka ideoloji, politik proje ve programların insanların umutlarını gerçekleştirme yeteneksizliği, başarısızlık ve acizliğin bıraktığı boşluğu dolduran bir şeydi. Militan milliyetçilik, Aydınlanma çağının eski ütopyalarını kaybetmiş olanların ütopyası, başka programlara inançlarını kaybetmiş olanların programı, eski politik ve toplumsal referansların desteğini kaybetmiş olanların dayanağıydı. Bu konuya aşağıda tekrar eğileceğiz.

Önceki bölümde ortaya koyulmaya çalışıldığı gibi, milliyetçilik onu dışlayıcı, her şeyi tüketen, her şeyin üstünde bir politik buyruk olarak kavrayanlarla özdeş görülemez ve o dönemde de görülemezdi. Daha önce tartıştığımız gibi bu, bir milli kimlik duygusunun ya da yurttaş hakları ve görevleri çerçevesinde koyarsak, yurtseverlik duygusunun büründüğü tek biçim değildi. Kendisini bütün diğer politik ve toplumsal kimlik biçimlerinin yerine koyan devletler ya da sağcı politik hareketlerin dışlayıcı milliyetçiliği ile modern devletlerde bütün diğer politik duyguların yeşerdiği toprağı oluşturan karışım halindeki milli/yurttaşın toplumsal bilincini ayırmak önemlidir. Bu anlamıyla "millet" ile "sınıf" kolayca ayrılamazdı. Sınıf bilincinin pratikte kamusal-milli bir boyutunun, kamusal-milli ya da etnik bilincin de toplumsal boyutlarının olduğunu kabul edersek, birinci savaştan sonraki Avrupa'da işçi sınıflarının radikalleşmesinin, onların potansiyel milli bilinçlerini kuvvetlendirmiş olması pekâlâ mümkündür.

Yoksa solun, faşist olmayan ülkelerde antifaşist mücadele sırasında milli ve yurtsever duyguyu yeniden sahiplenmedeki olağanüstü başarısını nasıl açıklarız? Bilhassa İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası'na gösterilen direnişin hem milli duygulara hem de toplumsal yenilenme ve kurtuluş umutlarına seslendiği ko-

lay kolay yadsınamaz. Tam da 1930'ların ortasında komünist hareket, yurtseverlik sembollerini ("Marseillaise"[9] gibi devrimci, daha doğrusu sosyalist geçmişle yakın ilişkisi olanları bile) burjuva devletlere ve küçük burjuva politikacılara bırakmış olan İkinci ve Üçüncü Enternasyonal geleneklerinden bilerek kopmuştu. Daha sonradan gündeme gelen bu sembolleri yeniden sahiplenme ve deyim yerindeyse en iyi marş ezgileri tekelini şeytanın ordularına bırakmama girişimlerinin, en azından dışardan ve geçmişe dönük olarak bakıldığında garip yönleri vardı; ABD Komünist Partisi'nin (pek az gözlemciyi şaşırtan bir başarısızlıkla) komünizmin yirminci yüzyılın Amerikancılığı olduğunu iddia etmesi buna örnektir. Gene de komünistlerin antifaşist direnişteki rolleri, onların, bilhassa 1941'den sonra yurtseverliği yeniden sahiplenmelerini (General de Gaulle'ü kesinlikle kaygıya boğacak bir biçimde)[10] bir hayli makul kılıyordu. Dahası, komünist hareketin hem içinde hem de dışında, kızıl ve milli bayrakların bir arada bulunması gerçekten halktan destek görüyordu.

Solda milli duygularda gerçekten bir kabarış mı olduğunu, yoksa bunun, solun resmi antimilliyetçiliği ve antimilitarizmiyle uzun süredir kenara itildikten sonra bir kez daha sahnenin ortasında görünmeye başlamasına izin verdiği jakoben türde bir geleneksel devrimci yurtseverliği mi yansıttığını saptamak zordur. Bu tür konular, ciddi araştırmalara elverişli olsa ve çağdaş politik belgeler bu konularda çağdaşların anıları kadar kötü bir yol göstericisi olsa bile, çok az araştırılmıştır. Açık olan, toplumsal devrim ile yurtseverlik duygusunun yeniden birleşmesinin son derece karmaşık bir fenomen olduğudur. Biz yapılacak başka incelemeleri beklerken, en azından bu karmaşık yönlerden bazılarını ana hatlarıyla ortaya koyabiliriz.

Birincisi, antifaşist *milliyetçilik*, çeşitli milli yönetici sınıfların

9. Gerek Almanya'da gerekse Fransa'da "Enternasyonal"in yerini "Marseillaise"in aiması konusunda bkz. M. Dommanget, *Eugène Pottier* (Paris, 1971), Bölüm III. Yurtsever çağın için bkz. örneğin Maurice Thorez, *France Today and the People's Front* (Londra, 1936), XIX, s. 174-85, özellikle 180-81.

10. Charles de Gaulle, *Mémories de Guerre,* II (Paris, 1956), s. 291-92. ABD için Earl Browder, *The People's Front in the United States* (Londra, 1937), özellikle s. 187-96, s. 249-69.

bir bölümünün sağda bir milletlerarası politik saflaşmayı ve onunla özdeşleşen devletleri tercih ettiği *milletlerarası* bir ideolojik iç savaş bağlamında ortaya çıkmıştı. Böylece sağdaki geleneksel partiler, bir zamanlar kendilerine çok yararlı hizmetler görmüş yabancı düşmanı yurtseverlikten vazgeçmiş oluyorlardı. Fransız sağı bunu, "Hitler, Léon Blum'dan daha iyidir" diyerek ifade etmişti. Bu deyişle kastedilen herhalde şuydu: Bir Yahudidense bir Alman daha iyidir. Ama çok kolayca şöyle de yorumlanabilirdi: Kendi ülkemiz yerine yabancı bir ülke. Bu, solun milli bayrağı sağın artık gevşemiş ellerinden geri almasını kolaylaştırıyordu. Benzer biçimde Britanya'da Hitler'i yatıştırma politikasına karşı çıkmak, Hitler'i tamamen haklı olarak Britanya İmparatorluğu'na bir tehditten ziyade Bolşevizme karşı güçlü bir siper olarak gören muhafazakârlara kıyasla sol açısından çok daha kolaydı. Bir anlamıyla antifaşist yurtseverliğin yükselişi, yerinde bir bakışla, bir tür enternasyonalizmin zaferinin parçasıydı demek ki.

İkincisi, hem işçiler hem de entelektüeller aynı zamanda *milletlerarası* bir tercih yapmışlar, ama bu tercih milli duyguları kuvvetlendirmişti. Son zamanlarda 1930'lardaki Britanya ve İtalyan komünizmi üzerine yapılan araştırmalar, genç işçilerle entelektüelleri komünizme çekmekte antifaşist seferberliğin oynadığı rolü, öncelikle İspanya İç Savaşı'nm rolünü vurguluyordu.[11] Gelgelelim İspanya'ya sağlanan destek, çok daha kısıtlı bir çekim gücü bulunan Hindistan ya da Fas için düzenlenen antiemperyalist kampanyalar gibi basit bir milletlerarası dayanışma eylemi değildi. Britanya'da faşizme ve savaşa karşı mücadele Britanyalıları, Fransa'da Fransızları ilgilendiriyordu, oysa Temmuz 1936'dan sonra faşizme ve savaşa karşı mücadelenin asıl cephesi Madrid'deydi. Her ülkede özünde yerel çerçevede kalan sorunların kavgası, tarihin tesadüfleri sonucu, ortalama bir Britanyalının zihninde mücadelenin kendisini ilgilendirmesi dışında hemen hiçbir çağrışımda bulunmayan, çok uzak ve çoğu işçinin hiç tanımadığı bir ülkenin savaş alanlarında veriliyordu. Ayrıca, faşizm ve savaşın belli yabancı devletlerle,

11. Hywel Francis, *Miners against Fascism: Wales and the Spanish Civil War* (Londra, 1984); Paolo Spriano, *Storia del Partito Cominista Italiano*, Cilt III (Torino, 1970), Bölüm IV.

Almanya ve İtalya'yla özdeşleştirildiğini aklımıza getirirsek, bu mücadele yalnızca Britanya veya Fransa'daki ülke içi gelişmelerin geleceğiyle veya genel savaş ve barış sorunuyla değil, aynı zamanda Britanya veya Fransız milletlerinin Almanlara karşı savunulmalarıyla ilgiliydi.

Üçüncüsü, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine doğru açıklığa kavuştuğu gibi, antifaşist milliyetçilik açıkça hem toplumsal hem de milli bir çatışmayla ilgiliydi. Britanyalılar arasında olsun, Avrupa Kıtası'ndaki direniş hareketlerinde olsun, zafer ile toplumsal dönüşüm birbirinden ayrılmazdı. Savaşın Britanya'da, Britanya yurtseverliğinin sembolü, sevilen ve hayranlık duyulan savaş önderi Winston Churchill'in seçim yenilgisiyle ve İşçi Partisi'nin gösterişli zaferiyle bitmesi bu noktayı tartışma götürmez biçimde ortaya koymaktadır; çünkü, başka yerlerde kurtuluşun getirdiği baş dönmesi duygusu ne olursa olsun, 1945'teki Britanya genel seçiminin kamuoyunun bilinçli bir ifadesi olduğu tartışma götürmezdi. Muhafazakârlar ile İşçi Partisi zafere aynı ölçüde inanmışlardı, ama zafere ve toplumsal dönüşüme resmen tek bir parti inanmıştı.

Bunun dışında çok sayıda Britanyalı işçi açısından savaşın toplumsal bir boyutu vardı. Almanların 1941'de SSCB'ye saldırmasının, üniformalı üniformasız Britanyalı işçilerde Sovyetler'e karşı bir sevgi seline yol açması rastlantı değildir (gerek SSCB'nin gerekse yerli komünistlerin Eylül 1939 ile Haziran 1941 arasındaki politikası bu dalgayı pek etkilememişti). Nihayet Britanya artık tek başına savaşmıyordu. Britanya ordusunun işçi birliklerindeki sıradan askerler olarak olayların gelişimini izlemiş olan bizlerin gözünde, bu birimlerdeki politik bakımdan bilinçli, yani İşçi Partili ve sendikalist askerlerin büyük bölümünün Sovyetler Birliği'ni hâlâ bir şekilde "işçi devleti" olarak düşündükleri son derece nettir. Ernest Bevin gibi kararlı ve boyun eğmez bir antikomünist sendika önderi dahi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraya kadar bu kanıdan vazgeçmemişti.[12] Bu ölçüde savaş, hem sınıflar hem de devletler arasındaki bir savaşın unsurlarını barındırır görünüyordu.

12. Krş. 1941 konuşması, A. Bullock, *The Life and Times of Ernest Bevin*, Cilt 2 (1967), s. 77. H. Pelling, *The Labour Governments 1945-51* (Londra, 1984), s. 120.

Demek ki milliyetçilik, antifaşist mücadelede güçlü biçimde solu çağrıştırmaya başlamıştı ve sonradan sömürge ülkelerdeki antiemperyalist mücadele deneyimiyle kuvvetlenen bir çağrışımdı bu. Çünkü sömürge kurtuluş mücadeleleri çeşitli biçimlerde milletlerarası solla bağlıydı. Sömürge kurtuluş mücadelelerinin metropolitan ülkelerdeki politik müttefikleri hemen hemen hep bu çevrelerde bulunacaktı. Emperyalizm (yani antiemperyalizm) kuramları çoktan beri sosyalist düşünce külliyatının organik bir parçasını oluşturmuştu. Sovyet Rusya'nın ağırlıkla bir Asya ülkesi olması ve dünyaya daha Avrupa dışından (iki dünya savaşı arasında esas olarak Asyalı perspektifle) bakması, henüz "Üçüncü Dünya" denmeyen bu bölgenin eylemcilerini etkilemezlik edemezdi. Buna karşılık, Lenin'in ezilen sömürge halklarının kurtuluşunun dünya devriminin önemli bir silahı olduğunu keşfetmesinden beri, komünist devrimciler, metropolitan emperyalistlerin nefret ettiği her şeye işçilerin hoşgörüyle yaklaşması gerektiği düşüncesiyle, sömürge kurtuluş mücadeleleri için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Sol ile bağımlı ülke milliyetçiliği arasındaki ilişkiler, kuşkusuz basit bir formülle ortaya konamayacak kadar karmaşıktı. Kendi ideolojik tercihleri dışında antiemperyalist devrimciler, kuramda ne kadar enternasyonalist olurlarsa olsunlar, kendi ülkelerinin bağımsızlık kazanmasından başka bir şeyle ilgilenmiyorlardı. Amaçlarını daha geniş kapsamlı global hedefler uğruna (geleneksel bir Fenian ilkesi doğrultusunda, özellikle kazanmalarına hemen hemen kesin gözüyle bakıldığı yıllarda kendi milletlerinin müttefikleri saydıkları, oysa kendi imparatorluklarının düşmanları olan Nazi Almanyası ile Japonya'ya karşı yürütülen savaşın kazanılması gibi) ertelemeleri ya da değiştirmeleri gerektiği önerilerine aldırış etmiyorlardı. Antifaşist sol açısından bakıldığında, Frank Ryan gibi birisini anlamak güçtü: Ryan, Milletlerarası Tugay'da İspanyol Cumhuriyeti adına dövüşecek kadar solda bir İrlanda Cumhuriyetçisi savaşçısıyken; General Franco'nun birlikleri tarafından ele geçirildikten sonra ortaya çıktığı Berlin'de, Almanların zaferinin ardından Kuzey ve Güney İrlanda'nın birleşmesine karşılık IRA'nın Alman-

ya'ya destek vermesi için her türlü pazarlığa girişmişti.[13] Geleneksel İrlanda Cumhuriyetçiliği açısından bakıldığında, Ryan'm herhalde iyi düşünülmemiş olmakla birlikte tutarlı bir politika izlediği düşünülebilir. Bengal kitlelerinin kahramanı olan ve önceden Hindistan Milli Kongresi'nin önemli radikal simaları arasında yer alan, savaşın ilk aylarında esir düşen Hintli askerlerden Britanya karşıtı Hint Milli Ordusu kurarak Japonlara katılan Subhas C. Bose'a ("Netaji") karşı çıkmak mümkündü. Ama bu, 1942'de Müttefiklerin Asya'da savaşı kazanmaya açıkça daha yakın taraf olmasına dayandırılamazdı, çünkü Hindistan'ı Japonların başarıyla işgal etmesi de ihtimal dışı değildi. Burada aklımıza gelenlerden daha çok sayıda antiemperyalist hareket lideri, Almanya ile Japonya'yı, bilhassa 1943'e kadar Britanya ile Fransa'dan kurtulma çaresi olarak görmüşlerdi.

Ancak, özellikle 1945'ten sonraki bağımsızlık ve sömürgecilikten kurtulma yanlısı hareketler, tartışma götürmez biçimde, sosyalist/komünist antiemperyalizmle özdeşleşmişti; yalnızca sosyalistlerle komünistlerin kurtuluş mücadelelerinde önemli rol oynadıkları devletlerin değil, sömürgecilikten kurtulmuş ve yeni bağımsız olan çok sayıda devletin de kendilerini bir anlamıyla "sosyalist" olarak ilan etmelerinin nedeni herhalde budur. Milli kurtuluş, solun sloganı haline gelmişti. Paradoksal bir durum olarak, Batı Avrupa'daki yeni etnik ve ayrılıkçı hareketler, 1914'ten önceki aşırı sağcı, faşizm yanlısı, hatta bazı yaşlı militanların sergiledikleri işbirlikçi tavırla hiç uyuşmayan, toplumsal devrimden yana ve Marksist söylemleri benimsemeye başlamışlardı.[14] 1968 beklenen mutluluğu getiremediği zaman solun genç entelektüellerinin hemen bu tür hareketlere akın etmesi, milliyetçi retoriğin dönüşüme uğramasına ek bir itki kazandırıyordu. Doğal kendi kaderini tayin etme hakları engellenmiş olan eski halklar, böylece emperyalist sömürüden kurtu-

13. Bkz. Sean Cronin, *Frank Ryan. The Search for the Republic* (Dublin, 1980); ama ayrıca, der. Frank Ryan, *The Book of the XV Brigade* (Newscastle on Tyne, 1975; ilk yayımı, Madrid, 1938).

14. Fransa'da "etnik" eylemcilerin pek çoğunun daha önceki işbirlikçilikleri için bkz. William R. Beer, "The social class of ethnic activists in contemporary France", der. Milton J. Esman, *Ethnic Conflict in the Western World* (Ithaca, 1977), s. 157.

lan "sömürgeler" olarak yeniden sınıflandırılıyordu.

1930'lardan 1970'lere kadar egemen milli kurtuluş söyleminin solun kuramlarını, özellikle Komintern Marksizmi'ndeki gelişmeleri yansıttığı ileri sürülebilir. Milli özlemin alternatif dilinin faşizmle birlikte anılması yüzünden bir kuşağı onu kullanmaktan tamamen vazgeçirecek kadar gözden düşmüş olması, solcu söylemin hegemonyasını daha bir belirginleştiriyordu. 1848'den önce çok doğal sayılan milliyetçilikle solun ittifakı, Hitler'den sonra ve sömürgeciliğin sona erişiyle yeniden kurulmuş görünüyordu. Milliyetçiliğin alternatif meşruiyet alanları ancak 1970'li yıllarda ortaya çıkacaktı. Batı'da esasen komünist rejimleri hedef alan yeni dönemin en önemli milliyetçi ajitasyonları, egemen komünist partilerden çıkan her türlü ideolojiyi fiilen reddetmediklerinde bile, daha basit ve daha duygusal milli iddialara geri dönmüşlerdi. "Üçüncü Dünya"da, özellikle çeşitli İslami biçimleriyle ama aynı zamanda diğer dinsel türleriyle (örneğin, Sri Lanka'da Sinhali aşırılar arasındaki Budizm) dinsel birlik hareketinin yükselişi, hem devrimci milliyetçiliğe hem de milli baskıya bir temel sağlıyordu. Geçmişe bakıldığında solun 1930'lardan sonraki ideolojik hegemonyası geçici bir durum, hatta bir yanılsama olarak görülebilir.

Sorulması gereken önemli bir soru daha kalıyor: Milliyetçi duyguların ve hareketlerin, ilk ortaya çıktıkları coğrafi bölgelerin ötesine yayılması, milliyetçiliğin gelecekteki şansını nasıl etkilemiştir? 1920'lerdeki Avrupalı gözlemciler bağımlı dünyadaki (yani, pratikte Asya'daki ve İslam ülkelerindeki) milliyetçiliği, belki geçmişe bakıp değerlendirdiğimizden daha fazla, ciddiye almaya başladıkları halde,[15] Avrupa çözümlemesinin değişmesi gerektiğini düşünmüyorlardı. Avrupa dışındaki en kalabalık bağımsız devletler topluluğunu oluşturan Latin Amerika cumhuriyetleri ABD dışında çok az dikkat çekiyorlar; bu bölgedeki milliyetçilik ya Ruritanyacı bir şaka sayılıyordu ya da 1930'lar ve 1940'larda belirli gruplar ko-

15. Orijinalleri Almanca olarak sırayla 1928'de ve 1930'da yayımlanan Hans Kohn'un *History of Nationalism in the East* (New York, 1933) ve *Nationalism and Imperialism in the Hitler East* (New York, 1932) adlı çalışmaları herhalde bu konu üzerinde duran ilk ciddi incelemelerdir. Yazarın bu bölgede yoğunlaşmasının nedeni belki Siyonizm'e yakınlığıydı.

layca hasıraltı edilmelerine neden olacak biçimde Avrupa faşizmine sempati duymaya başlayana kadar, Kızılderili uygarlıklarıyla geleneklerinin kültürel açıdan yeniden keşfedilmesi anlamına gelen *indigenismo* içinde erimişti. Japonya, belli ki *sui generis** bir ülke olmakla birlikte, fahri bir Batılı emperyal devlet sayılabilir, böylece Batılı modelleri gibi bir ölçüde milli ve milliyetçi bir devlet gözüyle bakılabilirdi. Afganistan ve belki Siyam (Tayland) dışında, fiilen bir metropol ülkenin sahip olmadığı ve yönetmediği Afrika-Asya bölgelerinin diğer ülkeleri içinde bağımsız manevra olanağına gerçekten sahip olan tek bir devlet bulunuyordu: İmparatorluk sonrası Türkiye.

Önemli sayılabilecek hemen hemen bütün antiemperyalist hareketler üç başlıktan birine sokulabilirdi ve metropollerde genellikle sokulmuştu: Avrupa'nın "milletlerin kendi kaderini tayin etmesi" ilkesini taklit eden yerel eğitimli elit kesimler (Hindistan'daki gibi), halk tabanlı Batı düşmanlığı (bilhassa Çin'de, yaygın biçimde kullanılan çok yönlü bir başlık) ve savaşçı kabilelerin doğal yüksek moralleri (Fas'ta ya da Arap çöllerindeki gibi). Son gruba giren örneklerde, sağlam ve genellikle apolitik erkekleri emperyal ordulara devşirme ihtimalini hep akıllarında tutan emperyal yöneticilerle entelektüeller, şehirli kışkırtıcılara, daha çok da eğitimli olanlarına gerçek düşmanlıklarını koruyarak, hoşgörülü davranma eğilimi gösteriyorlardı. Bu örneklerin hiçbirisi çok fazla kuramsal irdeleme gerektirir görünmüyordu, oysa İslam ülkelerindeki halk hareketlerinin örneği, hatta Gandhi'nin Hint kitlelere cazip gelmesi, dinin harekete geçirici rolünün modern Avrupa'da görülenden daha fazla olduğunu akla getirmekteydi. Herhalde Üçüncü Dünya'nın –devrimci solun dışında– esinlendirdiği milliyetçilik hakkındaki akla gelebilecek en tipik durum, "milli" kavramının evrensel ölçüde uygulanmasına beslenen genel bir kuşkuculuktu. Emperyal ülkelerin gözlemcilerine göre, bağımlı dünyada, topluluk ve politik sadakat fikirleri, tamamen farklı olan kendi ülkelerinin insanlarıyla teması kaybetmiş olan gelişmiş (*évolués*) azınlıkların ithal ettikleri bir entelektüel üründü genellikle. Gerçi bu, emperyal ülkelerin yönetici-

* Kendine özgü. (ç.n.)

lerini ya da Avrupalı göçmenleri kitlesel milli kimliğin yükselişini küçümsemeye yöneltiyordu (Siyonistlerie İsrailli Yahudilerin Filistin Araplarını küçümsemeleri gibi), ama bu tür düşünceler gene de yersiz değildi.

Bağımlı dünyada iki savaş arasında "milli mesele" hakkında ortaya atılan en ilginç düşünce, iki savaş arasının kodlarıyla Leninist Marksizm'in katı çerçevesinin dışına çıkmamakla birlikte, milletlerarası komünist hareketten gelmişti. Marksistlerin zihnini en çok kurcalayan sorun, milli ve toplumsal kurtuluşu öngören geniş kapsamlı antiemperyalist hareket içindeki sınıfların (sömürge bir ülkenin burjuvazisiyle proletaryası gibi birbirleriyle sınıf mücadelesine girişmiş olmaları gereken sınıflar dahil olmak üzere) ilişkisiydi; şöyle ki, yerli sömürge toplumlar Batı'dan alman terimlerle analiz edilmeye yatkın bir sınıf yapısına sahip oldukça, Marksist analiz açısından çok daha karmaşık sorunlar yaratan bir durumla karşılaşılıyordu. Öbür yandan, özgürlükleri uğruna savaşan "milletler"in fiili tanımı, genel olarak, fazla araştırma yapmaya gerek duymadan var olan milliyetçi hareketlerden devralınıyordu. Böylece Hint milleti, Hint Milli Kongresi'nde iddia edildiği gibi Hint alt kıtasında yaşayan nüfus, İrlanda milleti ise Feniancıların "millet" saydıkları topluluk oluyordu.[16] Bu kitabın amacını aştığını düşündüğümüzde bu ilginç alana daha fazla girmemiz gerekmiyor.

Üçüncü Dünya'daki antiemperyal "milli" hareketlerden çok azı, emperyalistlerin gelişinden önce var olan politik ya da etnik bir birimle çakıştığı için, terimin on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da kullanıldığı anlamıyla milliyetçiliğin gelişmesi ağırlıkla sömürgecili-

16. *Die nationale Frage und Österreichs Kampf um seine Unabhängigkeit: Ein Sammelband*, Johann Koplenig'in Önsöz'ü (Paris, 1939), başlıca istisna olan Avusturya için belgeler sunmaktadır. Avusturya'nın Almanca konuşan sakinleri o zamana kadar Marksistler tarafından Alman milletinin üyeleri olarak görülmüşlerdi; Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin, Almanya Hitler'in eline geçince problemlere yol açan Almanya'yla birleşmeye sadık kalmasının asıl kaynağı da bu saptamaydı. Sosyal Demokratlar Kari Renner'ın (sonradan ikinci Avusturya Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olacaktı) 1938'de *Anschluss*'u* fiilen selamlamasına yol açacak ölçüde tavırlarını muhafaza ederlerken, Avusturyalı komünistler bu tür güçlüklerden kurtulmak amacıyla ayn bir Avusturya milleti kuramı geliştirmişlerdi.

* Almanya'nın Avusturya'yı egemenliği altına alması için kullanılan bir terim. (ç.n.)

ğin sona erişinden sonraya, yani esasen 1945'ten sonraya rastlıyordu. Dolayısıyla milliyetçi hareketlerin çoğu, yabancı bir emperyalist zalim devleti değil, sahip olmadıkları bir milli homojenliği iddia eden, yeni kurtulmuş devletleri hedef almıştı. Başka bir deyişle, bazen eski egemenlerin iktidarından miras kalan, modernleştirici elitlerin devraldıkları Batı kaynaklı ideolojilerin gerçekdışılığını da hedef almakla birlikte, emperyal çağın bağımlı dünyayı paylaştırdığı toprak parçalarının "milli", yani etnik ya da kültürel açıdan gerçekdışılığını protesto ediyorlardı.

Peki milliyetçi hareketler karşı çıkışlarını eski "milliyet ilkesi"ne ve kendi kaderini tayin etme talebine denk düşen bir şey adına mı yürütüyorlardı ve yürütmektedirler? Bu hareketler bazı örneklerde belli ki aynı dili konuşmaktadırlar. Bu dil ise doğrudan Mazzini'den değil, dolaylı olarak, bağımlı dünyanın geniş bölgelerindeki entelektüelleri ideolojik açıdan en fazla etkileyen iki savaş arası Marksizminden gelmektedir. Sri Lanka örneğinde gerek Sinhali gerekse Tamil aşırılarda açıkça görülmektedir bu durum (gerçi Sinhali komünalizmi de Ari ırkın üstünlüğünü kanıtlamak amacıyla on dokuzuncu yüzyılın Batılı dilsel/ırkçı fikirlerine dayanmaktaydı).[17] Ama bütün bunlardan, Üçüncü Dünya'daki komünal çatışmalar ve rekabetler ile etnik grup iddialarını en iyi bu ışıkta, yani mantıksal amacı teritoryal devletlerin kurulması olan, potansiyel devlet kurma hareketleri olarak değerlendirebileceğimiz sonucunu çıkaramayız. Afrika'nın pek çok yerinde açıkça çok güçlü desteğe sahip olan "kabileciliğin" "görece olgunlaşmamış devletlerin yaptırım aygıtına karşı bile dayanamaması"[18] bizi biraz duraksatmalıdır. Aynı şekilde, madalyonu tersine çevirirsek, Lübnan gibi komünal parçalara ayrışarak dağılan bölgelerin, asgari ölçülerde bile bir ulus devlet ya da sadece devlet diye tanımlanabilecek bir

17. Kumari Jayawardene, *Ethnic and Class Conflicts in Sri Lanka* (Dehiwala, 1985); aynı yazarın, "The national question and the left movement in Sri Lanka" (*South Asia Bulletin*, VII, 1 ve 2, 1987, s. 11-22); Jayadeva Uyangoda, "Reinterpreting Tamil and Sinhala nationalism" (*a.g.y.*, s. 39-46); R. N. Kearney, "Ethnic conflict and the Tamil separatism movement in Sri Lanka" (*Asian Survey*, 25, 9 Eylül 1985, s. 898-917).

18. Der. Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries* (Boston, 1989), s. 34.

durumu muhafaza edememesi de bizi düşünmeye sevk etmelidir.

1945'ten beri sosyopolitik yapısı, kültürü, etnik yapısı ya da diğer politik özellikleri belirgin biçimde farklılık gösteren, ama sık sık karşılaşıldığı gibi milletlerarası durum olmasaydı böylesi kırılma hatları boyunca parçalanabilecek bölgeleri küçülten –diyelim, yarı yarıya– yeni devletler kurulmuştur kuşkusuz (örneğin Doğu ve Batı Pakistan, Türk ve Yunan Kıbrısı). Sudan, Çad (Müslüman/Arap Kuzey, Hıristiyan/Animist Zenci Güney) ve Nijerya (Müslüman ve Hausa'ların olduğu Kuzey, Yoruba'ların olduğu Güneybatı, Ibo'ların olduğu Güneydoğu) da birer örnektir. Ancak 1967'de, Ibo Biafrası'mn üç egemen topluluğu parçalayarak ve ilk baştaki üç taraflı paylaşımın yerine on dokuz küçük devlet geçirerek (sırası gelmişken altını çizelim, onların içindeki Hausa, Yoruba ve Ibo kökenliler toplam Nijerya nüfusunun yüzde 60'ından daha azını temsil ediyordu) başarısız ayrılma girişimiyle Nijerya'daki durumun açıkça çığrından çıkmış olması dikkat çekicidir. Ayrıca, iktidarın tek bir baskın topluluğun ellerinde olduğu (hele ki hâlâ devletin bütün topraklarında bir egemenlik kurma süreci yaşanmaktaysa) devletlerin iç durumunun istikrarsız olduğu açıktır. Etiyopya buna örnektir. Etiyopya'da –Amhara dili konuşanlar, yüzde 40 Hıristiyanlar, yüzde 40 Müslümanlar ve yüzde 20 diğerleri diye bölünen bir nüfusun yüzde 25'ini temsil etmektedir– azınlık bir Hıristiyan topluluğuna dayalı imparatorluğun on dokuzuncu yüzyıldaki yükselişi kısa süreliğine bir İtalyan sömürgesi olarak kesintiye uğramıştı; onun ardından geniş bir imparatorluğun yeniden kurulması ve 1974 devrimi geldi. Buna rağmen, bu mutsuz, açlıktan ve savaştan harap olmuş ülkenin teritoryal birliğinin Eritre'yi birliğe katma girişimi dışında ciddi bir riskle yüz yüze gelmesi mümkün değildir. Kaldı ki Eritre de, ilhaktan önce bir İtalyan sömürgesi olarak ve Britanya yönetiminde, milletlerarası durumu kolaylaştırmak amacıyla önceden asla parçası olmadığı Etiyopya'ya eklenmeden önce, kendi ayrı politik hareketlerini ve teritoryal kimliğini geliştirecek bir konumdaydı.

Gerek Afrika'da gerekse Asya'da yeni bağımsızlaşan devletlerin çoğunda yeterince etnik, kabilesel ya da komünal gerginlik bu-

lunduğu ortadadır, ama (işlerlikli ve birçok etnik yapılı bir *modus vivendi*'yi* oturtmuş görünen ülkeleri saymazsak) onları oluşturan halkların, hatta liderleriyle sözcülerinin zihnini ayrı devlet fikrinin işgal edip etmediği belli değildir.

Etnik ve komünal grupların, özellikle tarihleri boyunca hazırlanmadıkları dramatik sosyoekonomik değişikliklerle yüz yüze gelenlerinin gerçek problemi bambaşka bir yerdedir. Sorun, yeni milletler oluşturmaktan daha çok, eski (ya da yeni) sanayi ülkelerine topluca göç etme sorunu gibi görünmektedir: Etnik bakımdan çoğul bir toplumda yeni dünyaya nasıl adapte olunacaktır? Elbette buralara göç edenler, gördüğümüz kadarıyla, güvensizlik ve nostalji duygusundan, karşılıklı yardım uğruna, kendileri gibi insanlara dışarıda gösterilen düşmanlığa tepkiden ve özellikle mümkün olduğu yerlerde güçlü bir örgütleyici niteliği olan seçim politikası aracılığıyla "memleketlileri" ya da "hemşerileri"nin olduğu gruplara yakınlaşmaktadırlar doğal olarak. Kuzey Amerika'daki her hami-politikacının bildiği gibi, bu halkların etnik çağrılara, bilhassa göçe kısmen politik ya da ideolojik nedenlerin yol açtığı durumlarda kökenlerinin bulunduğu ülkelerdeki milli davalara destek vermeye karşı güçlü bir duyarlılıkları vardır: İrlandalılar içinde IRA'ya verilen destek, Yahudiler arasında Yaser Arafat'a duyulan düşmanlık, Letonyalılar arasında Baltık devletlerinin yeniden kurulması isteği bunun örneklerini oluşturur. Gene de yine her politikacının bildiği gibi, Sinn Fein, FKÖ ve Stalinizm hakkında yaygara koparmak, bu tür seçmenlerin temsilcilerinin politik görevinin (*Amerikalılar* ya da *Kanadalılar* olarak onların çıkarlarını gözetme görevi) yalnızca ufak bir parçasıdır. Çok etnik yapılı ya da komünal bir toplumda bunun anlamı, özünde, grubun devletin mevcut kaynaklarındaki payı için diğer gruplar karşısında pazarlık yapmak, ayrımcılığa karşı grubu savunmak ve genel olarak grup üyelerinin şanslarını azamiye çıkarıp dezavantajlarını asgariye indirmektir. Ayrı bir teritoryal devlet, hatta dilsel özerklik talebi anlamındaki milliyetçiliğin bununla bir ilgisi yoktur, gene de bir diaspora duygusu uyandırmaya yarayabilir.

* (Lat.) Geçici anlaşma; birlikte yaşama yolu veya biçimi. (ç.n.)

ABD'deki zenciler örneği, bir grup olma durumlarında ırk öğesi açıkça ağır bastığı için, belirgin biçimde toplumsal ırk ayrımcılığı yapılmasına ya da gettolaşmaya karşın teritoryal ayrılıkçılık, başka bir (Afrika'da örneğin) ülkeye topluca göç etmek ya da ABD'nin bir parçasının kendilerine ayrılması biçimde olsun, pratikte uygulanamazlığı dışmda, açıkça gündem dışı olduğu için bu noktaya ışık tutmaktadır. Toplu göç zaman zaman Batı yarımküresindeki siyahlar arasında bir hayli duygusal destek toplamış, ama asla, renkli göçmenlerin kitle halinde kovulmalarını ("kendi yurtlarına dönmelerini") öngören çılgın aşırı sağcılar dışında ciddi bir program olarak düşünülmemiştir.

ABD'de ayrı bir toprak parçası talebi ise bir zamanlar, Komünist Enternasyonal'in "milletlerin kendi kaderini tayin etmesi" doğrultusundaki ortodoks doktriniyle uyum içinde, kısa süreliğine bir öneri olarak ortaya atılmış, ama siyahlar arasında ilgi uyandırmamıştı. Nüfus sayımının siyahların çoğunlukta olduğunu gösterdiği güney eyaletlerindeki yerleşim yerlerinin dağılımını gösteren bir harita çizerek, kâğıt üzerinde (ülkenin içinde ve dışında uzanan parçaları halinde) az çok süreklilik taşıyan bir kuşağın var olduğu gösterilebilir ve böylece Amerikalı zenciler adına siyah bir cumhuriyete dönüşebilecek bir "milli toprak parçası" bulunduğu iddia edilebilir.[19] Bu haritacılık fantezisinin saçmalığı, (ağırlıkla beyaz olan) ABD'de yaşama probleminin, Amerikalı siyahların yaşamından ayrılıkçılık yoluyla bir şekilde çıkarılabileceği varsayımına dayanmasıdır. Kaldı ki, ülkenin "blues" bölgesinin bir yerlerinde siyah bir cumhuriyet kurulabilse dahi, bunun siyahların zaten doldurmuş olduğu kuzey ve batı şehirlerindeki gettoları çok az etkileyeceği

19. "Parti, zencilere eşit haklar ile 'siyah kuşak' için ayrılmayı seçmeye vanncaya kadar kendi kaderini tayin etme hakkının tanınması mücadelesini kuvvetlendirmişti". (*Die Kommunistische Internationale vor dem VII Weltkongress: Materiallen.* Moskova-Leningrad 1935, s. 445), "1930 yılı sonbahanndaki kararlar" üzerine raporlar. 1928'de yapılan VI. Enternasyonal Kongresi'ndeki ilgili alt komisyon tartışmalannda ABD'de zenci nüfus için siyah bir cumhuriyet kurulmasını öngören slogan hakkındaki "keskin aynlıklar" üzerine bkz. Kongre'de Ford ile Jones'un katkılan (*Compte-Rendu Sténographique du VIe Congrès de l'Internationale Communiste 17 juillet-1 septembre 1928. La Correspondance Internationale*'de No: 125, 19 Ekim 1928, s. 1292-1293; No: 130, 30 Ekim 1928, s. 1418).

gün gibi ortadaydı. Güneyli olmayan siyahların 1970'te yüzde 97'sinin yaşadığı şehirlerde yoğunlaşmak (güney siyahlarımn üçte biri hâlâ kırsal alandaydı), ABD'li siyahlara önemli bir seçim avantajı sağlamış, onlar da bundan, bütün toplumun kaynakları ve olanaklarında kendi etnik grupları adına daha büyük pay kapmak amacıyla yararlanmışlardı. Çoğul toplumlarda gettolara dayalı bir teritoryal ayrımcılığın, gerek Belfast'ın gerekse Beyrut'un örneklediği gibi, etnik birlik açısından korkunç bir gücü olabilir, ama bu, çok istisnai örnekler dışında, teritoryal devletler oluşturan klasik kendi kaderini tayin etme perspektifini fiilen *ortadan kaldırmaktadır.*

Dahası, kitlesel ve çok çeşitli hareketler, göçler ve insanların bir yerden başka bir yere transferi temelinde yükselen şehirleşme ve sanayileşme, özünde etnik, kültürel ve dinsel bakımdan homojen bir nüfusun oturduğu bir toprak parçasına dayanan diğer temel milliyetçi varsayımı güçsüz bırakmaktadır. Yerli nüfusun, "yabancılar"ın kendi ülkeleri ya da bölgelerine kitle halinde akın etmesine gösterdikleri keskin yabancı düşmanlığına bağlı ya da ırkçı tepki, ne yazık ki ABD'de 1890'lardan beri, Batı Avrupa'da ise 1950'lerden beri yakından bilinen bir olgudur. Oysa yabancı düşmanlığı ile ırkçılık çare değil, belirtidir. Modern toplumlardaki etnik topluluklarla gruplar, karışık olmayan bir millete geri dönme rüyasını gören retoriğe rağmen, bir arada yaşamaya mahkûmdurlar. Toplu cinayetler ve kitlesel sürgünler ("yurduna geri gönderme") gerçekten Avrupa'nın etnik haritasını ciddi ölçüde basitleştirmiştir ve diğer bölgelerde de ortaya çıkabilir. Gene de halkların göçleri, o zamandan beri barbarlığın silmeye çalıştığı etnik karmaşıklığı yeniden ortaya çıkarmıştır. Ancak bugün, göç alan çoğu ülkedeki tipik "milli azınlık", kendi içinde bütünlüklü bir kıtadan ziyade, küçük adalardan oluşan bir takımadadır. Otto Bauer'in söylediklerinin onların sorunlarıyla ilintisi olabilir, ancak Mazzini'nin söylediklerinin yoktur.

Temel yönleriyle, Üçüncü Dünya'nın çok etnik ve çok komünal yapılı devletlerinde, yani küçük Karayip adalarından daha büyük olan çoğu eski sömürge devlette, hatta birtakım mini devletlerde etnik grupların durumu bundan ibarettir. Söz konusu devletler içinde-

ki etnik ya da komünal gruplar bu nitelikleriyle (esas olarak, yeni devletlerde, *de facto* etnik çıkarların sözcülüğünü üstlenen politik partilerle baskı grupları aracılığıyla) genellikle güçlü biçimde örgütlenmişlerdir. Asıl hedef, geleneksel olarak bazı azınlık topluluklarla beyazların[20] uyguladığı modern girişimcilik hünerlerinde ustalaşmamış olanlar için zenginliğe ve sermaye birikimine giden başlıca yol olan, devletteki ve kamu kuruluşlarındaki mevkilere yükselmektir. Bu mevkilere ulaşma eğitim yoluyla (başı subayların çekmediği ender askeri darbeler dışında) sağlandıkça, Fredrik Barth'ın meşhur keskin kavrama gücüyle gözlemlediği gibi, "birbiriyle çatışan etnik gruplar... eğitim düzeyi bakımından farklılaşmışlardır ve eğitim olanaklarını denetlemeye ya da kendi tekellerine almaya çaba harcarlar."[21]

Bu grup rekabeti (teritoryal) devlet aygıtındaki mevkileri kapma ya da denetleme uğruna sürdükçe, böylesi etnik çekişmelerin, Dördüncü Bölüm'de tartışılan "küçük burjuva" milliyetçiliğinin yükselişiyle ortak bir yönü vardır. Etnik çekişmeler aşırı örneklerde gerçekten ayrılıkçılığa yol açabilir. Sözgelimi Sri Lanka'da, coğrafi bakımdan kısmen ayrılabilir bir azınlığı oluşturan, Britanya döneminde kamu hizmetlerinde ve herhalde yükseköğretimde aşırı oranda temsil edilen ve o zamandan beri, bilhassa 1956'da *tek* resmi milli dil olarak Sinhali dilinin benimsenmesiyle ezici üstünlüğü ele geçiren Sinhali çoğunluğunun baskısı altında yaşayan Tamiller arasında ayrılıkçılığı teşvik etmişti. Hindu dili Hindistan nüfusunun yüzde 40'ının yerine yüzde 72'sinin konuştuğu bir dil olsaydı, resmi kullanımda İngilizceyi kaldırmanın çekiciliği daha büyük olur ve Hint anakarasında Tamil ayrılıkçılığıyla diğer ayrılıkçılıkların doğması tehlikesi iyice artardı.[22] Ne var ki teritoryal milliyetçilik özel ve sınırlayıcı bir örnektir. Sri Lanka'da bile bağımsızlığın üs-

20. Bu tür azınlıklar elbette devlet iktidarını elinde tutanlara ulaşma ayrıcalığı sayesinde de etkili olurlar.

21. Bkz. der. Barth, *Ethnic Groups*, sy. 34-37.

22. Bkz. Sunil Bastian, "University admission and the national question" ve Charles Abeysekera, "Ethnic representation in the higher state services", *Ethnicity and Social Change in Sri Lanka* (Sosyal Bilimciler Derneği'nin düzenlediği bir seminerde sunulan tebliğler, Aralık 1979), Dehiwala 1985; s. 220-232, s. 233-249.

tünden yirmi beş yılı aşkın bir süre geçinceye kadar ayrılıkçı özlemler federalist özlemlerin yerini almamıştı. Genel durumu yansıtan, gerektiğinde çeşitli biçimlerdeki ademi merkezileşme ile özerkliğin desteklediği rekabet içinde bir arada yaşamadır. Bir toplum ne kadar şehirleşir ve sanayileşirse, geniş bir ekonomik alanda faaliyet yürüten etnik toplulukları teritoryal yurtlarına hapsetme girişimi de o kadar yapay kalır. Güney Afrika'nın bu doğrultudaki girişimi, doğru bir saptamayla, Afrikalılar adına klasik bir millet inşa etme çabası diye değil, ırkçı baskıyı kalıcılaştırma projesi olarak değerlendirilir.

Yine Barth'ın belirttiği gibi,[23] karmaşık çok-etnik/komünal yapılı toplumlardaki grup ilişkileri, geleneksel toplumlardaki genel eğilime göre hem değişik hem de daha istikrarsızdır. Birinci olarak, modern ya da daha ileri toplumlara giren grupların üç muhtemel (herhalde birbirinden bütünüyle kopuk olmayan) stratejileri vardır. Bu grup üyeleri asimile olmanın ya da ileri toplumun üyeleri "sayılma"nın yollarını arayabilirler; kaldı ki içlerinden bazıları bunda başarı kazanabilir, ama bir bütün olarak topluluk "iç çeşitlilik kaynağını kaybedecek ve böylece herhalde daha geniş toplumsal sistemin alt sıralarında yer alan, kültürel bakımdan muhafazakâr... bir grup olmaktan kurtulamayacaktır." Başka bir şık olarak, azınlık statüsünü kabullenip azınlık olmanın getirdiği dezavantajları azaltmaya çalışabilir ve bunun yanında "eklemlenmemiş bölgelerde" özgül karakterlerini korumakta ısrar edebilirler. Bundan ötürü sanayi toplumlarında çok etnik yapıyla örgütlenmiş bir topluma veya asimilasyona tam olarak rastlanmayacaktır. Nihayet, grup etnik kimliğini öne çıkarmayı, "ondan, eskiden kendi toplumlarındaki görülmeyen ya da yeni amaçlara uygun düşecek yeterlilikte bulunmayan ... yeni konumlar ve biçimler geliştirmekte yararlanmayı" seçebilir. Barth'ın görüşünce, sömürge dönemi sonrası etnik milliyetçiliği ya da muhtemel bir devlet kuruluşunu doğurmaya en yakın düşen strateji budur; ama bana göre bu sonuç, söz konusu stratejinin ne olağan hedefi ne de zorunlu bir uzantısıdır. Nasıl olursa

23. Der. Barth, *Ethnic Groups*, s. 33-37.

olsun, etnik grubun hayatta kalma biçimlerinin hepsini (yalnızca çok etnik yapılı bir örneği aktarırsak, Quebecliler, Yunan ve Baltıklı göçmenler, Algonkin Kızılderilileri, Inuitler,* Ukraynalılar ve Angloiskoçlar) aynı "millet" ve "milliyetçilik" başlığı altında toplamak analiz açısından bir işe yaramaz.

İkinci olarak, etnik gruplar arasındaki geleneksel ilişkiler ayrıma dayalı bir toplumsal işbölümüne dönüşecek şekilde, belki de çoğu durumda, istikrara kavuşmuştu. Öyle ki şimdi "yabancı"nın kabul edilen bir işlevi vardır ve bu "bizim" yabancının topluluğuyla sürtüşmelerimizle ilgisi olmadan, "biz"le çelişmemekte, tersine "biz"i tamamlamaktadır. Kendi haline bırakılan etnik ayrıma dayalı emek pazarları ve hizmet türleri; kısmen bu tür pazarların doldurulacak özgül boşlukları olduğundan, ama esasen belirli bölgelerden gelen göçmenlerin kendi aralarındaki gayri resmi karşılıklı yardım ağlarının bu boşlukları eski memleketten gelen arkadaşlar, akrabalar ve himaye edilen kişilerle doldurması nedeniyle, Batı sanayileşmesi ve şehirleşmesinin tarihinde bile doğal bir gelişim çizgisi gösterir. Dolayısıyla bugün bile New York'ta bir manav dükkânında Koreli yüzler görmeyi, gökdelenlerin çelik iskelelerinde Mohawk Kızılderililerine çok sık rastlamayı, gazete bayilerinin Londra'daki gibi Hint kökenli olmasını ve Hint lokantalarındaki personelin Bangladeş'in Slyhet bölgesinden gelen göçmenlerden seçilmesini olağan bulabiliriz.

"Geleneksel çok etnik yapılı sistemlerin belirgin biçimde ekonomik nitelikli olduğu" (Barth) göz önüne getirilirse, çoğul devletlerdeki etnik kimliği vurgulayan hareketlerin bu tür bir işbölümüyle yakından ilgilenmek yerine daha çok kendi gruplarının devlet içinde herkese açık olan komünal topluluklar arası alanlardaki rekabet konumuna önem vermesi çarpıcı bir özelliktir. Sömürgecilik milliyetçiliğin deneyimlerinin çoğu, gerçek bir etnikekonomik iş ya da görev bölümü yerine, politik güç dengesine (ya da egemenliğine) dayalı grup ilişkilerinin istikrarsızlığını yansıtmaktadır.

* Kuzey Amerika'da Grönland ve Doğu Kanada'dan Alaska'ya kadar uzanan yerleşim yerlerinde yaşayan, Eskimo-Aleut dil ailesine ait bir dil kullanan ve şimdi, özellikle Kanada'da Eskimo denen bir yerli grubu. (ç.n.)

Bu yüzden milliyetçiliğin asıl yurdu dışında kalan dünyada etnik ve komünal sürtüşmelerle çatışmalar gözle görülür boyutlara ulaşmıştır ve sanki "milli" modele uygun düşen de bunlardır.

Ancak bir kere daha vurgulanmalıdır ki, bütün bunlar, Marksistlerin tartıştığı ve haritaların ona göre yeniden çizildiği "milli mesele"yle aynı şeyi anlatmaz. Ya da, eğer tercih edersek, "milliyetçilik"in doğduğu bölgenin dışına yayılması, onu milliyetçilik fenomeninin ilk baştaki çözümlemesinin ötesine taşımaktadır. Sorunu kavramak için oldukça yakın bir geçmişi olan *etni* ("etnik grup" için veya "milliyet" denecek şeye karşılık olarak) gibi yeni terimlerin kendiliğinden belirmesi bunun bir göstergesidir.[24] Batılı olmayan milliyetçiliğin ilk gözlemcileri, "Avrupa milliyetçiliğinden tamamen farklı bir fenomenle karşı karşıya olduğumuz"u çok iyi bilirken, "her kesimin benimsemesine bakarak" terimden uzak durmayı "faydasız" bulsalar bile, bu durum şimdi çok iyi anlaşılmıştır.[25] Gene de terim ister kullanılsın ister kullanılmasın, fenomenin kendisi çeşitli bakımlardan yepyeni sorunlar çıkarmaktadır. Bölümü bitirirken bunlardan birine kısaca değinebiliriz: Dil.

Etnik bir dili, resmi dil halini alması için, çok yönlü yeni bir "milli" yazım diline dönüştürmeyi gözeten klasik dilsel milliyetçilik modelinin ne kadar süreceği ya da sürebileceği kesinlikle belli değildir (köklü bir geçmişe sahip standart diller içinde bile, son zamanlarda, konuşulan ağız ya da lehçeleri, yani "siyah İngilizcesi" veya Montreal alt sınıf mahallelerinin güçlü bir İngiliz aksanı taşıyan Fransızca *joual* lehçesini, muhtemel eğitim dilleri haline getirerek standart dili parçalama eğilimi gözlenmektedir). Pratik nedenlerle bugün çoğu devlette çokdillilikten kaçınılamaz. Bunun iki

24. *Trésor de la Langue Française* (Cilt VIII, Paris 1980), bir yandan 1896 yılı için *ethnie* sözcüğünü kaydederken, öbür yandan 1956'dan önce bunun hiç kullanılmadığını göstermektedir. Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford, 1986), terime geniş olarak yer vermekte, ama bunu açıkça, henüz tam anlamıyla İngilizleşmemiş, yeni uydurulmuş bir Fransızca sözcük olarak değerlendirmektedir. Ben bunun, 1960'ların sonlarındaki milliyet tartışmalarında, acayip kullanımlan dışında, görüldüğünden kuşkuluyum.

25. John H. Kautsky, "An essay in the politics of development", der. John H. Kautsky, *Political Change in Underdeveloped Countries: Nationaiism and Communism* (New York-Londra, 1962), s. 33.

nedeni vardır: Ya göçler neredeyse bütün Batı şehirlerini "etnik" kolonilerle doldurmuştur ya da bugün çoğu yeni devlet karşılıklı olarak anlaşılamayan o kadar çok sayıda konuşma dilini barındırmaktadır ki, mütevazı *lingua franca*'ları hesaba katmazsak, milli sınırlar içerisinde –ve günümüzde milletlerarası düzeyde– iletişimi sağlayacak araçlar vazgeçilmez hale gelmektedir. (Papua Yeni Gine yaklaşık 2.5 milyonluk nüfusun konuştuğu 700'ü aşkın dille aşırı bir örnek sayılabilir.) Çok sayıda birbirine benzemeyen dilin konuşulduğu ülkelerde, politik açıdan en fazla kabul edilebilecek dillerin, *pidgin*, Bahasa Endonezyacası ya da yabancı (tercihan, dünya kültürüne ait) diller, bilhassa hiçbir etnik gruba özel bir avantaj ya da dezavantaj yüklemeyen İngilizce gibi, yerel etnik kimliği olmayan iletişim dilleri olduğu ortadadır. "Endonezyalı seçkinler arasında çarpıcı bir dilsel esneklik olarak görünen ve bir 'anadil'e yoğun bir duygusal bağlanma yoksunluğunu"[26] açıklayabilecek olan bu durum, açık ki Avrupa milliyetçi hareketlerinde yaygın bir durum değildir. Eski Habsburg İmparatorluğu'ndaki sayımlarla (bkz. s. 22-123) karşılaştırırsak, Kanada'daki modern çok etnik yapıyla nüfus sayımı yapma politikası da Avrupa'daki duruma benzemez. Çünkü, göçmen etnik grup üyelerinin, etnik kökenlerini mi, Kanadahlığı mı seçtikleri sorulduğunda kendilerini Kanadalı sayacaklarını ve etnik baskı gruplarının İngilizcenin onlara cazip geldiğini bilerek nüfus sayımında dille ya da etnik kimlikle ilgili sorulara karşı çıktıklarını söyleyebiliriz. Son zamanlara kadar nüfus sayımında babadan gelen *etnik* kökenin açıklanması isteniyor, Amerika Kızılderilileri dışında verilen "Kanadalı" ya da "Amerikan" yanıtları kabul edilmiyordu. Asıl olarak Fransız Kanadalılarının Quebec'in merkez bölgesi dışında kendi sayılarını kabartmak amacıyla dayattıkları "nüfus sayımının eseri" olan bu etnik yapı anlayışı, etnik liderlerle göçmen liderlerinin amaçlarına da hizmet ediyordu, çünkü böylece 1971 nüfus sayımında Polonya kökenli olduğunu iddia eden 315.000 kişiden yalnızca 135.000'inin anadillerinin Leh-

26. N. Tanner, "Speech and society among the Indonesian elite", der. J. B. Pride ve J. Homes, *Sociolinguistics* (Harmondsworth, 1972), s. 127.

çe olduğunu ileri sürdükleri ve yalnızca 70.000'inin evde fiilen Lehçe konuştukları gizlenmektedir. Bu açıdan Ukraynalıların sayıları da karşılaştırılabilir.[27]

Kısacası, etnik ve dilsel milliyetçilik ayrı yollar izleyebilir ve şimdi her ikisi de ulus devlet iktidarına bağımlılıklarını kaybediyor olabilirler. On dokuzuncu yüzyıldaki resmi kültür/devlet dilleri ile tali önemdeki lehçeler ve ağızlar arasındaki ilişkiye benzer, birbiriyle çelişmeyen çokdillilik ya da iki dillilik yaygınlaşmış görünmektedir. Milli/milletlerarası kültür dilleri olan Latin Amerika'da İspanyolca, Afrika'nın bazı kısımlarında Fransızca ve daha genel olarak İngilizce (Filipinler'de ortaöğretim dili olan İngilizce Etiyopya'da da ortaöğretim dilidir veya devrime kadar öyleydi) yanında anadillere resmi statü kazandırma eğilimi bizi yanlış sonuçlara götürmemelidir.[28] Bugünkü model artık Quebec'teki gibi bir üstünlük mücadelesi yerine; şehirli elit kesimin hem İspanyolcayı hem de Garani dilini öğrenip konuştuğu, ama İspanyolcanın, belki, *belles lettres** dışında bütün yazılı işlemlerde iletişim dili olduğu Paraguay'daki gibi bir görev bölüşümü olabilir. Peru'da 1975'ten beri eşit resmi statü kazanmış olan Keçuanın, diyelim, günlük basın ve üniversite dili olarak İspanyolcanın yerini almaya çabalaması ya da Britanya'nın Afrika veya Pasifik'teki eski sömürgelerinde anadillerin resmi konumu ne olursa olsun, eğitime, zenginliğe ve güce giden yolun İngilizceden geçmesi durumunun değişmesi, ihtimal dışıdır.[29]

27. Robert F. Harney, " 'So great a heritage as ours'. Immigration and the survival of the Canadian polity" (*Daedalus*, Cilt 117/4, Sonbahar 1988), s. 68-69, 83-84.

28. İngilizcenin önemi üzerine bkz. François Grosjean, *Life with Two Languages* (Cambridge, 1982), burada, 1974'te İngilizcenin yalnızca 38 devlette resmi bir konumunun bulunmadığı belirtilmektedir. İngilizce konuşulmayan 20 ülkede tek resmi dil iken, 36 ülkede de mahkemelerde ve okullarda başlıca öğretim dili olarak kullanılıyordu (s. 114). İngilizceyle rekabetin problemleri için bkz. L. Harries, "The nationalization of Swahili in Kenya" (*Language and Society*, 5, 1976, s. 153-164).

* (Fr.) Edebiyat. (ç.n.)

29. "Okuryazar olmanın zahmetli adımlarını gerektirmeyen" modern (sözel ve görsel) kitlesel medya (David Riesman, Giriş, Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, New York 1958, s. 4), bazı açılardan artık daha geniş dünyayla ilgili bilgilerden uzak kalmayan, yalnızca tek bir dil konuşabilenler için, anadilde-

Bu akıl yürütme bizi milletlerin ve milliyetçiliğin geleceği üzerine bazı sonuç düşüncelerine götürmektedir.

ki edebiyattan yana olan faydacı savları zayıflatmıştır. Bu kültürel devrimin başlıca aracı transistörlü radyoydu. Örneğin bkz. Howard Handelman, *Struggle in the Andes: Peasant Political Mobilization in Peru* (Austin, 1974), s. 58. 1960'lann başlarında dikkatimi bu devrime yoğunlaştırmamı ilk sağlayan kişi, şimdi aramızdan aynimış bulunan José Maria Arguedas'tı. Arguedas, genellikle yalnızca emekçi Kızılderililer uyanık olduğu zaman faaliyet gösteren, Keçua dilinde Lima göçmenlerine hitap eden radyo yayınlannın çoğaldığına işaret etmişti.

VI
Yirminci Yüzyılın Sonunda Milliyetçilik

I

Elinizdeki kitabın 1990 başında ilk yayımlanışından beri, bu yüzyılın herhangi bir dönemindekinden daha fazla yeni ulus devlet kurulmuştur ya da kurulma sürecindedir. SSCB ile Yugoslavya'nın dağılışı şimdiye kadar milletlerarası düzeyde tanınan egemen birimlerin sayısına on altı devlet daha eklemiştir ve yakın zamanda milli ayrılıkçılığın daha fazla gelişmesini sınırlayacak hiçbir şey görünmemektedir. Bugün bütün devletler resmi olarak "millet"tir; bütün politik ajitasyonlar, pratikte bütün devletlerin rahat vermeyip kovmanın yollarını aradıkları yabancıları hedef almaya eğilimlidir. Dolayısıyla bu kitabı, 1830'lardan İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi-

ne kadar geçen yüzyıldaki rolüyle karşılaştırıldığında, tarihsel değişimin bir vektörü olarak milliyetçiliğin *gerilediği* saptamasıyla noktalamak, kimi okurlara gözümüzü açmamakta inat etmek gibi görünebilir.

Şüphesiz, gerek Sovyetler Birliği'nin gerekse bir süper güç olarak yaklaşık kırk yıldan beri onun bir dayanağını oluşturduğu bölgesel ve milletlerarası sistemin çöküşünün derin ve herhalde kalıcı bir tarihsel değişime (şu satırların yazıldığı sıralarda ne tür sonuçlar doğuracağını henüz tamamen bilemediğimiz bir değişimdir bu) işaret ettiğini yadsımak saçmalık olur. Bu durum, SSCB'nin 1991'deki dağılışının Çarlık Rusyası'nm 1918-1920'deki (geçici) dağılışmı (o zaman ağırlıkla Avrupa'daki ve Transkafkasya'daki bölgeleriyle sınırlı kalmıştı)[1] çok gerilerde bırakması haricinde, milliyetçiliğin tarihine *yeni* unsurlar sokmamaktadır. Çünkü 1989-1992'nin "milli meseleler"i özünde yeni değildir. Bu milli meseleler çok büyük çoğunlukla milli davaların geleneksel yurdu olan Avrupa'ya aittir. Şu ana kadar Kuzey ve Güney Amerika'da, en azından ABD-Kanada sınırının güneyinde ciddi politik ayrılıkçılığm varlığını hatırlatan hiçbir işaret yoktur. İslam dünyasmın, hiç değilse İslamiyet içindeki yükselen fundamentalist hareketlerin devlet sınırlarım çoğaltmakla ilgilendiği yönünde de çok az işaret vardır. Onlar İslamiyet'i kuranların gerçek inancına dönmeyi istemektedirler. Aslında ayrılıkçılığın bu niteliğiyle onları ne kadar ilgilendirebileceğini anlamak zordur. Ayrılıkçı ajitasyonlar (ağırlıkla terörist biçimiyle) Güney Asya'nın alt kıtasının köşelerini açıkça sarsmaktadır, ancak şimdiye kadar (Bangladeş'in ayrılmasım saymazsak) kurulan devletler bütünlüklerini korumuşlardır. Aslında, sömürge sonrası milli rejimlerin büyük çoğunluğu, yalnızca bu bölgeyle de sınırlı kalmamak üzere, hâlâ on dokuzuncu yüzyılın hem liberal hem de devrimci-demokratik milliyetçilik geleneklerini benimsemektedir. Gandhi, Nehru'lar, Mandela, Mugabe, Zülfikar Ali

1. Buna rağmen, Türkiye'nin Orta Asya'daki "panturancı" emelleri (bereket versin bu emellerin peşinde koşturan Kemal Atatürk değil, onun yenilgiye uğrattığı Enver Paşa gibi rakipleri olmuştur) ile Japonların Rusya'nın Pasifik Uzakdoğu'suyla ilgilenmesi, 1990'larda sık sık duyulacak olan temaları haber vermektedir.

Butto, Bandaranaike ve –kesinlikle iddia ederim ki– Birmanya'nın (Myanmar) hapisteki lideri Aung-San Su Xi, Landsbergis ile Tudjman'ın olduğu anlamda milliyetçi değildiler ya da değildirler. Onlar, Massimo d'Azeglio'yla kesinlikle aynı frekanstaki insanlardır: Millet parçalayıcılar değil, millet inşa edenler (bkz. s. 63).

Sömürge sonrası Afrika devletlerinin pek çoğu, umulmadık bir biçimde, Güney Afrika dahil olmak üzere, son zamanlarda bazılarının başına geldiği gibi kaosa ve karışıklığa sürüklenebilir. Ne var ki Somali ya da Etiyopya'nın çöküşünü, halkların kimseye devredilemez nitelikteki bağımsız, egemen ulus devlet kurma haklarının doğurduğu bir sonuç olarak kavramak sözcüklerin anlamını zorlayarak genişletmek olur. Etnik gruplar arasındaki sürtüşmeler ve kanlı çatışmalar milliyetçiliğin politik programından daha eskidir ve ondan daha fazla dayanacaktır.

Avrupa'da ayrılıkçı milliyetçiliğin patlaması yirminci yüzyılda daha da özgül tarihsel köklere sahiptir. Versailles ile Brest Litovsk'un yumurtaları hâlâ civciv vermektedir. Özünde Habsburg ve Türk imparatorluklarımn kesin çöküşü ile Çarcı Rusya imparatorluğunun kısa süreli çöküşü, kitlesel cinayetler ya da mecburi toplu göçler dışında uzun vadede çözümü bulunmayan türden problemlerle uğraşan bir dizi benzer ulus devlet ortaya çıkarmıştı. 1988-1992'nin patlayıcı nitelikli sorunları 1918-1921'de yaratılan sorunlardı. Çekler ilk defa o zaman Slovakların boyunduruğuna girmişler; Slovenler (eskiden Avusturya'da bulunanlar) ise Hırvatlar (bir zamanlar Türklere karşı askeri sınırı oluşturuyordu) ve bin yıldır ayrı bir tarihi olan, Ortodoks ve Osmanlı İmparatorluğu'na ait Sırplarla birleşmişlerdi. Romanya'nın büyüklüğünün iki katma çıkması, kendisini oluşturan milliyetler arasında sürtüşmeye yol açmıştı. Muzaffer Almanlar, tarihte hiçbir emsali bulunmayan ve –en azından Estonya ile Letonya'da– dikkati çeken bir milli talebe rastlanmayan Baltık bölgesinde üç küçük devlet kurmuşlardı.[2] Onları, Bolşevik Rusya'ya karşı "karantina kuşağı"nın bir parçası olarak

2. Bu sonuç, Kasım 1917'deki Rus Kurucu Meclis seçiminin rakamlarından çıkmaktadır. Bu seçim sonuçlarını analiz eden, O. Radkey, *Russia Goes to the Polls* (Ithaca, 1989).

Müttefikler ayakta tutuyordu. Rusya'nın en zayıf anında Alman etkisi bağımsız bir Gürcü ve Ermeni devletinin kurulmasını, Britanya etkisi ise petrol yatağı Azerbaycan'ın özerkliğini cesaretlendirmişti. Transkafkas milliyetçiliği (böyle bir terim kullanmak Azeri Türklerinin Ermenilere diş bilemesi düşünüldüğünde çok güçlü görünmese bile) 1917'den önce ciddi bir politik sorun değildi: Ermeniler açık nedenlerle Moskova'dan ziyade Türkiye'den kaygılanıyorlar, Gürcüler milli partileri olarak kâğıt üzerinde bütün Rusya çapındaki bir Marksist partiyi (Menşevikler) destekliyorlardı. Gene de çok milletli Rus İmparatorluğu, Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarından farklı olarak, Ekim Devrimi ile Hitler sayesinde üç kuşak daha hayatta kalmayı başardı. İç savaşın zaferle bitmesi Ukrayna ayrılıkçılığına alan bırakmamış, Transkafkasya'nın canlanması yerel milliyetçilikleri silmişti. Ama geride, kısmen Kemalist Türkiye'yle yapılan görüşmelerle düzenlendiği için gelecekte milliyetçi çekişmelere zemin hazırlayacak birkaç hassas sorun da kalmıştı. Bunun bir örneği, bilhassa Azerbaycan içindeki bir Ermeni bölgesi olan Dağlık Karabağ sorunuydu.[3] 1939-1940'ta SSCB, pratik olarak, Finlandiya (Lenin tarafından barış içinde ayrılmasına izin verilmişti) ile eski Rus Polonyası dışında, Çarlık Rusyası'mn kaybetmiş olduğu her yeri geri almıştı.

Yani ayrılıkçılığın 1988-1992'deki patlaması, en basit yolla, "1918-1921'in yarım kalmış işi" diye anlatılabilir. Buna karşılık, 1914'ten *önce* Avrupa kançılaryalarını fiilen tehdit eder görünen eskiye dayalı ve derin kökler salmış milli meselelerin patlayıcı nitelikli olmadığı görülmüştü. Yugoslavya'nın çöküşünü kışkırtan etken, araştırmacıların milletlerarası kongrelerde beş-altı alanda rakip uzmanları birbirine düşüren bir sorun olarak bildikleri "Makedonya Sorunu" değildi. Tam tersine, Yugoslavya fiilen çökene ve

3. Ermeniler, milliyeti belli bir toprak parçasına bağlamanın çıkardığı güçlükleri örnekler. Bugünkü Ermenistan Cumhuriyeti (başkent Erivan'la birlikte), 1914'ten önce bu mutsuz halk için özel bir önem taşımıyordu. "Ermenistan" asıl olarak Türkiye'deydi. Rus Ermenileri, hem kırsal bir Transkafkas halkını hem önemli bir şehir nüfusunu (herhalde Tiflis ve Bakü'deki nüfusun çoğunluğu) hem de geniş bir milli ve milletlerarası diasporayı oluşturuyordu. Denebilir ki "Ermenistan", Ermeniler yok edildikleri ve her yerden kovulduklan zaman geriye kalan yerdi.

Yugoslavya'yı oluşturan parçalar tam bir nefsi müdafaa eylemi olarak kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalana kadar, Makedonya Halklar Cumhuriyeti Sırp-Hırvat anlaşmazlığına bulaşmamak için elinden geleni yapmıştı. (Karakteristik bir durum olarak, onun resmen tanınmasını o zamana kadar sabote eden, 1913'te Makedonya topraklarının büyük kısmını ilhak eden Yunanistan olmuştur). Benzer biçimde, Çarlık Rusyası'nın 1917'den önce gerçekten milli bir hareket (ayrılıkçı olmasa da) barındıran tek parçası Ukrayna'ydı. Bununla beraber, Baltık ve Kafkas cumhuriyetleri ayrılmayı isterken, Komünist Parti'nin yerel liderliğinin denetiminde kalan ve Ağustos 1991'deki başarısız darbe girişiminin SSCB'yi ortadan kaldırmasından sonraya kadar ayrılmaya yanaşmayan Ukrayna görece sakin kalmıştı.

Bundan başka, paradoksal olarak Lenin'in Woodrow Wilson'la paylaştığı "millet" tanımı ile milli özlemlerin çerçevesi, kendiliğinden, tıpkı 1880-1950 döneminin sömürge sınırlarının –başka sınır bulunmadığından– sömürge sonrası devletlerin sınırlarını çizmesi gibi, komünist devletlerin meydana getirdikleri çok milletli birimlerin dağılmasına temel oluşturan ayrım çizgilerini yaratmıştı. (Bu devletlerde yaşayanların çoğu sınırların nerede olduğunu bilmiyor ya da aldırış etmiyorlardı). Sovyetler Birliği için daha da ileri gidebiliriz: Sovyetler Birliği, bilinçli biçimde, Asya'nın Müslüman halkları, hatta Beyaz Rusyalılar arasında eskiden hiç var olmayan veya akla getirilmeyen etnik-dilsel teritoryal "milli idari birimler", yani modern anlamıyla "milletler" *yaratmaya* girişmiş olan bir komünist rejimdi. Kazak, Kırgız, Özbek, Tacik ve Türkmen "milletler"ine dayanan Sovyet Cumhuriyetleri fikri, Orta Asya halklarından herhangi birinin en başından beri duydukları bir özlemi değil, daha çok, Sovyet entelektüellerinin kuramsal bir kurgusunu yansıtmaktaydı.[4]

Orta Asya halklarının –ister "milli baskı"dan isterse İslami bilinçten dolayı– Sovyet sistemini, çökmesine yol açan katlanılmaz sıkıntılara soktukları fikri, bazı Batılı gözlemcilerin Sovyet siste-

4. Krş. der. Graham Smith, *The Nationalities Question in the Soviet Union*, Kısım 4: "Muslim Central Asia" (Londra ve New York, 1990), özellikle s. 215, 230, 262.

minden duydukları haklı korkunun ve uzun süre yaşayamayacağı inancının başka bir ifadesi olarak görünmektedir. Aslında Orta Asya, Stalin'in uzak bölgelere sürdüğü milli azınlıklara yönelik bazı pogromlar dışında, Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar politik atalet içinde kalmıştı. Orta Asya cumhuriyetlerinde gelişen milliyetçilik, Sovyet dönemi sonrası bir fenomendir.

Demek ki 1989'da ve sonrasında meydana gelen değişiklikler, özünde, Polonya'da ve Yugoslav halkları arasında olduğu gibi gerçekten var olduğu yerlerde bile, merkezi parti işlediği sürece, fiilen denetlenen milli gerginliklerden değil, asıl olarak Sovyet rejiminin reform yapma kararından kaynaklanıyordu. Sovyet rejimi, (a) uydu rejimlerinden askeri desteği çekecek, (b) rejimin işlemesini sağlayan merkezi kumanda ve otorite yapısını zayıflatacak ve buna bağlı olarak (c) Balkan Avrupası'ndaki bağımsız komünist rejimlerin bile temellerini yıkacaktı. Milliyetçilik, bu gelişmelerden en çok yararı kendisi sağlamış, ama bu gelişmelerin ortaya çıkışında önemli rol oynamamıştı. Gerçekten, halk tabanı hiç olmayan bir rejimin kitlesel biçimde örgütlenmiş bir muhalif hareketi neredeyse on yıl boyunca denetim altında tutabilme başarısını gösterdiği Polonya dahil, doğulu rejimlerin hiç beklenmeyen çöküşünün herkesi hayretler içinde bırakmasının nedeni buydu.

Farkların altını çizmek için 1871 ve 1990 Alman birleşmelerini karşılaştırmak yeterlidir. 1871 Alman birliğine, şu ya da bu biçimde Alman topraklarında politikayla ilgilenen herkesin, buna karşı çıkmayı isteyenlerin bile temel ilgi odağını oluşturan, uzun süredir beklenen bir hedefin gerçekleşmesi gözüyle bakılıyordu. Marx ve Engels bile Bismarck için "(tut) jetzt, wie im 1866, ein Stück von unserer Arbeit in *seiner* Weise"* demişlerdi.[5] Oysa 1989 sonbaharına kadar, Federal Alman Cumhuriyeti'ndeki başlıca partilerin hepsi de yıllarca tek bir Alman devletinin kurulmasına ancak sahte bir bağlılıkla bağlanmışlardı. Bunun nedeni, yalnızca Alman birliğinin Gorbaçov'un zemin hazırlamasına kadar açıkça pratiğe geçirilemez

* (Alm.) "1866'da olduğu gibi, şimdi bizim işimizin bir parçasını *kendi yöntemiyle* (yapıyor)." (ç.n.)

5. Engels'ten Marx'a, 15 Ağustos 1870 (Marx-Engels, *Werke*, Cilt 33, Berlin 1966), s. 40.

olması değil, aynı zamanda milliyetçi örgütlerin ve ajitasyonların politik açıdan marjinal kalmasıydı. Alman birliğini sağlama arzusu, DAC'ndeki politik muhalefeti ya da kitle halinde kaçışlarıyla rejimin çöküşünü hızlandıran sıradan Doğu Almanları da harekete geçiremiyordu. Şüphesiz ki, gelecek hakkındaki bütün kuşkularına ve gelecekten emin olamayışlarına rağmen, Almanların çoğu iki Almanya'nın birleşmesini hoşnutlukla karşılamakta, ancak olayın aniden ve ciddi bir hazırlık olmaksızın meydana gelmesi, resmi açıklamalar ne yönde olursa olsun, bu birliğin Almanya dışındaki beklenmedik gelişmelerin yan ürünü olduğunu kanıtlamaktadır.

SSCB'ye gelince, bu ülke bazı Sovyetologların tahmin ettiği gibi iç milli anlaşmazlıklar[6] (gerçi bu anlaşmazlıkların varlığı yadsınamazdı) nedeniyle değil, ekonomik güçlükleri sonucunda çökmüştü. Ülkenin reformcu komünist liderlerinin *perestroyka*'nın zorunlu bir koşulu saydıkları *glasnost*, tartışma ve ajitasyon özgürlüğünü yeniden sağlamış ve bunun yanında hem rejimin hem de toplumun temeli olan merkezi kumanda sistemini zayıflatmıştı. *Perestroyka*'nın başarısızlığı, yani sıradan yurttaşların yaşam koşullarının giderek bozulması, bundan sorumlu tutulan bütün Sovyetler Birliği hükümetine duyulan inancı yok etmiş, daha doğrusu problemlere bölgesel ve yerel çözümler bulunmasını cesaretlendirmiş, hatta zorunlu kılmıştı. Rahatlıkla söylenebilir ki, Gorbaçov'dan önce Baltık devletleri dışında hiçbir Sovyet cumhuriyeti SSCB'den ayrılmayı tasarlamamıştı. Baltık devletlerinin gözünde bile bağımsızlık açıkça bir rüyaydı. SSCB'yi yalnızca korku ile baskının (gerçi bunların, karışık bölgelerdeki etnik ve komünal anlaşmazlıkların karşılıklı şiddete dönüşmesini engellemekte kuşku götürmez bir katkısı vardı) bir arada tuttuğu da ileri sürülemez. Gerçekten, uzun süren Brejnev çağında yerel ve bölgesel özerklik kesinlikle yanılsama değildi. Dahası, Rusların hep şikâyet ettikleri gibi, diğer cumhuriyetlerin çoğu Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sakinlerinden oldukça iyi durumdaydılar. SSCB'nin –ve yeri gelmişken belirtelim, hemen hepsi fiilen çok milletli olan cumhuriyetlerinin

6. Helène Carrère d'Encausse, *L'empire éclaté* (Paris, 1978); *La gloire des nations, ou La Fin de l'empire sovietique* (Paris, 1990).

de– milli temelde dağılması, belli ki Moskova'daki gelişmelerin nedeni olmaktan ziyade sonucudur.

Paradoksal bir durum olarak, var olan rejimleri yıkma gücüne sahip milliyetçi hareketler, milli ajitasyonların en eski ulus devletlerden bazılarının (Birleşik Krallık, İspanya, Fransa, hatta daha sınırlı bir ölçüde İsviçre; Kanada'dan söz bile etmiyoruz) başına dert olduğu Batı'da çok daha güçlüdür. Quebec, İskoçya ya da başka bir bölgenin tamamen ayrılıp ayrılmayacağı şu anda (1992) bir spekülasyon konusudur. Eski Avro-Sovyet kızıl kuşağının dışında, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana başarılı ayrılma girişimleri aşırı derecede seyrek görülmüş, barışçı ayrılmalara ise hiç tanık olunmamıştır. Oysa bugün, İskoçya'nın ya da Quebec'in, yirmi beş yıl önce sözü bile edilmeyen ayrılmaları gerçekçi bir ihtimal olarak tartışılabilir.

II

Gene de milliyetçilik, ne kadar kaçınılmaz olursa olsun, artık Fransız Devrimi ile İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen emperyalist sömürgeciliğin sona erişi arası çağdaki tarihsel gücüne sahip değildir.

On dokuzuncu yüzyılın "gelişmiş" dünyasında, ulus devlet ile milli ekonomiyi birleştiren çeşitli "milletler"in inşa edilmesi, açıkça tarihsel dönüşümün temel bir olgusuydu ve öyle değerlendirilmişti. Yirminci yüzyılın ilk yarısının "bağımlı" dünyasında ve bilinen nedenlerle özellikle sömürgeleşmiş kesiminde, milli kurtuluş ve bağımsızlık hareketleri yeryüzünün büyük bölümünün politik kurtuluşunun, yani, emperyal yönetime ve daha önemlisi emperyal devletlerin doğrudan askeri egemenliğine son verilmesinin (yarım yüzyıl önce bile neredeyse akla hayale dahi getirilemez görünen bir durum) temel unsurlarıydı.[7] Önceden gördüğümüz gibi, Üçüncü

7. Süper güçlerin nükleer (ve kimyasal/biyolojik) silahlar dışında her şeyi kullanarak geniş çapta sürdürdükleri savaşlar, İkinci Dünya Savaşı öncesi tarihinin düşündüreceği ölçülerle hayret uyandıracak derecede başarısız olmuştur (örneğin, Kore ve Vietnam).

Dünya'daki milli kurtuluş hareketleri kuramsal olarak Batı milliyetçiliğini model almışlarken, pratikte kurmaya giriştikleri devletler, yine önceden gördüğümüz gibi, genel hatlarıyla Batı'da standart "ulus devlet" biçimi olarak görülmeye başlanmış olan, etnik ve dilsel bakımdan homojen birimlerin tam zıddıydı. Oysa bu haliyle bile, *de facto*, liberal çağın Batı milliyetçiliğine benzeyen yönleri benzemeyen yönlerinden çok fazlaydı. Hem Üçüncü Dünya hem Batı milliyetçiliği tipik biçimde özgürleştirici olduğu kadar birleştirici özellik taşıyordu; yalnız, Batı'daki milliyetçiliğe göre, Üçüncü Dünya milliyetçiliğinde gelişmeler daha sık kontrolden çıkıyordu.

Özünde ayrılıkçı ve bölücü nitelik taşıyan "etnik" grup iddialarının bugünkü aşamasıysa; böylesi bir pozitif program ya da perspektiften yoksun. Hakiki bir tarihsel projenin olmadığı durumlarda, Mazzini'ye özgü etnik ve dilsel bakımdan homojen teritoryal ulus devleti ("her millete bir devlet-her millete yalnızca bir devlet") yeniden yaratma denemelerine kalkışılması bile bunu kanıtlayan bir örnektir. Bu iddialar gerçekçi değildir ve daha önce gördüğümüz gibi (s. 188-191), aynı zamanda, yirminci yüzyıl sonunun dilsel ve kültürel gelişmeleriyle çelişmektedir.

Bu girişimin, hiçbir genel çözüm ya da –ender ve talihli rastlantılar dışında– yerel çözüm sağlayamadığı yirminci yüzyıl sonunun problemiyle en ufak bir ilgisi bulunmadığını ileride göreceğiz. Bu, güncel problemleri ele alma görevini karmaşıklaştırmaktan başka işe yaramaz.

Öbür yandan, "biz" olan grupları, kendilerine yabancı ve tehditkâr "onlar"a karşı "etnik"/dilsel bir kimlik takınmaya götüren duyguların gücü yadsınamaz. Bu duygular, hayali bir Britanyalı "biz"in sembolik bir Arjantinli "onlar"a karşı Güney Atlantik'teki bir bataklık ve taşlı topraklar uğruna yurtsever coşkuları uyandırarak çılgınca bir savaşın yürütüldüğü ve yabancı düşmanlığının dünyada en yaygın kitle ideolojisi haline geldiği yirminci yüzyıl sonunda özellikle çok güçlüdür. Oysa ırkçılığı kolayca gizleyen ve 1990'larda Avrupa ile Kuzey Amerika'da faşizm zamanından bile daha genel bir fenomen olan yabancı düşmanlığı, bir tarihsel prog-

ram olarak Mazzinici milliyetçilikten bile geridir. İşin doğrusu, nadiren bir keder ya da öfke çığlığı olmanın ötesine geçer. Seçkin küçük halkların egemen bağımsızlığına romantik biçimde sempati duyanların bile Le Pen'in Milli Cephesi'nin Janus* türü özelliklerinde ısrar ettiklerine seyrek rastlanır. Onun bir yüzü vardır ve çoğumuz hiç olmamasını tercih ederiz.

Bu acı ya da öfke çığlığının niteliği nedir? Bu tür etnik kimlik hareketleri, sık sık zayıflık ve korkudan kaynaklanan tepkiler, modern dünya devletlerini kendilerinden uzak tutmaya yönelik barikatlar dikme girişimleri olarak karşımıza çıkarlar ve bu bakımdan, Çeklerin ilerlemesinden ziyade göç etmesiyle köşeye sıkışan Prag Almanlarının kızgınlığına benzer özellikler sergilerler. Bu yalnızca, Galce konuşan Galler'in seyrek nüfuslu tepelerle kıyılarında yaşayanlar ile Estonya'da, her düzeyde modern bir dilsel kültürü koruma becerisi en düşük düzeyde kalan bir milyon dolayında Estonyaca konuşan insan gibi, oldukça sınırlı demografik değişikliklere karşı bile hassas olan küçük dilsel topluluklar için geçerli değildir. Her iki bölgede de en patlayıcı sorunu sadece İngilizce ya da Rusça konuşabilenlerin denetimsiz göçlerinin oluşturması şaşırtıcı değildir. Ama, dilsel/kültürel varlığın herhangi bir şekilde tehdit altında olmadığı ya da tehdit altında görünmediği çok daha kalabalık halklar arasında da benzer tepkilere rastlanır. Bunun en saçma örneği, 1980'lerin sonunda ABD'nin bazı eyaletlerinde politik açıdan güçlenen, İngilizceyi ABD'nin tek *resmi* dili ilan etme hareketidir. İspanyolca konuşan göçmenlerin sayısı, ABD'nin bazı bölgelerinde gerçekten bu halka kendi diliyle hitap etmeyi istenilir, zaman zaman da zorunlu kılacak kadar kalabalık olsa da, ABD'de İngilizcenin üstünlüğünün tehlikede olduğu ya da olabileceği fikri politik bir paranoyadır.

İster gerçek ister hayali tehditlere karşı bu tür savunma tepkilerini körükleyen şey, XX. yüzyılın üçüncü çeyreğinin karakteristiği olan, aşırı hızlı, temel ve eşine rastlanmadık sosyoekonomik dönüşümler ile milletlerarası nüfus hareketlerinin çalışmasıdır. Fransız Kanadası, yoğunlaşmış küçük burjuva dilsel milliyetçiliği ile ko-

* Eski Roma'da, iki yüzü olan kapılar tanrısı. (ç.n.)

lektif gelecek şokunun bileşimine bir örnek oluşturabilir. Kâğıt üzerinde, Kanada nüfusunun dörtte birinin (Kanada'nın İngilizce konuşan yerlilerinin yaklaşık yarısı büyüklüğündeki bir topluluk) anadili olarak konuştuğu, federasyonun resmi düzeyde iki dilli olmasından güç bulan, Fransız kültürünün milletlerarası desteğini alan ve Fransızca öğretim yapılan üniversitelerdeki 130.000'i aşkın öğrenciye (1988) dayanan Fransızcanın konumu yeterince emin görünmektedir. Gene de Quebec milliyetçiliğinin konumu, kendisini ezmekle tehdit eden tarihsel güçlerin önünde başı eğik geri çekilen bir halkın konumudur; bu haliyle kaydettiği ilerlemeler başarı olarak değil, potansiyel zayıflık çerçevesinde değerlendirilen bir harekettir.[8] Gerçekten Quebec milliyetçiliği, özerk, hatta ayrılıkçı bir Quebec eyaletinde kurduğu barikatın arkasına saklanmak için, New Brunswick ve Ontario'daki Fransızca konuşan geniş azınlıklardan *de facto* kopmuştur. Fransız kökenli Kanadalıların hissettikleri güvensizlik duygusu, Kanada'nın artık resmi düzeyde "çok kültürlü" olmasının yalnızca "çok kültürlülüğün politik ağırlığı altında *Francophonie*'nin* özel ihtiyaçlarını ezme"yi[9] hedefleyen bir komplo olduğu inancında görülmektedir. Çocuklarını, Fransızca yerine, Kuzey Amerika'da çok daha geniş kariyer imkânı sunan İngilizceyle eğiten 1945 sonrası 3.5 milyon göçmenin tercihi de bu durumu pekiştirmektedir. Gene de kâğıt üzerinde, 1946 ile 1971 yılları arasında yeni gelenlerin ancak yüzde 15'i Quebec'e yerleşmiş olduğundan göç tehdidi Fransızca konuşulan Kanada'dan ziyade İngilizce konuşulan Kanada'da hissedilmektedir.

Fransız kökenli Kanadalıların korku ve güvensizlik duygularının arkasında, açıkça, çoktandır muhafazakâr, Katolik dinine bağlı doğurgan bir toplumda hem çiftçiler arasında hem de şehirliler arasında Katolik kilisesinin dramatik ani çöküşünün işaret ettiği bir

8. Léon Dion, "The mystery of Quebec" (*Daedalus*, Cilt 117/4, Sonbahar 1988, s. 283-318) iyi bir örnektir: Sözgelimi, "Yeni kuşak, kısmen Fransız Dili Beratı'yla... korunduğunu hissettiği için... kısmen de Kanada'da İngilizceyi ve başka dilleri konuşanlar Fransızcaya karşı daha hoşgörülü hale geldikleri için, Fransızcayı savunmayı yaşlı kuşaklarla aynı derecede arzulamaz" (s. 310).

* Fransızca konuşanlar. (ç.n.)

9. R. F. Harney, " 'So great a heritage as ours'. Immigration and the survival of the Canadian polity" (*Daedalus*, Cilt 117/4, Sonbahar 1988), s. 75.

toplumsal altüst oluş yatmaktadır. 1960'lar boyunca eyalette kiliseye gitme oranı yüzde 80'in üzerinden yüzde 25'e düşerken, doğum oranı Quebec'te Kanada'nın en alt düzeyine inmiştir.[10] Quebeclilerde gözlenen bu denli şaşırtıcı bir dönüşüm neye dayanırsa dayansın, çöken eski mutlakların yerine yeni mutlaklara aç olan yönelimsiz bir kuşak yaratmaması mümkün değildi. Militan ayrılıkçılığın, kaybolan geleneksel Katolikliğin yerine geçen bir şey olduğu bile ileri sürülmüştür. Bu tür bir tahmin yürütmek, inandırıcı biçimde doğrulamaya ya da yanlışlamaya açık olmadığından, Kuzey Galler'in bir bölümünde genç kuşak arasında gelişen, hiçbir şekilde geleneksel olmayan, daha doğrusu pub'lara ve alkole düşkünlüğüyle tamamen gelenekleri yıkıcı bir öz taşıyan Gal milliyetçi militanlığını gözlemlemiş olan bu satırların yazarı gibi birisi için akılcı sayılamaz; kiliseler boşalmış olduğu için, vaizler ile amatör araştırmacılar artık topluluğun sözcüleri değildir; dolayısıyla, halkın içkiden uzak durma kararlılığının azalması, bireylerin püriten bir kültür ve topluluğun üyeleri olduklarını kanıtlayan en açık göstergeyi ortadan kaldırmıştır.

Kitlesel nüfus hareketliliği, doğallıkla bir kısmı yerel milliyetçiliğin yükselişiyle de bağlantılı olan ekonomik kaymalar gibi, bu yönelimsizliği derinleştirmektedir.[11] Yaşadığımız her kentli toplumda yabancılarla, bize kendi ailelerimizin köklerinin zayıflığını ya da kuruyup gittiğini hatırlatan, yerinden yurdundan kopmuş erkekler ve kadınlarla karşılaşırız.

Batı'daki eski komünist toplumlarda, halkın çoğunun tanıdığı

10. Gérard Pelletier, "Quebec: different but in step with North America" (*Daedalus*, Cilt 117/4, Sonbahar 1988, s. 271); R. F. Harney, " 'So great a heritage as ours' ", s. 62.

11. 1970'lerdeki Quebec milliyetçiliği, iş çevrelerinin büyük bir bölümünün, o zamana kadar hem Kanada'nın en büyük şehri hem de Kanada iş dünyasının merkezi olan Montreal'den Toronto'ya kaçmalanna neden olmuştu. "Şehir, Quebec'in ve Doğu Kanada'nın bölgesel merkezi olmak gibi daha mütevazı bir kaderle boğuşuyor." Buna rağmen, Montreal'de azınlık dillerinin etkisinin diğer şehirlere kıyasla hayli küçük olması dilsel militanlığı azaltmış görünmez. Toronto ile Vancouver'da beyaz İngiliz Protestanlar artık nüfusun çoğunluğunu oluşturmazlarken, Montreal'de Fransız Kanadalılan nüfusun yüzde 66'sını oluştururlar. Krş. Alan F. J. Artibise, "Canada as an urban nation" (*Daedalus*, Cilt 117/4, Sonbahar 1988, s. 237-64).

ve yaşamayı öğrendiği yaşamın çökmesi de bu toplumsal yönelimsizliği şiddetlendiren bir etki yapmıştır. Milliyetçilik ya da etnik köken (çağdaş Orta Avrupa üzerine yazan Miroslav Hroch'u aktarırsak) "dağılan bir toplumda bütünleşme faktörlerini ikame eden bir özelliktir. Toplum başarısız kalınca, nihai güvence olarak ortaya millet çıkar."[12]

Janos Kornai'nin deyişiyle, özünde "darlık ekonomisi"yle[13] yönetilen sosyalist ve eski sosyalist ekonomilerde etnik köken –akrabalık gibi– ile diğer potansiyel karşılıklı yardım ve himaye ağları zaten hep çok somut bir işlev görüyordu. Bu ortak özellikler kıt kaynaklar uğruna rekabette "bir grubun üyelerine 'diğer' grupların hak sahiplerine karşı bir üstünlük kazandırıyor"[14] ve talepleri "bizimkiler"den sonra gelen "diğerler"ini tespit ediyordu. Eski SSCB gibi ülke genelinde toplum ve hükümetin tamamen dağıldığı yerlerde, "yabancı"nın durumu umutsuzdur. "Şehirler, /idari bölgeler/, cumhuriyetler şimdi göç talebine karşı kendilerini savunmak üzere etraflarına bir çit örüyorlar"; yerel yiyecek kuponları pazarı ayrı mini ekonomilere bölüyor "ve kaynakları... 'yabancılar'dan koruyor."[15]

Ancak komünizm sonrası toplumlarda etnik ya da milli kimlik, öncelikle, bilhassa komünist rejimler artık günah keçisi işlevi göremez hale gelince, masum topluluğu tanımlamanın ve "bizim" berbat durumumuzdan sorumlu olan suçluları saptamanın bir aracıdır. Birisinin Çekoslovakya hakkında söylediği gibi: "Ülke ötekilerle kaynıyor. Herkesin işaret parmağı Ötekiler'i işaret etmek ve onlara

12. M. Hroch, "Nationale Bewegungen früher und heute. Ein europäischer Vergleich" (yayımlanmamış tebliğ, 1991), s. 14. Burada pek eklememe gerek yok ki, Hroch, Doğu-Orta Avrupa'da eski milli ajitasyonlann canlanmasının (genellikle) eski bir milliyetçi geleneğin devamı değil, bir tür yeniden icat edilmiş gelenek, bir "Illusion der Reprise" (Alm.: Tekrarın yanılsaması. -ç.n.) olduğunda ısrar etmektedir. "Örneğin nasıl on dokuzuncu yüzyıl Çek yurtseverleri Hussçu savaşçılar kılığına giriyorlarsa, bugün de çağdaş Doğu Avrupa milli hareketlerinin yurtseverleri on dokuzuncu yüzyıl yurtseverlerinin kılığına giriyorlar." (s. 11).

13. J. Kornai, *The Economics of Shortage* (Amsterdam, 1980).

14. Katherine Verdery, "Milliyetçilik ve 'Demokrasi Yolu' " başlıklı yayımlanmamış taslak, s. 36.

15. Caroline Humphrey, " 'Icebergs', barter and the mafia in provincial Russia" (*Anthropology Today*, 7 (2) 1991, s. 8-13.)

isim takmaktan yara oldu."[16] Ancak bu, sadece komünizm sonrası bir durumdan ziyade evrensel bir durumu yansıtmaktadır. Çoğumuzun yazılı tarihin insan yaşamının en hızlı ve derin altüst oluşlarının yaşandığı kırk yılından sonra hissettiğimiz bütün şikâyetler, belirsizlikler ve yönelimsizliklerden "onlar" sorumlu tutulabilir, tutulmalıdır. Ama "onlar" kimdir? Belli ki ve tanımı gereği, "biz olmayanlar". Yabancı oldukları için düşman olan yabancılar: Bugünkü yabancılar, geçmişteki yabancılar, hatta Yahudi düşmanlığının hiç Yahudi olmadığı zaman dahi Polonya'nın hastalıklarını açıklamak için sürdürüldüğü Polonya'daki gibi salt kavramsal düzeydeki yabancılar. Eğer düzenbaz numaralarıyla yabancılar yoksa, onların icat edilmesi gerekir. Oysa binyılımızm sonunda yabancıların icat edilmesi gerekliliğine ender olarak rastlanır: Yabancılar kamusal tehditler ve kirletici unsurlar olarak kendi şehirlerimiz içinde zaten vardırlar ve tanınabilirler, her tarafta sınırlarımız ve denetimimiz dışında, ama bizden nefret eden ve bize karşı komplo düzenleyenler olarak evrensel düzeyde vardırlar. Mutsuz ülkelerde yabancılar komşularımızdır ve hep öyle olmuştur, ne var ki "onlar"la yan yana yaşamamız, şimdi *bizim* halkımıza ve *bizim* ülkemize ait olmanın dışlayıcı mutlaklarım zayıflatmaktadır.

Böylesi etnik/milliyetçi tepkilerin, yeryüzünün pek çok köşesindeki "fundamentalizm"in son zamanlardaki yükselişiyle ortak yönü, varsa eğer, nedir? Hemen belirtelim, "fundamentalizm" "tesadüfi ve gelişigüzel varoluşa, nedeni açıklanmayan koşullara katlanamayan (ve böylece) genellikle en tam, kapsamlı ve abartılı dünya görüşlerini sunan kişilere yakınlaşan insanlara" hitap eden bir akım olarak tanımlanmaktadır.[17] Fundamentalizme "daima tepkisel, gerici" gözüyle bakılmıştır. "Herhangi bir güç, eğilim ya da düşman, onun hareketini ve değer verdiği şeyleri potansiyel olarak ya da gerçekte aşındıran, çürüten ya da tehlikeye sokan bir şey olarak algılanmalıdır." Fundamentalizmin vurguladığı "temel yönler, daima kendi kutsal tarihinin daha önceki, asli ve saf aşamasına da-

16. Andrew Lass, akt. Verdery, "Nationalism and the 'Road to Democracy'", s. 52.

17. Martin E. Marty, "Fundamentalism as a social phenomenon" (*Bulletin, The American Academy of Arts and Science*, 42/2 Kasım 1988, s. 15-29).

yanır." Bunlar, "sınırları belirlemek, kendi türünü cazip gösterip diğer türleri dışlamak ve bir ayrım yapmak için kullanılırlar." Bu konuda George Simmel'in eski gözlemi çok yerindedir:

> Çatışma içinde yaşayan gruplar, özellikle azınlıklar... genellikle öteki tarafın yaklaşımları ya da hoşgörüsüne sırt çevirirler. Aksi takdirde karşı çıkışlarının kapalı doğası –ki bu olmadan savaşamazlar– bulanacaktır... Hatta belirli gruplar içinde grup üyelerinin birliğinin etkili olabilmesi ve grubun bu birliğin yaşamsal öneminin bilincinde kalması için bazı düşmanların var olduğunu görmek bir politik bilgelik ürünü olabilir.[18]

Çeşitli yeni etnik/milliyetçi fenomenlerle benzerlikler açıkça görülmektedir. Bu benzerlikler özellikle etnik/milliyetçi fenomenlerin bir gruba özgü dinsel inançla bağlantılı olduğu ya da yeniden bağ kurmaya çalıştığı yerlerde (–Müslüman– Azeri Türklerine düşman olan –Hıristiyan– Ermeniler arasında ya da İsrail'deki Likud Siyonizminin, hareketin kurucularının aşırı laisist, hatta din karşıtı ideolojilerinden çok farklı olarak yakın dönemde açıkça Eski Ahit'i savunmasında görüldüğü gibi) çok belirgindir.[19] Uzaydan gelen ziyaretçimiz muhtemelen, etnik dışlayıcılık, çatışma, yabancı düşmanlığı ve fundamentalizmin aynı genel fenomenin çeşitli yönlerini temsil ettiğini düşünecektir. Gene de önemli bir ayrım noktası vardır. Fundamentalizm, hangi dinsel versiyonla kendini gösterirse göstersin, yirminci yüzyıl sonuna uygun düşüp düşmediği belli olmayan metinler ya da geleneklerden seçilmiş bile olsa, hem bireylere hem de topluma ayrıntılı ve somut bir program sunmaktadır. Günümüzün dejenere ve karanlık toplumu karşısına çıkarılan alternatif fazla tartışılmadan kabul edilir: Kadınlar bir kere daha kapatılır ya da evlenen kadınların saçları kesilir; hırsızlar yine elleri ya da

18. *A.g.y.*, s. 20-21.

19. Elbette Mesih'in dönüşünden önce İsrail'de bütün Yahudiler için bir devlet kurulmasına karşı olan, gerçekten geleneksel Yahudi dinsel ortodoksluğunun Siyonizm'e muhalefetini ne kadar azalttığı ya da bundan vazgeçtiği belli değildir. Her koşulda, işgal altındaki topraklarda yaşayan ve dinsel ibadetle ilgili eşyaların reklamını yapan Yahudi göçmenler, otomatik biçimde, laikleşmiş bir topluma dinsel ayinin bütün sıkıntılarını yeniden dayatmaya çalışan Yahudi fundamentalizminin diğer (ve herhalde gittikçe güçlenen) kanadıyla özdeşleştirilmemelidir.

bacakları kesilerek cezalandırılır; alkole ya da dinin yasakladığı hiçbir şeye izin verilmez; Kuran ya da İncil veya ezeli ve ebedi bilgeliğin güvenilir özünü oluşturan her şey, bu işi üstlenenlerin yorumuyla, her konuda eksiksiz bir pratik ve ahlâki yol göstericilik yapar. Etnik kökenin ya da dilin çağrısı, yeni devletler bu kriterlere dayanarak kurulduğu zaman bile gelecek açısından hiçbir yön göstermez. Etnik kökenin ya da dilin çağrısı, statükoyu, daha kesin bir ifadeyle, etnik temelde tanımlanan grubu tehdit eden "ötekiler"i protesto etmekten ibarettir. Çünkü milliyetçilik gerçekte çağrıları ne kadar dar ve sekterce olursa olsun kuvvetini kuramsal düzlemde herkese uygulanabilecek bir evrensel doğru olma iddiasından alan fundamentalizmden farklı olarak, tanımı gereği kendi "millet"ine ait olmayan herkesi, yani insan ırkının ezici çoğunluğunu kendi etki alanının dışında bırakır. Bundan başka, fundamentalizm hiç değilse bir ölçüde hakiki gelenek ve görenek kalıntılarına ya da dinsel pratikte somutlandığı biçimiyle geçmiş pratiğe seslenebilirken, önceden gördüğümüz gibi milliyetçilik ya geçmişin gerçek örf ve âdetlerine düşmandır ya da onların yıkıntıları üzerinde yükselir.

Öbür yandan milliyetçiliğin fundamentalizm karşısında bir üstünlüğü vardır. Milliyetçiliğin belirsizliği ve programatik içerikten yoksunluğu, ona kendi topluluğu içerisinde potansiyel bakımdan genel bir destek kazandırmaktadır. Fundamentalizm ise, modernitenin ilk etkisine tepki gösteren hakikaten geleneksel toplumlar dışında, evrensel düzeyde bir azınlık fenomeni olarak görünmektedir. Fundamentalizmin bir azınlık fenomeni olması gerçeği, ya rejimlerin halklarına istesinler istemesinler (İran'daki gibi) zorla dayattıkları güçleriyle ya da fundamentalist azınlıkların İsrail'de ve ABD'de olduğu gibi demokratik sistemlerde stratejik öneme sahip seçmenleri etkili biçimde harekete geçirme yetenekleriyle karmaşıklaşabilir. Ancak tartışmasız doğru sayılabilecek bir nokta da şudur ki, tıpkı "moral zafer"in (yenilgiyi hafifletmek için kullanılan geleneksel terim) gerçek bir zafer olmaması gibi, şimdilerde "moral çoğunluk" da gerçek (seçime dayalı) bir çoğunluk değildir. Oysa etnik köken –çağrısının yeteri kadar belirsiz ya da ilgisiz olması koşuluyla– kendi topluluğunun büyük çoğunluğunu harekete *geçi-*

rebilir. Dünyada, İsrailli olmayan çoğu Yahudinin "İsrail yanlısı" olduğundan, çoğu Ermeninin Nagorno-Karabağ'ın Azerbaycan'dan Ermenistan'a devredilmesini desteklediğinden, çoğu Flamanın da Fransızca konuşmamak için her çareye başvurduğundan pek kuşku duyulamaz. Elbette bu birlik, milli dava genel özellikler yerine, çok daha bölücü nitelikli özgüllüklerle (genel olarak "İsrail" yerine Begin, Şamir ya da Şaron'un politikalarıyla, genel olarak Galler yerine Gal dilinin üstünlüğüyle, Fransız olmaya karşı Flaman olma yerine özgül bir Flaman milliyetçi partiyle) özdeşleştirilir özdeşleştirilmez çatırdamaya yüz tutar.[20] Bu anlamıyla, özellikle "milliyetçi" bir programa –bunların çoğu da ayrılıkçıdır– bağlanan hareketler ya da partiler, belirli bir kesimin ya da azınlığın çıkarlarının ifadesi olabilecekleri gibi, politik bakımdan kararsız ve istikrarsız da olurlar. İskoçların, Gallilerin, Quebeclilerin ve kuşkusuz geçmiş yirmi yılın diğer milliyetçi partilerinin üye yapılarında ve seçim şanslarında görülen hızlı değişiklikler bu istikrarsızlığın örnekleridir. Bu tür partiler, her zaman olduğu gibi, kendilerini, kolektif ayrılık, "onlar"a karşı düşmanlık ve kendi "millet"lerinin hemen hemen genelinde hissedilebilecek olan "hayali cemaat"le eşitlemekten hoşlanırlar, gelgelelim böylesi bir milli konsensüsün biricik ifadeleri olmaları mümkün değildir.

III

Bu aidiyet açlığında ve dolayısıyla "kimlik politikası"nda (ama bu yalnızca milli kimlik değildir) ifadesini bulan keder ve yönelimsizlik, toplumsal dağınıklığın başka bir yönüne aynı derecede anlaşılabilir bir tepki olan "kanun ve nizam" açlığından daha etkili bir tarihsel itici güç değildir. Her ikisi de, bırakın tedaviyi, teşhisin bile değil, hastalığın belirtisidir. Buna karşın milletler ile milliyetçiliğin üçüncü binyıla hazırlanan karşı konulmaz bir güç olduğu ya-

20. 1958'den 1974'e kadar üç temel Belçika partisinin (Flaman versiyonlarıyla) toplam oyları hiçbir zaman Flanders'taki oyların yüzde 81.2'sinden aşağı düşmemişti. Bkz. A. Zolberg, der. M. Esman, *Ethnic Conflict in the Western World* (Ithaca, 1977), s. 118.

nılsamasını yaratırlar. Günümüzde bütün devletleri resmi düzeyde, açıkça öyle olmadıkları zaman bile, "milletler"e çeviren (ve Birleşmiş Milletler üyesi yapan) semantik yanılsama, bu gücün iyice abartılmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, teritoryal özerklik için uğraşan bütün hareketler kendilerini –durum kesinlikle böyle olmadığında bile– "millet" oluşturan hareketler olarak düşünürler; merkezi iktidara ve devlet bürokrasisine karşı bölgesel, yerel, hatta yöresel çıkarları savunan bütün hareketler, eğer başarabilirlerse bir milli giysi giyerler (etnik-dilsel özellikleri çağrıştıran bir giysi olması daha fazla tercih edilmektedir). Bu yüzden milletler ve milliyetçilik, olduğundan daha etkili ve daha yaygın görünmektedir. Aruba Adası,* Hollanda Batı Hint Adaları'nın diğer kesiminden kopmayı planlamakta, çünkü Curaçao Adası'nm** boyunduruğuna girmeyi istememektedir. Bu durum Aruba'yı bir millet yapar mı? Birleşmiş Milletler'e üye olan Surinam veya Curaçao, bu yüzden bir millet olurlar mı? Cornish konuşanlar,*** bölgesel hoşnutsuzluklarını Kelt geleneğinin cazip renkleriyle resmedebileceklerdir ve bu nedenle, içlerinden bir kısmını 200 yıldır konuşulmayan bir dili yeniden icat etmeye götürse ve ülkenin sahici köklere sahip biricik popüler geleneği Wesleyci Metodizm**** olsa bile, çok daha fazla yaşama şansına sahiptirler. Bu insanlar, diyelim, bir yandan aynı derecede veya daha acil yerel çıkarlarını savunmak yalnızca Beatles'ları, Scouse***** komedyen kuşaklarının anısını ve rakip futbol takımlarının şanlı geleneğini yardıma çağırabilen, öte yandan kendi halkını, bölücü niteliği çok açık olan portakal ve yeşil renkleri hatırlatan her şeyden uzak tutmaya özen gösteren Merseyside'dan****** şanslıdırlar. Merseyside millet borusunu öttüremez.

* Orta Amerika'da Venezuela'nın kuzeybatısında bulunan, Hollanda'nın koruması altında olan ve 1986'ya kadar Hollanda Antilleri'nin parçasını oluşturan bir ada. (ç.n.)

** Venezuela'nın kuzey kıyısında bulunan, Hollanda Antilleri'nin en büyük adası. (ç.n.)

*** İngiltere'nin güneybatı ucundaki Cornwall'da konuşulan dil. (ç.n.)

**** John Wesley ile kardeşi Charles Wesley ve George Whitefield'ın on sekizinci yüzyılda İngiliz kiliselerinin toplumsal kayıtsızlığına tepki olarak başlattıklan, kişisel ve toplumsal sorumluluk duygusunu öne çıkaran akım. (ç.n.)

***** Liverpool ve çevresinde yaşayan yerli halka verilen ad. (ç.n.)

****** Kuzeybatı İngiltere'de Liverpool ile çevresini kapsayan idari bölge. (ç.n.)

Cornwall öttürebilir. Peki ama bir bölgedeki hoşnutsuzlukların gerçek sebepleri diğerinden farklı mıdır?

Aslında, ayrılıkçı ve etnik ajitasyonların yükselişi yaygın inanışın tersine, kısmen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki devlet kurma ilkesinin, Birinci Dünya Savaşı sonrasından farklı olarak, Wilsoncu milletlerin kendi kaderini tayin etmesi ilkesiyle hiçbir ilişkisi olmamasından kaynaklanmaktadır. Burada üç etken öne çıkmaktadır: Sömürgeciliğin sona ermesi, devrim ve elbette dış güçlerin müdahalesi.

Sömürgeciliğin sona ermesi, çoğunlukla mevcut sömürge yönetimi sınırları içerisinde bağımsız devletlerin kurulması anlamına geliyordu. Bu sınırlar açık ki o birimde oturanları hiç dikkate almadan, bazen ise onların bilgileri bile olmadan çiziliyor, dolayısıyla (yer yer değişken ama genellikle ufak çaplı sömürge ülkelerde eğitim görmüş ve Batılılaşmış yerli azınlıklar dışında) halklar açısından hiçbir milli, hatta ön-milli önem taşımıyordu. Öbür yandan, pek çok sömürgeleşmiş takımadada olduğu gibi bu tür bölgelerin çok küçük ve dağınık olduğu durumlarda, ya pratik yararın ya da yerel politikanın gereklerine göre sınırlar birleştiriliyor veya ayrılıyordu. Yeni devletlerin liderlerinin, "kabileciliği", "komünalizmi" ya da X Cumhuriyeti'nin yeni sakinlerinin kendilerini başka bir kolektivitenin üyeleri olmaktan ziyade asıl olarak X Cumhuriyeti'nin yurtsever yurttaşları olarak hissedememelerinden sorumlu tutulan her türlü gücü aşmaya yönelik, sürekli ve eninde sonunda genellikle boşa çıkan çağrılarının kaynağı budur.

Kısacası, böylesi çoğu "millet"in ve "milli hareket"in çağrısı; ortak etnik köken, dil, kültür, tarihsel geçmiş gibi temalara sahip olduğu varsayılan insanları bir araya getirmeye çalışan milliyetçiliğin tam zıddıydı; fiilen *enternasyonalistti*. Üçüncü Dünya'da milli kurtuluş hareketlerinin liderleriyle kadrolarının enternasyonalizmi, milli kurtuluş hareketlerinin kurtuluşta önemli bir rol oynadıkları ülkelerde, sömürgecilikten kurtuluşun yukarıdan gerçekleştirildiği ülkelere göre daha açıktır; çünkü, eskiden birleşik bir "halk" hareketi olarak etkili olan ya da öyle görünen hareketlerin bağımsızlıktan sonra dağılması daha dramatiktir. Bazen, Hindistan'da olduğu

gibi, hareketin birliğinin bağımsızlıktan önce çatırdadığı örneklere de rastlanır.

Daha yaygın bir durum olarak, bağımsızlığın kazanılmasının üzerinden çok geçmeden, bağımsızlık hareketini oluşturan parçalar arasında (örneğin, Cezayir'de Araplar ve Berberiler), bağımsızlık hareketine aktif biçimde katılanlarla katılmayanlar arasında ya da önderlerin bölgeci olmayan laisizmi ile kitlelerin duyguları arasında uzlaşmazlıklar ortaya çıkar. Bununla beraber, doğallıkla en büyük dikkati çok etnik ve çok komünal yapılı devletlerin parçalandığı veya dağılmaya yakın olduğu örnekler (1947'de Hindistan alt kıtasının bölünmesi, Pakistan'ın bölünmesi, Sri Lanka'daki Tamil ayrılıkçılığının talepleri) çekerken, bunların, çok etnik ve çok komünal yapılı devletlerin kural olduğu bir dünyada istisna oluşturduğu da unutulmamalıdır. Hemen hemen otuz yıl önce kaleme alınmış olan şu sözler doğruluğunu önemli ölçüde korumaktadır: "Çoğu Afrika ve Asya ülkesi gibi, pek çok dil ve kültür grubunu barındıran ülkeler parçalanmamışken, Arap ülkeleri ve Kuzey Afrika gibi tek bir dil grubunun parçalarını oluşturan ülkeler de birleşmemiştir."[21]

Nihayet, dış güçlerin müdahalesi, rastlantılar dışında hem motivasyonu hem de etkileriyle açıkça milliyetçi olmayan bir özellik sergilemiştir. Örnek vermeyi gerektirmeyecek kadar çok açıktır bu. Ama, çok daha az olmakla birlikte toplumsal devrimin etkisi de böyledir. Toplumsal devrimciler, hem milliyetçiliğin gücünü kavramışlar hem de ideolojik açıdan milli özerkliğe bağlılıklarını korumuşlardır. (Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin onu geliştirmeye yönelik hayranlık uyandırıcı çabalarına rağmen dilleri ağır ağır unutulmakta olan Lusatian Slavları örneğinde görüldüğü gibi, bunun fiilen istenmediği hallerde bile geçerlidir bu bağlılık). Sosyalist devletlerin 1917'den beri ciddiye aldıkları anayasal düzenlemelerin *biricik* biçimi, milli federasyondan ve özerklikten yana olan formüllerdir. Diğer anayasal metinler, var oldukları yerlerde, uzun

21. John H. Kautsky, "An essay in the policies of development", der. John H.Kautsky, *Political Change in Underdeveloped Countries: Nationalism and Communism* (New York-Londra, 1962), s. 35.

dönem salt soyut düzeyde kalırken, milli özerklik daima belirli ölçülerde işlerliği olan bir gerçeklik olarak kalmıştır. Gene de bu tür rejimler, en azından kuramsal olarak, kendilerini oluşturan milliyetlerden biriyle özdeşleşmediklerine[22] ve bu milliyetlerden her birinin çıkarlarını daha yüksek bir ortak amaç karşısında tali planda gördüklerine göre milli olmayan bir nitelik taşırlar.

Bundan dolayı, şimdi geçmişe melankolik bir gözle bakarak anlayabileceğimiz gibi, milliyetçiliğin doğurabileceği feci sonuçlara gem vurmak çok milletli ülkelerdeki komünist rejimlerin büyük başarısıydı. Yugoslav devrimi, kendi devletinin sınırları içerisinde yer alan milliyetlerin birbirini katletmelerini, tarihte görülmediği kadar uzun bir zaman dilimi boyunca önlemeyi başarmıştı; oysa bu başarı şimdi ne yazık ki geçmişe gömülmüştür. SSCB'nin (İkinci Dünya Savaşı dönemi dışında) uzun süredir denetim altında tutulan milli karışıklıklara hazır potansiyeli şimdi bütün çıplaklığıyla su yüzüne çıkmıştır. Aslında, çeşitli Sovyet milliyetlerinin yurtdışındaki mensuplarının protesto ettikleri "ayrımcılık", hatta "baskı", Sovyet iktidarının geri çekilmesinin sonucunda görülenden çok daha azdı.[23] 1948'de resmi İsrail devletinin kuruluşundan beri açıkça gözlemlenebilen resmi Sovyet Yahudi düşmanlığı, politik faaliyetlere yeniden izin verilişinden beri (gericiler de dahildir bu serbestliğe) halktaki Yahudi düşmanlığının artışına (burada, Almanlar ilerledikçe ama *Almanların Yahudileri sistemli biçimde öldürmeye başlamalarından önce*, Baltık devletlerinde ve Ukrayna'da *yerel unsurların* Yahudilere karşı geniş çaplı katliamlara girişmelerinden söz bile etmiyoruz) bakarak değerlendirilmelidir.[24] Gerçekten, bugünkü etnik ya da mini etnik ajitasyonlar dalgasının, yirminci yüz-

22. Çavuşesku'nun Romanya'sındaki bilinçli Rumenleştirme politikası ender istisnalar arasında yer alır. Komünistlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iktidarı aldıklarında milli özerkliğe yönelik ayrıntılı düzenlemeler yapmalarından sapan bir uygulamaydı bu.

23. Bu açıklama, savaş sırasında bütün halkların milliyetleri nedeniyle topluca transfer edilmesine göz yummak olarak anlaşılmamalıdır. Böylesi halkları tamamen yok olmaktan kurtarmak için gerekli olan koşullar dışında böyle bir şeye göz yumulamaz.

24. Arno Mayer, *Why Did The Heavens not Darken? The "Final Solution" in History* (New York, 1989), s. 257-262.

yıl dünyasının büyük bölümündeki ağırlıkla etnik ve milliyetçi olmayan devlet kurma ilkelerine bir tepki olduğu ileri sürülebilir. Gene de bu, etnik tepkilerin, herhangi bir anlamda yirmi birinci yüzyılda dünyanın politik olarak yeniden yapılanmasında alternatif bir proje olduğu anlamına gelmez.

Bunu doğrulayan üçüncü bir gözlem vardır. Günümüzde "millet", gözle görülür derecede eski işlevlerinden önemli bir kısmını, yani, en azından yeryüzünün gelişmiş bölgelerinde geniş "dünya ekonomisi" içinde ayrı bir yapı meydana getiren, teritoryal smırları olan bir "milli ekonomi" oluşturma işlevini kaybetme sürecindedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri, ama özellikle 1960'lardan beri temel birimleri her çaptaki milletlerüstü ya da çok milletli şirketler olan milletlerarası işbölümünde görülen köklü dönüşümler ve buna denk düşen biçimde, pratik nedenlerle hükümetlerin denetimi dışında kalan milletlerarası ekonomik işlem merkezleri ve ağlarının gelişmesi, "milli ekonomiler"in rolünü zayıflatmış, hatta iyice tartışılır bir hale getirmiştir. *Hükümetler arası* milletlerarası örgütlerin sayısı 1951'de 123'ten 1972'de 280'e ve 1984'te 365'e çıkarken, *hükümet dışı* milletlerarası örgütlerin sayısı 1951'de 832'den 1972'de 2.173'e çıkmış ve son on iki yılda da iki kattan fazla artarak 4.615'e yükselmiştir.[25] Yirminci yüzyıl sonuna doğru tek işleyen "milli ekonomi" herhalde Japon ekonomisidir.

Dünya sisteminin büyük blok yapılaşmaları olarak eski (gelişmiş) "milli ekonomiler"in yerini, Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi geniş birlikler ya da "ulus devlet" federasyonları ile IMF gibi kolektif biçimde denetlenen milletlerarası birimler almıştır (bunların ortaya çıkışı "milli ekonomiler" dünyasının gerileyişinin bir belirtisini oluşturmaktadır). Hatta Avrupa dolar piyasası gibi milletlerarası işlemler sisteminin önemli parçaları her türlü denetimin dışında kalmaktadır.

Kuşkusuz bütün bunların gerçekleşmesini sağlayan, gerek ulaşım ve iletişim alanındaki teknolojik devrimler, gerekse İkinci Dünya Savaşı'ndan beri gelişen üretim faktörlerinin yeryüzünün çok geniş bölümünde uzun süren özgürce hareketleriydi. Bu geliş-

25. David Held, "Farewell nation state" (*Marxism Today*, Aralık 1988), s. 15.

me, aynı zamanda, 1914'ten önceki on yıllardan beri görülen en kalabalık milletlerarası ve kıtalararası göç dalgasına yol açmıştır. Yeri gelmişken belirtelim, bu kitlesel göçler, bir yandan bilhassa ırkçılık biçiminde topluluklar arası sürtüşmeleri derinleştirirken, öbür yandan yalnızca, yabancıları sokmayan, yerlilere "ait olan" bir milli topraklar dünyası ortaya çıkarmıştır (oysa yirmi birinci yüzyıl açısından, yirminci yüzyıldan bile daha az gerçekçi bir seçenektir bu). Şu anda yirminci yüzyıl sonunun teknolojisi, on dokuzuncu yüzyıl serbest ticareti ve ortaçağdaki dünya ticaretinin karakteristik özelliği olan ara merkezlerin yeniden doğuşundan oluşan tuhaf bir bileşimde yaşamaktayız. Hong Kong ve Singapur gibi şehir devletleri canlanmakta, devletlerüstü "sanayi bölgeleri", Hansa birliğine ait kontore'ler* gibi, teknik anlamda egemen ulus devletlerin bağrında çoğalmakta ve normal koşullarda kimsenin değer vermediği adalarda, biricik işlevi, tam bir ifadeyle, ekonomik işlemleri ulus devletlerin denetiminden kurtarmak olan denizaşırı vergi cennetleri ortaya çıkmaktadır. Milletler ile milliyetçilik ideolojisinin bu gelişmelerle yakından uzaktan bir ilgisi yoktur.

Bu demek değildir ki devletlerin ekonomik işlevleri azalmaktadır ya da sona erebilir. Tam tersine hem kapitalist hem de kapitalist olmayan devletlerde, her iki kampta da 1980'li yıllarda özel ya da diğer devlet dışı işletmeleri özendirmeye yönelik bir eğilim gözlenmekle birlikte, devletin ekonomik işlevleri daha da çoğalmıştır. Kâğıt üzerinde neoliberalizme sadık görünen ülkelerde bile devletin yönetim, planlama ve işletmedeki kalıcı önemini bir kenara bırakırsak, devletlerin ekonomilerinde kamu gelirleri ile harcamalarının ağırlığı, öncelikle de mali ve refah mekanizmaları aracılığıyla toplumsal gelirin bölüştürülmesinin birimleri olarak gittikçe büyüyen rolleri, herhalde ulus devleti dünya insanlarının yaşamlarında eskisinden daha merkezi bir faktör durumuna getirmiştir. Milli ekonomiler, milletlerüstü ekonomiden ne kadar zarar görürse görsün, onunla bir arada yaşar ve iç içe geçerler. Bununla birlikte, bir uçta

* 13. yy.dan 15. yy.'a kadar Avrupa'nın kuzeyinde önemli bir ekonomik ve siyasal güç oluşturmuş kuzey Alman kentlerinin ve yabancı ülkelerde yaşayan Alman gruplarının çıkarlarını koruyan ticari örgütlere bağlı üsler. (ç.n.)

kendi içine en fazla kapalı ülkeleri (Birmanya bile dünyaya yeniden eklemlenmeyi düşünmeye başladıktan sonra bunlardan kaç tane kalmıştır?), öbür uçta belki Japonya'yı saymazsak, eski "milli ekonomi" bugün artık değişmiş durumdadır. 1980'lerde hâlâ kendi ekonomik problemleriyle kimseye aldırış etmeden uğraşabilecek kadar geniş ve egemen görünen ABD bile 1980'lerin sonunda şunun farkına varmıştı: ABD, "kendi ekonomisini gelişmeye devam ettirecek ya da resesyona sürükleyecek güce sahip bulunan yabancı yatırımcılara, kendi ekonomisi üzerinde önemli bir denetim alanı bırakmıştı" (*The Wall Street Journal*, 5 Aralık 1988, s.1). Bütün küçük ve orta büyüklükteki devletlere gelince, onların ekonomileri, bir zamanlar sahip oldukları kadarıyla bile, özerkliğini kaybetmişti artık.

Hemen bir başka gözlem akla gelmektedir. Günümüz dünyasının kaderini belirleyebilecek olan temel politik çatışmaların ulus devletlerle ilgisi çok azdır, çünkü yarım yüzyıldan beri on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'ndaki tipte bir milletlerarası devlet sistemi yoktur.

Politik açıdan bakıldığında, 1945'ten sonraki dünya iki kutuplu olmuş, kocaman milletler olarak tanımlanabilecek, ama kesinlikle on dokuzuncu yüzyıl ya da 1939 öncesi tipte bir milletlerarası devlet sisteminin parçaları olarak görülemeyecek iki süper gücün etrafında örgütlenmiştir. Ya süper bir güce bağlı olan ya da bağlantısız durumdaki üçüncü grup devletler ise olsa olsa süper güçlerin eylemlerini frenleyici bir işlev görebilirdi; kaldı ki son kırk yılda bu doğrultuda fazla etkili olabildiklerini gösteren güçlü bir kanıt yoktur. Bundan başka, ABD söz konusu olduğu kadarıyla (ancak bu, zamanla küçülen boyutlarıyla, herhalde Gorbaçov öncesi SSCB için de geçerliydi), temel çatışma ideolojik boyutta sürüyordu ve "sağ" ideolojinin zaferi ona denk düşen süper gücün üstünlüğüyle eşitlenmekteydi. 1945'ten sonraki dünya politikası temel yönleriyle devrim ve karşı devrim politikası olmuş, milli sorunlar ancak ana temayı güçlendiren ya da zayıflatan bir rol oynamıştır. Güya bu modelin 1989'da, SSCB bir süper güç olmaktan çıktığı zaman çöktüğü iddia edilmektedir; oysa Ekim Devrimi'nin böldüğü bir dünya

modelinin zaten bir süreden beri yirminci yüzyıl sonunun gerçekliklerıyle fazla ilişkisi kalmamıştı. Bunun doğrudan sonucu, ayakta kalan yegane süper güç kendisini tek başına çalışan global polis olarak (herhalde onun gücünü ya da tek bir devletin sahip olabileceği bütün ekonomik ve askeri gücü aşan bir rol) kabul ettirmeye çalışsa bile, dünyanın milletlerarası bir sistem ya da düzen ilkesinden yoksun kalmasıdır.

Dolayısıyla, şu anda hiç sistem yoktur. Etnik-dilsel ayrımların yeryüzünün düzenine istikrarlı, hatta kısa vadede kabaca önceden kestirilebilecek bir temel sunamadığı, batıda Viyana ve Trieste ile doğuda Vladivostok arasında uzanan geniş bölgeye şöyle bir göz atıldığında hemen görülecektir. Dünya yüzeyinin beşte birinin haritası kesin değildir ve geçicidir. Dünyanın gelecekteki haritası açısından açık olan tek şey, bunun, Rusya'yı (ciddi bir politik birim olarak kalması muhtemeldir) saymazsak, bölgenin dışında bulunan bir avuç asli oyuncuya bağlı olacağıdır. Bunlar, tam da şimdiye kadar ayrılıkçı kışkırtmalarla rahatsız edilmedikleri için asli oyuncudurlar: Almanya, Türkiye, İran, Çin, Japonya ve –uzaktaki– ABD.[26]

Çünkü yeni bir "milletler Avrupası", hatta bir "milletler dünyası" bile, bir bağımsız ve egemen devletler topluluğu yaratamayacaktır. Askeri açıdan bakıldığında, küçük devletlerin bağımsızlığı, niteliği ne olursa olsun onları açgözlü daha kuvvetli komşularına karşı koruyan bir milletlerarası düzene bağlıdır; süper güç dengesinin sona erişinden hemen sonraki Ortadoğu'nun durumu bunun kanıtıdır. Yeni bir milletlerarası sistem ortaya çıkana kadar, mevcut devletlerin arasında, iki buçuk milyon veya daha az nüfusu olan en azından üçte birinin bağımsızlığının fiili bir güvencesi yoktur. Yeni küçük devletlerin kurulması, güvenceden yoksun politik birimlerin sayısını artırmaktan başka işe yaramayacaktır. Yeni bir milletlerarası sistem ortaya çıktığı zaman da, küçük ve zayıf olanların rolü, Oldenburg ya da Mecklenburg-Schwerin'in on dokuzuncu yüzyılda Alman Federasyonu politikasında oynadığı rol kadar küçük

26. Şu satırların yazıldığı sırada Avrupa Ekonomik Topluluğu milletlerarası diplomaside topluca hareket etme becerisi sergileyememiş, Birleşmiş Milletler de ABD politikasının bir uzantısı olmuştur. Tabii ki bu görüntü kalıcı bir durumu yansıtmayabilir.

olacaktır. Ekonomik açıdan bakıldığında, daha önce ele aldığımız gibi, çok güçlü devletler bile üzerinde hiçbir denetim kuramadıkları ve kendi iç gelişmelerini belirleyen bir global ekonomiye bağımlıdır. Parçasını oluşturduğu daha büyük bir birimden ayrı bir Letonya ya da Bask "milli" ekonomisi, Fransa'dan ayrı bir Paris ekonomisi kadar anlamsız bir kavramdır.

En fazla şu iddia edilebilir: Bugün küçük devletler, "milli ekonomi"nin milletlerüstü ekonomi karşısında gerilediği dikkate alındığında, ekonomik bakımdan büyük devletlerle aynı derecede yaşama şansına sahiptir. Ayrıca, "bölgeler"in Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi geniş ekonomik yapıların alt birimleri olarak, topluluğun resmi üyeleri olan tarihsel devletlerden daha rasyonel oldukları da ileri sürülebilir. Benim görüşümce her iki gözlem de doğru, ancak birbiriyle mantıksal bir bağdan yoksundur. İskoç, Galler, Bask ya da Katalan milliyetçiliği gibi Batı Avrupa'nın ayrılıkçı milliyetçilikleri bugün, "bölgeler" olarak doğrudan Brüksel'e başvurarak kendi hükümetlerini atlamayı tercih etmektedirler. Küçük bir devletin *ipso facto** büyük bir devletten (diyelim, İskoçya'nın İngiltere'den) daha geniş bir ekonomik bölge oluşturduğunu düşünmek için bir neden yokken, ekonomik bir bölgenin *ipso facto* etnik-dilsel ya da tarihsel kriterlere uygun olarak oluşturulan potansiyel bir politik birimle illa çakışması için de bir neden yoktur.[27] Dahası, ayrılıkçı küçük millet hareketleri kendileri için en iyi umudu geniş bir politik-ekonomik yapının (bu örnekte, Avrupa Ekonomi Topluluğu) alt birimlerini oluşturmakta gördükleri zaman, pratikte kendi türlerindeki hareketlerin klasik hedefi olan, bağımsız ve egemen ulus devletler kurma amacından vazgeçmektedirler.

Ancak bugün *Kleinstaaterei*'ye,** hiç değilse etnik-dilsel biçimine karşı ortaya atılan sav, bunun, günümüzün fiili sorunlarına hiçbir çözüm getirmediği gibi, kendi politikalarını uygulamaya koyacak gücü bulduğunda sorunları daha da ağırlaştırdığı savıdır.

* Salt bundan dolayı. (ç.n.)

27. Konu olarak "özünde bir Avrupa bağlamındaki bölgelerden biri"ni (s.vii) seçen Sdyney Pollard, *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe 1760-1970* (Oxford, 1981), bunu açıkça ortaya koymaktadır.

** (Alm.) Mini devletler sistemi.. (ç.n.)

Kendilerini çok milletli ve çok kültürlü olarak tanıyan büyük devletler şu anda kültürel özgürlük ve çoğulculuğu, etnik-dilsel ve kültürel homojenlik ideali peşinde koşturan küçük devletlere göre kesinlikle daha iyi kollamaktadırlar. 1990'daki Slovak milliyetçiliğinin en acil talebinin, "Slovakçayı tek resmi dil haline getirmek ve 600.000 kişilik Macar kökenli nüfusu resmi otoritelerle ilişkilerinde yalnızca Slovakça konuşmaya zorlamak"[28] olmasında şaşırtıcı bir yan yoktur. 1990'm sonunda "Arapçayı milli dil yapan ve resmi işlemlerde başka dil kullanılması halinde ağır cezalar verilmesini öngören" Cezayir milliyetçi yasası bu ülkede Fransız etkisinden kurtulmayı değil, Cezayirlilerin üçte birini oluşturan Berberice konuşunlara karşı bir saldırıyı temsil edecektir.[29] Şu sözler çok yerinde bir gözlemi yansıtır:

> On dokuzuncu yüzyıl öncesi önyargısız yerel bağlılıklar dünyasının modern bir versiyonu kulağa hoş geliyor; ancak günümüzde ulus devleti yıkanların işaret ettiği yön bu değil... Onların hepsi de, hoşgörülü ve açık küçük ülkeler değil, halkı etnik, dinsel ya da dilsel aynılığın birleştireceği yolundaki dar görüşe dayanan devletler hedefliyorlar.[30]

Bu tür monolitik özlemler şimdiden, milliyetçi birimler içinde tehdit altında bulunan azınlıkların özerklikçi ve ayrılıkçı özlemlerine, Balkanlaşmadan daha iyi biçimde Lübnanlaşma diye tanımlanabilecek bir duruma yol açmaktadır. Türklerle Ruslar Moldavya'dan ayrılmayı dener, Sırplar milliyetçi Hırvatistan'dan bağımsızlıklarını ilan eder, diğer Kafkas halkları Gürcülerin egemenliğini reddederlerken; Vilnius'ta adından Alman soyundan geldiği anlaşılan bir liderin Litvanyalıların en derin geçmiş özlemlerini doğru biçimde anlayıp anlayamayacağından kuşku duyan aşırı etnik gürültüler duyulmaktadır. 180 devlet içinde herhalde en fazla bir düzine devletin kendi yurttaşlarının gerçek anlamda tek bir dinsel ya da etnik grup duygusuyla özdeşleştiklerini iddia edebileceği bir

28. Henry Kamm, "Language bili weighed as Slovak separatists rally", *New York Times*, 25 Ekim 1990.
29. "Algerians hit at language ban", *Financial Times*, 28 Aralık 1990.
30. "The state of the nation state", *Economist*, 22 Aralık 1990-14 Ocak 1991, s. 78.

dünyada, homojenliğin sağlanmasını öngören milliyetçilik, yalnızca istenilmeyen bir şey olarak kalmamakta, aynı zamanda büyük ölçüde kendi kendini yok eden bir niteliğe bürünmektedir.

Kısacası, klasik Wilsoncu-Leninist biçimiyle, *genel* bir program olarak, ayrılmayı da öngören kendi kaderini tayin etme sloganı yirmi birinci yüzyıl için hiçbir çözüm öneremez. Bu, en iyi biçimde, *The Economist*'in deyişiyle "üst-milliyetçilik" ile "alt-milliyetçilik" arasında kalan on dokuzuncu yüzyıl "ulus devlet" kavramının krizinin bir belirtisi olarak anlaşılabilir.[31] Ancak büyük ulus devletin krizi aynı zamanda, eski ya da yeni küçük devletlerin de krizidir.

Öyleyse kuşkulu görünen, insanların grup kimliği (milliyet bunun bir ifadesidir, ama –İslam dünyasının örneklediği gibi– biricik ifadesi değildir) özlemlerinin kuvveti değildir. Kuşkulu görünen, devletin, ekonomik ya da kültürel gücün merkezileşmesi ve bürokratikleşmesine, yani uzaklığına ve denetlenemezliğine duyulan tepkilerin kuvveti de değildir. Üstelik, renkli bayraklara sarınabilecek hemen her yerel, hatta kesimsel hoşnutsuzluğun milli hak iddia etmeyi cazip bulacağından da kuşkulanmamıza gerek yoktur.[32] Kuşkucuların kuşkulandıkları şey, homojen ulus devletler kurma arzusunun sözümona karşı konulmazlığı, yirmi birinci yüzyılda bu kavramın ve programın yararıdır. Klasik ayrı ulus devlet kurma özleminin güçlü olmasının beklenebileceği bölgelerde bile, ağır kayıplar ya da bölgeselleşme bu gelişmeye set çekmiş, hatta tersine çevirmiştir. Kuzey ve Güney Amerika'da, her şartta Kanada'mn güneyindeki bölgede ayrı devlet kurma eğilimi Amerikan İç Savaşı'ndan beri gerilemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan ve muhtemelen faşist merkezileşmeye tepki olarak önemli ölçüde toprak kaybına boyun eğen devletlerde Batı Avrupa'nın diğer kesimlerindeki ayrılıkçı hareketlerin görülmemesi (gerçi kâğıt üze-

31. A.g.y. s. 73-8.

32. "/Batılı hareketlerin/... eylemci önderlerinin sınıfsal bileşiminin gösterdiği gibi, bu hoşnutsuzluğun kökleri bölgesel açıdan eşitsiz ekonomik gelişmeden çok, Fransa'nın her tarafında... profesyonellerle beyaz yakalı sınıflardan gelen yakınmalarda yatmaktadır. William R. Beer, "The social class of ethnic activists in contemporary France", der. Milton J. Esman, *Ethnic Conflict in the Western World* (Ithaca, 1977), s. 158.

rinde hiç değilse Bavyera ile Sicilya, ayrılıkçı hareket üretmede İskoçya ile Bern Jura'sının Fransızca konuşan kesimleri kadar bereketli topraklardır) kayda değer bir noktadır. Aslına bakılırsa, Sicilya'da 1943'ten sonra gelişen ayrılıkçı hareket kısa ömürlü çıkmıştı; ama günümüzde Sicilya'daki ayrılıkçı hareketin yok olup gitmesine "Sicilya milletinin sonu"[33] diyerek yas tutan tek tük insanlara hâlâ rastlanmaktadır. Sicilya'daki hareketi 1946'da çıkarılan bölgesel özerklik yasası öldürmüştü.

Demek ki milliyetçilik, eski Wilsoncu-Leninist ideoloji ve programın ancak yarım ağızla kabul edilen bir krizi içindedir bugün. Daha önce gördüğümüz gibi, çok sayıda eski, güçlü ve kararlı milliyetçi hareket dahi, şu anda bir parçasını oluşturdukları devletlerden tamamen ayrılma amacından vazgeçmeseler bile (Bask ve İskoç milliyetçileri gibi), gerçek devlet bağımsızlığına kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Bu belirsizliğin bir örneği, eskiye dayalı ve hâlâ yeterince yanıt bulamayan "İrlanda Sorunu"dur. Bir yandan, bağımsız İrlanda Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalarak vurguladığı gibi Britanya'dan tam politik özerklikte ısrar ederken, pratikte ise Birleşik Krallık'la önemli ölçüde karşılıklı yardımlaşmayı kabul etmektedir. İrlanda milliyetçiliği, İrlanda yurttaşlarının, Britanya'dayken, sanki ondan ayrı değilmiş gibi Birleşik Krallık'ta eksiksiz yurttaş haklarından yararlandığı tuhaf duruma, yani *de facto* ikili milliyete uyum sağlamakta da zorlanmamıştır. Öbür yandan, klasik birleşik, bağımsız İrlanda talebine duyulan inanç hızla sönmüştür. Yani, herhalde hem Dublin'deki hem de Londra'daki hükümetler tek bir birleşik İrlanda'nın (görece) arzu edilir olduğunda anlaşacaklardır. Oysa İrlanda Cumhuriyeti'nde bile pek çok kişi, böylesi bir birliğin bir dizi kötü çözümün en az kötüsü olmaktan öte bir anlamı olmadığını görecektir. Buna karşılık, Ulster böyle bir durumda hem Britanya'dan hem de İrlanda'dan bağımsızlığını ilan edecek olsaydı, Ulsterli Protestanların çoğu bunu, aynı zamanda, daha az kötü olan Papa'nın nihai reddi gibi görürlerdi. Kısacası, güvenle söyleyebiliriz ki, ancak bir avuç fanatik bu mil-

33. Marcello Cimino, *Fine di una nazione* (Palermo, 1977); G. C. Marino, *Storia del separatismo sicilano 1943-1947* (Roma, 1979).

li/komünal kendi kaderini tayin etme başarısını hiç tatmin edici olmayan bir statükodan biraz daha iyi bulacaktır.

Benzer nedenlerle eski milletlerde bir milli bilinç krizi yaşandığını da saptayabiliriz. On dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda göründüğü biçimiyle milli bilinç, Halk-Devlet-Millet-Hükümet boyutlarıyla tanımlanan dört taraflı bir bilinçti. Kuramsal düzlemde bu dört öğe birbiriyle çakışmaktaydı. Hitler'in deyişiyle (*Volk* sözcüğünü hem "halk" hem de "millet"in karşılığı olarak kullanırdı), Almanya, "Ein Volk, Ein Reich, Ein Fuehrer", yani bir halk/millet, bir devlet, bir hükümetten meydana geliyordu. Pratikte devlet ve hükümet fikirleri, on sekizinci yüzyılın büyük devrimler çağından sonra gelen dönemin tipik özelliği olan politik kriterlerle daha çok belirlenmekteyken, "halk" ve "millet" fikrini belirleyen, ağırlıkla, hayal edilmiş ve zaten hayali olan cemaatin yaratılmasına katkıda bulunan politika öncesi kriterlerdi. Politika, daima bu tür politika öncesi öğeleri kendi amaçları uğruna devralmaya ve onlara yeni bir kalıp vermeye eğilimliydi. Dört öğe arasında organik bir bağ bulunduğuna kesin gözüyle bakılıyordu. Oysa bu, tarihsel ya da köklü bir geçmişe sahip büyük ulus devletlerde artık mümkün değildir.

1972'de Federal Alman Cumhuriyeti'nde yapılan bir kamuoyu araştırması bunu örnekleyebilir.[34] Gerçi bu, Almanya, kuramsal olarak Hitler dönemindeki en eksiksiz pancermen politik birlik durumundan, Alman milletinin hepsini ya da bir kısmını temsil ettiğini iddia edebilecek en azından iki devletin bir arada yaşadığı bir duruma geçtiği için uç bir örnek sayılmaktadır. Oysa "millet" üzerine kafa yoran çoğu yurttaşın zihnindeki tereddütleri ve muğlaklıkları saptamamıza imkân tanıyan da asıl bu örnektir.

Bu kamuoyu araştırmasından çıkarılacak ilk sonuç, belirsizliğin bir hayli fazla olduğudur. Batı Almanların yüzde 83'ü kapitalizmin ne olduğunu bildiklerini, yüzde 78'i hiç kuşkusuz sosyalizm hakkında bilgi sahibi olduklarını düşünürlerken, yalnızca yüzde 71'i "devlet" üzerine bir düşünce belirtme cesareti gösteriyordu ve yüz-

34. Bundesministerium für innerdeutsche Beziehungen, *Materialien zum Bericht zur Lage der Nation*, 3 cilt (Bonn, 1971, 1972, 1974), III, s. 107-113, özellikle s. 112.

de 34'ünün "millet"in nasıl tanımlanacağı ya da niteleneceği konusunda en ufak bir fikri yoktu. Daha eğitimsiz kesimde belirsizlik daha fazlaydı. Ortaöğretimi bitiren Almanların yüzde 90'ı dört terimi de bildiklerini varsayarlarken, ilköğretimi bitiren (çıraklık eğitimi görmemiş, yani vasıfsız) Almanların yüzde 54'ü "devlet"in, yalnızca yüzde 47'si "millet"in ne olduğunu bildiklerini düşünüyorlardı. Bu emin olamayışın kaynağı ise kesinlikle "halk", "millet" ve "devlet" arasındaki eski uyumun ortadan kalkışıydı.

"Millet ile devlet aynı mıdır, yoksa farklı şeylerden mi söz ediyoruz" sorusuna, Batı Almanların yüzde 43'ü –en eğitimli kesim arasında yüzde 81'i– iki Alman devleti yan yana yaşadığı için milletle devletin aynı olmadığı şeklinde açık bir yanıt veriyordu. Ancak yüzde 35'i milletle devletin ayrılmaz olduğuna inanırken, işçilerin yüzde 31'i –kırk yaşın altındakiler için bu oran yüzde 39'a çıkıyordu– mantıklı bir biçimde Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin artık farklı bir milleti oluşturduğu, çünkü farklı bir devlet olduğu sonucunu çıkarıyordu. Burada ayrıca, devletle milletin özdeşliğine en güçlü biçimde inanan grubun (yüzde 42) vasıflı işçilerden oluştuğuna, Almanya'nın iki devlete bölünmüş bir milleti meydana getirdiğine en güçlü biçimde inanan grubun ise Sosyal Demokrat seçmenler olduğuna dikkat çekelim. Bu görüşe, Hıristiyan Demokratların yüzde 36'lık bir kesiminin karşısında, Sosyal Demokrat seçmenlerin yüzde 52'si inanıyordu. Almanya'nın birleşmesinden yüz yıl sonra on dokuzuncu yüzyılın geleneksel "millet" kavramının en güçlü biçimde işçi sınıfının zihninde yaşadığı söylenebilir.

Bunun anlamı, "millet" fikrinin, bir kabuklu deniz hayvanı gibi, görünüşte sert olan "ulus devlet" kabuğundan çıkartılınca, son derece amorf olduğudur. Kuşkusuz Elbe'nin doğusundaki ve batısındaki Almanlar, iki devletin birleşmesinden önce dahi kendilerini "Alman" olarak düşünmekten vazgeçmemişlerdir; yalnızca, herhalde 1945'ten sonraki Avusturyalıların çoğu, içlerinden çoğunluğunun 1918 ile 1945 arasındaki yıllarda gördükleri gibi, artık kendilerini daha büyük bir Almanya'nın parçası saymıyorlardı. Almanca konuşan İsviçrelilerin de Alman kimliğini hatırlatan her şeyden uzak kalmaya büyük bir özen gösterdikleri kesindir. Doğu ve Batı

Almanların haklı olarak emin olamadıkları, "Almanhğın" politik ya da başka içerimleriydi. Ve 1990'da tek bir Federal Almanya Cumhuriyeti'nin kurulmasının bu belirsizlikleri tamamen ortadan kaldırıp kaldırmadığı da henüz belli değildir.

Başka tarihsel "ulus devletler" üzerinde yapılan benzer araştırmaların da benzer biçimde karışık yanıtlar doğuracağı düşünülebilir. Sözgelimi, "Fransızlık" ile *francophonie* (son zamanlara kadar hiç duyulmamış olan, ilk kez 1959'da kaydedilen bir terim) arasındaki ilişki nedir? General De Gaulle, neyi kastederse kastetsin, Quebec sakinlerine yurtdışındaki Fransızlar diye hitap ettiği zaman, bizim gözümüzdeki, geleneksel ve dilsel olmayan Fransız tanımıyla tamamen ters düşüyordu. Quebec milliyetçi düşüncesi de "*vatan (la patrie)* terimini az çok terk etmiş ve *millet, halk, toplum* ve *devlet* gibi terimlerin yararlı ve yararsız yönleriyle ilgili tükenmek bilmeyen tartışmalarda her şeyi birbirine karıştırmıştır."[35] 1960'lara kadar "Britanyalılık", yasal ve idari açıdan, basit bir Britanyalı anne-babadan ya da Britanya toprağında doğma, Britanya yurttaşıyla evlenme ya da Britanya uyruğuna kabul edilme sorunuydu. Bugün ise basit bir konu değildir.

Bu söylenenlerin hiçbirisi, milliyetçiliğin günümüz dünyasının politikasında ön planda yer almadığı ya da bir zamanlara göre daha geride durduğu anlamına gelmez. Benim savım, daha çok, milliyetçiliğin açıkça ön planda yer almasına rağmen tarihsel bakımdan daha önemsiz hale geldiği yönündedir. Milliyetçilik artık, söz uygun düşerse, on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyıl başında temsil ettiği söylenebilecek kadar global bir politik program değildir. Olsa olsa başka gelişmeleri karmaşıklaştıran bir faktör ya da bir katalizördür. Avrupa merkezli on dokuzuncu yüzyıl tarihini Walter Bagehot'ın düşündüğü gibi "millet inşa etme" tarihi olarak sunmak

35. Léon Dion, "The mystery of Quebec", s. 302. 31 Temmuz 1967'de Fransız kabinesinin yaptığı bir açıklamadaki gibi, Fransız Quebec'in De Gaulle'cü versiyonu şuydu: Fransa, "ataian kendi halkından gelen ve kökeninin dayandığı ülkeye hayranlık uyandıracak derecede sadık kalan bir halkın şimdiki ve gelecekteki kaderiyle ilgilenmemezlik edemez ya da Kanada'yı diğerleriyle aynı anlamda yabancı bir ülke sayamaz" (*Canadian News Facts*, Cilt 1, No: 15, 14 Ağustos 1967), s. 114.

akla yatkın olmayan bir düşünce değildir. Eugene Weber'in *Peasants into Frenchmen* (Köylüden Fransız'a) adlı çalışmasına[36] koyduğu başlıktaki gibi, bellibaşlı Avrupa devletlerinin 1870'ten sonraki tarihini hâlâ bu çerçevede değerlendirmekteyiz. Peki, yirminci yüzyıl sonu ile yirmi birinci yüzyıl başındaki dünya tarihini de bu çerçevede yazmak mümkün müdür? Bence hiç mümkün değildir.

Tersine, bu dönemin tarihi kaçınılmaz biçimde ya politik, ya ekonomik, ya kültürel, hatta ya da dilsel temelde tanımlanageldiği için artık "milletler" ve "ulus devletler" sınırlarına hapsedilemeyecek bir dünya tarihi olarak yazılacaktır. Bu dönemin tarihi ağırlıkla milletüstü ve milletaltı bir tarih olacak, ama milletaltı düzey bile (mini-milliyetçilik giysisini giysin giymesin) işlerlikli bir birim olarak eski ulus devletin gerilemesini yansıtacaktır. "Ulus devletler" ile "milletler" ya da etnik/dilsel gruplar, esas olarak, yeryüzünün milletlerüstü temelde yeniden yapılanmasının önünde geri çekilen, ona direnen, adapte olan, özümsenen ya da yerini kaybeden gruplar olarak görülecektir. Milletler ile milliyetçiliğin bu tarihte yeri olacaktır, ama ikincil düzeyde ve genellikle oldukça ufak rollerle. Bu, milli tarih ve kültürün, belirli ülkelerin, özellikle küçük ülkelerin eğitim sistemleri ve kültürel yaşamında önemli –herhalde eskisinden daha büyük– bir rol oynamayacakları ya da çok daha geniş bir milletüstü çerçevede yerel düzeyde gelişemeyecekleri anlamına gelmez. Örneğin Katalan kültürü bugün gelişmekte, ama bu gelişme Katalanların dünyanın kendileri dışındaki bölümüyle İspanyolca ve İngilizce iletişim kuracakları, çünkü Katalonya'da oturmayan çok az insanın yerel dille iletişim kurabileceği yolundaki örtük bir varsayıma dayanmaktadır.[37]

İleri sürmüş olduğum gibi, "millet" ve "milliyetçilik" artık, böyle tanımlanan politik birimleri, hatta bir zamanlar bu sözcüklerle tanımlanan duyguları –bırakın çözümlemeyi– tanımlamak için

36. Eugene Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914* (Stanford, 1976).

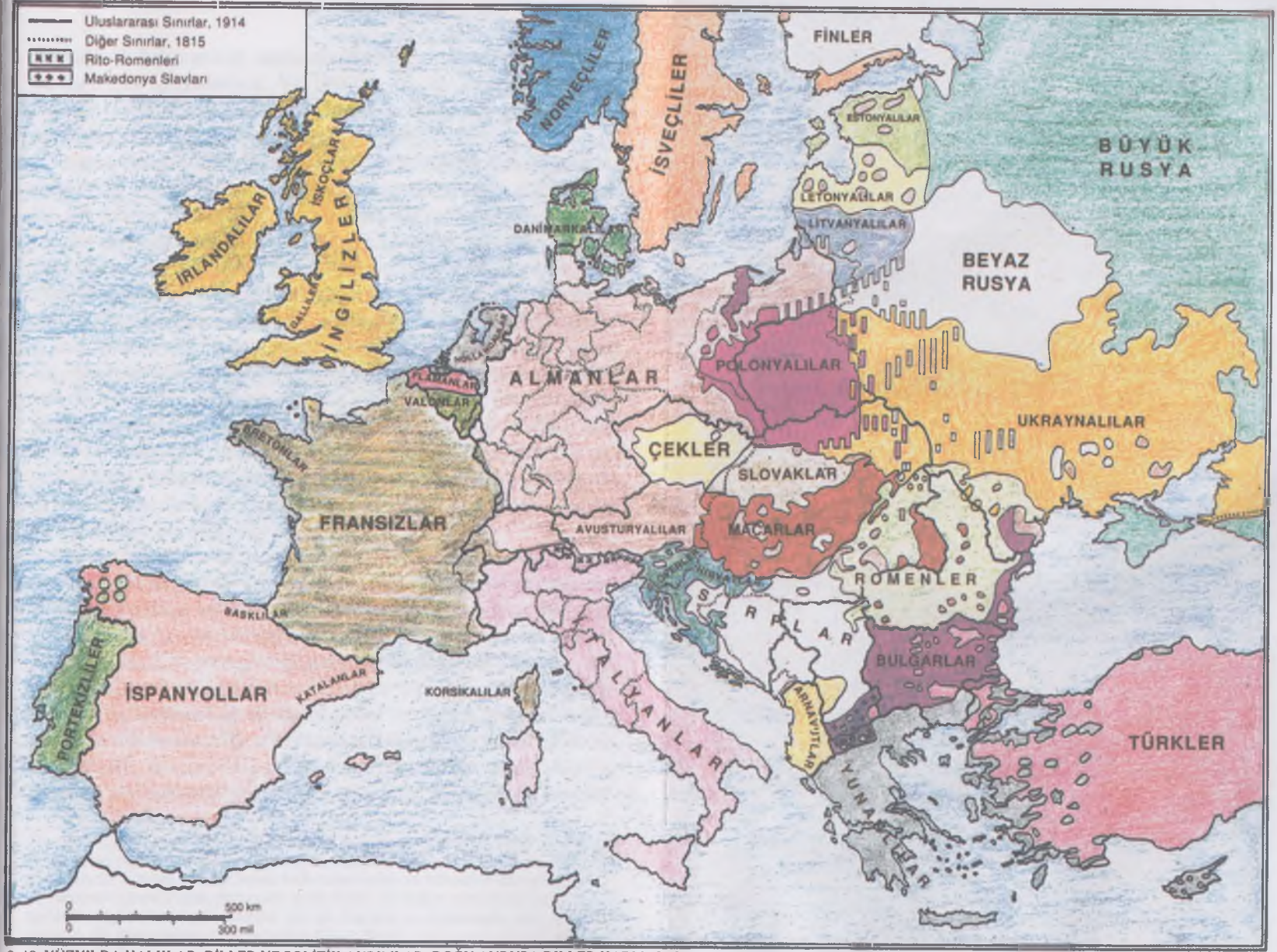
37. Yurtdışına çıkan zaman Katalanların üçte ikisi 1970'li yıllarda kendilerini "İspanyol" sayıyorlardı. M. Garcia Ferrando, *Regionalismo y autonomias en Espana* (Madrid, 1982), Tablo II.

bile uygun terimler değildir. Milliyetçiliğin ulus devletin gerilemesiyle birlikte bir gerileme içine girmesi imkânsız değildir; bu süreç gerçekleşmezse İngiliz olmak, İrlandalı olmak, Yahudi olmak ya da bütün bunların bir karışımı olmak insanların kimliklerini tanımlamalarının tek yolu olacaktır; halbuki insanların yeri geldiğinde bu amaçla kullandıkları birçok başka yol vardır.[38] O günün yakın olduğu iddia etmek saçma olur. Ama bunun en azından tasarlanabileceğini umuyorum. Her şey bir yana, tarihçilerin milletler ile milliyetçiliğin incelenip analiz edilmesinde en azından biraz ilerleme kaydetmeye başlamaları bu fenomenin zirve noktasını geride bıraktığını düşündürmektedir. Hegel'in dediği gibi, Minerva'nın bilgelik taşıyan baykuşu alacakaranlıkta uçar. Onun şimdi milletler ile milliyetçiliğin etrafında dolanması iyiye işarettir.

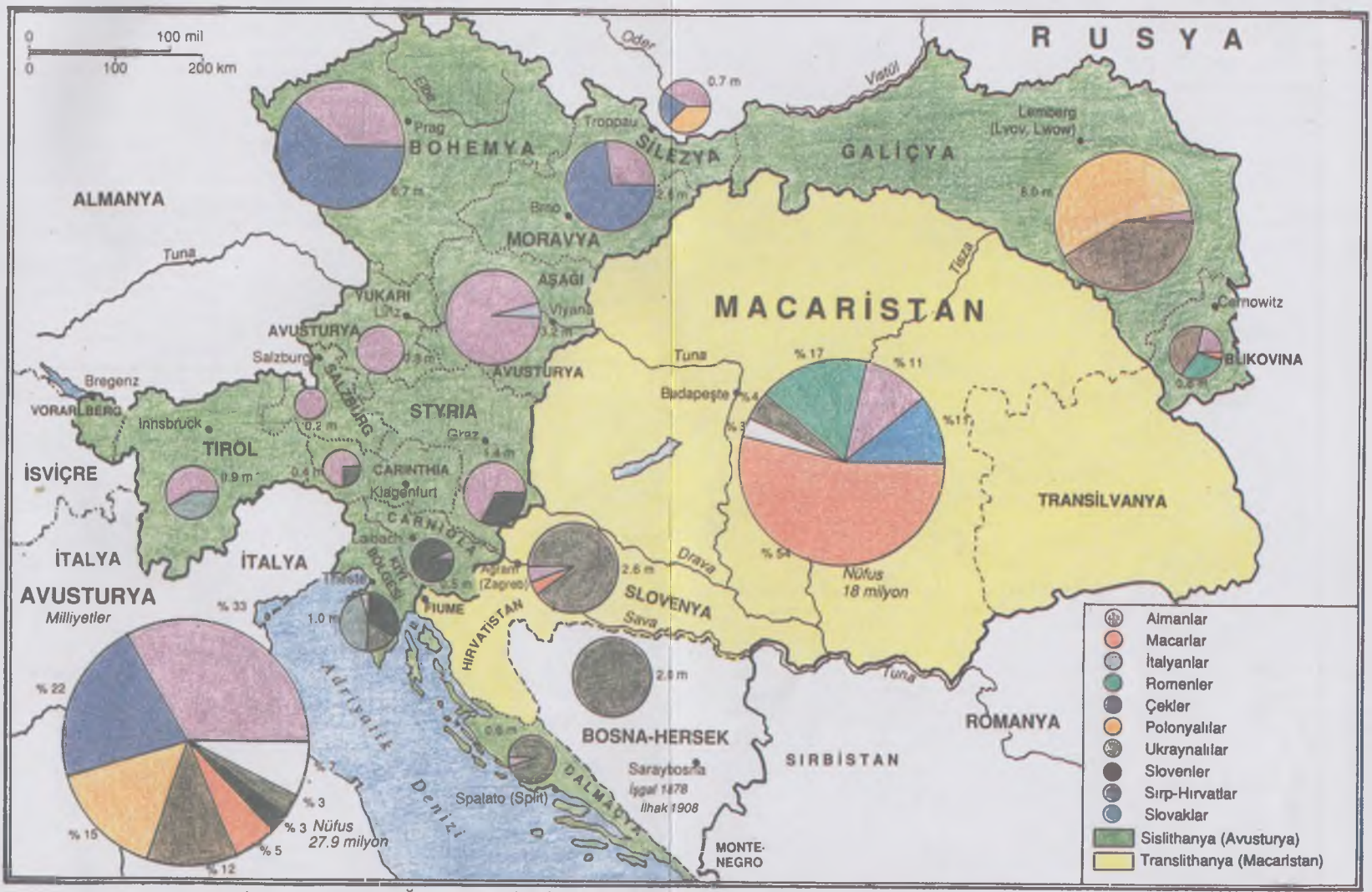
38. Milliyetçiliğin gücü ve egemen olmasıyla ilgili kuşkulanmı paylaşır görünen ender kuramcılardan birisi, *Nationalism and the State* kitabının yazarı John Breuilly'dir. Breuilly, "miliyetçiliğin tartışmasız başansının, milliyetçiliğin halkın düşüncesi ya da davranışında çok sağlam kökler salması anlamına geldiğini" varsayan Gellner'ı da Anderson'ı da eleştirmektedir ("Reflections on nationalism", *Philosophy and Social Science*, 15/1, Mart 1985, s. 73).38. A.g.y., s. 933.



1. MİLLİ ÇATIŞMALAR VE SINIR ANLAŞMAZLIKLARI, 1919-1934



2. 19. YÜZYILDA HALKLAR, DİLLER VE POLİTİK AYRIMLAR; DOĞU AVRUPA DİLLER KARMAŞASI



3. 1910'DA HABSBURG İMPARATORLUĞU'NDA MİLLİYETLER. DAİRELER HER BİR BÖLGEDEKİ FARKLI MİLLİYETLERİN ORANINI VERMEKTEDİR

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl tarihi denince akla gelen ilk isimlerden biri olan E. J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*'te, milletin icadını, tam da yok olmaya başladığı bir tarihsel andan geriye bakarak anlatıyor. Kitap, artık milliyetçiliğin tarihine ilişkin bir klasik haline gelmesinin yanında, bir Marksist tarafından milletlerin gelişimi üzerine yazılmış en iyi çalışmalardan biri olma özelliğini taşıyor. Hobsbawm, milletin nesnel ya da öznel, sabit bir tanımının verilemeyeceğini çünkü tamamen modern bir kurgu olduğunu ve sürekli değişen bir yapısı bulunduğunu belirtiyor. Böylece milletlerin "hakiki" bir etnik temele dayanıp dayanmadığı tartışmasını bir kenara bırakıp, kavram olarak milletin politikadaki ve toplumdaki değişim ve başkalaşımlarının izini iki yüzyıl boyunca sürüyor. Yazar milliyetçiliği, siyasal ve milli birimlerin örtüşmesi gereğini savunan bir hat olarak tanımlayarak yola koyuluyor. Yaygın yaklaşımı izleyip İrlanda veya Polonya gibi ezilen milletlerden yola çıkmak yerine öncelikle Fransa ve İngiltere gibi en erken ulus devletleri ele alıyor ve bu milletlerin icadını aslında hiç de bilmediğimizi gösteriyor. Bu noktada dilin rolünü etraflıca tartışan Hobsbawm, bu devletlerin kuruluş aşamasında halkın ancak küçük bir azınlığının "milli" dili bildiğini ve milli/dilsel birliğin ancak bir lehçenin diğerlerine siyasal güç, zorunlu eğitim ve ekonomik zorla hâkim gelmesiyle sağlandığını gösteriyor. Dolayısıyla milliyetçilik karşımızda, devlet iktidarının yanında, matbaa ve TV gibi teknolojik ve ülke pazarı gibi ekonomik gelişmelerin bir ürünü olarak beliriyor ve tarihselleşiyor. Milletin sınırları içindeki nüfusun farklı sınıflara ayrıldığını ve dolayısıyla aynı milli deneyime sahip olmadığını savunan Hobsbawm, bu noktada milliyetçiliğin tarihinin hep yukarıdan yazıldığını hatırlatarak aşağıdakilerin milliyetçilik deneyimine de ışık tutuyor: Yazar, devletlerin ve elitlerin milli ideolojilerine bakarak geniş halk kesimlerinin deneyim ve duygularını anlayamayacağımızı, çoğu insan için milli kimliğin diğer tüm kimliklerin üstündeki baskın kimlik olduğunu varsayamayacağımızı ve milli duyguların sürekli değişim içinde olduğunu unutmamız gerektiğini vurguluyor. Hobsbawm, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra milli kimliğin birçok ülkedeki milli kurtuluş hareketleriyle birlikte solun cephaneliğine dahil olduğunu; ancak, günümüzdeki çeşitli milliyetçi yeniden doğuşlara rağmen artık milletleri aşan çok daha geniş kimliklerin zamanının geldiğini ve solun da kendisini bu yeni döneme hazırlaması gerektiğini söylüyor.

Milletler ve Milliyetçilik önemli bir yapıt; önemini yalnız konunun güncelliğinden değil, onu tarihsel bağlamına oturtmasından alıyor. Ve bizi, ulusçuluk hakkında kapıldığımız, hızla gelişen güncel olayların taktığı atgözlüğünün yarattığı panikten kurtarıp, onu daha bir soğukkanlı değerlendirmeye çağırıyor.

Alâeddin Şenel, *Birikim*

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-975-539-033-8
9 789755 390338

17 TL